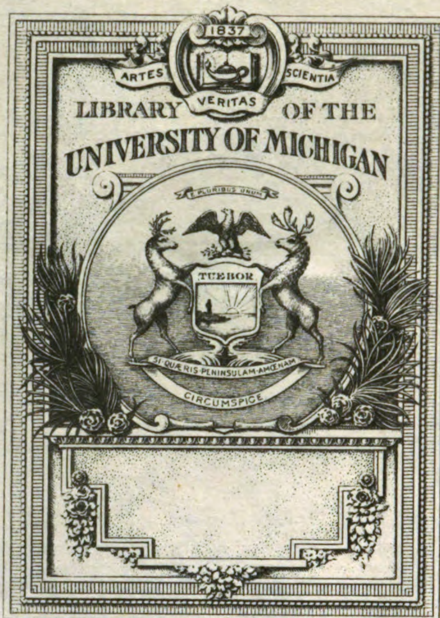



1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
E PLURIBUS UNUM
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE


QVI SEQVITVR ME NON AMBVLAT IN TENEBRIS
Thomas a Kempis
als
Schrijver der
Navolging
van Christus
gehandhaafd door
O. A. Spitzen
Utrecht. J. L. Beijers. 1880
G. Meisenbach, München

THOMAS À KEMPIS

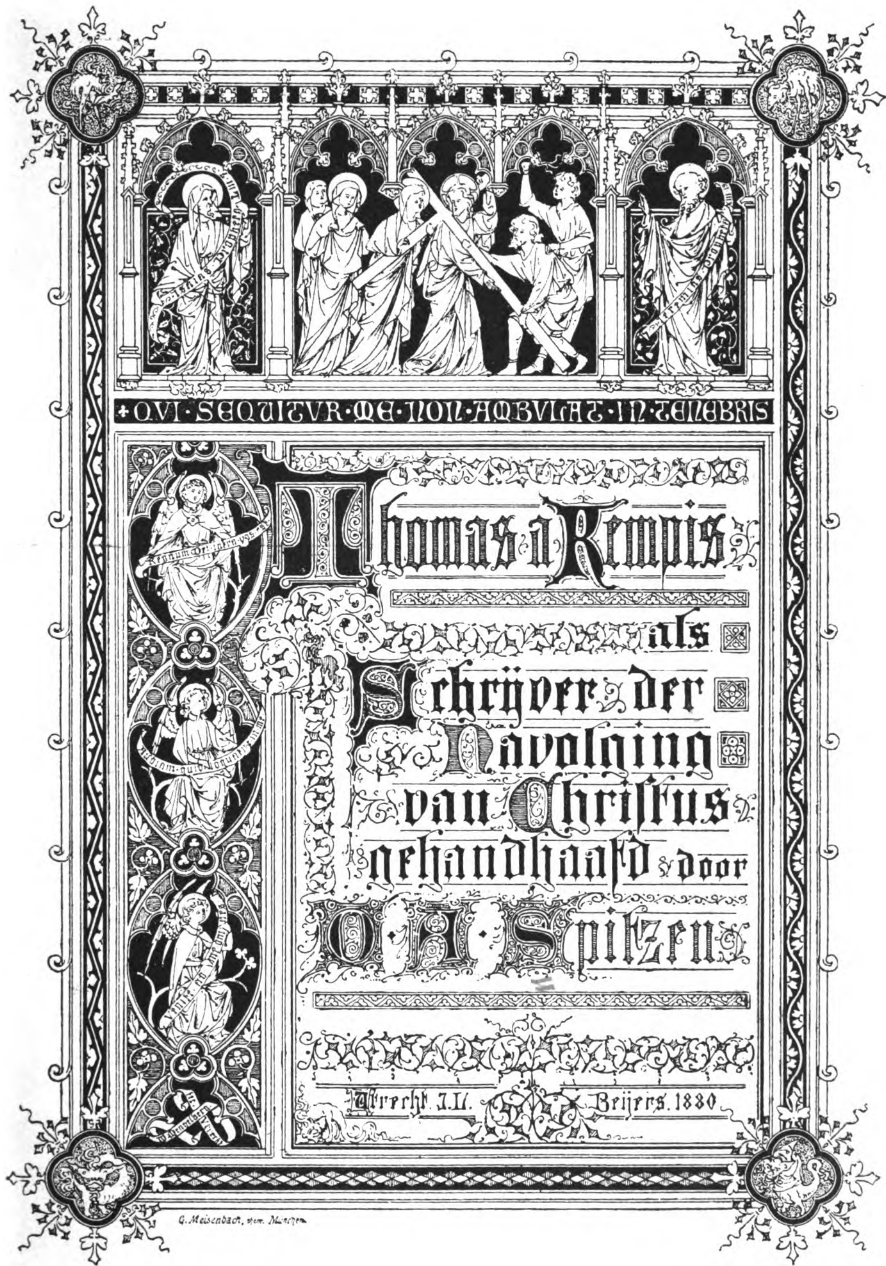
ALS SCHRIJVER DER NAVOLGING VAN CHRISTUS GEHANDHAAFD.

IMPRIMATUR.

RAALTE, 10 Junij 1880.

C. PAS,

Libr. Cens.


QVI · SEQUITVR · ME · NON · AMBVLAT · IN · TENEBRIS
Thomas a Kempis
als
Schrijver der
Navolging
van Christus
gehandhaafd door
O. A. Spitzen
Utrecht J. L. Beijers. 1880

OVERZICHT VAN DEN INHOUD.

INLEIDING.

EERSTE HOOFDSTUK.

De Navolging van Christus heeft vóór de vijftiende eeuw niet bestaan.

TWEEDE HOOFDSTUK.

De vier tractaten der Navolging verschenen achtervolgens vóór 1427 en werden omstreeks het midden der vijftiende eeuw in een vasten bundel bijeengebracht.

DERDE HOOFDSTUK.

De Navolging werd in het Latijn geschreven door een Nederlander behoorende tot de orde van Windesheim.

VIERDE HOOFDSTUK.

De Navolging werd geschreven door Thomas à Kempis.

VIJFDE HOOFDSTUK.

De gronden waarop het auteurschap der Navolging aan anderen wordt toegekend ter toetse gebracht.

INLEIDING.

I.

Moet men in de eeuwen aan eeuwen zich gelijk blijvende algemeene waardeering der beschaafde Christelijke wereld een veiligen maatstaf zien van het schoone, dan heeft geen ijdele ophef de Navolging van Christus — *Het Boek*, de Bijbel buiten wedstrijd gelaten — het schoonste aller boeken genoemd. Haar heugen meer dan drie en eene halve eeuw: zij wekte steeds dezelfde hoogste belangstelling. Verslonden werd zij reeds bij haar eerste verschijnen, dat in den tijd der handschriften viel: van geen ander boek bestaan nog zooveel handschriften uit dien tijd. De drukpers vervolgens maakte zich er meester van, bleef steeds er mede aan het werk en blijkt in onze dagen nog minder dan ooit te voren geneigd die werkzaamheid te staken. Kan zij zich thans door verkregen grooter gemak van reproductie de weelde van facsimile's veroorloven, het eerste troetelkind dat zij van top tot teen in facsimile's gedost de wereld inzond was een oud afschrift van den Bijbel, het tweede, onder de eenvoudige manuscripten althans, is een oud afschrift, volgens onze overtuiging tevens autograaf, der Navolging van Christus. Het getal der gedrukte uitgaven welke zij doorleefde weet niemand zonder openlating ten minste van eenige honderden te bepalen. Pater

1

A. De Backer [1]) telde er in het jaar 1864 slechts 2814, doch erkende dat eene groote menigte hem wel zou ontsnapt zijn, en de heer Ruelens durft thans dan ook de som op 10,000 begrooten, de vertalingen daaronder mede begrepen. Immers opgedroogd kon de inkt des schrijvers nauwelijks zijn, of 's mans omgeving zette zich om zijn gewrocht ook in de moedertaal genietbaar te maken en eerlang werd het gelezen in tal van andere levende talen. Tegenwoordig vindt men het overgebracht niet slechts in alle talen en bijzondere tongvallen van Europa, het Turksch ingesloten, maar zelfs in het Arabisch, het Armenisch, het Syrisch, het Chineesch, het Japaneesch, het Maleisch. [2]) De apostelen op het eerste christelijke Pinksterfeest werden niet gehoord en verstaan door zooveel natiën. Er waren die het jammer vonden dat het voortreffelijke werk niet te smaken viel in de taal van Plato en Demosthenes, of in die van Moses en de profeten: zij maakten het Grieksch en Hebreeuwsch. [3]) Anderen betreurden dat de Latijnsche tekst een gebrek had: men kon hem te veel aanzien dat de schrijver Nederlander was geweest en met Cicero te weinig in kennis. Zij verbeterden den stumperd en vertoonden hem „Latijnscher" aan het geletterde publiek. Zoo deed, [4]) na den Protestant Castalio, die het Vierde Boek wegliet, zelfs de laatste vice-prior van den St. Agnietenberg, Franciscus, geboren De Backer, humanistisch „Pistorius" of „Artopoeus" zich noemende, — bij het nageslacht, naar Tholen, in Zeeland, waar hij het licht zag, als „Tolensis" bekend. Dat de arme auteur er zoo intusschen alles behalve goed uitzag, dat de klassieke mantel hem niet paste, hem op de schouders volstrekt niet vast wilde zitten, en eindelijk voor altijd er afgleed, spreekt van zelf. Weder anderen vermeenden dat hij verdiende ook in versmaat te spreken: eene schare van poëten besteeg met hem den Helicon en negen maal vloeiden hem Latijnsche, negen maal Fransche, een maal Italiaansche verzen van de lippen. Enkelen oordeelden

---

1) *Essai bibliographique sur le livre De imitatione Christi* par le R. P. Augustin de Backer. Liège, 1864.

2) Zie deze vertalingen opgenoemd bij De Bakker, *Essai* enz.

3) Zie ald.

4) De imitando Christo contemnendisque mundi vanitatibus Libri IV, auctore Thoma Kempisio, ex latino latiniores facti a Fr. Francisco Tolensi etc. Antverpiae MDLXXV.

dat hij met proza toekon, maar zich behalve in zijn Latijn ook tegelijkertijd in het Grieksch en in de voornaamste levende talen van Europa moest doen hooren: zoo maakte Weigl hem zeven- en Monfalcon achttalig.

Men kan denken of een boek algemeen zoo hoog gewaardeerd met de heerlijkste lofspraken werd begiftigd. Geen grootschere in de Christelijke wereld mogelijk dan de gestadig door velen geuite, dat de Navolging van Christus het schoonste, het eerste boek is na den Bijbel. Slechts krachtiger stempelen heeft een even geleerde en geestige als heilige schrijver, Franciscus de Sales, diezelfde gedachte gewild met te zeggen dat de auteur van de Navolging geen ander dan de H. Geest was. Uit het innigst Katholieke hart gevloeid moest het boek door Katholieke harten met waren wellust worden genoten en door Katholieke tongen op de meest uitbundige wijze verheerlijkt. Voor andersdenkenden bevat de „Imitatio" nog al stuitende dingen. Velen moet het Roomsche en zelfs monnikachtige, velen reeds het diep geloovige, Christelijke mishagen. Toch doen de lofspraken van andersdenkenden voor de Katholieke weinig onder. Van Luther zou men het allerminst verwacht hebben: hij wist over de Navolging niet uitbundig genoeg te spreken, en die zich naar hem noemden bleven hem ook daarin weinig schuldig. Engeland dat bij al zijn flegma ook waar het zijn moet dwepen kan dweepte met de Imitatie. Nog onlangs wijdde een der laatste schrijvers over het auteurschap, Ds. Kettlewell, een geheel hoofdstuk aan „The excellency" en nog een ander aan „The beauties" van het boek, welke beide door hem met vele getuigenissen van vroegere en latere geloofsgenooten worden gestaafd. Het Protestantsche Nederland zelfs, al zong het vroeger over zulk een onderwerp eenige tonen lager, heeft zich in latere dagen gansch niet onbetuigd gelaten. „De kloostervereeniging van Windesheim heeft de wereld met dit gulden boekske verrijkt. Het beste, wat zij op geestelijk gebied in haar bloeitijdperk bezat, het voortreffelijkste, wat zij in de harten van hare edelste vertegenwoordigers gevoeld en door hunnen mond gesproken heeft, vindt men hier teruggegeven door eene reine ziel, die het alles heeft verwerkt, en er een waas van hemelsche rust over heeft verspreid. Want de „Imitatio Christi" is een door en door rustig boek. Zij treft niet, zij schokt niet, maar doet den geest wiegelen op een stroom van

de heiligste en innigste gedachten. En die gedachten zijn zoo algemeen christelijk, zoo weinig dogmatisch (?), zoo ongemengd vroom. Men kan het den schrijver aanzien, dat hij zijn werk heeft liefgehad, dat hij er het beste in heeft neergelegd wat hij kon geven, dat hij er noch van zichzelven noch van anderen iets in heeft opgenomen, wat de plaatsing niet volkomen waardig was." Zoo spreekt Prof. Dr. Acquoy in zijn veelszins voortreffelijk werk *Het klooster te Windesheim en zijn invloed.* Een onzer uitstekendste stylisten, de heer Busken Huet, spreekt in zijn „Thomas à Kempis" (dien hij niet voor den auteur houdt) van „de geniale Imitatio." Hij zegt dat „anderen" zoo spreken, maar tot die anderen behoort hij blijkbaar zelf. „Er is, zeggen zij", dus gaat hij voort, „slechts één boek ter wereld — het vierde der Evangeliën — dat in hoogte van vlucht en diepte van innigheid de „Imitatio" overtreft;" woorden welke ik zonder beperking niet voor mijne rekening zou kunnen nemen.

II.

Dikwijls heb ik mijzelven afgevraagd, waarin dat zoo algemeen gevoelde bekoorlijke en aantrekkelijke, dat zoo algemeen erkende eenig schoone der Navolging van Christus dan toch wel bestaat. Zij is klaarblijkelijk het werk van een uitnemend vroom mensch, zegt gij. Ongetwijfeld, doch hij was niet vromer dan zooveel andere schrijvers die minder opgang maakten, ofschoon zij zelfs heilig verklaard werden door het in dezen volstrekt niet scheutig kerkelijk gezag. Niet vromer, b.v. dan een H. Franciscus de Sales die in zijne veel, maar niet zooveel gelezene *Introduction à la vie dévote* een waar meesterstukje onder alle opzichten leverde. Niet vromer dan een H. Bernardus vóór hem, en een H. Alphonsus na hem in de vorige eeuw nog, wier soortgelijke boeken hoog geschat worden, maar op verre na niet als de Imitatie. Hij was een zeer beminnelijk vroom man. Toegestemd, maar in beminnelijkheid werd hij door Franciscus de Sales voor 't minst geëvenaard, allicht overtroffen. Van dezen werd gezegd dat niemand meer dan hij aan onzen Heer op aarde kon doen denken. Keuriger, in den gewonen zin welsprekender schrijver was deze heilige buiten allen kijf. Wat is het derhalve dat

den auteur der Navolging zulk eene onbetwiste meerderheid verzekert?

Dichters alleen bezitten wat men wel genoemd heeft „de stem der Sibyl", de hooge bezieling welke bezieling wekt. Een auteur die zoo betoovert, is dichter en zijn werk een dichtstuk te noemen, al werd het in proza geschreven. En welke dichters zijn het die niet slechts sommige standen en soorten van kinderen Adam's, maar geheel het beschaafde menschdom, geletterd en ongeletterd, beheerschen? Die de diepste en teerste snaren weten te doen trillen van ieders gemoed, die geheel den mensch aangrijpen door hem hemzelven met al zijnen adel en al zijne ellende voor te zingen. Niet de epische, niet de didactische, zelfs niet de lyrische, maar de dramatische dichters.

Als eene soort van drama stel ik mij de Imitatie voor. Wel is waar veelheid van personages schijnt te ontbreken, slechts één, de auteur die spreekt, verschijnt ten tooneele. Maar vooreerst is de auteur dan ook een echt tragisch personage die iedereen aangrijpt wijl iedereen, de Katholiek althans volkomen, in hem zichzelven herkent, en ook, de auteur speelt werkelijk niet alleen. Hij staat er in al de hoogheid zijner menschelijke, Christelijke, Katholieke gevoelens en al de ellende van zijn menschelijk bestaan. Hij leeft, hij handelt, hij lijdt, hij strijdt, hij is derhalve omgeven van allerlei andere personages die meedoen, door de verbeelding zichtbaar gemaakt. Het drama dat wij het leven van den Christen noemen heeft niemand in zijn eigen persoon zoo ongekunsteld kunstig, zoo aanschouwlijk, zoo aangrijpend ten tooneele weten te brengen als de schrijver der Navolging van Christus: ziedaar, geloof ik, het geheim der alles overtreffende aantrekkingskracht welke het boek op geheel de beschaafde Christelijke wereld steeds heeft uitgeoefend en kans heeft immer te blijven uitoefenen. Lees achtervolgens een kapittel uit de straks genoemde *Inleiding tot het godvruchtig leven* en uit de Navolging. Treffend schoon zijn beide maar hoe verschillend! De eerste bekoort u, de tweede vat u. Van gene is ieder hoofdstuk een brief aan uw adres — men weet thans dat werkelijk alle hoofdstukken der *Inleiding* oorspronkelijk brieven geweest zijn — maar een brief van een leidsman aan een geleide, van een meester aan een leerling; een even stichtende als met honig geschreven en met bloemen bestrooide brief. Van de

Imitatie is elk hoofdstuk eene bladzijde levens, die gij medeleeft of, gij gevoelt het, eenigermate medeleven moet. Een leermeester hoort gij niet spreken: gij leest en uw leermeester zijt gij zelf. Daarom wil het boek u niet uit de handen, of vat gij het telkens weder op; daarom is het telkens even nieuw als oud, gelijk immers ook de meeste bladzijden uws levens zich gestadig herhalen.

Ongetwijfeld, de dichter der Imitatie schittert niet door hetgeen te dikwijls als het heerlijkste der dichtgave wordt beschouwd. Hij laat u met zijn onderwerp niet in beelden en bloemen de geheele wereld rondreizen tot boven in de wolken toe. Rustig blijft hij met u te huis en beneden. Te vol van zijne stof is hij en te druk er mede, om er van af te stappen en uwe aandacht te verdeelen. Voor hooge en verre vlucht waren zijne wieken misschien niet berekend, en waren zij het geweest, hij hadde ze toch zoo hoog en breed niet uitgeslagen. Hij wilde ook niet dichten zelfs en wist niet dat hij het deed. Van alle dichterlijke vormen intusschen kon zijn proza zich niet vrijhouden: meer of minder schiet poëzij ze altijd aan. Wel kan zij zich niet willen steken in het dwangbuis van deze of gene versmaat, van dit of dat getal lettergrepen telkens, maar zekere maatslag klopt er steeds in hare polsen en ook zekeren minder of meer geregelden kring van beweging neemt zij altijd onwillekeurig, zoo niet opzettelijk, in acht. Ook rijmen zal zij half onwillekeurig gaarne, bijaldien zij het niet ter wille eener verbiedende opinie voorbedachtelijk vermijdt. Dat de auteur der Navolging zich door die dichtvormen op eene in 't oog loopende wijze kenmerkt, heeft een zijner uitstekendste kenners, gelijk wij zien zullen, in deze laatste jaren overtuigend aangetoond.

Uit het betoogde laat zich verklaren hoe ook onkatholieken met de Navolging zoo hoog kunnen ophebben, ondanks het Roomsche, het zelfs monnikachtige, dat velen, ondanks het zoo positief Christelijke reeds, dat anderen niet kunnen beamen. De pit van het boek is ook voor hen, al moeten schaal en bolster, meenen zij, worden weggeworpen. Het drama waarin zij zichzelven medegespeeld zien wordt door hen genoten, al zouden zij costumen en decoratie anders wenschen. Voor deze stellen zij stilletjes hunne eigene in de plaats. Het Vierde Boek zelfs, vroeger in zooveel oogen van „rechtzinnigen" eene ergernis, mag onder dat voorbehoud

blijven. In dien zin hoorden wij dan ook boven Prof. Acquoy zich over „het gulden boekske" der „Imitatio" uiten.

't Is waar dat sommigen in geest en strekking eene keurverwantschap met hun Protestantisme hebben willen ontdekken. Nog onlangs heeft Ds. Kettlewell den schrijver durven prijzen als „een voorlooper der Reformatie." Goedhartige verblinding. Met evenveel grond hadde hij de Katholieke Kerk voor en ook nog na de Hervorming eene groote voorloopster der Hervorming kunnen noemen. De Imitatie stond altijd en staat nog bij haar in blakende gunst. Geestelijken en leeken lazen ze en lezen ze meer dan eenig boek van eenigen kerkvader zelfs. In de vorige eeuw nog, wij zullen het zien, werd door een Romeinsch concilie met den paus aan 't hoofd „Thomas à Kempis" aan de geestelijkheid van het aartsbisdom Rome ten gebruike voorgeschreven. Rome, de geheele kerk zelfs zal toch niet achteloos genoeg geweest zijn om eene adder in eigen boezem te kweeken. Ds. Kettlewell moet de Imitatie door een eigenaardigen bril bezien hebben en de overige werken van Thomas à Kempis — want ook hij houdt dezen voor den auteur — moeten hem onbekend zijn gebleven, gelijk zijn werk dan ook geen kennismaking daarmede verraadt. In de „Opera omnia" des Kempenaars liggen de bewijzen dat hij de tegen de Hervormers door het concilie van Trente uitgesproken leerstellingen aannam voor het grijpen.

III.

Hebben zeven steden van oud-Griekenland, zegt men, gestreden welke van haar de bakermat van den dichter der Ilias en der Odyssea had zien spreiden, onmogelijk, zoo er slechts eenige aanleiding toe bestond, kon het uitblijven of in de Christelijke wereld moesten verschillende volken en kringen elkander den schrijver der Navolging van Christus betwisten. Aanleiding er toe gaf werkelijk de omstandigheid dat het boek zonder naam van auteur verschenen was en menigvuldige afschriften er van naamloos waren verspreid. [1]

---

1) Een uitvoerigen „Catalogue chronologique des ouvrages imprimés et manuscrits, relatifs à la contestation sur l'auteur de l'Imitation de Jésus-Christ" tot het jaar 1864 vindt men in het meermalen aangehaalde *Essai bibliographique* van pater A. de Backer. Beknopter is „Die Controversliteratur" tot 1880 voortgezet van Dr. Wolfsgruber in zijn *Giovanni Gersen*, Augsburg 1880.

Nederland, dat persoonlijk den auteur gekend had, hem gekweekt, hem zien schrijven, het boek uit zijne handen ontvangen, Nederland noemde aanstonds Thomas à Kempis en bleef tot in onze dagen zoo goed als algemeen hem noemen.

In Frankrijk was het naamlooze boek al spoedig in gezelschap geraakt van een veel gelezen werkje, door een der gevierdste landskinderen, Gerson, vervaardigd, en werd het uit dien hoofde eenigen tijd aan dezen toegekend. Niet lang echter, want het werd te duidelijk dat de kanselier van Parijs de Navolging van Christus noch had geschreven, noch hadde kunnen schrijven. Weldra was ook in Frankrijk bijkans met algemeene stemmen niemand anders dan Thomas à Kempis de auteur. Dezelfde overtuiging koesterde geheel de 15de eeuw nog door het overige Europa. Duitschland te liever wijl het in onzen Agnietenberger zijnen Kempenaar bleef zien. Italië wijl het nog niet van een tegencandidaat had gedroomd.

Daar komt in 1604 op eens Don Pedro Manriquez te Milaan beweren, dat meer dan eene eeuw vóór 's Kempenaars geboorte de H. Bonaventura onderscheidene plaatsen uit de „Imitatio Christi" heeft geciteerd. Niet lang daarna ontdekt de pater Jesuiët Rossignoli te Arona een oud manuscript waarin „abt Johannes Gessen" of „Gersen" als auteur vermeld is. Het manuscript heeft, meent hij, vroeger aan eene abdij van Benedictijnen toebehoord: een Benedictijnerabt Johannes Gersen of Gessen was bijgevolg de schrijver geweest.

Juist toen hield een Benedictijnerabt, secretaris van Paulus V, de door deze quaestie zelve zoo bekend gewordene Constantinus Cajetanus zich reeds sedert jaren bezig met de vermeerdering van den roem, die waarlijk genoeg schitterde, zijner orde. Al wat in of na den tijd van St. Benedictus groot geweest was, viel er ook slechts uit de verte de hand op te leggen, heiligen, bisschoppen, vermaarde schrijvers, alles werd door hem gedwongen kind van St. Benedictus te zijn geweest. Hij zocht de glorie zijner orde, wil men, nog verder. In eene kerk te Rome vond hij een schilderstuk, de H. Maagd voorstellende, tusschen de HH. martelaren Marcus en Marcellianus. De H. Maagd was aanstonds de heilige stichter Benedictus en de martelaren moesten de apostelen Petrus en Paulus

verbeelden. Op eene gravure van het stuk liet hij Maria's sluier herscheppen in een Benedictijner manteltje, de wapenrusting der martelaren in kleedij en attributen der apostelen. Benedictus in 't midden van Petrus en Paulus: zoo moest het zijn. Onbeschrijfelijk, men kan het denken, was 's mans blijdschap over de vondst van Rossignoli; er viel niet te twijfelen: de orde was wederom eene glorie rijker: abt Johannes Gessen of Gersen, auteur der Navolging van Christus. Oogenblikkelijk werd het handschrift van Arona ontboden, ter perse gelegd te Rome en uitgegeven ten name „van den eerwaardigen man Johannes Gessen, abt der orde van Benedictus." Cajetanus wist er zelfs aanstonds in zijne er bijgevoegde *Concertatio* [1]) meer van. Het manuscript was òf door den auteur eigenhandig geschreven òf althans door hem gedicteerd. Johannes Gessen had behoort tot eene adellijke familie Gessen of de Gessate te Milaan, alsnog eene prachtige buitenplaats bezittende in de omstreek. Ongelukkig was niet iedereen beleefd genoeg dat aan te nemen, er werden zelfs gevonden die zich veroorloofden hem te bewijzen dat hij gedwaald had. Er was noch te Milaan een huis, noch in de omstreek een buitengoed der familie Gessen of Gessate te vinden, wijl die familie niet bestond. In eene tweede uitgave liet Cajetanus die bijzonderheden glippen, maar bracht nieuwe vindingen te berde. Hij zelf was nog gelukkiger geweest dan Rossignoli. Te Genua had hij een exemplaar ontdekt van de in 1501 te Venetië verschenen uitgave der Navolging, waarin door eene onbekende hand geschreven stond: „Dit boek heeft niet Johannes Gerson samengesteld (compilavit) maar Heer Johannes abt te Vercelli, gelijk het nog heden eigenhandig geschreven bewaard wordt (habetur) in dezelfde abdij." Er stond wel alleen „Heer Johannes," doch „Heer Johannes Gessen of Gersen" moest er staan. Men wist nu ook waar hij abt geweest was: te Vercelli. Vastgesteld werd, dat hij niet meer „Gessen" maar „Gersen" zou heeten. Weldra had hij het fortuintje nog een titel daarenboven te bekomen. Er werd een handschrift gevonden waarin als auteur der Navolging genoemd werd „Johannes de Canabaco" daarmede moest Johannes Gersen bedoeld zijn, en daar hij

---

1) Zie den geheelen titel in het genoemde *Essai bibliographique*, waarnaar ik ook wat alle volgende voor 1864 verschenene geschriften over de quaestie betreft mag verwijzen.

Italiaan geweest was, kon „Canabacum" niets anders dan Cavaglia dichtbij Vercelli beteekenen. De volle naam derhalve luidde: „Johannes Gersen de Canabaco, abbas Vercellensis, ordinis S. Benedicti."

Dat de Vlaamsche Jesuiët Heribert Rosweyde in het jaar 1617 door zijne *Vindiciae Kempenses* geheel het kaartenhuis omverblies en zegevierende bewijzen bracht voor Thomas à Kempis, mocht niet baten; in de tweede, vermeerderde uitgave zijner „Concertatio" hield Cajetanus zijne sprookjes niet alleen staande, maar trachtte ze zelfs te bevestigen en uit te breiden. En toen Rosweyde ze in 1621 door eene tweede, vermeerderde editie zijner Vindiciae geheel en al te niet deed, kon hij wel Bellarminus en anderen de oogen openen, maar de klaarste bewijzen leden schipbreuk op Cajetanus' onoverwinnelijken moed.

Men begrijpt echter dat hij door zijne ordebroeders niet in den steek werd gelaten, en dat, gelijk de Benedictijnen voor hunnen abt van Vercelli partij kozen, zoo de reguliere kanunniken niet minder ijverden voor hunnen Thomas à Kempis, die het vaderschap der Navolging zoo langen tijd reeds in bezit had. De gewaande aanspraken van Gersen werden o. a. door Dom Valgrave, Dom Pez, Metzler, Quatremaires, Roussel, Delfau, Mabillon verdedigd, terwijl Thomas' rechten door Fronteau, Werlin, Testelette werden voorgestaan. Ook mannen buiten de partijen namen deel aan den strijd; Gersenist toonde zich, o. a. de beruchte Launoy, Kempenisten Carré, Chifflet, Desnos, De Boissy, inzonderheid de paters Jesuieten Heser en Raynaud, die nieuwe bewijzen in 't midden wisten te brengen.

Inmiddels werd door partijen ook naar andere dan historisch-critische wapens gegrepen. De reguliere kanunniken, zeker van het recht in hun bezit, verlangden dat de Congregatie *De propaganda Fide* te Rome verbieden zou de Navolging anders uit te geven dan met 's Kempenaars naam: de kardinalen zich wijselijk buiten het geschil houdende verklaarden dat het op naam van Gersen mocht geschieden. Niet gelukkiger slaagde de orde toen zij in Frankrijk van kardinaal Richelieu begeerde, dat de door hem ter perse te leggen prachtige uitgave der Imitatie Thomas' naam zou dragen: het boek verscheen zonder naam van auteur. Naar wensch daarentegen beschikte het parlement van Parijs dat werkelijk

verbood het boek met Gersen's naam te drukken, aan de reguliere kanunniken veroorlovende het te doen op naam van Thomas à Kempis.

Eenen tijd van wapenstilstand die volgde besteedden de eenigszins geslagen Benedictijnen aan het zoeken van oude manuscripten, waarop bij ontstentenis van andere historische bescheiden hunne eenige hoop was gebouwd. Alle boekerijen der orde en andere zooveel mogelijk werden doorsnuffeld: eenige perkamenten, welke naar zij meenden van dienst konden zijn, verschenen. Aan eene vergadering van geleerden, welke de aartsbisschop van Parijs, De Harly, in 1671 op hun verzoek bijeenriep, werden dertien handschriften voorgelegd. Zonder vast te stellen, wat de Benedictijnen gevraagd hadden, dat Gersen als auteur der Navolging moest worden erkend, besliste de vergadering dat die boeken niet vervalscht waren. Door de aldaar niet geroepen reguliere kanunniken werd in het klooster van St. Geneveva eene nieuwe vergadering van deskundigen belegd, die evenmin tot een besluit kwamen.

Het publiek scheen vermoeid: eene halve eeuw bijkans rustten wederom de wapens.

In 1724 echter bezorgde de Benedictijn Erhard eene nieuwe uitgave der Navolging, waarvan hij weder Gersen als auteur noemde. Dat was te veel voor het geduld van een regulier kanunnik te Pollingen, Eusebius Amort. Aanstonds verscheen van hem een werkje waarin de bewijzen voor Thomas bondig samengevat waren, en in 1728 nog een tweede — „Het schild van Kempen" (*Scutum Kempense*)" waarin ze breeder ontvouwd en sterker werden aangedrongen. Stelde Erhard daartegen zijn *Polycrates Gersenensis*, Amort liet onmiddellijk zijn *Polycrates exauctoratus* volgen.

Na een nieuw „bestand" van eenige jaren had in Frankrijk eene schermutseling plaats. Valart gaf er een zoogenoemd beter Latijnschen, jammerlijk verminkten tekst der Navolging uit met een kleine verhandeling waarin eenige nieuwe moeilijkheden tegen het auteurschap van Thomas à Kempis werden geopperd. Géry, regulier kanunnik, later abt, van St. Geneveva stond hem zegevierend te woorde.

Warmer ging het eerlang in Duitschland toe. Getergd door März, die het voor zijn verslagen ordebroeder Erhard had opgenomen, trad de nu reeds grijze Amort andermaal in 't krijt. Geestig werden de sprookjes van März omtrent Gersen door

hem gegeeseld, en toen deze in 1760 tot tweemaal toe zich schrap gezet had, werd hij verpletterd onder een zeer lijvig boekdeel dat Amort in 1762 deed verschijnen: *Deductio critica*, eene critiek inderdaad welke onbeantwoord bleef. Toch had Amort zelf er nog niet genoeg van: den genadeslag gaf hij zijnen tegenstander door een laatste werk *Moralis certitudo* getiteld, waarin hij betoogde dat er geen spraak mocht zijn van hooge waarschijnlijkheid slechts ten gunste van den Kempenaar, maar dat het zedelijke zekerheid moest heeten. Kort daarna stierf hij en met hem werd voor eenen tijd de twist begraven.

Nieuwe verdedigers van Gersen zag men verrijzen in de eerste jaren onzer 19[de] eeuw; geen Benedictijnen nog aanstonds, maar eenen ridder Napione te Turijn, eenen abbate Cancellieri te Rome; eenigen tijd later den warmsten der warmen, ridder De Grégory te Turijn en te Parijs. Landhuishoudkundige tot dat tijdstip begon hij voor zijnen held te ijveren in eene „Verhandeling over de rijstcultuur in Lombardije;" niet lang daarna verschenen achtereenvolgens zijne *Mémoires sur l'histoire littéraire du Vercellais* en zijn *Mémoire sur le véritable auteur de l'Imitation de Jésus-Christ*; zijn grooten slag echter sloeg hij nog eenige jaren later.

In 1830 namelijk, terwijl de Juli-omwenteling alles te Parijs in rep en roer bracht, vond Grégory daar een handschrift der Imitatie dat blijkens aanteekeningen op het schutblad o. a. ten jare 1550 aan een kanunnik Hieronymus De Advocatis had toebehoord. Weldra vernam hij dat een familie aldus, of eigenlijk naar den Italiaanschen tongval De' Avogadri, geheeten nog bestond in het gebied van Vercelli, ja, het toeval, moet men denken, wilde dat uit het archief dier familie juist te voorschijn kwam een stuk van een oud dagboek getuigende, dat een kostbare codex der Navolging van Christus den 15 Februari 1347 aan Vincentius De Advocatis door een broeder van hem werd geschonken. Die codex, meende Grégory, kon geen ander zijn dan de door hem te Parijs gekochte. In elk geval bleek de Navolging lang voor Thomas à Kempis bekend te zijn geweest en moest ze derhalve van Gersen het aanzijn hebben ontvangen. Het handschrift werd benevens eene Fransche en eene Italiaansche vertaling er van op Gersen's naam door hem in 't licht gegeven, het groote geding nogmaals nagegaan, en als vrucht zijner studiën verscheen in 1843 de lijvige *Histoire*

du livre de l'Imitation. Pater De Backer zegt hiervan in zijn *Essai bibliographique*: „cette histoire a été composée sans methode et sans critique, les inexactitudes y sont tres-nombreuses." Wij zullen zien hoe waar.

Cajetanus had in Italië voor zijnen abt van Vercelli weinig aanhangers mogen verwerven. Ontelbare malen hadden er in de 17de en 18de eeuw èn de Latijnsche tekst èn vertalingen der Imitatie de pers verlaten onder 's Kempenaars naam. Een Romeinsch concilie van het jaar 1725 had ze kortweg als „Thomas à Kempis" bestempeld. In deze eeuw nog had Cesari, een der beste vertalers, ze hem toegeschreven. Grégory maakte eenige bekeerlingen. Van Parenti, Moroni, Paravia, Torri, die de aanspraken des abts van Vercelli verdedigden was uitsluitend hij de zegsman. Degelijker werden zijne stellingen gehandhaafd en, zooverre het aanging, gesteund door Veratti, bekwaam taalkenner, die in de door hem uitgegevene *Disquisizioni filologiche e critiche intorno all' autore del libro De Imitatione Christi* er tevens werk van maakte de door Mgr. Malou geopperde Germanismen of Flandricismen te logenstraffen, gedeeltelijk met gelukkig gevolg. In zijn latere *Nuovi studj filologici e critici* zocht hij zelfs door eene nieuwe hypothese ook de zoo luide voor den Kempenaar sprekende getuigenissen van dezes vrienden en tijdgenooten onschadelijk te maken voor Gersen's zaak. Geheel op de schouders van Grégory weder schreef pater Mella zijne vijf artikelen *Della questione Gersoniana* in het uitstekende tijdschrift *Civilta Cattolica*, welke later ook afzonderlijk door hem werden uitgegeven.

Toch waren door Grégory in Italië bij lange na niet allen voor Gersen gewonnen. De advocaat Cesarini streed in 1835 openlijk voor Thomas à Kempis. Te Bergamo werd in 1854 de Navolging ten name des Kempenaars uitgegeven. De generaal der societeit, Roothaan, Nederlander wel is waar, beschouwde het werk van Mgr. Mabon als beslissend ten gunste van Thomas. En een der geleerdste prelaten te Rome, Mgr. Strozzi, bezorgde aldaar van genoemd werk in 1854 eene met critische aanteekeningen verrijkte vertaling, welke spoedig eene tweede uitgave beleefde.

In Frankrijk had de abt van Vercelli nooit veel bijval gevonden; zeer zelden was er de Imitatie van de pers gekomen

onder zijnen naam.[1]) De kanselier van Parijs had wel nog onderscheidene malen zijnen naam geleend aan nieuwe uitgaven maar de rijen zijner aanhangers hadden zich hoe langer hoe meer gedund ten bate van Thomas à Kempis. Sedert 1615, toen het geschil aanving, hadden slechts vijf of zes schrijvers zijne gewaande rechten voorgestaan, en onder deze slechts een paar van eenige beteekenis. Cave mocht tegen het einde der 17[de] eeuw schrijven, dat het Gersonisme „sinds lang bij de geleerden balling was.” In deze eeuw eerst kwam het weder eenigszins te voorschijn; Gence trad in 1809 als pleitbezorger op, en het scheen waarlijk of hij niet zou eindigen, zoo groeide steeds de lijst der boeken en brochures, waarmede hij kampte voor eene der gloriën van Frankrijk, Gerson. De bewijzen echter bleven onder zijne handen even mager. Een nieuw meende bij te brengen of liever een in 1731 door Lenglot Dufresnoy geopperd meende te doen herleven Onesimus Leroy, bewerende dat een handschrift onder den titel „Internelle Consolation” de drie eerste boeken der Navolging bevattende en tusschen werken des kanseliers gevonden klaarblijkelijk voor dezes auteurschap getuigde. Volgden nog Mangeart, Thomassy en Vert vooral, die echter, welke bekwaamheid hij ook aan zijne heftigheid paarde, door geen enkel proefhoudend argument het pleidooi voor zijnen held eene schrede verder heeft gebracht, zoodat ook na hem onderscheidene Fransche schrijvers zich geschaard hadden aan de zijde van Thomas à Kempis.

Eene opinie geheel op eigen hand uitte in de voorrede eener oude Fransche vertaling opnieuw door hem uitgegeven Sylvestre de Sacy. Hij zou tot den Kempenaar overhellen, schreef hij, indien hij niet geloofde dat de eer van vergeten te zijn eene genade was door God zelven aan den heiligen auteur verleend. Hij was overtuigd, dat het vraagstuk nimmer geheel ontwijfelbaar zal opgelost worden. De onzekerheid over den naam des auteurs zwevende scheen hem eene der zedelijke schoonheden van het boek. Zelfs onder letterkundig oogpunt was het schoon dat de Navolging van Christus geen zekeren auteur had. Voor een boek als dat was er

1) Zie *Essai bibliographique.*

geen auteur. De auteur was geheel de Christelijke menschheid.

Een weinig minder sceptisch toonde zich de altijd sceptische schrijver van het „Vie de Jesus." Vast staat hem dat de Imitatie uit de 13[de] eeuw is, uit den bloeitijd der middeleeuwen, niet uit den tijd van verval. Waarschijnlijk acht hij het dat ze afkomstig is uit Italië. Indien de auteur zijne cel had te Vercelli, de naam Gersen is aan eenige bedenking onderhevig, als kunnende desnoods eene verbastering van „Gerson" zijn. Evenmin echter als deze kan Thomas à Kempis het boek geschreven hebben, ofschoon de onderstelling dat hij de auteur geweest is eenige waarheid behelst. Thomas namelijk was de auteur van den opgang dien de Navolging heeft gemaakt; hij begreep ze, hielp ze in de wereld, zij ware te loor gegaan of zeker vergeten geworden zonder hem. De heer Renan moest wel zoo denken. Scherp geteekende, volkomen bekende, geheel historische figuren, als de Kempenaar, zijn niet van zijne gading. Aan nevelbeelden waarover vage phrases vallen te schrijven heeft hij behoefte en de abt van Vercelli derhalve was wel het meest zijn man.

Duitschers die zich na de door Amort bevochten zege weder in den strijd mengden kampten, met zeer weinig uitzonderingen, voor Thomas. Genoemd moeten worden Gieseler, schrijver der gevierde *Kirchengeschichte;* Silbert, vertaler van 's Agnietenbergers werken; Nolte, in de „Wiener Zeitschrift für die gesammte katholische Theologie;" Bähring in zijn *Thomas à Kempis, der Prediger der Nachfolge Christi;* Böhringer in zijn *Die Kirche Christi und ihre Zeugen;* Ullmann in zijn *Reformatoren vor der Reformation;* Mooren in zijne *Nachrichten über Thomas à Kempis*, en boven allen Karl Hirsche, Evangelisch „Hauptpastor" te Hamburg. Behalve eene even eigenaardige als nauwkeurige uitgave van een door Thomas eigenhandig geschreven codex der Navolging leverde deze zijne *Prolegomena zu einer neuen Ausgabe der Imitatio Christi nach dem Autograph des Thomas von Kempen; zugleich eine Einführung in sämmtliche Schriften des Thomas, sowie ein Versuch zu endgültiger Feststellung der Thatsache, dass Thomas und kein Anderer der Verfasser der Imitatio ist* [1]). Zoo om-

1) Berlin 1873.

vattend en grondig heeft nog niemand het vraagstuk behandeld. Het gewicht er van wordt aangetoond in de voorrede. „Eine jede Schrift, zegt hij, ist das Product einer individuellen Lebensentwickelung, und die Spuren dieser Entwickelung sind ihr aufgedrückt; je sicherer also das Leben des Schriftstellers bekannt ist, ein desto richtigeres und feineres Verständniss der Schrift selbst, eine desto zuverlässigere Erklärung schwieriger stellen, mehrdeutiger Ausdrücke wird dadurch ermöglicht. Es ist also mit nichten unerheblich, wie die Frage nach dem Verfasser der Imitatio schliesslich verläuft." De schrijver heeft, zegt hij, zich beijverd den strijd, die sedert eeuwen gevoerd en telkens weder hervat werd, zoo ten einde te brengen, dat hij werkelijk voor altijd van de dagorde der letterkundige debatten verdween. Daarom heeft hij zich „auf die umfassendste und eingehendste Erörterung aller auch der scheinbar geringfügigsten Punkte eingelassen," zich liever aan het verwijt blootstellende van te veel dan van te weinig te hebben gedaan. Jammer dat de tweede „band" van het voortreffelijke werk reeds zeven jaren op zich laat wachten. Onlangs gaf nog in de „Tübinger theologische Quartalschrift" Paul Peppler *Eine Studie über den gegenwärtigen Stand der Frage.*

Had de Regensburgsche kanunnik Weigl in de „Praefatio" zijner zeventalige uitgave der Navolging, [1]) op Gregory's voorgang, Gersen, en nog wel als Beierschman, verdedigd, ook na Hirsche zijn den abt van Vercelli trouw gebleven de schrijver van een opstel *Gersen von Vercelli und die Nachfolge Christi*, in „Zeitschrift für katholische Theologie, redigirt von Dr. J. Wieser, S. J. und Dr. X. Stentrup, S. J., Professoren der Theologie an der K. K. Universität Innsbruck 1877," alsmede, natuurlijk, de Benedictijn, Dr. Cölestin Wolfsgruber, die te Weenen in 1879 *Van der Navolginge Cristi ses boeke* (een oud Nederlandsch handschrift) met eene „Einleitung" uitgaf en onlangs, in 1880, een tamelijk uitgebreid werk *Giovanni Gersen* getiteld.

---

1) *De Imitatione Christi libri quatuor multiplici lingua nunc primo impressi et quidem Latina archetypi, interpretationibus Italica, Hispanica, Gallica, Germanica Anglica, Graeca.* Cum notis et variis lectionibus curante Jo. Bapt. Weigl. eccles. cathedr. Ratisbon. canon. et officiali. Solisbaci in Bavaria, typis et sumptibus fratrum de Seidel. MDCCCXXXVII.

In zijn „Programm des Gymnasiums zu Recklinghausen, Schuljahr 1868—1869", publiceerde Dr. Bernhard Hölscher een artikel *Ueber den jetzigen Standpunkt der Frage nach dem Verfasser der vier Bücher von der Nachfolge Christi*, onoplosbare moeilijkheden, meent hij, bevattende tegen Thomas à Kempis zoowel als tegen Gerson en Gersen, met het bekende woord van Horatius ten besluite:

„Quis...... emiserit auctor Grammatici certant et adhuc sub judice lis est."

België heeft steeds bijkans eenstemmig de rechten onzes Agnietenbergers voorgestaan. Na Rosweyde die ze het eerst zegevierend had verdedigd ijverde bijzonder de pater Jesuiet Bollandus en de reguliere kanunnik Bosmans, van wien Amort een groot aantal oorkonden bekwam. In onze dagen streed voor Thomas de Luiksche hoogleeraar Bormans, maar het schitterendst de geleerde bisschop van Brugge, Mgr. Malou. Van zijn *Recherches historiques et critiques sur le véritable auteur du livre de l'Imitation de Jésus-Christ* — volgens den heer Busken Huet „in vele opzichten een meesterstuk van kompositie" — verschenen binnen een kort tijdsverloop drie uitgaven, de laatste vooral verbeterd en vermeerderd naar aanleiding van geschriften die er tegen in 't licht gegeven waren door Fransche schrijvers ten gunste van Gerson en door den Italiaanschen Veratti, kampioen voor Gersen. Leemten heeft dit werk ontegenzeglijk, maar bij lange na noch zoo vele, noch zoo belangrijke als waarop de heer Huet den vinger heeft gelegd, en zeker mag men beweren, dat na Amort en vóór Hirsche niemand over het vraagstuk zoo voortreffelijk heeft geschreven als de bisschop van Brugge. Sedert werden nog in onderscheidene tijdschriften opstellen tot handhaving van 's Kempenaars rechten geleverd, als in de *Revue Catholique* door den heer Nève, in de Revue *La Belgique* door den heer Ruelens, in de *Précis historiques* door den heer Delvigne.

Engeland hield, zooverre ik zien kan, Dom Valgrave en misschien eenige andere Benedictijnen uitgezonderd, wanneer het de Imitatie hetzij in den Latijnschen tekst hetzij vertaald uitgaf steeds de zijde van Thomas à Kempis. Schrijvers over het vraagstuk moet het na Valgrave en Carré of weinige of

geene hebben opgeleverd, tot onlangs, in 1877, een Anglicaansch geestelijke, Ds. Kettlewell, zich een zeer warm voorstander des Agnietenbergers toonde — hij bezocht zelfs opzettelijk den Agnietenberg — door zijn werk *The authorship of the De Imitatione Christi with many interesting particulars about the book.* Opgeluisterd is het sierlijke boek met reproductiën van drie door hem te Brussel genomene photographieën, eene van Thomas' eigenhandig geschreven codex uit het jaar 1441, eene van het (naar hij meende) oudste handschrift der Navolging, en eene van andere door Thomas met eigen hand vervaardigde manuscripten zijner werken. Behalve dat de auteur zich veel moeite geeft om de Imitatie met zijne Anglicaansche belijdenis goedschiks kwaadschiks, zooveel mogelijk, overeen te brengen, heeft hij blijkbaar aan de handschriften zijne meeste studie gewijd.

Nergens werd voor Thomas à Kempis minder gedaan dan waar hij geleefd en geschreven had, waar de volksoverlevering en de moedertaal zelve zoo luide voor hem getuigen — in Nederland. Wel werd er de Navolging zeer dikwijls uitgegeven met zijn naam — nooit mijns wetens met een anderen — wel werd ze hem waar het te pas kwam openlijk toegekend en als „een gulden boekske" geprezen — b.v. door Pontanus in zijne *Historia Gelrica*, door Revius in zijn *Daventria illustrata*, door Lindeborn in zijne *Historia Episcopatus Daventriensis*, maar in vier eeuwen die naar de pen greep om Thomas als auteur der Navolging te handhaven, niemand. Men achtte geen bewijsvoering noodig, zegt gij, men was er te zeker van, dat het boek op den Agnietenberg het licht had gezien. Goed, indien dit feit elders slechts niet betwist, ontkend, opzettelijk bestreden ware geworden. Hadde men toen althans niet wel gedaan een weinig in vuur te schieten en ter handhaving, gelijk ik zeide, eene stem te doen hooren? De hervorming was tusschenbeiden gekomen, hervat gij. Zeker, maar besteedden niet hervormden zelven alle vlijt aan de beschrijving en opluistering van zaken, instellingen, celebriteiten van vóór de Reformatie dagteekenend? Waren er onder de hervormden niet altijd met de Navolging van Christus bij uitstek ingenomen? In elk geval, waarom hebben dan Katholieke schrijvers, die wel andere minder belangwekkende onderwerpen behandelden, zich niet aan 't werk gezet?

Het moet onze kalme, koele landaard geweest zijn; anders weet ik geen verklaring te vinden.

In onze eeuw eerst en in onze dagen bijzonder is men eenigszins aan 't werk getogen. Kist, Roijaards en Clarisse in hun *Archief voor kerkelijke geschiedenis inzonderheid voor Nederland*, Schotel in zijn *Iets over de Navolging van Christus*, Delprat in zijne *Verhandeling over de broederschap van G. Groote*, Moll in zijne *Kerkgeschiedenis van Nederland voor de hervorming*, Acquoy in *Het klooster te Windesheim en zijn invloed* en nog anderen hebben minder of meer gronden aangevoerd voor het goed recht van Thomas à Kempis. Hem eveneens als auteur der Navolging beschouwende heeft wijlen de geleerde bisschop van Haarlem, Mgr. Van Vree, (*Katholiek*, September 1851) getracht aannemelijk te maken niet, zooals sommigen hem hebben verstaan, dat het boek oorspronkelijk in onze moedertaal geschreven is: integendeel het onwaarschijnlijke dier onderstelling doet hij uitkomen [1]): maar dat het naar een ouderen tekst werd bewerkt, „een gewrocht is waartoe de eerste hoofden der broeders van het gemeene leven de grondstoffen hebben geleverd." Geheel uit den aard geslagen toont zich de heer Busken Huet in eene zijner *Litterarische Fantasiën*, getiteld *Thomas à Kempis*, ten jare 1861 geschreven en 1878 onveranderd overgedrukt. Zonder ridderlijk te verklaren, dat hij van onzen Kempenaar als auteur der „Imitatio" niet wil weten, bestrijdt hij dezen opzettelijk en vereenigt zich zeer ondubbelzinnig met het gevoelen van Renan, of zelfs met dat van den openlijk voor Gersen kampenden Veratti.

IV.

De geschiedenis van den twist die eigenlijk reeds meer dan vier eeuwen duurde is in het bovenstaande kortelijk maar toch, durf ik vertrouwen, zakelijk geschetst. Waarom ik mij veroorloof het schier onnoemelijk getal boeken daarover der

1) Hij deelt mede „Twee hoofdstukken van de Navolging van Christus in een oud. Nederduitsch handschrift", en stelt bl. 154 de vragen „Is de Nederduitsche tekst oorspronkelijk? of is hij vertaling? En zoo hij vertaling is, *gelijk sommige uitdrukkingen en de woordvoeging hier en daar vrij duidelijk schijnen te verraden*, heeft dan" enz

wereld ingezonden nog te komen vermeerderen? Ziehier wat mij bewoog.

Men mocht niet langer kunnen zeggen, dacht ik, dat de Nederlandsche letterkunde zich zoo weinig bemoeid heeft met eene quaestie welke anders bijkans geheel Europa in beweging bracht. Men mocht ons Nederlanders niet langer kunnen verwijten dat wij een naar onverschilligheid zweemend gebrek aan belangstelling toonen omtrent de eer van eene onzer voornaamste en beminlijkste celebriteiten. Men mocht niet in die schijnbare onverschilligheid een bewijs kunnen zoeken dat Nederland zich niet bewust is den auteur der Navolging van Christus te hebben zien leven en schrijven. Overijselaar van geboorte, inwoner zelfs en pastoor sedert jaren der stad Zwolle, in wier onmiddellijke nabijheid, onder wier muren het boek werd geschreven; lid daarenboven eener „Vereeniging" welke zich de „beoefening van Overijselsch Recht en geschiedenis" ten doel stelt, gevoelde ik mij bijzonder in de zaak betrokken. Thomas à Kempis is een oude buur van mij. Op zijnen „Agnietenberg" zag hij de kerk waarvan ik aan 't hoofd sta voor een groot gedeelte nog verrijzen, hoorde het wanneer hare klokken luidden en reeds toen zij klonken de eerste maal. Hij betrad ze ook ongetwijfeld menigwerf, en knielde en stortte vurige gebeden voor hare altaren, wanneer hij in de stad kwam om er zijne ordebroeders te bezoeken in hun „Bethlehemsklooster", of de stad door moest om naar het zuidelijk dichtbij gelegen Windesheim te wandelen, waar het moederklooster was gevestigd en de algemeene overste zijnen zetel had. Het is mij dikwijls of ik den goedhartigen, zedigen, in zich gekeerden monnik met zijn wit habijt, zijn zwart overmanteltje en zijne zwarte barret tegenkom in de straten welke hij bij zulke gelegenheden langs ging. Tot nu toe schaamde ik mij dan altijd wel een weinig. Was hij te nederig om mij te verwijten dat ik nog niets had gedaan om zijne welverdiende eer te handhaven, zelf verweet ik het mij gedurig. Elk ander in mijne plaats, die hem zoo goed kende en van zijn recht zoo overtuigd was en ook somtijds wel de pen hanteerde, hadde, dacht ik, ze reeds lang gegrepen om zich te kwijten van een duren plicht.

Desniettegenstaande bleef het nog altijd bij een „ik zou wel lust hebben" tot verleden zomer toen ik eene vondst deed welke mij schier eene waarschuwing voorkwam. Ik ontdekte

hier ter stede een oud handschrift van het Eerste Boek der Navolging in onze moedertaal uit het Windesheimsche klooster afkomstig, het oudste handschrift der Navolging, mijns oordeels, dat tot nu toe bekend is geworden. Ik kon niet meer rusten, ging aan 't studeeren, toog aan 't werk en hier is mijn boek.

Het zou niet verschijnen zoo ik niet vermeende mij te mogen vleien dat het ook in zich zelf eenig recht droeg om te bestaan. Eene bloote compilatie kon evengoed achterwege blijven. Er restten, meende ik, nog altijd hier en daar wel aren te lezen, al was de groote oogst door anderen, bekwameren, gehaald. Die aren saamgebonden mochten eenige schoven vormen waarmede de oogst kon worden verrijkt. Aren gedeeltelijk welke slechts een Nederlander vinden kon, vooral een Nederlander die ze zich mocht laten aanwijzen door oude Nederlandsche kennissen welke hij bezat uit den tijd van Thomas à Kempis. En ook aan het door anderen reeds ingezamelde, dacht ik, viel nog wel iets nuttigs te doen. Eenig kaf was er af en toe kennelijk tusschen gekomen: dat diende uitgeschift te worden. Het koren zelf zou in waarde kunnen winnen, zoo het een weinig geschikter werd blootgelegd en opgetast. Kortom er was, naar mij toescheen, nog werk te vinden dat niet geheel nutteloos zou zijn.

Mijne voorgangers bewezen gewoonlijk aanstonds de stellingen: Thomas à Kempis heeft de Navolging van Christus geschreven, Gerson, Gersen, nog anderen hebben ze niet geschreven. Een analytische gang kwam mij verkieslijker voor. Ten eerste betoog ik dat het boek vóór de 15de eeuw niet heeft bestaan; vervolgens, dat het in de 15de eeuw ontstaan is; daarna, dat het vervaardigd is door een Nederlander, lid der kloostervereeniging van Windesheim; dan, dat het geschied is door onzen Agnietenberger; eindelijk, dat het aan Gerson, Gersen en nog anderen verkeerdelijk is toegekend. Deze wijze van behandeling scheen mij èn natuurlijker èn doelmatiger. Behalve dat de bewijsvoering zoo steeds klimmen blijft en klemmender wordt, de bewijsmiddelen voor en tegen laten zich aldus ook voeglijker rangschikken en gelden duidelijker wat zij waard zijn, niets meer en niets minder. Eenige nieuwe en nog al afdoende argumenten ten gunste van Thomas vlei ik mij te hebben bijgebracht. Bepaaldelijk dat de schrijver der Imitatie Nederlander en dat hij lid der Windesheimer orde geweest is

hoop ik, nog overtuigender dan tot dus verre gedaan werd te hebben aangetoond. De lezer zal hebben te oordeelen.

Een Duitsch stadje zal, naar men verneemt, dit jaar feestelijk het feit herdenken dat de beroemdste zoon vijf eeuwen geleden het daglicht aanschouwde: dit boek, waardoor ik getracht heb zijn hoogsten eeretitel te handhaven, zij eene kleine hulde te dier gelegenheid aan de nagedachtenis van den Agnietenberger in Nederland gebracht.

EERSTE HOOFDSTUK.

De Navolging van Christus heeft vóór de 15de eeuw niet bestaan.

I.

Ten bewijze dat ons boek reeds in de 13de, en zelfs in de eerste helft der 13de eeuw het aanzijn ontving, wordt door vele Gersenisten gewezen op de woorden B. III, H. 50: „Zoo veel een ieder is in uwe oogen (Heer!), zooveel is hij en niet meer, zegt de nederige heilige Franciscus." Aldus in den tegenwoordigen tijd, meenen zij, kon slechts een tijdgenoot van den H. Franciscus schrijven. De redeneering lijdt echter aan een klein ongerief: op gelijken grond zou men hebben te besluiten dat de schrijver tijdgenoot van den Heer zelven geweest is, want hij geeft ook te lezen: „zegt de Heer." Zelfs de vrome man Job zou met hem geleefd moeten hebben, want B. I, H. 9 staat: „weshalve de zalige Job zegt." Onze tegenstanders schijnen niet te weten, dat de schrijver der Navolging, gelijk hij de woorden des Heeren en des zaligen Jobs in de H. Schrift las, zoo door den H. Bonaventura [1]) geschreven vond: „Sed et verbum hoc dicere solitus erat (S. Franciscus): Quantum homo est in oculis Dei, tantum est et

---

1) In *Legenda S. Francisci* cap. 6. Dr. Wolfsgruber had dit reeds in Hirsche's uitgaat der Imitatie kunnen lezen.

non plus." Uit bovengenoemde woorden blijkt alleen, dat het boek ontstaan is nadat Franciscus van Assise in 1226 overleden en in 1229 heilig was verklaard.

Andere kampioenen van Gersen wanen te kunnen bewijzen dat de twee groote kerkleeraars Thomas van Aquino en Bonaventura, beiden gestorven in 1274, het werk reeds voor zich hebben gehad. Gene zou o. a. in het door hem vervaardigd officie voor H. Sacramentsdag onderscheidene zinsneden aan het Vierde Boek der Navolging ontleend hebben, en deze in de 7de der te Toulouse gehoudene *Collationes* of preeken een goed deel van het Eerste Boek afgeschreven met de woorden ten besluite: „En zoo voorts, als blijkt uit het godvruchtige boekje der Navolging van Christus."

Wat den H. Thomas betreft, dat bedoelde zinsneden nagenoeg letterlijk met plaatsen der Imitatie overeenstemmen, ziet iedereen [1]), en dat er ontleend is kan moeilijk worden betwijfeld. Doch de vraag is door wien. Met volkomen zekerheid is het niet uit te maken, zoolang niet vaststaat wanneer de Navolging te boek gesteld werd, maar de hoogste waarschijnlijkheid pleit er voor, dat de H. Thomas van Aquino leener en de schrijver der Navolging ontleener geweest is — wanneer wij slechts beider gewoonten gadeslaan. Vaste regel bijkans is, dat de zoogenoemde antiphonen en responsoriën onzer kerkelijke getijden uit de H. Schrift genomen worden; slechts bij uitzondering ziet men somtijds op feesten des Heeren oude mysteriespelen en op feesten van Heiligen geschiedenis of legende gebruikt. Een boek als de Navolging van Christus derhalve, al hadde 't reeds bestaan, kon den H. kerkleeraar bij de samenstelling van getijden in geen geval te stade komen en het allerminst voor H. Sacramentsdag: hij ontleende zijne antiphonen en responsoriën uitsluitend aan de H. Schrift, de door hem zelven ontworpene antiphoon *O Sacrum* uitgezonderd. De schrijver der Imitatie mocht uit allerlei bronnen putten, en dat hij zich

---

1) O. a. in het officie staat: „O quam suavis est, Domine, spiritus tuus, qui ut dulcedinem tuam in filios demonstrares, pane suavissimo de coelo praestito esurientes reples bonis, fastidiosos divites demittens inanes." In de Navolging leest men: „O quam suavis est spiritus tuus, Domine, qui ut dulcedinem tuam in filios demonstrares pane suavissimo de coelo descendente illos reficere dignaris." Bijzonder ook van den overheerlijken door Thomas gedichten lofzang *Lauda Sion* vindt men menige zinsnede weder in het Vierde Boek der Imitatie, en van zeer bekende door den kerkleeraar vervaardigde gebeden insgelijks.

gaarne ook de kerkelijke liturgie ten nutte maakte zien wij op vele plaatsen allerduidelijkst. Zoo lezen wij B. III H. 55: „Uwe genade, Heer! voorkome en volge mij altijd en doe mij steeds op goede werken bedacht zijn." Letterlijk een in 't enkelvoud overgebracht gebed uit het missaal op den 16^den^ Zondag na Pinkster. Eveneens B. IV, H. 2 zijn de woorden: „Zoo dikwijls gij dit geheim viert en Christus lichaam ontvangt" enz. genomen uit een gebed van het missaal voor den 9^den^ Zondag na Pinkster; opdat ik van nog andere plaatsen zwijge. Dat in het Vierde Boek „Over het Sacrament" van de onovertroffene door den H. Thomas voor H. Sacramentsdag opgestelde getijden door den schrijver partij werd getrokken, ligt derhalve wel voor de hand.

Niet slechts alleronwaarschijnlijkst maar kenlijk valsch is wat men oppert van den H. Bonaventura. Verkeerdelijk worden hem de *Collationes* toegeschreven. De eerste er van is grootendeels en bijkans woordelijk getrokken uit een werk door Hubertinus van Casale vervaardigd met den titel *Arbor vitae crucifixae*, en door hem zelven gedagteekend in 1305, ruim dertig jaren nadat Bonaventura het sterfelijke had afgelegd. De tegenwerping, dat hij getuigt zijn werk in 1305 „voltooid" te hebben, dat hij echter lang er aan kan hebben gearbeid, ook reeds in de jaren welke hij met den kerkleeraar gelijktijdig in dezelfde orde van den H. Francisus doorbracht, heeft niets om 't lijf. Een boek kan eerst geplunderd worden wanneer het verschenen is en het verschijnt eerst wanneer het voltooid is — tenzij het bij afleveringen worde uitgegeven, hetgeen toch destijds waarlijk niet geschiedde. Daarenboven heeft de in 1274 gestorvene Bonaventura den volgens eigen opgave ten jare 1273 „bekeerden", d. i. in het klooster getreden Hubertinus [1]) slechts een jaar als ordebroeder kunnen kennen. Dat deze pas geprofest niet terstond aan 't schrijven

1) In den Prologus van zijn *Arbor vitae crucifixae* zegt hij: „Illo mense (Septembris) terminavi, in vigilia archangeli Michaelis, praesentis anni millesimi trecententimi a felicissimo ortu veri solis Jesu, a mea vero vili conversione trecesimo secundo." Dat hij dus, gelijk de Gersenisten willen, door Johannes van Parma reeds in 1264 als kloosterbroeder zou zijn opgenomen, wordt door hem zelven weersproken. Johannes van Parma bezocht hij — dit blijkt uit zijn verhaal — toen hij reeds dertien jaren geprofest was en zich nog slechts met de „forinseca exercitia Jesu" had bezig gehouden. Door hem werd hij „confortatus, absolutus et instructus"; bij hem „ontving" hij „eene groote verandering en een nieuwen geest van Christus' leven en een nieuw verstand van den heiligen Regel." Zoo werd hij in staat gesteld zijn boek te schrijven dat in 1305 verscheen.

is getogen, begrijpt wel iedereen en hij zelf geeft het zeer duidelijk te kennen. De eerste dertien jaren heeft hij zich, aldus verzekert hij, uitsluitend met de „forinseca exercitia Jesu" bezig gehouden, „nog gansch niet ingeleid zijnde in de hooge volmaaktheden van Jesus' geest", waarover hij beweert te schrijven in zijn boek. Bonaventura kan dus onmogelijk het werk van Hubertinus hebben gekend, en, indien hij het gekend hadde, de onderstelling zelve dat de zelfstandige, verhevene denker, de origineele en geniale schrijver een boek van Hubertinus gekopiëerd zou hebben of zelfs van buiten geleerd om er eene Collatie van te maken, is die onderstelling niet belachelijk te noemen?

Vindt men in eene andere dezer zeven *Collationes* reeds uittrekselen uit de werken van een schrijver die nog honderd jaren later, gelijktijdig met Thomas à Kempis, leefde, den in 1444 te vroeg overleden H. Bernardinus van Sienna: dan behoeft het waarlijk niemand te verwonderen, dat er ook citaten uit de Navolging van Christus in worden aangetroffen en deze zelfs met name aangevoerd.

De echtheid der *Collationes* is dan ook door geen autograaf van Bonaventura gestaafd. De oudste handschriften er van reiken niet hooger dan de tweede helft der 15de eeuw. In de beste uitgaven van 's Kerkelaars *Opera omnia* ziet men ze niet opgenomen.

Niet alleen de „Doctor Seraphicus," ook Italie's grootste dichter zou de Navolging hebben geplunderd. „In Dante, beweert, o. a., Dr. Wolfsgruber, heeft men niet weinige, in elk geval zeer merkwaardige „Anklänge an die Imitatio" gevonden, daar de straffen (in de hel) der tragen, der ontuchtigen, der onmatigen, der toornigen en geweldadigen gedeeltelijk met de woorden der Imitatio worden geschilderd. Dante's *Inferno* en *Purgatorio* behelzen op vele plaatsen slechts een verdere uitvoering van B. 1 H. 1, n. 3." Ik heb daartegen slechts te doen opmerken dat de woorden: „waarin de mensch gezondigd heeft daarin zal hij het zwaarst gestraft worden" eenvoudig eene even natuurlijke als oude gedachte der Christelijke godgeleerdheid uitdrukken en dat de plastische, dichterlijke uiteenzetting dier gedachte veel meer kans heeft door een prozaschrijver bij een dichter dan door een dichter bij een prozaschrijver te zijn geborgd.

Nog korter zal ik kunnen antwoorden op eenige nieuwe

citaten door Dr. Wolfsgruber te berde gebracht. Dat het boek *De Conversatione interna* van den in 1384 gestorven Gérard de Rayneval „eigenlijk niets anders is dan het Tweede Boek der Navolging," zal ik aanstonds erkennen zoodra de geleerde pater zal gedaan hebben wat ieder schuldig wordt die iets beweert. Ook dat de woorden van paus Johannes XXII in eenen brief aan Philippus VI van Frankrijk: „Audi quid unus sapiens dicat: Non quis, inquit, sed quid dicat intendit" (zal moeten zijn: „intende") uit de Navolging werden genomen, staat hem nog te bewijzen. Menigeen zal met ons er voor houden, dat de paus den auteur der Navolging met een meer gepasten, meer geestelijken titel zou hebben aangeduid, en dat de auteur der Navolging bedoelde woorden van dien „wijze" even goed kan gekend hebben als Johannes XXII. Daarentegen, wat verder aangevoerd wordt, dat bij den in 1435 gestorven Johannes Institore eene plaats der Navolging afgezien voorkomt, en dat Dionysius de Karthuizer, een ander tijdgenoot des Kempenaars, het reeds voor jaren verschenen boek „etwas stark plündert," zal iedereen gaarne gelooven.

II.

De Imitatie zelve, zoo gaat men voort, verraadt haren oorsprong uit de 13de eeuw, welke zij niet minder dan Dante's *Divina Commedia* verstandelijk en zedelijk weerspiegelt. „De groote asceet en de opperste dichter, zegt pater Mella, zijn van dat bij uitnemendheid Christelijk tijdperk als breede en levende personificatiën. Bij den eene zoowel als bij den andere vinden wij warme bewondering van en heerlijke lofspraken op de ontstaande geestelijke orden, vinden wij het enthusiasme der Kruistogten, vinden wij de edelmoedige deugden en de phantastische barbaarschheid der Ridderschap; zien we ons verplaatst te midden van de wetenschappelijke tournooien der ontstaande universiteiten, van de brandende leertwisten; hooren wij veroordeelen de stoute twisterijen over de Drieëenheid, over de meerderheid in verdiensten van zekere Heiligen en bijzonder van de twee groote patriarchen Franciscus en Dominicus, en hooren wij bepaaldelijk den al te vurigen strijdlust van zekere scholen blamen. Wij zien ons tegenkomen Nominalisten en Realisten, Fraticellen en Patarijnen, Thomisten en Scotisten. Bovenal zien we ons overstroomd door

het groote licht dat het geloof uitstraalt in die eeuw. Ons trekken voorbij de ontelbare golven van volken in beweging gezet door de godsdienstige oorlogen en de in hare overdrevenheid berispte bedevaarten; ons verschijnen voor den geest die wonderbare romaansche basilieken, in dat tijdsverloop meestal verrezen; wij zien ons heengevoerd naar de beroemdste dier heiligdommen welke Europa tot zich trokken; wij bewonderen in haar episch licht de grootheid van het Christelijk Rome, de opperste macht der pausen, de alvermogende kracht van den godsdienst, het ware leven dier koene en diep geloovige maatschappijen, en het wonderdoende vuur van haar geloof, leven van dat leven." [1]) Prachtige schildering van het bij uitnemendheid Christelijk tijdperk. Maar ik vermoed dat de schrijver pas in Dante had gelezen [2]) en toen heengebukt over de Navolging aan 't dichten is geraakt. Dichters en nog anderen is alles geoorloofd. Plaatsen uit de Imitatie tot staving van al drie fraaie zaken aan te voeren was te prozaïsch, en hij is ze dan ook, kortheidshalve naar hij verzekert, schuldig gebleven. Mij is het niet gelukt ze op te sporen. Mij verplaatsen de gevondene zinspelingen alle te zamen genomen niet in de 13de maar veeleer in de 15de eeuw.

„Ontstaande religieuse orden" ontmoet ik nergens dan die des auteurs zelven, waarvan hij althans, gelijk wij later zullen zien, te kennen geeft dat zij nog niet lang heeft bestaan. „Bewonderd en geprezen" zie ik „vele andere religieusen" (B. 1. H. 25, n. 8) doch tot welke orden die behoorden wordt mij niet uitdrukkelijk gezegd. Dat bepaaldelijk „de Karthuizers en Cistersiensers" bedoeld zijn, ben ik genegen aan te nemen, ofschoon zij eigenlijk, gelijk ook „monniken en nonnen van verschillende (andere) orden," rechtstreeks alleen in het „elken nacht opstaan om Gode te zingen" tot voorbeelden worden gesteld. De Karthuizers in het algemeen en vele Cistersiensers mochten in de 15de eeuw even goed geroemd worden als in de 13de. En wanneer ik den schrijver hoor klagen over „tanta dissolutio in coenobiis," wanneer ik hem hoor bejammeren dat vele kloosters op verre na niet meer zijn hetgeen zij waren tijdens de instelling hunner orden, dan kan ik mij

1) Pater Mella in de *Civiltà Cattolicà*, 1875, Juni, bl. 682.

2) Zijne stof had hij eigenlijk geput uit De Gregory's *Histoire du livre de l'Imitation* etc. T. 1, Ch. 3, § 2, waar al het beweerde uitvoerig is beschreven.

zeker ook wel in de eeuw van Dante verplaatst gevoelen, maar nog veel beter in die van Thomas à Kempis.

„De geestdrift der kruisvaarten, de edelmoedige deugden en de phantastische barbaarschheid van het ridderdom" heb ik in de Navolging nergens ontmoet.

„Ontstaande" universiteiten evenmin. Op bestaande, zeker, wordt gezinspeeld, maar die kende, geloof ik, de 15de eeuw in veel grooter getal en wist dienvolgens ook van „wetenschappelijke tournooien" veel meer te spreken.

„De brandende leertwisten," bijzonder „het stoute redetwisten over de H. Drieëenheid en over de meerderheid in verdiensten van zekere heiligen, bepaaldelijk van de twee groote patriarchen Franciscus en Dominicus" [1]) hadden ook met „de eeuw van Dante," bij lange na niet uit. Onze latere scholastieke theologen weten daarvan te vertellen.

Even weinig waren Nominalisten en Realisten, blijkens dezelfde theologen uitgestorven. Scotisten echter zijn tegenover Thomisten, indien ik mij niet zeer bedrieg, eerst na de eeuw van Dante kunnen opstaan en beiden leven nog altijd broederlijk voort.

Fraticellen en Patarijnen zou ik in de Imitatie zeker ontwaard hebben, indien ze door den geëerden pater waren aangewezen, zoo mede godsdienstige oorlogen, of godsdienstoorlogen (guerre religiose) welke ontelbare golven van volken in beweging brachten.

Bedevaarten naar allerlei heiligdommen waren in de 15de eeuw onvergelijkelijk talrijker dan in de 13de, en de tijdgenooten van Thomas à Kempis mochten dienvolgens veel eer de aanmerking hooren: „Wie veel bedevaarten worden zelden geheiligd."

„De wonderbare romaansche basilieken" „verrezen" niet „meestendeels eerst in de eeuw van Dante," maar bestonden reeds. De Navolging gewaagt van „ruime" of „grootsche" (ampla) „tempelgebouwen," en die kon, b. v. Thomas à Kempis vinden zonder verre van huis te gaan. Ruime en grootsche

---

1) Over Franciscus en Dominicus hebben de kloosterlingen voor wie de Navolging werd geschreven, daar zij noch Franciscanen noch Dominicanen waren, zeker wel niet bepaaldelijk getwist, maar, gelijk de auteur te kennen geeft, over allerlei Heiligen. Misschien ijverde ieder voor zijnen patroon of dien van zijn klooster of van zijne geboorteplaats, enz.

gothieke tempelgebouwen had hij te Deventer aanschouwd, zag hij uit zijn klooster te Zwolle verrijzen, had vooral het naburig Kampen gesticht. „De grootheid, in haar episch licht, van het Christelijk Rome benevens de opperste macht der pausen" komen, geloof ik, nergens te voorschijn dan in de woorden: „Al ware hij koning of paus." Mij roepen die woorden waarlijk geen Innocentius III met zijn schitterend Lateraansch concilie voor den geest; zij schijnen mij niet te uitbundig voor de dagen toen pas de kerkvergaderingen te Pisa en te Constanz waren gehouden en die van Basel mogelijk werd.

Een zeer duidelijk kenmerk der 13de eeuw vinden genoemde schrijver en zijne jongere medestanders in de, naar zij vermeenen „klaarblijkelijkste aanduiding der leekencommunie onder beide gedaanten." „Het is een allerbekendst historisch feit, merkt hij aan, dat tot omstreeks 1300 de dubbele communie (zoo noemt hij ze) vrijstond. De geleerde oudheidkenner Berléndis, in zijn werk *De oblationibus ad altare*, en anderen hebben ons de afbeelding bewaard der gouden buis waardoor de gedaante van wijn werd genuttigd. Nog wordt zij door de pausen onder den naam van „aspiratorio pontificio" gebruikt. Welnu, gaat hij voort, „B. IV, H. 4, waar over de Communie der leeken gehandeld wordt, zegt de schrijver in den persoon van dezen tot den Beminde: „Derhalve, indien ik niet mag putten uit de volheid der bron noch tot verzadiging toe drinken, ik zal ten minste den mond zetten aan de opening der hemelsche buis (fistulae), op dat ik althans een klein droppeltje bekome tot stilling van mijnen dorst en niet teneenenmale verdroge." Ofschoon de woorden, zegt hij, uit zich zelven duidelijk genoeg zijn, doet hij ten overvloede opmerken, dat er geen toegepaste en overdrachtelijke zin aan gegeven kan worden, wijl men aan de bron niet door de buis pleegt te drinken, en als iemand drinkt aan eene fontein niemand hem verbieden zal meer dan een klein droppeltje te nemen.

Het verwondert mij niet dat vroegere Gersenisten dit bewijs niet gekend hebben, immers — men houde mij de minder parlementaire uitdrukking hier ten goede — het raakt waarlijk kant noch wal. Onmogelijk kan de schrijver der Navolging onder „de volheid der bron" den kelk dien de priester nuttigt,

en onder „de buis” een werktuig waarmede in vroeger tijden de leek eenige droppelen uit den kelk zoog hebben verstaan. Hij nuttigde immers als priester den kelk. Stelt hij niet daarenboven „een klein droppeltje” als het mindere tegen „de volheid der bron” als het meerdere over? Dat de leek wanneer hij de fistula bezigde het HH. Bloed des Heeren minder ontving dan de priester die den geheelen kelk nuttigde, zal de geëerde schrijver der *Civiltà* toch wel niet willen beweren. Er *moet* dus gedacht worden aan een figuurlijken zin en die wordt dan ook zeer duidelijk aan de hand gedaan door het onmiddellijk voorafgaande. De auteur heeft gesproken van de geestelijke zoetheid welke in de H. communie wordt gesmaakt. Hij heeft de H. Communie beschreven als „de bron der zoetheid.” Hij heeft gevraagd „wie die bron der zoetheid naderende niet althans een weinig zoetheid haalt.” Dan volgen bovengenoemde woorden waarmede hij dus blijkbaar zeggen wil: indien ik onwaardige ook niet volop uit die bron of fontein van zoetheid mag scheppen, dan zal ik althans mijnen mond aan een buisje of pijpje er van zetten — wie weet niet dat het water van fonteinen vaak in buisjes of pijpjes wordt geleid? — opdat ik ten minste een klein droppeltje er van medekrijge tot stilling van mijn geestelijken dorst.” Ik strijd hier nog niet rechtstreeks voor Thomas à Kempis, maar mag toch wel aanmerken dat zulk eene figuurlijke spreekwijze hem nog al gemeenzaam was. In zijne eerste *Sermo ad fratres*, o. a., zegt hij, dat men zijnen troost moet zoeken waar de volheid is der eenige waarheid en eeuwigheid, en uit de onuitputbare bron tot verkwikking of vertroosting der ziel een dronk van levend water scheppen, wijl één droppeltje der goddelijke zoetheid edeler is dan een volle put met aardsche vermaken; en in het derde sermoen, dat der godvruchtige ziel het tegenwoordige leven al te benauwd wordt, daar zij meer begeert door de bron te worden verzadigd dan door sobere dronken verfrischt. Iets dergelijks heeft de auteur der Imitatie willen zeggen met bovengenoemde woorden, en „fistula” bewijst volstrekt niet dat het in zijnen tijd den leeken vrijstond de H. Communie te ontvangen onder beide gedaanten.

Een ander „stellig en waarlijk apodictisch bewijs” weet de geëerde schrijver in de *Civiltà Cattolicà* „waardoor het boek zich geschreven toont omstreeks 1230”. B. I, H. 3 leest men:

„Voor eene geringe prebende wordt een lange weg geloopen, voor het eeuwige leven tenauwernood de voet eens van den grond gelicht". Dat daar vooral tot de kloosterlingen wordt gesproken toont, behalve de bestemming te hunnen behoeve van het boek, het redeverband zelf, hetwelk zeer klaar schijnt aan te duiden dat de auteur zinspeelt op de met den post van onderwijzen belaste kloosterlingen, het eenige geval nagenoeg waarin hun prebenden werden aangewezen. Nu bepaalde het concilie van Trier dat de aan kloosterlingen als honorarium toegewezen prebenden niet door de kloosterlingen voor zich zelven, maar gemeenschappelijk door het convent zouden worden genoten. Dat concilie werd gehouden in het jaar 1227, en, de tijd voor de kennis en de toepassing der wet in aanmerking genomen, worden wij met alle juistheid gebracht tot het tijdsverloop van 1220 tot 1230." [1] Beter zienden zullen de bewijsvoering vatten: mij is het niet willen gelukken, welke moeite ik mij gaf. Haar te brengen in den vorm eener logische sluitrede — zulke syllogismen zijn somtijds onbetaalbare dingen — zet ik den schrijver zelven. Zijn moed begint dan ook onder de hand te wankelen. Eerst belooft hij „een stellig en waarlijk apodictisch gegeven" en hij komt met een „hetwelk zeer klaar schijnt aan te duiden dat de auteur op de met den post van onderwijzer belaste kloosterlingen zinspeelt." Zoo klaar is dit dat ik het volstrekt ontken. Ik zie geen zweem van grond er voor. Het concilie van Trier, dat buitendien noch in Italië, noch in Frankrijk, noch in Nederland iets had te bevelen, is er met de haren bij gesleept. Mocht de auteur der Navolging niet wijzen op het zoo verre loopen om eene prebende zonder dat zijne medekloosterlingen zelven het deden? Golden hen ook rechtstreeks b. v. de woorden: „Wie veel bedevaarten worden zelden geheiligd"? Genoeg dat anderer doen en laten ter stichting zijdelings te stade kwam. Hier is de bedoeling wel ongetwijfeld deze: Wordt door velen zoo dikwijls een lange weg (b. v. naar Rome) geloopen — immers loopen was destijds het onontbeerlijk middel van vervoer — welke verkeerdheid zou het dan ook van ons zijn haast geen voet te willen verzetten voor het eeuwige leven!

---

1) Wederom ontleend aan Grégory, t. a. p. § 3.

III.

Meer heeft men, zooverre mij bekend is, uit den tekst der Navolging niet weten bij te brengen, om ons door het boek de 13[de] eeuw vertegenwoordigd te doen zien. Het hoofdbewijs voor die dagteekening zocht men in handschriften. Een glibberig terrein, dat echter een zij het dan ook betrekkelijk voordeel biedt: de duisterheid. Waar het licht minder straalt kan men driester triomf blazen en nederlagen die men leed ontveinzen.

Geen moeilijkheid wanneer handschriften eene duidelijke en onwraakbare dagteekening op het voorhoofd dragen. Maar ontbreekt zulk eene zelfdagteekening en moet de ouderdom uit het schrift en uit het papier of perkament worden opgemaakt, dan beginnen de geheimen en de wetenschap der paleografen. Het schrift verandert gestadig met de taal waarvan het de stomme doch zichtbare tolk is. Maar het verandert, gelijk de taal, zeer langzaam, over 't geheel willekeurig, schier onmerkbaar. Weinigen op rijper leeftijd zullen zich bewust zijn anders te spreken en te schrijven dan in de jaren hunner jongelingschap, en toch zal iedereen het meer of minder altijd doen. Na een paar of nog meer geslachten eerst zal het verschil zich duidelijk hebben geteekend. En dan nog zullen er nog altijd achterblijvers zijn, die spreken en schrijven niet veel anders dan hunne overgrootouders deden. Zulke achterblijvers zullen zelfs in sommige streken niet enkele individuen blijken maar bijkans alle bewoners zonder onderscheid. Dat alles weten de paleografen natuurlijk, maar zij staan er dikwijls niet genoeg bij stil, zoodat hun oordeel over een en hetzelfde handschrift somtijds wonderbaar uiteenloopt en er vele blunders worden begaan. Een vermakelijk voorbeeld verhaalt in zijne *Kerkgeschiedenis van Nederland* nu wijlen de hoogleeraar Moll. Aan eenen geleerde, die de voornaamste biblotheken van Europa gezien en in onderscheidene lang had gesnuffeld, toonde hij een manuscript en vroeg hem hoe oud het wel zijn moest: „Niet jonger dan de veertiende eeuw," verzekerde de paleograaf. Bezwaren tegen dien hoogen ouderdom mochten niet baten; de man zwichtte eerst toen hem het jaartal 1542 werd gewezen. Eene kleinigheid, een paar eeuwen, had de schriftkundige even misgetast.

Van al de handschriften ons geopperd ten bewijze dat de Navolging vóór de 15de eeuw heeft bestaan is geen enkel gedagteekend, zoodat het woord aan de schriftkunde blijft, tenzij andere omstandigheden de dagteekening met zekerheid of hooge waarschijnlijkheid helpen bepalen.

Als het meest afdoende manuscript werd voor Grégory's vondsten te berde gebracht een van Arona, thans in de koninklijke bibliotheek te Turyn. Mabillon achtte het vervaardigd in 1387. Bellarminus die eerst eveneens zich niet ongeneigd getoond had zulk eene dagteekening aan te nemen veranderde van gevoelen en schreef in 1621: „Dat de boeken der Navolging van Christus door Thomas à Kempis zijn vervaardigd bewijst klaarblijkelijk, de tegenstrijdige gissingen omverwerpende, in zijne *Vindiciae Kempenses* P. Heribertus Rosweydus, S. J., wiens redenen mij ten volste hebben bevredigd en wiens gevoelen ik geheel omhels." [1]) Grégory deelt als eenstemmig uitgebracht advies van deskundigen wien het manuscript te Milaan werd voorgelegd mede, dat het vóór 1400 dagteekent. Bij toeval had hij in dat advies het woordje „geenszins" over 't hoofd gezien: zij hadden geoordeeld dat het geenszins (minime) dagteekent voor 1400." Eveneens verklaarde ter zelfder tijd Harzheim dat het zeker niet ouder is en misschien niet eens zoo oud. Andere kenners, Bianchini, Assemani, Foggini, beschouwden het als uit de eerste helft der 15de eeuw, zonder nadere bepaling, herkomstig. Doorslaande inwendige bewijzen voor die dagteekening leveren de niet zelden beneden verlengde *f* en *s*, het puntje somtijds boven de *i* geplaatst, en ook bepaaldelijk de gebruikte cijferteekens. Deze vertoonen niet meer den ouderen vorm, maar geheel en al den lateren die eerst kort voor de uitvinding der boekdrukkunst in zwang is gekomen, denzelfden nagenoeg als die thans wordt gebezigd. Eene vergadering van deskundigen in 1645 met goedvinden der kerkelijke overheid te Rome belegd verklaarde dan ook zelfs, dat het manuscript niet boven de 150 jaren oud kon zijn, derhalve dat het van hoogstens 1495 dagteekent.

Even oud ongeveer als het Aroneesche moest volgens

1) En toch durft P. Mella driest verzekeren dat Bellarminus Gersenist is geweest. Kende hij dan de werken van zijnen ordebroeder Bellarminus niet? Hadde hij slechts de derde uitgave der *Recherches* van Mgr. Malou willen lezen. Daar staat het bl. 177.

Mabillon een in het Benedictijnerklooster Grammont gevonden handschrift zijn. De bibliothecaris van dit klooster verklaarde zelfs in 1663 onder eede op het laatste blad dat (ongelukkig) later er uit gescheurd was te hebben gelezen: „Dit boek is geschreven door broeder Lodewijk de Monte die vóór het jaar 1400 overleed." Alsof de eerste beste onkundige niet hadde kunnen goedvinden zulk eene om hare onbestemdheid reeds verdacht klinkende aanteekening te maken. Dat wij werkelijk met eenen zeer onkundige te doen hebben blijkt: dezelfde codex bevat met dezelfde hand geschreven het werk van Thomas à Kempis *De disciplina claustralium*. De man heeft òf dat werk niet gekend als eene pennevrucht van Thomas òf niet geweten wanneer de Kempenaar had geleefd. De schrijvers van het *Nouveau Traité de Diplomatique* hebben dan ook getracht de misvatting van hun ordebroeder Mabillon te vergoelijken. De plaat, zeggen zij, waarop hij het specimen van dit handschrift gaf draagt als titel: „Schriften uit de 14de en 15de eeuw," zoodat hij het althans onbeslist heeft gelaten. Blijkens het *Journal des Savants* van 1826 werd het handschrift door latere experts in 1430 à 1440 geplaatst.

Even oud ook als dat van Arona zou volgens geleerde Benedictijnen moeten geschat worden een uit het klooster van Bobbio, door Mabillon uit Italië medegebracht. Het kan derhalve, naar wij gezien hebben, eerst in den loop der 15de eeuw zijn vervaardigd.

Een manuscript van Kamerijk met den naam van Gerson als auteur zou in 1390 ontstaan zijn. Als eenige grond voor deze dagteekening moet wederom de vorm der letters dienen. Dat het uiterst moeielijk is daaruit alleen met zekerheid op te maken, of een stuk in de laatste jaren der 14de dan wel in de eerste of zelfs tweede helft der 15de werd geschreven, volgt uit het boven door ons aangemerkte en getuigen ook de geleerde auteurs van genoemd *Traité de Diplomatique*. Dit handschrift kan onmogelijk van 1390 zijn, of Gerson zou reeds vóór zijn 27ste jaar de Navolging moeten te boek gesteld hebben wat zijne vrienden zelven niet durven beweren.

Verre van de 14de eeuw te bereiken is inzonderheid ook de codex van Allatius: met dezelfde hand als de Navolging vertoont hij gekopieerd eene bul van 1448 en de *i* heeft er reeds hier en daar het puntje.

Tot denzelfden tijd behooren de codex van Thevenot waarin

het werk van Thomas à Kempis *De tribus tabernaculis* reeds mede vervat is, volgens Naudé, Petau en Raynaud een handschrift van het collège Clermont te Parijs dat Sirmond in de 14de eeuw had willen tehuis brengen, en naar het oordeel der in 1674 te Parijs vergaderde geleerden het manuscript van Gualtero Slusio.

Veel langer zullen wij hebben te verwijlen bij den zoo vermaard geworden codex door Grégory te Parijs in 1830 opgedaan, dien hij eerst *Codex de Advocatis*, en nadat hij hem aan het metropolitaan-kapittel van Vercelli ten geschenke had gegeven *Codex Vercellensis* genoemd heeft (ik zal kortheidshalve „codex A" zeggen) en bij het daarmede in verband gebrachte *Diarium de Advocatis* (ik zal eenvoudig van „het Diarium" spreken).

Op een der houten schutbladen en op de laatste bladzijden bevat codex A verschillende aanteekeningen, vooral namen van personen in wier bezit hij is geweest. Men ziet er 1° een „Hieronymus de Advocatis e dominis Cerridonii canonicus" blijkbaar kort na 1527 zich teekenend; 2° een anderen „Hieronymus de Advocatis" in 1550; 3° een „Paraclitus" zonder meer; 4° een „Fredericus Advocatis," te Ceridone in 1568; 5° nog een „Hieronymus de Advocatis" en 6° eindelijk een „Frater Johannes de Pasqualibus ordinis Minorum". Bij dezen staat: „Iste devotissimus liber concessus est ad usum („fratr. Johannis") enz., waaruit Grégory afleidde dat hij moet geweest zijn „een dier goede Franciscanen die in de 14de eeuw betwijfelden of de voedingsmiddelen welke de Minderbroeders aan hunnen mond brachten hun eigendom genoemd konden worden." Hij dacht er niet aan dat hier spraak is van een boek en dit te geener tijd door iemand die gelofte van armoede aflegde in eigendom kon worden bezeten; en dat zelfs ook voor de naamteekening der andere opgenoemden, die werkelijk den eigendom bezaten, dezelfde woorden: „ad usum" staan was hij aanstonds nadat hij de woorden afgeschreven had vergeten. Wijl frater Johannes het allerlaatst zijnen naam heeft geteekend zal men veeleer dienen aan te nemen dat hij den codex ontvangen had van zijn onmiddellijken voorman, den derden „Hieronymus de Advocatis", die hem na den in 1568 geteekenden „Fredericus" had bezeten. Van toen af schijnt dan ook het klooster waarin frater Johannes woonde in het bezit te zijn gebleven, immers volgens ingewonnen narichten acht Grégory het waarschijnlijk,

dat zeker Fransch prefect tijdens de groote revolutie den codex uit een opgeheven klooster naar Frankrijk medegevoerd heeft.

Schriftkundigen in aanzienlijken getalle, en onder hen met eere bekende namen, door Grégory geraadpleegd hebben niet geaarzeld aan den codex eene hooge oudheid toe te schrijven: naar het advies van sommigen zou hij in de laatste helft der dertiende eeuw reeds, volgens dat van anderen althans in de laatste helft of het einde der veertiende moeten ontstaan zijn. Onderscheidene schrijvers en zelfs enkele academiën uitten een gelijk gevoelen, zooals Grégory [1]) en pater Mella uitvoerig mededeelen. Een klein getal namelijk in het vak vermaarde mannen geven dikwijls over een of ander vraagstuk van den dag het wachtwoord als 't ware. Hun oordeel geldt als dat der wetenschap. De groote menigte legt zich zonder onderzoek eenvoudig er bij neder, en wie nog onderzoeken doen het niet onbevangen, niet zelfstandig: dat zij tot dezelfde slotsom zullen komen is zoo goed als vooraf vastgesteld. Alleen door zulk eene soort van modezucht, geloof ik, is te verklaren dat codex A door zoovelen, die niet te voren reeds bij Gersen zwoeren, kon geschat worden tot de 13[de] of 14[de] eeuw te behooren.

Duidelijke kenteekenen van het tijdstip der vervaardiging hebben de eerste en grootste woordvoerders zelven blijkbaar niet gehad. Honderd en nog meer jaren vertegenwoordigen wel een respectabel verschil van dagteekening en, gelijk wij reeds hoorden, honderd en meer jaren verschilt hunne schatting.

Zou men gelooven dat zulk een verschil ook door dezelfde paleografen in verschillende adviezen werd gemaakt? Sommigen is het werkelijk overkomen. Grégory verhaalt ons uitvoerig [2]) hoe hij zich haastte den aangekochten codex te gaan vergelijken met oude handschriften der koninklijke bibliotheek te Parijs en hoe hij daarin door den conservator Champollion en andere beambten die hij opnoemt, allen deskundigen, werd bijgestaan. Zij vergeleken o. a. eenen codex van Dante's *Divina Commedia* „scripto per mano di me Paulo Ducio .... negli anni Domini XCCCIII a di XXX Ottobre" en oordeel-

1) Zoo heel nauw heeft Grégory het met zijne opgaven ook hier niet genomen. Gazzera zegt in zijn door Grégory zelven aangevoerd advies: „La scrittura mi pare accostarsi a quella che èra in uso sul finire del secolo XIV o *principio del sequente*."

2) *Histoire du livre de l'Imitation*" enz. T. II, pag. 229 seq.

den eenstemmig dat codex A „antérieur" was. Later — dus wordt ons op dezelfde bladzijde in eene aanteekening medegedeeld — bekomt de bibliotheek een anderen codex van Dante's werk in het jaar 1389 geschreven: Grégory, Champpollion met hunne bijstanders bevinden dat het schrift van *dezen* codex volmaakt met dat van codex A overeenstemt. Nog sterker. Dezelfde schatters hadden reeds dadelijk — en ditmaal te recht — groote gelijkenis ontdekt tusschen codex A en twee, naar wij bewezen, al weder ten minste zes of zeven tientallen jaren later vervaardigde handschriften der Imitatie, die van Arona en La Cava. Zoo duidelijk waren dezen deskundigen de gronden voor hunne schatting.

Paleografen liggen, gelijk gewone stervelingen, onder de verplichting van te bewijzen hetgeen zij beweren, en slechts wat zij bewezen hebben zijn anderen gehouden te eerbiedigen. Met welke gronden staven Grégory's zegslieden hunne stelling dat codex A in de 13de of althans in de 14de eeuw geschreven werd? Zeer uitvoerig vindt men ze bij hem [1]) ontvouwd, doch zakelijk en meer in logische volgorde zijn het deze gronden: Het boek is geschreven op zeer fijn en zeer wit perkament. De eerste bladzijde is nog verdeeld in twee kolommen, ofschoon slechts eene er van werd gebruikt. De letters zijn „Italiaansche nieuwe, ronde". De hoofdletters vertoonen noch versieringen van goud noch arabesken. De *ſ* en de *s* zijn niet beneden maar boven den regel verlengd De *i* mist steeds het puntje en hier en daar slechts staat er een klein schuin streepje boven. Van dubbele medeklinkers is vaak de eene weggelaten. Van twee onmiddellijk op elkander volgende *i*'s wordt de laatste dikwijls tot *j* verlengd, b. v. „desiderijs". Zoo ontmoet men ook in getallen b. v. „IIIJ." Immers, zijn de cijferteekens doorgaans de zoogenoemde Arabische, somtijds ziet men nog de Romeinsche. Tweeklanken worden weinig gebezigd. De woorden zijn gescheiden en vertoonen aan het eind geen afkortingen. Toch zijn verkortingen zeldzaam. Er wordt gespeld „mondus", „malicia" en omgekeerd ook „pernitiosa", „cum" ook en niet „quum". Verstandig worden de „virgules" gebruikt; uitroepingsteekens ontbreken; vraagteekens staan dwars geplaatst.

1) T. a. p. bl. 230—267.

Verbeteringen op den rand toonen dat de codex van een nog ouderen gekopiëerd is.

Klaarblijkelijk vervallen die aangevoerde gronden zoodra men aanwijst dat de opgenoemde bijzonderheden zich voordoen in handschriften der eeuw van Thomas à Kempis en zelfs der laatste helft van die eeuw nog, zooals ik er toevallig een aanzienlijk getal of in bezit of onder mij berustende heb of toch in staat geweest ben te onderzoeken.

Twee er van zijn eveneens op uiterst fijn en wit perkament een in 1447 gedateerd prachtig geschreven en „verlucht" brevier, uit een Cistersiënser klooster afkomstig, en een kerkelijk boek van aanteekeningen, waarin o. a. eene notarieele kopie eener acte van „dusent vierhondert drie en tseventig".

Onderscheidene zijn geheel in twee kolommen geschreven.

Behalve enkele in „textura" of in „fractura", vertoonen alle de „nieuwe, ronde letter."

Hoofdletters in goud bevat alleen genoemd brevier; arabesken worden in vele andere gemist.

Opmerkelijkerwijze verlengt de schrijver van het brevier zelf de *f* en *s* beneden, de schrijver der vooropstaande tijdrekenkundige opgaven daarentegen boven den regel. Eveneens naar boven verlengd ziet men die letters zelfs nog in een afschrift van het *Itinerarium Bonaventurae* met het jaartal 1480, onder de handschriften van het stadsarchief alhier.

De puntjes boven de *i*'s schitteren door hunne volkomene afwezigheid niet alleen nog in tal van manuscripten der 15de eeuw, o. a. in even genoemd *Itinerarium*, maar zelfs in vele wiegedrukken, o. a., in eenen dien ik bezit te Gouda ten jare 1501 verschenen.

De laatste van meerdere eentallen tot j verlengd en dus, b. v. iiij geschreven ziet men, opdat ik slechts één voorbeeld noeme, geregeld door Thomas à Kempis in zijn beroemd handschrift der Navolging van het jaar 1441. [1])

Het allereerste hoofdstuk des handschrifts geeft ook, b. v. „evangelij" te zien.

Eenen van twee dezelfde medeklinkers liet men in de 15de eeuw niet zelden weg, en ware 't niet, de weglating in codex A zou aan de verregaande slordigheid des schrijvers kunnen

1) Zie de facsimile-uitgave van den heer Ruelens.

geweten worden die ook gedurig enkele medeklinkers verkeerdelijk verdubbelt en b. v. „ellide" voor „elide" spelt.

Dat zeer vele manuscripten der eeuw van Thomas niet ook, maar uitsluitend Romeinsche, en geene Arabische gebruiken, is eene overbekende zaak. Men zie slechts weder den genoemden codex van hem zelven.

„De woorden zijn in codex A gescheiden". Schreef dan, b. v. onze Kempenaar ze aaneen? „Geene afkortingen aan het einde". Ziet men er in Grégory's eigen facsimile niet onderscheidene? „Toch weinig verkortingen". Zijn ze in de facsimile's niet „legioen"? Onbegrijpelijk hoe de man aldus durfde schrijven; maar, wij zullen het zien, hij durft wel meer.

Dat *c* en *t* in handschriften ook der vijftiende eeuw veelszins verwisseld worden is wederom zoo bekend dat ik waarlijk geen voorbeelden behoef aan te voeren. „Mondus" toont alweder de gedurig blijkende slordigheid des schrijvers van codex A. Het bewijs uit „cum" niet „quum" is kluchtig. Waarom den codex niet tot den tijd van Cicero opgevoerd die ook „cum" schreef? Deze echter wist wel dat vroeger „quum" was gespeld en ieder taalkundige weet het.

Zoo „virgules" komma's moet beteekenen dan vind ik er in de meeste door mij geziene manuscripten der eeuw van Thomas à Kempis geene, evenmin als vraag- en uitroepingsteekens. Punten worden ook in vele spaarzaam en verstandig gebruikt.

Eindelijk, dat codex A van een anderen gekopieerd is beweer ik nog stelliger dan Grégory, ofschoon op andere en betere gronden dan zijne „verbeteringen aan den rand."

Werd alzoo door hem en zijne medestanders hoegenaamd niets aangevoerd dat recht zou geven om codex A uit de veertiende, laat staan uit de dertiende eeuw te doen dagteekenen, andere niet minder kundige paleografen beweren en bewijzen, dat hij eerst in de vijftiende vervaardigd kan zijn. Zoo Gence, die ook de adviezen van eveneens oordeelenden mededeelde in zijn werkje: „Jugements motivés sur l'âge du *codex de advocatis*, dont les abréviations multipliées, l'accentuation approchant du point, et la numération moderne, etc. ne permettent pas de le rapporter à une époque antérieure au quinzième siècle".

De veelvuldige afkortingen en verkortingen van codex A zouden, geloof ik, het pleit wel niet geheel voldingen: ik

vind ze althans ook in enkele perkamenten die mij toeschijnen van de 14de eeuw te zijn, maar een onomstootelijk bewijs levert reeds „l'accentuation du point."

Het zal wel waar zijn wat Veratti [1]) uit De Vaines [2]) aanvoert, dat reeds in een charter van Otto III uit het jaar 990 accenten boven twee achtereenvolgende *i*'s geplaatst voorkomen en dat dit gebruik, waardoor *ii* van de Gothische *n* en vooral *u* zich lieten onderscheiden, sedert meer en meer in zwang geraakte; ofschoon buiten kijf onwaar is wat De Vaines er bijvoegt, dat in de 14de eeuw zulke streepjes boven alle *i*'s zonder onderscheid gezet werden [3]); immers in vele handschriften der 15de nog ziet men ze slechts hier en daar. Volkomen waarheid echter behelzen 's mans verdere woorden: „au XV siècle on fit cet accent si petit qu'il donna naissance au point". Slechts moet men invullen: langzamerhand verkortten vele schrijvers der 15de eeuw het rechtstandige of schuinsche streepje en eindelijk maakten sommige er een puntje van. Reeds in 1441 is bij Thomas à Kempis het streepje somtijds moeilijk van een puntje te onderscheiden. Daar nu codex A ook reeds korte streepjes boven vele i's te zien geeft, kan hij wel later — want sommigen bleven ze nog zelfs veel later gebruiken in plaats van puntjes — maar niet vroeger dan omstreeks het midden dier eeuw zijn ontstaan.

Nog veiliger is het bewijs aan de „numération moderne" ontleend. Arabische (oorspronkelijk blijkbaar Indische) cijfers mogen, volgens Trombelli, reeds voor het midden der 13de eeuw in Europa bekend geweest zijn, aanvankelijk werden ze weinig dan in sterrekundige of wis- en rekenkundige geschriften, later ook in kronijken, kalendariums, datums van manuscripten gebezigd. Gewone boeken waarvan de kapittels met Arabische cijfers worden geteld, als in codex A het geval is, zal men niet vinden vóor de 15de eeuw. Die Arabische cijferteekens zelven echter moeten wèl onderscheiden worden als of oudere, welke voor de uitvinding der drukkunst in zwang gingen of nieuwere met de drukkunst ingevoerd en

---

1) *Nuvvi Studj*, bl. 57—58.

2) *Dict. Diplom.* T. 11, pag. 15.

3) O. a. heb ik voor mij liggen de authentieke bul door Bonifacius IX in 1400 uitgevaardigd waarbij ten behoeve van den bouw der Lieve-vrouwen-kerk alhier een aflaat wordt verleend. Onder eene menigte van *i*'s bevat zij geen enkele met een streepje of een puntje er boven. Zoo schreef men dus ook in Italië nog wel in 1400.

ook thans nog gebruikt. Het verschil tusschen deze oudere en nieuwere is in 't oog loopend en men mag zeggen wezenlijk: zoo zeer dat men thans oudheidkundige moet zijn om in de oudere vormen vooral der 4, der 5 en der 7, somtijds ook der Duitsche 8, die getallen te herkennen. Welnu in codex A ontbreken die oudere cijfervormen, men ziet in Grégory's facsimile's geheel en al de nieuwere 4 en 5 en 7.

Dat de Gersenisten die hier in de knel zitten alle moeite aanwenden om er uit te geraken is te begrijpen. „Of de vorm „der cijfers van den codex niet overeenstemt met de cijfers „der Fransche en Belgische handschriften," zegt Veratti, [1]) „doet weinig ter zake..... In Frankrijk was volgens De Vaines „de vorm der Arabische cijfers in 1554 nog niet altijd dezelf- „de.... Gelijke en bijkans dezelfde als in onzen codex kan „men in de tafel van De Vaines, door Bonetty [2]) overgenomen, „zien." Het antwoord is niet moeilijk. Was in Frankrijk, en ook elders, in 1554 de vorm der Arabische cijfers niet altijd dezelfde, alle toen gebezigde vormen verschilden toch kennelijk en wezenlijk van die in de eerste helft der eeuw van Thomas à Kempis werden gebruikt. Van welk tijdstip de door Veratti bedoelde vormen der 4 en 5 en 7 waren, meldt De Vaines niet, maar ongetwijfeld van een later, want zij verschillen kennelijk en wezenlijk van alle overige welke hij mededeelt. Als proef op de som mag beschouwd woorden zijne tamelijk lange, natuurlijk uit oude oorkonden getrokkene, lijst van *Années marquées en Chiffres Arabes*. Alle jaartallen der vijftiende eeuw vertoonen nog de ouderwetsche 4 en 5, en eene naar de moderne gelijkende 7 komt eerst in 1497 voor. De moderne 8 zelfs eerst in 1488. De heer Veratti hadde dus liever moeten blijven bij zijn eerste antwoord dat de cijfers der Fransche en Belgische handschriften hier weinig ter zake doen. Maar hij zal gevoeld hebben dat ook de Italiaansche hem in de klem laten. In de oude Italiaansche handschriften moet de geleerde en bepaaldelijk oudheidkundige Italiaansche professor veel beter te huis zijn dan De Vaines die de Arabische cijfers van Italië niet opgeeft. Veratti hadde ons in eens geheel verslagen indien hij ook slechts een enkel oud Italiaansch handschrift der dertiende of veertiende eeuw hadde

1) *Nuvvi Studj*, bl. 60.
2) Zie *Dictionnaire raisonné de Diplomatique*, T. II, pag. 332.

aangewezen waarin de nieuwere cijfervormen voorkwamen. Hij heeft het niet gedaan; waarom anders dan wijl er geen te vinden was? Wat hij beweren [1]) durft dat men veeleer uit codex A kan zien welke vormen in die eeuwen werden gebezigd, moet als eene petitio principii worden afgewezen, zoolang hij niet het bewijs heeft geleverd — hetgeen hij noch heeft gedaan noch ooit zal doen — dat codex A in eene dier eeuwen is vervaardigd. Vermakelijk is de wijze waarop pater Mella [2]) zich er uit redt. „Het is een eenvoudig negatief bewijs dat bij geval door eene of andere gelukkige waarneming in andere codices zou kunnen weerlegd worden." Hij wil zeggen: het is waar, cijfervormen als die van codex A hebben wij in handschriften der eeuw van Dante en der volgende nergens gevonden, maar er zou nog wel eens te eeniger tijd hier of daar een zeer oud manuscript kunnen opdoemen dat ze gelukkig te zien gaf. Men weet dat de Darwinisten, b. v., eveneens altijd zitten te hopen op zekere apensoorten welke de toekomst nog moet aan den dag brengen.

Tot de geleerde pater den gewenschten codex zal hebben ontdekt, zal ieder in de door ons nader toegelichte „numération moderne" een afdoend bewijs moeten vinden, dat codex A eerst omtrent het midden der eeuw van Thomas à Kempis en zelfs nog later is ontstaan. Tot verder bewijs het volgende.

Gelijk wij reeds zeiden werd de versch aangekochte codex door Grégory met Champollion en diens bijstanders vergeleken met den codex van Padolirone, welke, zegt hij, „beaucoup de ressemblance pour le caractère et pour les abréviations" vertoonde, en ook met dien van La Cava, welke insgelijks „très-ressemblant par les lettres et les majuscules" werd bevonden. Zij zagen goed: de gelijkenis — ieder kan zich door Grégory's facsimile's welke wij lieten reproduceeren er van overtuigen — is werkelijk treffend. Slechts hunne gevolgtrekking feilde. Wij bewezen dat genoemde hand-

1) T. a. p. bl. 60.

2) *Civilta Cattolica*, 3 April 1875. De paleograaf J. Cossa wiens in 1861 geschreven advies over codex A hier wordt medegedeeld bepaalt zich bij de aanmerking dat de oudere cijfervormen er niet worden aangetroffen zonder eenige rechtvaardiging van het feit te beproeven. Hij toont zich van de hooge oudheid dan ook niet zoo sterk over tuigd. Wel aarzelt hij niet te verklaren, zegt hij, dat de codex tusschen de 13e en het begin der 14e eeuw werd vervaardigd, maar laat er aanstonds op volgen: „Met grootere verzekerdheid verklaar ik het schrift Italiaansch." Hetgeen wij hem gaarne toegeven.

schriften niet uit de veertiende maar uit de vijftiende eeuw dagteekenen, tot welke dus ook codex A moet geacht worden te behooren.

Wat de „majuscules" aangaat mag ik er bijvoegen dat vele daarvan, blijkens Grégory's facsimile's, nog treffender gelijkenis bieden met die van het door Thomas à Kempis in 1441 vervaardigd manuscript. Het zijn geheel dezelfde hoofdletters, behalve dat ze, evenals de overige letters in codex A iets fijner en dunner werden geteekend.

Als eene bijzonderheid vermeldt Cossa[1]), wat men uit Grégory's facsimile's niet kan zien, dat de titels der hoofdstukken van de Imitatie rood en de beginletters er van beurtelings rood en blauw zijn geschilderd. Of dit ook in handschriften van vroegere eeuwen voorkomt kan ik niet zeggen, maar dat omstreeks het midden der 15[de] zoo gedaan werd toont de kostbare codex, eene Dietsche vertaling o. a. der Imitatie bevattende, in de bibliotheek der Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden.

Eindelijk heeft codex A nog een waren Achilleshiel waarop Gence en anderen dan ook niet in gebreke gebleven zijn te wijzen: achter de Navolging van Christus, en wel op hetzelfde zeer fijne en witte perkament, naar de getuigenis van Grégory zelven, staat er het werkje van Gerson *De meditatione cordis*. Dat er tusschen het schrift van dit werkje en dat der Imitatie geenerlei verschil bestaat moest Gence niet beweerd hebben: blijkens de facsimile's is het schrift des aanhangsels werkelijk, gelijk Cossa zegt, „wijder, meer gebogen en van afwijkend maaksel." Even blijkbaar echter overdrijft Veratti [2]) met te willen, dat hier „bijkans hetzelfde verschil plaats vindt als in moderne drukken tusschen de ronde en de cursieve of Italiaansche letter." Het bestaat volgens hem vooral hierin: 1° de schrijver der Navolging verlengt *f* en *s* boven, de tweede doet het beneden den regel; gene zet nergens puntjes op de *i*'s, deze doet het steeds zorgvuldig. Hoe weinig men evenwel uit die bijzonderheden tot een verschil van dagteekening besluiten mag, zagen wij alreeds: in eenzelfden codex van hetzelfde werk — een brevier — werden door den eenen van twee gelijktijdige schrijvers *f* en *s* boven, door den anderen beneden

1) *Civilta Cattolicà* t. a. p.
2) *Nuvvi Studj*, bl. 52.

den regel verlengd; ter zelfder tijd, in de laatste helft der 15de eeuw, zetten sommigen op de *i*'s reeds puntjes, terwijl anderen, ook zelfs nog in drukwerken, uitsluitend de oudere streepjes bleven gebruiken. Men heeft bij codex A eenvoudig aan verschillende gelijktijdige kopiïsten te denken en alles is verklaard. Lang na de Imitatie kan Gerson's werkje er stellig niet zijn afgeschreven. Hetzelfde perkament reeds ware na verloop van eenige tientallen jaren moeielijk te bekomen geweest, en dat de codex aanstonds in zijn geheel werd aangelegd moet men wel aanemen. Nu zal het zeker meer gebeurd zijn dat een aangelegde codex eenigen tijd gedeeltelijk onbeschreven werd gelaten, maar is het denkbaar dat de beschikbaar geblevene ruimte eerst een paar eeuwen of ook slechts honderd jaren later ingevuld werd?

Zoo wordt derhalve in codex A niets hoegenaamd aangetroffen dat met de laatste helft der eeuw des Kempenaars zou strijden; zoo doen er zich allerlei bijzonderheden in voor die ons noodzaken hem daar t'huis te brengen, en volgt reeds hieruit dat het *Diarium de Advocatis* indien het op codex A betrekking wil hebben een ondergeschoven stuk moet zijn.

Het *Diarium* wordt notariëel aldus beschreven: „aan stukken „(lacerum) wordt het gezien (videtur) bijkans in alle bladen; er „is overig van het jaar 1345 tot het jaar 1350, en over die „jaren niet geheel, slechts eenige maanden. Er zijn geene „aanteekeningen; alleen op den rand wordt gevonden het woord „*Diarium*, de naam *Joseph de Advocatis*, en andere niets beteekenende namen en tot niets noodige woorden meer; het is „geschreven op eenvoudig papier."

„Er wordt in gelezen het volgende: „§ 1 (sic incipit:) Die „7ma Martii an. 1345 nevicavit multum in castello valdengi, ac „facit tempus horribile, res insolita fere hoc tempore".

„8va Meus Maxarius a latronibus rediens a Platto assassi„natus fuit, vulneratus fuit".

„§ 2. Laus Deo in nomine Domini. Amen".

„Die 11ma mensis Februarii an. 1349. „Hodie mea mulier „hora septima matutina genuit filiam: nominata fuit Catharina, „fuerunt Patrini cognatus meus, et mulier sua".

„12ma Pluvia maxima hodie cadit, cibia inondavit meum fratum olmetti, et eradicavit multas arbores: grave damnum attulit.

13ma Sequitur pluvia et inondatio. Vicarius perpetus Par„ochiae Sancti Blasii Valdenghi obijt in odore sanctitatis „D. Lexona Carolus".

„15ta Die Dominica mensis februarji post divisionem factam „cum fratre meo Vincentio qui Ceridonii abitat, in signum „fraterni amoris quod hoc temporalibus tantum impulsus negotis „feci, dono ili preciosum codicem de Imitatione Xpti quod hoc „ab agnatibus meis longa manu teneo nam nonnulli antenates „mei hujus jam recordarunt".

„Tegen het einde worden de laatste capita Diarji vermeld:"

„Anno 1350, die 4 julij, tempestas maxima devastavit omnes „colinas cossati multumque damnum inferit".

12ma Mea mulier correpta fuit gravi morbo accidentali de „Apoplexia."

En daarmede heeft het dagboek uit. De echtheid van het stuk door Grégory in facsimile uitgegeven werd aanstonds door vele deskundigen sterk betwijfeld. Ook ten onzent schrijft de heer Busken Huet: „Zonder nog met den heer Malou „aan broddelwerk van een onhandig falsaris te denken, kan „men met den heer Renan van meening zijn, dat de bewuste „aanteekening (over den „kostbaren codex De Imitatione „Christi") te merkwaardig is, en te zeer het gevoelen van „den heer De Grégory begunstigt, dan dat een vernieuwd onder„zoek naar de echtheid van het boek overbodig ware te „achten." Zulk een vernieuwd onderzoek vinde hier plaats.

Welke gronden voor de echtheid worden door Grégory bijgebracht? Geene of zoo goed als geene. Wij vernemen dat het zoogenoemde *Diarium* in het jaar 1831 „gevonden" werd door (en allerwaarschijnlijkst ten huize van) een lid der zeer oude, aanzienlijke, grafelijke familie Avogadro. Wij bekomen een fac-simile te zien waarvan de getrouwheid behoorlijk wordt gestaafd. Er wordt op gewezen hoe de schrijver er van richtig heeft geweten dat in 1349 de 15de Februari een Zondag was, en ook eenigszins zelfs hoe de 5 van dien datum den ouderen cijfervorm vertoont. Daarmede houdt Grégory het pleit voor beslist en terwijl hij zoo praalt met de getuigenis van talrijke deskundigen die den codex onderzocht hebben, noemt hij geen enkel deskundige die het Diarium in originali onderzocht hebbende, voor de echtheid er van getuigt. Hij zelf ook trouwens heeft het origineel niet gezien, wijl men het hem niet in handen heeft gegeven.

Hoe weinig afdoende niet alleen maar zelfs bedenkelijk het feit is dat het Diarium in 1831 door graaf Gustavo Avogadro (gelijk de Advocati later schreven) werd „gevonden", zullen wij toonen. Om te weten dat de 15de Februari in 1349 op Zondag viel behoefde de schrijver waarlijk niet juist toen te leven: goedkoope wetenschap er van kon hij opdoen door te berekenen of zelfs door toevallig in eene oude oorkonde te zien op welken datum in 1349 de Paaschdag werd gevierd. Gemakkelijk waren dan de Zondagen ook van Februari te vinden. Daarenboven „15" heeft men met geweld willen lezen: de notaris die het facsimile leverde had, naar ons door Grégory zelven medegedeeld wordt, „14" geschreven en nog is het de vraag of dat er niet werkelijk staat. Het cijferteeken heeft vrij wat meer overeenkomst met de moderne 4 van het jaartal „1349" dan met eene ouderwetsche 5. Zoodat het nog niet eens uitgemaakt is of de schrijver niet eene dwaling heeft begaan, welke dan aanstonds het brandmerk der onechtheid op zijn product zou drukken.

Gronden om aan onechtheid te denken bestaan er in elk geval overigens niet weinig.

Kon eene oude en voorname familie als die der Avogadro's onkundig blijven van den vermaarden twist aangaande den auteur der Navolging van Christus? Kon zij het, nog wel in de buurt van Vercelli waar Gersen zou geleefd hebben wonende, en onder hare leden dikwijls geestelijken en geleerden tellende die allicht in het vraagstuk bijzonder belang stelden? Moeielijk. Kon zij zonder het te weten een zoo oud familiestuk als het Diarium bezitten? Even bezwaarlijk. Kon zij het weten zonder dat één harer leden het stuk ooit inzag? Dit gaat nog minder aan. Kon zij toen de twist in gang was verzuimen gebruik te maken van eene oorkonde, waardoor Thomas à Kempis en Gerson aanstonds vervallen verklaard werden van alle aanspraak op het auteurschap van het onsterfelijke boek? Ieder zal dit eene zielekundige onmogelijkheid noemen. In het jaar 1831 werd het stuk „gevonden:" triumfantelijk kwamen de Avogadro's er ijlings mede voor den dag, lieten facsimile's er van maken, zonden het de wereld in. Voeg er bij, dat de oude familie op geen enkele familieoorkonde uit de veertiende eeuw mag bogen; dat zij zelfs alleen uit stukken van elders met groote moeite hare genealogie tot 1400 heeft weten op te voeren; dat bepaald van een „Joseph" en een

Vincentius de Advocatis" geen spoor te vinden is geweest [1]).

En bezien wij den inhoud nader. Eene wonderbare gril had het toeval toen het wilde, dat van de verscheurde bladen niet het allerkleinste stukje waarop een woordje geschreven stond bewaard zou blijven. Die bladen moeten beduiden dat het dagboek grooter uitgebreidheid heeft gehad en — de eerste gespaard geblevene bladzijde geeft er juist het begin van: „§ 1" enz. Zijne naamteekening en den titel „Diarium" zou Joseph de Advocatis wel bovenaan, dus op de eerste, thans verscheurde, bladzijde hebben geplaatst: wat kon hem bewegen om dien naam en dien titel te herhalen juist op den rand der eerste bladzijde welke bij de genade van het toeval heel blijven zou? Hij zelf was ook uiterst grillig. Hij begon in 1345: over een tijdsverloop van vier jaren achtte hij slechts twee zeer korte aanteekeningen oorbaar, en deze stempelt hij deftig tot de „eerste paragraaf." Spraakzaam wordt hij eerst in de maand Februari 1349 van den twaalfden af. Daar heeft hij vier achtereenvolgende dagen stof om te boeken. Op den vierden echter is hij ook reeds aan de vermaarde schenking; daarna heeft hij weinig meer te vereeuwigen en een groot jaar na de schenking legt hij de pen neder om ze niet weder op te vatten. Een fatsoenlijk einde echter wil hij maken. Zijne echtgenoote, schrijft hij, is plotseling door eene beroerte getroffen. Daardoor, wil hij zeggen, is hij zoo verbijsterd geworden dat hij zijn dagboek staakt. Mij kan hij dat moeilijk diets maken. Een van beiden: of zijne echtgenoote herstelde nog denzelfden dag zooverre dat het gevaar als geweken mocht beschouwd worden: dan hadde hij als goed echtgenoot met de treurige gebeurtenis ook den blijden afloop moeten aanteekenen. Of zij bleef dien geheelen dag in zorgelijken toestand verkeeren: dan kon hij hare sponde niet verlaten om doodbedaard in zijn kabinet zijn dagboek te gaan opzoeken en er heel laconisch zonder iets meer aan te teekenen: „heden den zooveelsten Februari is mijne echtgenoote door eene beroerte getroffen". De schrijver, zeg ik, heeft klaarblijkelijk niet ondervonden wat hij schrijft.

---

1) Weinig beteekent wat Canetti (*Notizie biographische*, bl. 174) aanmerkt dat de geschiedschrijver Mandelli ten jare 1856 getuigde, in het archief van „Abbate Gustavo niet weinig authentieke documenten anterieur aan 1349" voor zijne andere studien dienstig te hebben bewaard gevonden. Eigenlijk gezegde familiepapieren waren er blijkbaar uit vroegere tijden niet dan het in 1831 „gevondene" Diarium.

En nu de gewichtige mededeeling zelve. Had hij ze in de veertiende eeuw reeds met Grégory afgesproken? Zij heeft er al het aanzien van. Grégory wenschte gestaafd te zien, 1° dat codex A reeds vóór 1527 had toebehoord aan Avogadro's, bij voorkeur aan Avogadro's welke de titels van Valdenghi en Cerione voerden, en 2° dezen reeds had toebehoord in het begin der 14de of de laatste helft der 13de eeuw. De schrijver voldoet hem geheel naar genoegen. Hij zelf is heer van Valdenghi, zijn broeder van Cerione. Hij bezat den codex in 1349 en had hem *„longa manu"* geërfd van voorzaten, die minstens tot in de dertiende eeuw opklommen en de „Imitatio Christi" misschien reeds van Gersen's autograaf lieten kopiëeren. Indien Grégory het besteld had, hij hadde niet beter kunnen gediend worden, dit zal ieder moeten toestemmen; jammer slechts dat, gelijk wij getoond hebben, de schrijver met den besten wil ter wereld in allerlei andere opzichten zeer onhandig is geweest en volslagen „broddelwerk" heeft geleverd.

Niet alleen echter de zwaarste verdenking van onechtheid rust op zijne pennevrucht, klaarblijkelijke merkteekenen van onechtheid draagt deze op het brutale voorhoofd.

„La forme baroque et sans liaison de l'écriture ne saurait être du XIVme siècle", is reeds door een bekwaam paleograaf, Tourlet, gezegd. Inderdaad, zoo kreupel en zoo onsamenhangend en zoo krom werd destijds niet geschreven, zelfs niet in aanteekeningen aan 't hoofd of aan 't einde van manuscripten, waarmede onze tegenstanders misschien het Diarium zouden gelijk willen stellen. Men maakte rechte regels, al liepen ze, wanneer men niet vooraf gelinieerd had hetgeen dikwijls gedaan werd, een weinig schuins. Men plaatste de letters naast elkander in 't gelid en in gelijke richting, niet sommige rechtstandig, andere voorover, weder andere achterover gebogen, gelijk de scribent van het Diarium doet, die blijkbaar somtijds er niet aan denkt dat hij bezig is oud loopend schrift te vervaardigen. Ook de vorm van sommige letters is niet de in Italië gedurende de 14de eeuw voor loopend schrift gebruikelijke, gelijk men dezen door De Vaines opgegeven ziet.

Alleen reeds de vorm der 4 in het jaartal 1349 volstaat overigens ten bewijze dat het Diarium onmogelijk uit de 14de eeuw kan dagteekenen. Het is geheel en al onze moderne 4 welke, gelijk wij getoond hebben, eerst in de laatste helft der 15^{de}

wordt aangetroffen. Even zorgvuldig als de schrijver de puntjes boven de *i*'s heeft weggelaten, had hij voor eene ouderwetsche 4 behooren te zorgen.

Ook in de bewoordingen waarmede de vermaarde schenking door hem beschreven wordt heeft hij bij eenige dingen niet zoo spoedig stilgestaan. Hij vergat te bedenken dat een codex der Imitatie eerst in later eeuwen een „kostbare codex" kon heeten. In de 14de was een gewone codex van een of ander klein werk, als de Imitatie is, juist nog geen kostbaarheid. Hij vergat of wist misschien niet eens wat wij in ons volgend Hoofdstuk zullen betoogen, dat de vier tractaten waaruit de Navolging van Christus thans is samengesteld eerst omtrent het midden der eeuw van Thomas à Kempis, tot een bundel vereenigd, als „Imitatio Christi" begonnen te worden bestempeld.

Hij dacht er niet aan dat men hem te eeniger tijd zou kunnen vragen, waarom hij aan zijne mededeeling blijkbaar zooveel gewicht hechtte, waarom hij meende de oudheid van zijnen codex zoo te moeten bevestigen, zelfs opzettelijk te moeten staven door er bij aan te teekenen dat sommige zijner „agnates hujus jam recordarunt." Hem kunnen vragen, waar en op welke wijze dit door de „agnates" geschied was. Hem kunnen vragen, waarom hij al dien omslag noodig achtte in een dagboek, natuurlijk bestemd voor zijn familie die dan toch het erfstuk en de geschiedenis van het erfstuk evengoed als hij moest kennen.

Vreemd dat inzonderheid de woorden waarmede hij aangeeft wat hem tot die schenking bewoog niet meer de opmerkzaamheid hebben getrokken. „In signum fraterni amoris quod „hoc temporalibus tantum impulsus negotis (negotiis) feci", zegt hij. Hij heeft een blijk van broederlijke liefde willen geven, hij heeft het door tijdelijke belangen alleen gedreven gedaan. Zooals de woorden daar liggen, twee beweegredenen welke elkander uitsluiten. Is achter „hoc" het woordje „non" vergeten? Zonderling dat een woordje vergeten werd waarop hier alles aankwam. Of heeft hij in dezen onzin willen doen doorschemeren dat het geheele verhaal een klinkklaar verzinsel is, bestemd om de proef te nemen wat partijzucht en lichtgeloovigheid al kunnen slikken? Grégory weet natuurlijk eene verklaring. „Les mots *temporalibus tantum impulsus negociis* démontrent qu'une des demandes de Vincent, dans les condi-

tions du partage, était d'obtenir le manuscrit de l'Imitation. Joseph, pour éviter tout soupçon de simonie en cédant un tel livre, declara qu'il accedait *in signum fraterni amoris*" [1]) Wie dat er uit lezen kan moet knap zijn en o. a. een geheel nieuw denkbeeld van „simonie" bezitten. Zoo verre echter weet partijzucht te gaan.

Mij dunkt, wie al het door ons uiteengezette nagaat — en er ware nog wel meer aan te merken — zal moeilijk voorbij kunnen „aan broddelwerk van een falsaris te denken," en zich te verwonderen hoe zelfs degelijke mannen als Veratti zulke in 't oogloopende blijken van onechtheid over 't hoofd konden zien. Een voornamen grond om de echtheid staande te houden vindt deze hierin dat men niet zou kunnnen aangeven wie de falsaris zou zijn geweest. De verdenking kan toch niet vallen, betoogt hij, op Grégory, die kieschheidshalve (?) het dagboek zelf niet eens heeft willen onderzoeken, maar met een hem toegezonden facsimile zich beholpen. Noch op den notaris Ignazio Dionisio, die het authentieke uittreksel maakte of deed maken; noch op graaf Gustavo Avogadro, die het nader echt verklaarde, noch op den bisschop van Biella, die voor de geloofwaardigheid in en buiten rechten van dezen „graaf en doctor in de godgeleerdheid en geestelijke" instaat. [2]) Ik antwoord dat ongetwijfeld geen van die allen de falsaris is geweest. Ik beweer zelfs dat zij allen volkomen waarheid getuigd hebben. Maar zij getuigden slechts dat het uittreksel en het facsimile echt, d. i. getrouw waren, en niet, hetgeen zij noch geroepen noch bij machte waren te getuigen, dat het oorspronkelijke, het Diarium, echt is, werkelijk door Joseph de Advocatis in de 14de eeuw geschreven. Dit laatste alleen is de vraag, en dit alleen ontken ik.

Veratti vraagt verder in welken tijd het stuk indien het ondergeschoven was gefabriceerd zou zijn. Is het lang geleden, zegt hij, waarom werd het niet te voorschijn gebracht, toen de strijd omtrent het auteurschap der Navolging zoo heet werd gevoerd? Alleen voor tijdverdrijf of om der nakomelingschap een wapen ten gunste van Gersen in handen te spelen kan de falsaris toch wel niet hebben gewerkt. Ik antwoord dat lang geleden eene, naar men waande, zoo geschikte aanleiding

1) T. a p. bl. 243.
2) *Nuvir Studj*, bl. 69—70.

nog niet bestond, daar het Diarium blijkbaar is uitgelokt door den zoogenoemden codex *de Advocatis* die eerst in 1830 werd ontdekt, en dat dan ook het stuk wel ongetwijfeld eerst in 1831 tusschen.... Maart en 25 November werd gefabriceerd. Grégory deelt mede hoe hij codex A gekocht en met andere, gelijk wij reeds hoorden, vergeleken hebbende, oorbaar achtte in Maart 1831 uit Parijs onderscheidene brieven te schrijven aan de hoofden der familiën Avogadro te Turyn, te Vercelli en te Biella gevestigd, ten einde te weten of men in de registers hunner archieven eenige inlichtingen zou vinden omtrent het kostbare manuscript. Hij roemt de belangstelling waarmede allen onderzoek deden, „mais," zegt hij, „il appartenait „à la famille Avogadro à Bielle, qui possède encore aujourd'hui „les fiefs de Valdengo et de Cerione, de satisfaire pleinement „nos désirs et de compléter nos recherches historiques. Nous „devons à l'urbanité de M.M. le comte Crispin, et de son „petit-fils, Gustave Avogadro, domiciliés à Bielle, d'avoir „trouvé et de nous avoir transmis la pièce suivante, écrite „par un notaire royal, dûment approuvée et certifiée par le „même comte Gustave de Advocatis, et par deux témoins; „de plus legalisée par le préfet du tribunal civil de la ville et „par son greffier. Nous donnons ici la copie textuelle de cette „piéce importante:" het gewaande Diarium.

Dat een oud Diarium aan de geheele familie destijds onbekend was, onbekend ook, o. a., aan den ouden graaf Crispino te Biella en zijn kleinzoon Gustavo, den geestelijke, die bij hem inwoonde, blijkt uit Grégory's verhaal genoeg. Laatstgenoemde Avogadro's „vonden" het ten hunnen huize ergens; Gustavo zelf, volgens Canetti [1]), vervaardigde een facsimile van een gedeelte en liet dit uittreksel authentiek verklaren bij notarieele acte van 25 November, acht maanden ongeveer nadat Grégory's verzoek om inlichtingen was ontvangen. Het „vinden" duurde vreeselijk lang, en acht maanden gaven wel gelegenheid tot eene andere operatie.

Blijkens de verdere door Grégory medegedeelde correspondentie bemoeide de oude graaf Crispino zich niet meer met de familiepapieren, maar liet ze over aan zijn kleinzoon Gustavo die in sommige brieven „Abatino" genoemd wordt en dus nog wel een zeer jong geestelijke was. Deze deelde

1) *Notizie biografiche*, bl, 155.

natuurlijk aan zijne vrienden, misschien wel — o. a. aan een of anderen, geletterden, knappen huisvriend den brief mede waarin Grégory uitvoerig opgave deed van de in codex A door leden der familie gemaakte aanteekeningen en inlichting uit de familiepapieren vroeg. Is het, wanneer men met oude stukken eenigszins bekend is, wanneer men er misschien enkele onder zijne berusting heeft of toch ter inzage kan bekomen, zooveel kunst een oud stuk als het Diarium te scheppen? Is het zoo moeielijk eenige bladen zeer oud papier op te duikelen en aan alles een aanzien van oudheid te geven als het Diarium vertoont? Is het bijzonder voor een huisvriend ondoenlijk ergens b.v. achter de boeken of onder de papieren iets neer te stoppen, vervolgens met den huisheer kwansuis te gaan snuffelen achter die boeken of in die papieren en een zeer gewenscht stuk gelukkig te „vinden"? Wie zich zoo iets veroorloofde maakte zich gewis aan eene gemeene handeling schuldig, maar hij behoefde nog niet een geheel gewetenlooze fielt te zijn. Niemand, zoo kon hij denken, werd door zijn fabricaat in have en goed benadeeld. Het kon een afdoend bewijs leveren ten gunste eener zaak welke hij toch als historisch zeker beschouwde. Hij deed er zijnen vriend, den „Abatino", en ridder Grégory en allen Gersenisten een zeer groot genoegen mede. Wie weet ook zelfs of hij zich niet vleide, dat zijn product te eeniger tijd ontmaskerd zou worden en iedereen zich vroolijk zou maken over de grap. De goede notaris Dionisio had naar de echtheid, d. i. de hooge oudheid van het hem voorgelegde stuk geen onderzoek te doen. Tot argwaan bestonden bij hem ook geen redenen. Hij kopiëerde eenvoudig of liet kopiëeren en attesteerde met zijne getuigen die het gaarne wilden gelooven.

Hoevele valsche stukken zijn er op dezelfde of gelijke wijze niet in de wereld gekomen!

Opmerking verdient hierbij dat men, naar Grégory's mededeelingen te oordeelen, misschien op raad van den belanghebbende, over het Diarium een zekeren sluier van geheimzinnigheid liet hangen. De bezitter hield het altijd achter ik weet niet hoeveel sloten. [1]) In handen te bekomen

1) De kanunnik vicarius capitularis van Biella schreef aan Grégory: „Il noto Diario si vuole sempre chiuso a tutti i sigilli, mi si rassicura però che il *facsimile* è veramente genuino."

ten fine van onderzoek was het niet. Alleen facsimile's werden gegeven. En datzelfde stuk zou eeuwen lang geheel verscholen en vergeten ergens in een verloren hoekje hebben gelegen? Men houde het zorgvuldig ingepakt, maar beroepe er zich niet meer op om te bewijzen dat er in het midden der 14de eeuw een „kostbare" en reeds van langer hand geërfde „codex De Imitatione Christi" heeft bestaan.

Een andere codex dien wij hebben te monsteren, door Arthur Loth niet lang geleden ontdekt, is in de 15de eeuw gedagteekend, doch moet volgens hem ten bewijze strekken dat de Navolging van Christus reeds in de 14de werd gelezen. Eerst vindt men er onderscheidene gebeden en dan het Eerste Boek benevens stukken uit het Vierde Boek der Imitatie. Voorop echter staat een kalendarium of kerkelijke almanak, behelzende eene lijst der vaste feesten gedurende het jaar met eene voor een aantal jaren ontworpene opgave der veranderlijke feesten, der zondagsletters, der epacten, enz. Daar dit kalendarium met 1406 aanvangt, besluit genoemde schrijver, 1^{0} dat ook de overige inhoud niet later is geschreven, 2^{0} dat de Navolging toen reeds tamelijk verspreid was en dus 3^{0} minstens tusschen 1350 en 1380 te boek gesteld is.

Alles komt hier blijkbaar op het al of niet wettige der eerste gevolgtrekking aan, en het wettige daarvan ontkennen wij ten stelligste. Het kalendarium behoorde zonder den minsten twijfel oorspronkelijk uitsluitend bij de vooraanstaande gebeden, want alleen in gebedenboeken, nooit in stichtelijke leesboeken als de Navolging, werd er somtijds een geplaatst. Genomen dus dat de gebeden geschreven werden in 1406, men zou daaruit nog gansch niet mogen afleiden dat de Imitatie toen werd gekopiëerd. Meermalen, wij zagen het reeds, werd de beschikbaar geblevene ruimte van een codex eerst naderhand volgeschreven. Meermalen ook werden handschriften, het eene, b. v. 50 jaren jonger dan het andere, onder denzelfden omslag in eenen bundel bijeengebracht. Doorgaans zeker zal men dan kunnen zien dat niet dezelfde hand ze schreef, maar het verschil zal ook zeer gering kunnen zijn: menschen die een hoogen ouderdom bereikten hielden allicht 40 à 50 jaren nagenoeg dezelfde hand. Zoo kunnen derhalve de gebeden met den kalender van dezen codex 20, 30 en meer jaren vroeger dagteekenen dan hetgeen hij bevat van de Navolging. Doch het is zelfs aan billijken twijfel onder-

hevig of ook de gebeden in 1406 werden geschreven. Vermoedelijk werden zij, evenals de Imitatie, afgeschreven, en kan dan niet de kalender mede afgeschreven zijn? Een oorspronkelijk auteur die een kalender plaatste had dezen licht zelf opgemaakt, inzooverre althans dat hij hem liet beginnen met het jaar waarin zijne pennevrucht verscheen. Kopiïsten schreven niet zelden gedachteloos bijkans en geheel werktuiglijk af, namen al wat zij vonden over zonder iets er in te wijzigen met opzet. Waarom zou de onze zich de moeite hebben gegeven den kalender te veranderen derwijze dat deze aanving met het jaar waarin door hem de kopie werd vervaardigd? Zoo kan het eerste gedeelte van dezen codex wel een tiental jaren of meer na 1406, en het tweede, de Imitatie, weder eenige tientallen later zijn geschreven, en vervalt van zelve de gevolgtrekking dat de Imitatie nog in de 14de eeuw te boek werd gesteld. Ongelukkig met gevolgtrekkingen is Arthur Loth wel meer geweest. De codex, ofschoon in Frankrijk gevonden, moest volgens hem van Duitschen oorsprong zijn, wijl er „och", „proch", „ach" gespeld wordt. Of men die spelling ook in Fransche handschriften aantreft, is mij niet bekend, maar in Italiaansche zoowel als in Duitsche ontmoet men ze zeker, gelijk wij boven reeds hoorden.

De laatste codex waarmede wij te doen hebben is n^{0}. 4619 op den gedrukten catalogus der „Münchner Hof- und Staatsbibliothek", bevattende eerst „De vita solitaria" van den H. Bernardus, vervolgens het Tweede, Derde en Vierde Boek der Navolging, en dan nog vier tractaten waaronder „Tract. dom. Petri card. camerac. de quatuor exercitiis spiritualibus". De catalogus vermeldt den bundel als tot de 14de eeuw behoorende, eene bewering welke ik aanstonds wederlegd heb wanneer ik doe opmerken dat de Kamerijksche bisschop Pierre d'Ailly in 1411 door Johannes XXIII tot het kardinalaat werd verheven, en dus een geschrift van hem waarin hij kardinaal genoemd wordt eerst in of na 1411 gekopiëerd kan zijn. Het handschrift der Imitatie vertoont, blijkens een door Dr. Wolfsgruber in zijn *Giovanni Gersen* medegedeeld facsimile, hier en daar reeds zeer korte en fijne streepjes, zelfs ook puntjes boven de *i*'s, waaruit men moet afleiden dat het eerst in de laatste helft der eeuw van Thomas à Kempis werd vervaardigd.

Geen enkel der aangevoerde manuscripten derhalve waarvan men bewijzen kan dat het in de 13de of 14de eeuw ontstaan

is, bijkans geen enkel of men kan toonen dat het eerst van de laatste helft der 15de dagteekent. Het was dan ook vooraf niet anders te verwachten. Alle nagenoeg behooren ze in Italië, enkele slechts elders, in Frankrijk, te huis. Waarom in Duitschland en in Nederland geene die zoo hoog opklimmen?

Zouden de hier vervaardigde alle zonder uitzondering zoek zijn geraakt? Niet denkelijk: om ze te bewaren had men hier zoogoed als in Italië tallooze kerken en kloosters met bibliotheken. Er werden derhalve in Duitschland en Nederland geen afschriften van de Imitatie gemaakt. Was dat mogelijk zoo zij bestond?

Zij ontstond in Italië, zal mij iemand te gemoet voeren. Genomen: laat zich daardoor de ontstentenis van Duitsche en Nederlandsche handschriften uit de 13de en 14de eeuw verklaren?

De H. Thomas en de H. Bonaventura hadden ook wel in Italië geschreven, en werden niet des ondanks hunne werken hier door tallooze afschriften vermenigvuldigd? Niet overgebracht door jongelingen en mannen die in Italië studeerden? Stonden Duitsche en Nederlandsche ordesgeestelijken niet steeds in nauw verkeer met hunne Italiaansche broeders? Langs dezelfde wegen hadde ook de Navolging naar onze noordelijke landen overgekomen moeten zijn. Of kan men zeggen dat het boek hier minder in den smaak viel? Het tegendeel getuigt de 15de eeuw te duidelijk; toen werden nergens zooveel afschriften genomen van de Imitatie, nergens zooveel vertalingen er van gemaakt en zooveel uitgaven er van gedrukt als in Duitschland en in Nederland. Dat de voorzaten der twee voorgaande eeuwen gelijke belangstelling in het boek betoond zouden hebben indien het bestaan had, valt moeilijk te betwijfelen.

Vertalingen, Italiaansche natuurlijk, meent de geleerde schrijver in de Civiltà Cattolica [1]) ook te kunnen aanwijzen uit de 14de eeuw althans. Tamelijk bescheiden ditmaal; men zou ze verwacht hebben gelijktijdig met zijne handschriften van den oorspronkelijken tekst; in onze Noordelijke landen ten minste zag men afschriften en vertalingen gelijktijdig. Op drie Italiaansche uit de eeuw vóór Thomas à Kempis wordt door hem gewezen: eene Lombardische, eene Toscaansche en nogmaals

1) Februari 1875.

eene Toscaansche pas onlangs te Bologna ontdekt. Van de tweede „bestaat een zeer oud handschrift te Florence en wiegedrukken uit de jaren 1480, 1491, 1493 en 1498." „De academie *Della Crusca* verklaarde ze „testo di lingua (zooveel te zeggen als klassiek), wijl ze klaarblijkelijk van de goede eeuw is, namelijk van de 14de of het begin der 15de". De Lombardische moet, volgens hem, nog vroeger worden gedagteekend, als zijnde blijkbaar de grondslag geweest der Toscaansche welke slechts in zuiverder taal gebracht is. Men ziet dat de reeds late wiegedrukken ons gansch niet in den weg staan en alles neerkomt op de verklaring van genoemde academie. Hare onfeilbaarheid te erkennen, vooral omtrent stukken waarin de eer van Italië zoo na betrokken is, zou te veel van ons zijn gevergd. „Testo di lingua" mag zij, wat ons betreft, de vertaling noemen zoo dikwijls zij goedvindt: dat kan de vertaling zijn en blijven, al werd ze ook eenige tientallen jaren later dan „het begin der 15de eeuw" in schrift gebracht, gelijktijdig met vertalingen ten onzent of een twintigtal jaren zelfs daarna.

Mogen wij hiermede het pleit dat de Navolging van Christus niet voor de 15de eeuw verschenen is als voldongen beschouwen? Ik durf vertrouwen: ja. Een boek als de Navolging verovert aanstonds zijn recht van bestaan en plant zich voort in vele Navolgingen die blijven. Dat geen enkele naar men voorgeeft uit de 13de of 14de eeuw geblevene hare brieven kan vertoonen, zagen wij. Alle andere geblevene, wij gaan het zien, zijn eerlijk genoeg om zich als spruiten der 15de aan te kondigen.

TWEEDE HOOFDSTUK.

De vier boeken der Navolging van Christus verschenen achtervolgens vóór 1427 en werden omstreeks het midden dier 15de eeuw in een afzonderlijken bundel bijeengebracht.

I.

Geen ouder handschrift is, mijns wetens, bekend dan het Windesheimsche dat eene Nederlandsche vertaling van het Eerste Boek bevat. Ik vond het verleden jaar in een codex met het opschrift: „Geschreven sermoenen", toebehoorende aan een „hofje" alhier voor R. K. oude vrouwen de „Emmanuelshuizen" genaamd naar jonker Emmanuel van Twenhuizen, door wiens weduwe jonkvrouw Johanna van Haerst het omstreeks het midden der 17de eeuw werd gesticht. De codex houdt in 139 bladen stevig papier met een regelmatige en nette hand uit de eerste helft der 15de eeuw beschreven, behalve eenige weinige die open bleven. De *b*, de *h* en de *l* zijn nog van kapjes voorzien. De *i* mist altijd nog het puntje, en heeft slechts hier en daar een zeer fijn schuinsch streepje dat niet zelden wel drie à vier millimeter lang is. De beginletters der verschillende boeken en der onderdeelen of hoofdstukken zijn de oude zoogenaamde Gothische en geheel in rooden inkt geschilderd; die der volzinnen zijn de gewone en slechts met rooden inkt doorstreept. Eigennamen van aangehaalde schrijvers en schriftuurplaatsen ziet men dikwijls

met eene roode lijn onderschrapt. Op zekere, somtijds kleine, afstanden ontmoet men aan 't einde van volzinnen in rooden inkt figuren, meestal den vorm van eenen haak, dan weder dien der Gothische hoofdletter E vertoonend. De bedoeling daarvan is mij niet geheel duidelijk geworden. Niet zelden schijnt de haak te dienen om de indeeling van het betoog te doen uitkomen; de E — wellicht beginletter van „Explicit" — kan zijn aangebracht om aan te wijzen hoeverre telkens moest voorgelezen worden. Op den rand of tusschen de regels ziet men af en toe hetzij verkeerd geschrevene en doorgehaalde woorden verbeterd, hetzij vergetene ingevuld, welke invulling ook wel eens elders werd verzuimd. De eenige eigenlijk gezegde versiering bestaat hierin, dat de hoofdletter waarmede de Imitatie aanvangt zeer sierlijk rood geschilderd is en omgeven van fijne blauwe arabesken, die verder aan den rand vóór de regels doorloopen. Voorin staan drie schutbladen van perkament, achter twee van perkament en een van papier. Alles gevat in een geelperkamenten omslag die door eikenhouten bladen gestevigd is en door een koperen haak met dito klampen wordt gesloten.

De vertaling, blijkbaar van kundige hand, is even getrouw wat den zin, als vrij en los wat de woorden en dezer schikking betreft. Vooral in het laatste gedeelte — de Imitatie — heeft de overbrenger zich eene tamelijk groote mate van vrijheid veroorloofd, zoozeer dat hij meermalen woorden of enkele volzinnen overslaat welke zijne lezers, leekebroeders, minder verstaan zouden, en een enkelen keer eene tamelijk lange zinsnede inlascht welke hij ter opheldering dienstig achtte. De taal is de oude Overijselsche tongval.

Voorin aan de binnenzijde van het laatste schutblad heeft eene andere, doch gelijktijdige hand met zwarteren inkt aangeteekend; „Dit boec hoert int cloester te Windesem", en onmiddellijk daaronder staat van weder eene andere, maar eveneens zeker nagenoeg gelijktijdige hand: „In desen boeke sijn bescreven drie sermone brueder Johans van Scoenoven ghedaen int kapitel van Windesem. Item een devoet epistel des selve brueder Johans van Scoenoven to brueder Willem sinen neve Carthuser bi Utrecht. Item een boeken (d.i. boekjen) van gheesteliken vermaningen qui sequitur me."

Eene dagteekening draagt de codex evenmin als den naam des schrijvers; dat hij echter eenige jaren vóór 1425 ontstaan

is mag, mijns oordeels, met allen grond worden aangenomen. Reeds de omstandigheid dat de *i* nog steeds het puntje mist, en zelfs nog slechts hier en daar een zeer fijn schuinsch, niet zelden wel drie à vier millimeter lang streepje er boven staat, schijnt te wijzen op het eerste vierendeel der 15de eeuw, en ook de nog eenvoudige koperen haak en klampen moeten wel uit dat tijdperk stammen. Daar alleen het Eerste Boek der Navolging in den codex vervat is, ligt de gevolgtrekking voor de hand dat de andere nog niet verschenen waren, en in 1425, gelijk wij zullen zien, werden ook reeds het Tweede en Derde gekopiëerd. 't Is waar dat ook van deze afzonderlijke handschriften worden gevonden, doch dit is een ander geval. De latere Boeken werden afgeschreven of vertaald door wie of voor wie het Eerste reeds bezaten, maar wie de latere in bezit hadden konden bezwaarlijk nog het Eerste missen.

Hetzelfde moet men wel afleiden uit de drie opgenomene sermoenen, „int kapitel van Windesem ghedaen" door Johannes van Schoonhoven, destijds vice-prior, vervolgens prior van Groenendaal. Dat het eerste in 1413 werd gehouden vermeldt Busch; wanneer het tweede en derde uitgesproken zijn vond ik niet opgeteekend. Allerwaarschijnlijkst echter vóór 1426, want in dit jaar hield hij voor de kapittelvergadering, elders dan te Windesheim, zijne „zeer merkwaardige en nuttige collatie", gelijk ze in een oud handschrift genoemd wordt, naar aanleiding van het Utrechtsche schisma, welke onze kopiïst gewis hadde opgenomen. Busch, die 1417 te Windesheim in 't klooster trad, getuigt meermalen in het generaalkapittel welsprekende sermoenen van Johannes van Schoonhoven te hebben gehoord, maar het tweede en derde van onzen codex schijnen vroeger. In den aanhef van het tweede geeft de prediker wel te kennen dat hij nog niet zeer gewoon is het woord te voeren: zoo bescheiden brengt hij zijne onbekwaamheid ter sprake. Aan 't slot van het derde sermoen waarschuwt hij zoo ernstig tegen de „ongestadicheit des ghemoets mit welker wi lichte beweget werden van der eenre maniere in die andere ende van eenen opsette int andere", dat hij wel op bijzondere omstandigheden doelen moet. Omstandigheden waardoor die ernstige waarschuwing gerechtvaardigd werd beleefde de Windesheimsche kloostervereeniging juist de eerstvolgende jaren na het door hem in 1413 gehouden eerste

sermoen. Bij vele der broeders openbaarde zich toen eene sterke zucht om van de tot nu toe gevolgde „maniere" af te gaan en „opgesloten" als de Karthuizers te leven.

Een aantal jaren jonger derhalve is naar alle waarschijnlijkheid de vermaarde Codex, die tot nu toe als de oudste heeft gegolden, van Kirckheim, thans onder n°. 15,437 in de Bourgondische bibliotheek te Brussel berustende. Hij bevat reeds de drie eerste boeken der Navolging, welke „Tractatus" worden genoemd. Beneden aan de eerste bladzijde leest men: „Er moet aangemerkt worden, dat deze verhandeling (tractatus) is uitgegeven door een vroom en uitstekend man, meester Thomas, van den St. Agnietenberg en kanunnik regulier in Utrecht, Thomas van Kempen genaamd, afgeschreven uit de hand des schrijvers in Utrecht, ten jare 1425, in sociatu provincialatus." Blijkens een door Dr. Kettlewell geleverd photograpisch facsimile draagt de codex alle kenmerken van dat tijdstip. De *i* mist steeds haar puntje en heeft nog slechts hier en daar een zeer fijn dwarstreepje. De cijferteekens 4, 5 en 7 zijn nog geheel en al in den ouderen trant. Dat Thomas van Kempen als auteur genoemd wordt gaat ons hier rechtstreeks nog niet aan. Het eerste „Utrecht" is ongetwijfeld het bisdom Utrecht, want niet in de stad maar in het bisdom lag „de St. Agnietenberg." Met het tweede „in Utrecht" zal dus ook wel het bisdom Utrecht bedoeld zijn. „Provincialatus" zal het provinciehuis, d. i. de residentie van den provinciaal der reguliere kanunnikken van Windesheim, derhalve het moederklooster te Windesheim moeten beteekenen, daar men in het provincialaat eener andere orde bezwaarlijk een autograaf van Thomas à Kempis bezitten kon. Wel was „provincialatus" nooit de officiëele benaming van het Windesheimsche moederklooster, daar de overste, tevens overste der geheele vereeniging, tot in 1573 geen hooger officiëelen titel dan dien van „prior superior" voerde, doch dat het in de wandeling wel zoo genoemd werd is gansch niet onwaarschijnlijk. Wordt de geheele vereeniging niet door haren voornaamsten zoowel als eersten geschiedschrijver, Busch, eene „provincia" van de groote, alom verbreide orde der reguliere kanunniken van den H. Augustinus geheeten? Was derhalve de pater die aan 't hoofd stond niet als van zelven ook in den mond der Windesheimers „pater Provincialis"? Dat hem die titel wel gegeven werd mag men te meer

aannemen, wijl hij reeds door Thomas à Kempis (*Chronicon montis St. Agnetis*" c. 12), toen de verder uitgebreide vereeniging meer het aanzien eener afzonderlijke, zelfstandige orde verkregen had, tusschen 1464 en 1470, „pater Generalis" werd genoemd.

„In sociatu provincialatus" wordt het handschrift gezegd te zijn vervaardigd: dit zal wel ongetwijfeld „in secretariatu" moeten beteekenen. „De prior superior" had natuurlijk een socius die hem als secretaris diende. Is misschien eene secretarie, een vertrek in het klooster te Windesheim bedoeld? Later was steeds de prior van een niet verafgelegen klooster secretaris van den algemeenen overste. Was het toen deze codex geschreven werd misschien de prior van het naburig klooster op den St. Agnietenberg en werd dit klooster uit dien hoofde als „sociatus provincialiatus" bestempeld? Het is slechts eene gissing, maar zeker kan men in deze onderstelling gemakkelijker verklaren dat de codex werd afgeschreven „uit de hand des auteurs," gelijk Thomas à Kempis die op den Agnietenberg woonde wordt geheeten.

Sommige geleerden die het manuscript onderzochten getuigen dat de aanteekening van een andere hand is; volgens Dr. Nolte is zij ook met helderder zwarten en met donkerder rooden inkt geschreven. Van eene latere hand behoeft zij daarom nog niet te zijn, en blijkbaar is zij van iemand die versche heugenis bezat van al de door hem geboekte bijzonderheden. Het schrift verraadt volgens Kettlewell „a more educated man," hetgeen hem leidt tot de, inderdaad niet onwaarschijnlijke, onderstelling dat het manuscript door eenen der jongere broeders werd vervaardigd en de attestatie door een der oudere — misschien door den overste — geschreven.

Merkwaardig is een derde codex èn omdat hij van denzelfden tijd is èn omdat hij de geboorte van het laatste gedeelte der Imitatie aanwijst. Waarschijnlijk in het bij Doetinchem gelegene Windesheimsche klooster Bethlehem vervaardigd, waar hij eerst t'huis behoorde, verhuisde hij naar Emmerik en later naar Gaesdonck waarvan hij thans den naam draagt. Alle vier de tractaten zijn er in vervat, maar aan 't eind van het tweede leest men: „In het jaar des Heeren 1427 op den dag van SS. Crispinus en Germinianus." Niemand zal er voor houden dat de schrijver twee jaren noodig gehad heeft om het Derde en Vierde Boek te kopiëeren. Denkelijk had hij in 1425

het Derde nog niet ter zijner beschikking en het Vierde was toen nog niet in 't licht verschenen, gelijk wij uit het ontbreken daarvan in den codex van Kirckheim wel moeten afleiden.

Alle vier de tractaten welke wij thans de Navolging of de Boeken der Navolging van Christus plegen te noemen bestonden toen men 1427 schreef. Bestond toen ook reeds De Navolging van Christus, d. w. z. waren de vier tractaten tot éénen bundel, een vasten afgesloten bundel vereenigd? Eenige volgende zeer merkwaardige handschriften zullen ons van het tegendeel overtuigen.

Geen codex zoo merkwaardig en zooveel besproken als een eveneens Latijnsche van 1441, door niemand anders dan Thomas zelven geschreven. De codex bleef op den St. Agnietenberg tot 1577, toen de algemeene overste der orde, Johannes Steenhouwer of Latomus [1]) genaamd, het klooster dat zijnen ondergang nabij was visiteerende hem van den ondergang redde door hem mede te nemen naar Antwerpen, waar hij hem ten geschenke gaf aan een ouden, trouwen vriend, Johannes Bellerus, die hem weder afstond aan het collegie der paters Jesuieten aldaar onder beding dat deze hem een afschrift er van ter hand zouden stellen. Thans bevindt zich de codex in de Bourgondische bibliotheek te Brussel. Achterin staat met roode letters blijkbaar door den schrijver zelven aangeteekend: „Geëindigd en voltooid (Finitus et completus) in het jaar des Heeren 1441 door de handen (per manus) van broeder Thomas à Kempis op den St. Agnietenberg bij Zwolle", en voorin van eene andere hand: „Boek van het klooster der reguliere kanunniken op den berg van St Agnes maagd en martelares bij Zwolle." De codex bevat dertien tractaten of werkjes. De vier eerste zijn de vier der Navolging van Christus, maar heeten nog geenszins het Eerste, Tweede,

---

1) Hij was volgens eene aanteekening vóór in den codex door den Antwerpschen boekdrukker, zijnen vriend, Bellerus, gemaakt, „Generalis Minister" der orde, hetgeen niets anders kan zijn dan „Prior Generalis," een titel aan den prior superior in 1573 gegeven door de reorganiseerende bul van paus Gregorius XIII. Zijn naam ontbreekt in de door Prof. Acquoy (D. III, bl. 317—320) medegedeelde „Naamlijst van de hoofden der Windesheimer kloostervereeniging." Marcellus Lentius in 1573 verkozen moest immers ook ingevolge genoemde bul in 1576 of uiterlijk 1579 aftreden, en is blijkbaar in 1576 afgetreden, wijl Latomus in 1577 aan 't hoofd stond. Tusschen Lentius en De Riddere en Caers vermist men nog onderscheidene andere namen.

Derde, Vierde Boek der Navolging: ieder draagt nog zijn bijzonderen titel. De naam „Navolging" wordt zelfs niet genoemd. Wat wij thans het Vierde Boek noemen staat op de derde en ons Derde Boek op de vierde plaats. In de lijst van den inhoud worden de vier tractaten der Imitatie met negen andere die er thans niet bij behooren in éénen adem opgegeven. Kortom, van de Navolging als een uit vier stukken bestaand geheel in dezen codex nog geen spoor.

Dat de Gaesdoncker codex van 1425 al de boeken bijeen bevat in de tegenwoordige volgorde was dus eeniger mate toevallig: ze hadden in die volgorde het licht gezien en de auteur er van had nog niets anders geschreven.

Een kostbare codex is verder de Dietsche of Oud-Nederlandsche aan de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde te Leiden toebehoorende van den volgende inhoud: Voorop onze gewone Vier Boeken der Imitatie. Achter het Eerste staat: „Hier eyndet dat eerste boec van *qui sequitur me*;" achter het Tweede: „Deo gracias;" achter het Derde niets; achter het Vierde: „Hier eyndet dat vierde boec van *qui sequitur*," waarna onmiddellijk: „Dat vijfte boeck van eenen doechdeliken leven." Vervolgens komen nog drie andere tractaten, eenvoudig „boeken" zonder meer geheeten, alle drie onbetwistbare werken van den Kempenaar, die ook wel, mijns oordeels, de auteur zou kunnen zijn van „Dat vijfte boeck," al bracht Sommalius het niet op zijne lijst, misschien omdat de Latijnsche tekst er niet van bekend is. Het gelijkt ten minste geheel en al Thomas' trant. Ook toen deze codex werd geschreven vormden de Vier Boeken klaarblijkelijk nog geen afgesloten, vasten bundel. De titel „Navolging" wordt nog niet genoemd: er staat alleen: „dat eerste," „dat vierde boec van *qui sequitur*." Er is zelfs spraak van „dat vijfte boeck," en dan komen nog „boeken." Zelfs verdient opmerking dat het „vijfte boeck" en de er op volgende „boeken" weder geheel andere tractaten zijn dan wij in den door Thomas eigenhandig geschreven codex ontmoetten.

Wanneer werd de Leidsche vervaardigd? Voorin vindt gij gehecht een strookje papier waarop „P. van der Meersche, boekverkooper te Leiden," aan wiens schatting men eenig gezag schijnt toegekend te hebben, schreef: „O heylige en zalige eenvoudigheid. Dit is een bijsonder wijs en godvrugtigh

boek, geschreven omtrent het jaar 1428 of 1430; ik denk naast, dat het vroeger geschreven is." 's Mans schatting komt mij bedenkelijk voor. De schrijver van den codex was niet de oorspronkelijke vertaler, maar afschrijver eener reeds bestaande vertaling. „Dat vijfte boeck" bewijst dit duidelijk: het is in een anderen Dietschen tongval dan al de overige zeven boeken gesteld. Opdat ik slechts iets noeme, het bezigt zeer dikwijls den tweeden persoon meervoud voor den tweeden enkelvoud, wat de overige niet doen, b.v. „settet u" in plaats van het oudere „set di," „opdat gy" of „ghi" in plaats van „opdattu." De schrijver had dus verschillende vertalingen vóór zich, die allicht van een paar jaren vroeger dagteekenden.

Welnu, met alle waarschijnlijkheid mag men er voor houden dat de drie hier opgenomen onbetwistbare werken van onzen Agnietenberger — *Exercitia spiritualia*, *De recognitione propriae fragilitatis* en *Hortulus rosarum* — in 1426 of 1430 nog niet bestonden: de in 1425—1427 geschrevene codex van Gaesdonk kende ze nog niet. Ook innerlijke merkteekenen schijnen een lateren oorsprong te verraden. De letter kan zeer goed van het midden dier eeuw zijn, en de veelvuldige streepjes, somwijlen reeds puntjes, boven de *i* pleiten voor dat tijdstip. Eindelijk, weleer bevatte de codex ook eenen wiegedruk van Gouda 1479, zijnde een werkje over de vier uitersten des menschen, waaromtrent ik voorin lees: „Dit later daaruit geligt, verbonden, en bij de gedrukte boeken overgebracht." Wordt daardoor niet eenigszins het vermoeden gewettigd dat de codex niet lang vóór 1479 is ontstaan? Ik durf dat niet beweren, maar hoogstens kan hij, mijns bedunkens, van denzelfden tijd als die des Kempenaars zijn, en levert hij derhalve een nieuw blijk dat de Navolging omstreeks het midden der 15de eeuw nog niet als een afgesloten bundel beschouwd werd.

Als laatste bewijs daarvoor lust mij aan te voeren een door Dr. Wolfsgruber in 1879 te Weenen uitgegeven codex waarvan hij het handschrift in zijn „Schottenklooster" vond, een handschrift volgens hem gekopiëerd van een ander, waaraan hij een ouderdom toekent die al het door ons betoogde omtrent den ouderdom der Imitatieboeken zou omverstooten. Het bevat behalve de vier gewone boeken wederom een vijfde en een zesde, alweder twee onbetwistbare van onzen Agnietenberger, en wel dezelfde als het zesde en zevende in het Leidsche manuscript. De uitgever acht zijn handschrift zooals het er

nu ligt jonger dan het Leidsche dat hij, als van der Meersche, van 1428 dagteekent; de vertaling echter welke het teruggeeft schat hij ouder, en doet dit blijkbaar des te liever wijl Thomas à Kempis dan als auteur der Imitatie onmogelijk wordt. Immers Dr. Coelestin Wolfsgruber is Benedictijn en Gersen dus natuurlijk zijn man. De hoogere ouderdom zijner overzetting, meent hij, blijkt uit haar taaleigen. Zij vertoont onderscheidene oudere woordvormen. Zij heeft nog „eenigszins, sal, der woe, groet, gade, bedragen, on," terwijl de Leidsche reeds „ymmer en altemael, sel, darf hoe, groot, gode, bedroghen, en" te lezen geeft. Zij bezigt nog „de etymologisch oudere vormen „al" en „ol," welke de Leidsche reeds in „ou" oplost. Zij schrijft nog „swigen," terwijl de Leidsche dikwijls „zwigen" schrijft. „De verwisseling van den tweeden persoon enkelvoud en meervoud heeft ze met de Leidsche (hij hadde moeten zeggen met „Dat vijfte boec" alleen der Leidsche) gemeen. Aldus de Oostenrijksche kenner onzer Dietsche taal en literatuur. Voortstudeerende zal hij nog vorderingen kunnen maken. Hij zal kunnen leeren dat „darf hoe" nooit Nederlandsch is geweest, dat „halden," „holden" en „houden" terzelfder tijd slechts naar verschillende tongvallen werd gespeld, even als „sel" en „sal," „groot" en „groet," „gade" en „gode," „bedragen" en „bedrogen," „swigen" en „zwigen." Ik zou hem, b. v., een handschrift kunnen toonen van eene te Deventer na 1500 overledene geestelijke zuster, die nog „groot" en „gade" en „holden" of „halden" enz. spelde. Hij behoefde zelfs slechts even naar Overijsel over te komen, om nog in sommige streken die vormen te hooren. Het taaleigen van den Weener codex bewijst dus geenszins een hooger ouderdom der overzetting. Wel schijnt het ontbreken der puntjes boven de *i*'s er op te wijzen, maar dat behoeft den codex niet beneden het midden der 15de eeuw te brengen, vooral wanneer hij reeds de streepjes vertoont, waarop Dr. Wolfsgruber niet schijnt gelet te hebben. En zoo blijkt dan uit het Weener handschrift niet alleen volstrekt niet, dat de vertaling in de eerste jaren der 15de eeuw werd vervaardigd, maar ook niet dat vóór het midden dier eeuw de Vier Boeken der Navolging als een gesloten bundel werden behandeld.

Men begon ze intusschen omtrent dien tijd aldus te beschouwen hier en daar. In de allereerste, te Augsburg bij Zainer, volgens sommigen in 1468, volgens anderen in 1470, doch gewis niet

later dan in 1475, Zainer's sterfjaar, verschenen gedrukte uitgaaf, luidt de (Latijnsche) aanhef. „Hier begint een troostrijk boek ter onderrichting der devoten, waarvan het eerste hoofdstuk is van de Navolging Christi en de verachting van het gemis der ijdelheden van de wereld. En Sommigen noemen het geheele boek aldus, namelijk van de Navolging Christi, gelijk het evangelie van Mattheus genoemd wordt het boek der generatie van Jesus Christus, omdat in het eerste hoofdstuk melding gemaakt wordt van de geboorte Christi naar den vleesche" enz. Men weet dan ook niet met zekerheid, of in handschriften als dat van Pollingen, gedagteekend 1441, dat van Salzburg, gedagteekend 1463, en in latere de aan 't hoofd van het eerste hoofdstuk geplaatste titel „De Imitatione Christi" alleen op het eerste hoofdstuk slaat, dan wel op alle de Vier Boeken als een geheel. [1])

Hier rijzen van zelven allerlei vragen. Hoe kwam het dat de Vier Boeken sedert dien tijd steeds gezamenlijk als een afgesloten bundel verschenen? Werden zij aangezien als innerlijk bijeenbehoorend en te zamen een geheel vormend? Zoo ja, was die beschouwing gegrond en overeenkomstig de bedoeling des auteurs? Zoo neen, aan welke oorzaken of omstandigheden is het toe te schrijven, dat de vier boeken in een bundel bleven vereenigd? Ik meen die vragen, zij het dan ook kortelijk, te moeten beantwoorden.

Sommigen hebben werkelijk er voor gehouden — Veratti zelfs is nog die meening toegedaan — dat de Vier Boeken innerlijk samenhangen als vier deelen van één geheel. De auteur zou zich een plan gevormd hebben en in vier tractaten afgewerkt. Hij zou, gelijk o. a. Dom Valgrave heeft getracht te betoogen, hebben bedoeld de drie opeenvolgende trappen van het ascetisch-mystisch leven te beschrijven; in het Eerste Boek den Weg der Zuivering, in het Tweede den Weg der Verlichting, in het Derde den Weg der Vereeniging met God. Voor het Vierde schoot dan wel niets over, maar het werd gezegd bestemd te zijn om de lezers op den Weg der Ver-

1) Ten onrechte zegt Malou (*Recherches*, bl. 290): „Il est vrai que Hermann Ryd emploie, déjà en 1454, le simple titre *De Imitatione Christi.*" Ryd, zooals wij zien zullen, schrijft dat hij „den broeder, qui compilavit librum *De Imitatione*, Thomas supprior op „den St. Agnietenberg bij Zwolle in 1454 heeft gesproken," maar hij schreef dat blijkbaar vele jaren later.

eeniging te volmaken. Dat echter een plan zoo breed en zoo groot bij den auteur geenszins heeft voorgezeten, blijkt te over uit wording, titels en inhoud der Vier Boeken. Zij verschenen, gelijk wij zagen, ieder afzonderlijk telkens na tusschenpoozen, en het Eerste schijnt zelfs nog al tamelijk lang alleen te hebben gestaan. Hadden zij in den geest des auteurs als vier deelen van een geheel bijeengehoord, hij hadde ze wel achtereen afgewerkt en gezamenlijk in 't licht gezonden. Schrijvers hadden destijds niet zooveel haast om eene pennevrucht te luchten, dat zij telkens een afgewerkt deel er van aanstonds publiek maakten, en de zoo rustige auteur der Navolging was zeker allerminst de man daarvoor. De bijzondere titels der Vier Boeken verraden dan ook geen samenhangend plan. Het Eerste heet eenvoudig: „Vermaningen nuttig tot een geestelijk leven;" het Tweede: „Vermaningen tot het innerlijke trekkend;" het Derde: „Van de innerlijke vertroosting"; het Vierde: „Van het Sacrament." Wie den inhoud der verschillende hoofdstukken nagaat zal bevinden, dat dezelfde onderwerpen, slechts eenigszins van eene andere zijde bezien of eenigszins anders gekleurd, meermalen terugkomen. Onderscheidene hoofdstukken van het eene der eerste drie boeken zouden in een ander evengoed op hunne plaats zijn geweest.[1]) Niet alsof er hoegenaamd geen verschil ware in den grondtoon der op elkander volgende Boeken. Gestadige rijzing is zichtbaar, maar eene onwillekeurige, onbewuste, uit de telkens hoogere stemming des schrijvers zelven gevloeide. De pen vertolkte telkens geest en hart, was draagster van het eigen geestelijk leven en dus onderhevig aan ebbe en vloed. Naast en met den vooruitgetredene kwam de achterblijver immer wederom aan 't woord. Geen opgezet en afgewerkt plan van theorie, maar eene levensgeschiedenis, eene autobiographie: ziedaar de Navolging.

Hoe het kwam dat desniettemin de Vier Boeken reeds evenveel eeuwen lang als een afgesloten bundel verschijnen? Men kan het verklaren door allerlei oorzaken en omstandigheden. De Vier Boeken bestonden, gelijk wij getoond heb-

---

1) Op de lijst der door Badius in 1523 uitgegeven werken van Thomas à Kempis worden de Vier Boeken beschreven: „De Imitatione Christi libri Duo. De Sacramento altaris liber unus." Bij „libri duo" merkt hij aan: „Nam secundus et tertius in unum contracti sunt, eo quod ejusdem farraginis, et quartus alterum sortitur titulum."

ben, reeds in 1427. Zij vonden aanstonds geheel buitengewonen, schier ongeloofelijken bijval. Alle Windesheimer kloosters wilden ze bezitten en deelden ze vlijtig aan andere kloosterorden, geestelijken, godvruchtige leeken mede. Ras werden de Vier Boeken in België, in Duitschland, in Frankrijk even gretig gelezen. Door de drukpers werden zij eerlang verhonderd- en verduizendvoudigd overal verspreid. Werken van andere ascetische schrijvers traden weldra zoozeer er bij in de schaduw, dat men ze niet langer er mede vereenigd durfde uitgeven. De Vier Boeken hadden voor goed hunnen weg gevonden en hun fortuin gemaakt. Zegt iemand dat Thomas à Kempis, volgens ons de auteur, toch zooveel andere werken in 't licht gaf: ik antwoord dat deze andere te laat kwamen toen het viertal reeds in het rustig bezit der heerschappij was. De bundel had het gezag verkregen van een feit waaraan niet viel te veranderen. En ook, daargelaten of die latere het viertal eerstelingen evenaarden en of zij even algemeen genietbaar bleken, men had genoeg aan het viertal en kon uit de andere niets nieuws leeren, geen wezenlijk nieuwe stichting putten. Zoo *werd* De Navolging van Christus, zoo bleven de bij toeval vereenigd geraakte Vier Boeken een vasten en afgesloten bundel uitmaken.

Vraagt men of het werk zelf ook de innerlijke blijken draagt van den tijd waarin wij zagen dat het ontstaan is: om er veel van te verwachten hebben wij geen recht. Ascetische werken behoeven de eeuw waarin zij verschijnen niet bijzonder te weerspiegelen, want het gebied waarop zij zich bewegen is aan wisseling zeer weinig onderhevig. Staat de vrome Christen niet te allen tijde voor dezelfde taak? Blijven niet het doel waarnaar hij te streven en de middelen waardoor hij het te bereiken heeft dezelfde? Leeft in hem niet steeds hetzelfde kind van Adam dat verloochend, verbeterd, geheiligd worden moet? Ook de omstandigheden waarin hij zich geplaatst ziet, kerkelijke en politieke en sociëele, kunnen eeuwen lang zeer weinig veranderd voortbestaan. Vele ascetische werken zouden evengoed een paar eeuwen vroeger of later dan men weet dat zij dagteekenen geschreven kunnen zijn. Verraadt zich de tijd waarin zij ontstonden, men zal het dikwijls als toevallig hebben te beschouwen. Aanhalingen welke men ontmoet,

toespelingen welke men of vindt of mist, eene geestelijke orde of eene school waartoe de schrijver toont te behooren: ziedaar waaruit men somwijlen zal kunnen opmaken dat het werk niet vóór of niet na een bepaald tijdstip uit de pen kan zijn gevloeid.

Wat Gersen's vrienden uit de Navolging aanvoeren ten bewijze dat zij de eeuw van Dante afspiegelt hebben wij getoetst; dat alles, zagen wij, laat zich niet alleen ook wel maar zelfs veel aannemelijker uit de eeuw van Thomas à Kempis verklaren. Daarentegen zijn er werkelijk bijzonderheden op te noemen die ons ten stelligste verbieden aan de 13de, en alle te zamen genomen noodzaken aan de 15de eeuw te denken.

Er werd toen het boek ontstond zoo druk gebedevaart, dat de auteur vermeende het te moeten gispen: „Wie veel bedevaarten, zegt hij, worden zelden geheiligd." Hij geeft ook te kennen waarheen die bedevaarten gingen en niet gingen: „Velen loopen, schrijft hij B. IV, H. 1, naar verschillende plaatsen om reliquieën van Heiligen te bezoeken." Van bedevaarten naar het H. Land geen woord, ofschoon het juist daar uitstekend te stade zou zijn gekomen die bepaaldelijk in verband te brengen met de stof door hem behandeld: de tegenwoordigheid des Heeren in het HH. Sacrament. Dat de tijd der kruistochten voor goed verstreken was, mag men uit dit stilzwijgen gerust afleiden.

Vrij duidelijk geeft hij te verstaan dat het er in zijnen tijd met de kloosters zeer ongunstig uitzag. Hij spreekt van „tanta dissolutio in coenobiis." Zij waren op verre na niet meer hetgeen zij oorspronkelijk waren geweest. „Hoe groot, zegt hij, was de ijver aller religieusen in het begin hunner instelling." Twee orden slechts, gelijk wij later hooren zullen, worden door hem met name uitgezonderd en wegens stipt onderhouden regeltucht geprezen: de Karthuizers en de Cistersiensers. Zoo hij in de eeuw van Dante geleefd had, moest hij niet ook ten gunste der orden van St. Dominicus en St. Franciscus, pas ingesteld en nog blakende van ijver, eene loffelijke uitzondering hebben gemaakt? Hij moet wel tijdgenoot geweest zijn van den Zwollenaar Johannes Busch (1399—1479), die zich over het kloosterwezen zijner dagen nog ongunstiger uit en behalve de Karthuizers slechts „eenige Cistersiensers" durft prijzen. [1])

---

1) *Chronicon Windesemense* L. I, c. 47: Pauci quippe ordines, Carthusiensibus

Geheel onmiskenbaar op de eeuw van Thomas à Kempis wijzen twee bijzonderheden welke in de Navolging zeer duidelijk doorstralen: de schrijver was lid der in 1386 ontstane Windesheimer orde van reguliere kanunniken en hij had bij Johannes Ruysbroek, in 1381 overleden, school gegaan. Het eerste zal in ons volgend Hoofdstuk getoond moeten worden en het tweede hier betoogd.

De heer Busken Huet heeft beweerd dat „Italië de bakermat van het middeleeuwsch mysticisme geweest is; dat Franciscus, Bonaventura, Bernardinus de oudste voedsterzonen dier richting waren, en zij zich uit Italië over Europa en ook over ons vaderland heeft verbreid." Verstaat men door „mysticisme" het streven op christelijken bodem naar innige vereeniging met God, zijn hoogsten triumf vierende reeds hier op aarde eenigermate in onmiddellijke aanschouwing en genieting, dan mag het geen „middeleeuwsch" verschijnsel genoemd worden, want dan is het zoo oud als het Christendom zelf, in wiens diepsten aard het ligt, gelijk het dan ook in alle Christelijke eeuwen zich vertoonde. Men denke slechts o. a. aan de mystische geschriften van „Dionysius Areopagita." Bedoelt de heer Huet dat genoemd streven zich in de middeleeuwen het oogenschijnlijkst voordeed en ook meer wetenschappelijk werd behandeld, dan dwaalt hij weder met te beweren dat van dit bijzonder levendig en als meer zich zelf bewust mysticisme Italië de bakermat is geweest. Het openbaarde zich gelijktijdig allerwege in de Christenheid. Van de heiligen en vromen in wie het zich bijzonder belichaamde leverden andere landen, ook onze Noordelijke, hun aandeel zoo goed als Italië. Leeraars in het vak, die het uiteenzetten, aanbevalen, verbreidden, hebben andere landen zelfs vroeger en in grooteren getalle aan te wijzen. Noem voor Italië Bonaventura en Bernardinus van Sienna, er schieten geen beroemde namen meer over; Frankrijk, Duitschland, Schotland bogen op de vroegere Bernardus, Hugo en Richardus van St. Victor, op de latere Tauler en Ruysbroek, bij welken laatste, gelijk ik zeide, de auteur der Navolging van Christus zichtbaar heeft ter schole gegaan.

Het verwondert mij dat het nog niemand die ons vraagstuk

---

et quibusdam Cisterciensibus exceptis, regulae et constitutionum suarum erant observatores, sed magis earum et trium totius ordinis substantialium in omni pene religione aperti transgressores.

behandelde is ingevallen dat op te merken en er op te wijzen. Misschien is het gedeeltelijk wijl de geschriften des priors van Groenendal weinig bekend zijn. Uitgegeven werden zij drie eeuwen geleden door Surius [1]) in eene naar slechte oud-Hoogduitsche vertalingen vervaardigde humanistisch-Latijnsche vertaling, welke tot het Dietsche of middel-Nederlandsche origineel van Ruysbroek staat als de door Castalio of De Backer bewerkte „Imitatio Christi" tot de echte „Imitatio Christi," behalve nog dat het eigenaardige oud-Nederlandsch van Ruysbroek onmogelijk te vertalen is. De tekst werd zelfs opzettelijk gewijzigd.

In België heeft professor David een twintigtal jaren geleden handschriften van den oorspronkelijken tekst uitgegeven. Mij was het voorrecht beschoren ze van de meeste zijner werken hier te ontdekken, en hetzij te bezitten hetzij onder mijne berusting te hebben.

Een geheel nieuw karakter kon het mysticisme van den Groenendaler prior, indien het Katholiek en kerkelijk zou zijn, niet dragen. Hij had blijkbaar oudere mystische schrijvers, o. a. „Dionysius den Areopagiet," den H. Bernardus, Hugo en Richardus van St. Victor, die hij somtijds noemt, gelezen. In de scholastieke opvatting sluit hij zich niet bij St. Bonaventura, wiens serafischen gloed hij anders deelde, maar bij St. Thomas van Aquino aan. Het toppunt is naar hem niet beminnen en schouwen, maar schouwen en beminnen. Toch is hij nieuw en oorspronkelijk. Zijn mysticisme kleurt zich naar zijne individualiteit, want het is klaarblijkelijk ook veel meer product van eigen ervaringen dan in eenige school geleerd. Zoozeer is hij zich zelf, dat men onder oude handschriften werkjes van hem zonder naam ontmoetende aanstonds kan zeggen: dat is van Ruysbroek. Was hij de eerste mystische schrijver van eenigen naam althans die zich, wat Gerson zoo

---

1) Engelhardt (*Richard von St. Victor und Johannes Ruysbroek*, Erlangen 1838) noemt 14 door Surius uitgegevene werken of werkjes van Ruysbroek op. Er moeten òf onechte onder zijn òf enkele in twee gesplitst, want Thomas à Kempis die ze zoo goed blijkt te kennen zegt: „Sunt undecim libri quos tam in religione quam ante religionis ingressum proficue dictavit: et ne imperfectus sit numerus, epistolarum liber duodenarium adeimplet." Opmerkelijk dat de titels bij Surius somtijds anders luiden dan in mijne Dietsche manuscripten. Van een paar werkjes bezit ik twee handschriften, een in Ruysbroek's eigen Belgischen tongval, een ander naar den Noord-Nederlandschen tongval hier en daar gewijzigd.

afkeurde, van de moedertaal bediende, meesterlijk wist hij deze te hanteeren en zijne gedachten er in uit te drukken. Vond hij geen Dietsche woorden, hij schiep ze. Geen Latijnsche schoolterm bijkans of hij durfde in zijn Dietsch hem aan. En hij mocht scheppen, want hij verstond het.

Genoeg, wie Ruysbroek heeft gelezen vindt hem in de Imitatie gedurig onmiskenbaar weder, zijne richting, zijn stelsel, zijne gedachten, zijne eigenaardige uitdrukkingen. Ook zijnen gloed zelfs vaak. Opzettelijk wel is waar schijnt de auteur der Navolging zich te hebben onthouden van ettelijke al te afgetrokken woorden, bij wijlen zelfs theologisch minder juiste, waartegen Gerson was opgekomen, ofschoon Johannes van Schoonhoven had bewezen dat zij zeer orthodox gemeend waren [1]. Kennelijk ook is de schrijver der Imitatie er op uit zijne gedachten, gelijk b. v. de H. Bernardus vlijtig gedaan had, waar het eenigszins aangaat te kleeden in schriftuurlijke bewoordingen, waarvan Ruysbroek minder werk had gemaakt, waarschijnlijk mede wijl hij, tot zijn zestigste jaar ijverig herder en zielzorger, in de H. Schrift die groote belezenheid niet bezat. Overigens echter verraadt de schrijver der Navolging Ruysbroek geheel en al. Vindt men bij genen: „a se totaliter exeat" (B. II, H. 11), „quantum a te vales exire" (B. III, H. 50): het is dezes „sijns selves uutgaen." Spreekt gene van „proprietarii et sui ipsius amatores" (B. III, H. 32), het zijn dezes geliefkoosde uitdrukkingen „eighen menschen," „eigenheit" of „eigenscap." Wil gene dat men zijn zal „otiosus ab omni propria exquisitione" (B. I, H. 3), dat men „nihil de proprio quaesitu" zal hebben (B. II, H. 11): Ruysbroek waarschuwt voor „selfsoekelicheit" of „eighensoekelicheit." „Internus aspectus" (Dei) — B. III, H, 5 — „aspectus Creatoris, (B. III, H. 42) „fruibiliter quiescere," „in se simplificatus et sibi unitus," „intentionis oculus ultra varia media ad me dirigendus," „ut non sentiam me sed te solum supra omnem sensum in modo non omnibus noto," „liber accessus ad Deum" zijn weder geheel kenmerkend Ruysbroekiaansche gedachten en uitdrukkingen. Ook het diep speculatieve of hoog mystische: „Cui omnia unum sunt — wat Gerson, indien hij het las, alleen als niet kwaad gemeend kon laten doorgaan — et omnia in

1) Zie dezen strijd bij Engelhardt in het aangevoerd werk, waar ook geheel het theologisch en mystisch stelsel van Ruysbroek breedvoerig uiteengezet is.

uno videt et omnia ad unum trahit" (B. 1, H. 3.) is Ruysbroek's: „In de vruchtbare enicheit Godes syn alle creatueren sonder hem (zich) selven alse in haer ewighe sake (oorzaak) een wesen ende een leven mit Gode .... mer in den uutbroke der Personen mit ondersceide hevet God alle creatueren ghemaect ende gheordineert in haer eighen wesen." [1]) Bij het aangevoerde mag ik mij hier bepalen; wie zich de moeite wil geven de geschriften van den Groenendaler prior te doorbladeren en met de Navolging van Christus te vergelijken, zal zich volkomen overtuigen, dat de auteur van deze, al kon hij enkele der genoemde uitdrukkingen ook elders, b. v. bij St. Bernardus en Richard van St. Victor, vinden, toch alles te zamen genomen kennelijk leerling van Ruysbroek geweest is en dus eerst in de laatste tientallen der veertiende eeuw of in de vijftiende kan hebben geschreven. [2])

Dat hij de pen voerde in de 15[de] eeuw geven verdere bijzonderheden genoeg te kennen.

Tot de oudste broeders van het klooster te Windesheim, wier leven ons door Busch uitvoerig beschreven werd, behoorde Hendrik Mande. [3]) „In zijne eerste levensjaren aan het hof „van Heer Willem graaf van Holland en diens gemalin Mar- „gareta, schrijver van het paleis, bemind en gewild bij allen," liet hij deze schitterende positie benevens de schoonste vooruitzichten varen, en begaf zich naar Deventer om zich onder de leiding van Radewijns te stellen, door wien hij weldra gezonden werd naar Windesheim, waar hij ten jare 1395 het habijt ontving en later zijne geloften aflegde. Door zijne uitstekende vroomheid verhief hij zich na veel lijdens tot het „schouwende leven" en werd zelfs gedurig met visioenen en geestverrukkingen begunstigd. Hij was niet alleen uitnemend afschrijver en verluchter, maar werkte ook als auteur: in de moedertaal

---

1) In het werkje „*Van der hoecster waerheit*", bij Surius getiteld: *Samuel sive de alta contemplatione apologia.*

2) Opdat Gersen's vrienden nu niet misschien gaan beweren, dat omgekeerd de Groendaler prior den auteur der Navolging plunderde, zij hier van te voren aangemerkt, dat Ruysbroek die altijd zijne zegslieden noemt nergens ook slechts zinspeelt op de Imitatie, en dat bovendien een geheel ascetisch-mystisch stelsel als het zijne uit eenige geleende brokstukken niet kon worden opgebouwd.

3) *Chron. Wind.*, bl. 452—471. Zie ook over Mande, zijne geschriften, enz. Moll, *Kerkgeschiedenis*, II, II, 208, 366—367, enz. en vooral Acquoy, *Het klooster te Windesheim*, op vele plaatsen.

op voorgang van Ruysbroek, vervaardigde hij veertien door Busch opgenoemde „boekjes over het geestelijk leven, de devotie des geestes en de innerlijke beschouwing," waarin hij ook zijne eigen ervaringen beschreef en de aan hem gedane openbaringen als van een anderen in zijne cel gezeten broeder telkens te pas bracht. Zoozeer had hij zich gevormd in de school van Ruysbroek en dezes ascetisch-mystisch spraakgebruik zich eigen gemaakt dat, verschilde zijn stijl niet, miste men bij hem niet het rijmende, en toonde hij zich meer godgeleerde, [1]) men moeite zou hebben zijne pennevruchten te onderscheiden van die des Groenendaler priors, gelijk beider werken dan ook in oude codices ondereen worden aangetroffen. De meeste zijner geschriften bleven nog zoek, van eenige slechts heeft men hier en daar manuscripten gevonden. De Emmanuelshuizen alhier bezitten van hem „een boekske van drien staten eens bekierden menschen," gevolgd door „Een corte enige sprake der mynnenden sielen mit haren ghemynden," beide voorafgegaan in hetzelfde handschrift door „Eȩn devoet boeksken van der bereydinge ende versieringe onser inwendigher woninge," en twee werkjes van Ruysbroek, deze wederom voorafgegaan door zeventien sermoenen van den H. Bernardus.

Toen Mande eerstgenoemd werkje schreef — vóór 1415 — bestond de Imitatie nog niet; dat zij in den Windesheimer kring toen nog onbekend was, geven onze tegenstanders toe. Daarentegen blijkt uit de Navolging, dat haar auteur hem gekend heeft en genoemd werkje vóór zich gehad. Niet alleen geeft hij zakelijk menige plaats van Mande weder, hij citeert hem somtijds ook zoo goed als woordelijk. Schreef Mande: „Wi en sullen gheen verkiesen hebben in den dinghen noch geen eyghenscap:" [2]) bij hem lezen wij B. III, H. 37, n. 1: „Sta sine electione et omni proprietate." Waarschuwt gene: „Wie sullen ons ledich holden van dat ons niet toe en hoort ende ons luttel onderwinden van den dingen die ons niet bevolen en sin: soe moghen wi vrede hebben in ons ende in

1) Eerst op rijper leeftijd in de orde getreden en wijl hij „om zekere redenen", zegt Busch, de HH. wijdingen niet kon ontvangen al was hij „koorbroeder", heeft Mande geen theologische vorming genoten. Dat hij echter ietwat Latijn verstond en er een goed „rapiarium" op na hield, bewijzen zijne geschriften.

2) *Van drien staten eens bekierden menschen*, in het handschrift der Emmanuelshuizen bl. 15.

anderen menschen:" [1]) deze leert B. I, H. 11 n. 1: „Multam possemus pacem habere, si non vellemus nos cum aliorum dictis et factis et quae ad nostram curam non spectant occupare." Bij Mande leest men: „Hier omme secht hi oec: Die nae mij wil comen, hi verloechne syns selves, ende boer op syn cruce ende volghe my nae ..... Mer nyemant en mach mij antwoerden ende segghen: dat is al te hart te doene, wie macht volbrengen. Och here god het sal vele harder wesen: gaat ghi vermalediden in dat ewighe vuer." [2]) In de Imitatie (B. II, H. 12, n. 1): „Durus multis videtur hic sermo: Abnega temet ipsum, tolle crucem tuam et sequere Jesum. Sed multo durius erit audire illud extremum verbum: Discedite a me maledicti in ignem aeternum." Velen zullen gemeend hebben dat den auteur der Navolging de H. Franciscus van Assise voor den geest zweefde, waar wij lezen (B. III, H. 43, n. 4): „Quidam amando me intime didicit divina et loquebatur sublimia. Plus profecit in relinquendo omnia quam in studendo subtilia." Gelet op de geziene citaten, nog wel alle drie uit een en hetzelfde kleine boekje van Mande, lijdt het nauwelijks twijfel of deze werd bedoeld. Hij had vooral niet minder dan de H. Franciscus en korter tijd geleden, alles verlaten, had eveneens allerinnigst bemind, had insgelijks goddelijke dingen geleerd en veel meer van zeer verhevene dingen gesproken. Hem bijzonder met zijne visioenen geldt ook treffend wat onmiddellijk volgt: „Sed aliis loquor communia, aliis specialia, aliquibus in signis et figuris dulciter appareo, quibusdam vero in multo lumine revelo mysteria. [3]) Den H. Franciscus hadde de auteur wel, gelijk hij elders doet, met name genoemd en geschreven b.v.: „Servus mens Franciscus amando me intime" enz.: Mande, dien zijne eerste lezers even als hij zelf persoonlijk kenden, duidde hij liever eenvoudig aan met „quidam." Opmerkelijk dan ook dat Thomas à Kempis, P. III *serm. ad novitios*, Serm. 3, n. 1 Mande's voorlaatst aangevoerde woorden zakelijk en beknopt citeerende, ze inleidt met: Dixit quidam devotus religiosus." [4]) Alle reden bestaat er om te verwachten, ingeval

---

1) Ald.

2) T. a. p. blad. 5.

3) Men vergelijke bij Busch: „Apocalypsis, sive revelatio fratri Henrico Mande ostensa super statu Patrum devotorum, canonicorum regularium defunctorum."

4) Dixit quidam devotus religiosus: qui de omnibus alienis tacet, de omnibus pacem habet." Hieruit blijkt dat B. I, H. 11, n. 1 een citaat is uit Mande's werkje en dit derhalve zeker vóór 1416 geschreven.

dezes overige werken nog eens weder aan den dag komen, dat men er in het Dietsch lezen zal wat de Imitatie B. I, H. 25, n. 2 teruggeeft: „Cum quidam anxius inter metum et spem frequenter fluctuaret, et quadam vice moerore confectus in ecclesia ante quoddum altare se in oratione prostravisset, haec intra se revolvit dicens: O si scirem quod adhuc perseveraturus essem! Statimque audivit divinum intus responsum: quod si hoc scires, quid facere velles? Fac nunc quod tunc facere velles et bene securus eris." Een verhaal van eene „openbaring" geheel geknipt als het volgende: „Hoe men deser ghebreken (onredelike twivelmoedicheit ende drovicheit) ledich wesen mach dat merke onder anderen saken daerby, hoe tot enen male een dienre der ewigher wysheit geschiede . . . hoe dat hem in der groter swaermoedicheid daer hy in der cellen sat to ghesproken waert: Wat systu hier? Stant (sta) op ende oefene dy in myn lyden." Dit laatste is van Ruysbroek, in wiens overige werken het eerste denkelijk niet voorkomt, wijl het dan allicht reeds ware te berde gebracht. Het zal derhalve wel ontleend zijn aan een nog niet gevonden boekje van onzen Windesheimer, die in allen opzichte zooveel mogelijk Ruysbroek volgde en met wiens gewoonte het dan ook, naar Busch verzekert, geheel en al strookt.

Mande heeft zijne laatste levensjaren doorgebracht in het op zijnen raad en met zijne hulp, zegt Busch, begonnen klooster Sion bij Beverwijk, waar hij ten jare 1431 overleed. Zijne boekjes schreef hij, volgens Busch, nog te Windesheim [1]) zijnde, doch de eerste zeker niet voor 1410 of 1415, nadat hij een aantal jaren religieus was geweest. In het eerste tiental der 15de eeuw derhalve kan de auteur der Navolging, die de geschriften ook van den „Noord-Nederlandschen Ruysbroek" had gelezen, zijne Vier Boeken niet hebben samengesteld.

Een derde schrijver van dien tijd bij wien de auteur der Navolging leende is de vrome en geleerde Johannes van Schoonhoven, leerling in het klooster te Groenendal zelf, waar hij later vice-prior was, van Johannes Ruysbroek, wiens mystisch stelsel hij tegenover den Parijzer kanselier Gerson zegevierend verdedigde.

Van dezen Groenendaler bestaan nog onder meer onuitgegevene geschriften twee „epistelen ghesant tot enen reghelier

---

1) *Chron. Wind.*, bl. 457.

in Eemsteyn," zijnen „neef Simon professus in Eemsteyn," getuigt Busch. [1]) Een sierlijk op perkament geschreven, blijkbaar veel gebruikt manuscript van een der brieven, vroeger aan het Fraterhuis alhier toebehoord hebbende, bezitten onze Emmanuelshuizen. [2]) Daar „neef Simon" in 1387 te Eemsteyn reeds aan 't hoofd stond, en de brief aan hem gericht werd toen hij, en nog pas, „professus" of gewoon „reghelier" was, kan het stuk wel op zijn laatst in 1383 ontstaan zijn. Welnu, men leest er op blad 33: „Het is sekerre te sculen dan te „openbaren (wij zeggen thans: „zich openbaren" of „verschijnen.") „Die poete seit: Ghelove mi, hi heeft wel gheleeft die wel „gheschuult heeft. Ende een heilich man seyt: Niemand en „openbaert sekerlike dan die gheerne schuult. Niemand en „is sekerlike boven dan die gheerne onder is. Niemand en „spreket sekerlic dan die gheerne swighet."

En wat leest men B. I. H. 20 in de Imitatie: „'t Is lichter „te huis te schuilen dan zich buiten genoegzaam te kunnen „bewaren. Wie derhalve er op uit is tot het innerlijke en „geestelijke te komen, die moet met Jesus de schare ontwijken. „Niemand openbaart zich veilig dan die gaarne schuilt. Niemand „spreekt veilig dan die gaarne zwijgt. Niemand is veilig boven „(praeest) dan die gaarne onder is (subest)."

Dat òf de auteur der Navolging den brief des Groenendalers, òf wel de Groenendaler het boek der Navolging vóór zich had en kopiëerde, kan niemand ook slechts een oogenblik betwijfelen: zoo treffend is de overeenkomst in beide geschriften. Het tweede moet reeds historisch onmogelijk heeten. De brief werd geschreven toen Thomas à Kempis hoogstens drie, vier jaren oud was, en bekennen niet onze voornaamste tegenstanders, de Gersenisten, zelven dat hij het geweest is die het boek in deze streken aan den dag heeft gebracht, met allen ijver verspreid en ingang doen vinden? Is hij niet volgens hen juist daardoor abusievelijk aan den naam gekomen van auteur te zijn geweest? Dat het boek vóór hem in 's Groenendalers kring, te Groenendal zelf, te Deventer, te Windesheim geheel onbekend was, getuigt de

1) *Chron.*, bl. 174. Zie ook Acquoy, D. II, bl. 318.

2) Achter den brief staat in den codex: „Een boeksken dat die prior van Gronendale (Ruysbroek) ghemaect hevet, hoe men gheestliken becoringhen wederstaen sal." De codex is van omstreeks het midden der 15^{e} eeuw.

literatuur van dien kring dan ook al te ontegensprekelijk. Bij Ruysbroek, bij De Groot, bij Radewijns, bij Mande, bij andere oude Deventer en Windesheimer schrijvers geen spoor van de „Imitatio Christi", noch wat den naam noch wat den inhoud betreft. Busch kende het boek en had ook Schoonhoven's brieven waarvan hij den inhoud opgeeft gelezen, maar hij dacht er niet eens aan, dat de geciteerde plaats des briefs aan het boek zou kunnen ontleend zijn. Hij wist te goed en getuigde dan ook, gelijk wij zullen zien, zonder eenige aarzeling, dat het boek is samengesteld door den lateren Thomas à Kempis.

De auteur der Navolging moet dus den brief hebben nageschreven, en hij geeft dit reeds door zijne handelwijze genoeg te kennen. Hij omschrijft, laat weg, lascht in, zet om, breidt uit. Vond hij bij den Groenendaler: „Het is sekerre te sculen dan te openbaren," bepaaldelijk over het niet onder de menschen komen handelende schrijft hij: „Het is gemakkelijker te huis te schuilen dan zich buiten genoegzaam te kunnen bewaren." Toch zeer zelden heidensche schrijvers gebruikende — hetgeen Schoonhoven dikwijls deed — slaat hij het gezegde van den dichter: „Ghelove mi, hi heeft wel gheleeft die wel gheschuilt heeft" over en stelt er voor in de plaats het wederom duidelijker zijn onderwerp rakende: „Wie derhalve er op uit is tot het innerlijke en geestelijke te komen die moet met Jezus de schare ontwijken." De volgende drie puntige volzinnen kopiëert hij letterlijk, slechts verwisselt hij den derden met den tweeden, om de in dezen vervatte gedachte verder te ontvouwen door het bijgevoegde: „Niemand beveelt veilig die niet wel geleerd heeft te gehoorzamen," blijkbaar een bijvoegsel, ook wijl het van de drie geciteerde volzinnen eenigszins afwijkt. Dat hij woorden van een ander invlecht geeft hij niet te kennen, maar dit laat hij ook elders slechts uiterst zelden merken waar hij anderer woorden zich ten nutte maakt.

De Groenendaler leidt genoemde drie volzinnen in met: „Een heilich man seyt." Wie ze geschreven heeft is mij niet gebleken. De leerling was in staat zijn hoog vereerden meester die met hem in hetzelfde klooster geleefd had zoo te noemen, want Ruysbroek werd algemeen bewonderd als „een heiligh man." Tot dus verre echter zijn die volzinnen, door mij althans, niet gevonden in de geschriften van Ruysbroek welke ik machtig ben kunnen worden. De briefschrijver

schijnt te onderstellen dat „neef Simon" hem kende, even als „den poëet" wiens woorden hij gebruikt.

Met zekerheid weten wij dat de geschriften des Groenendalers vicepriors in denzelfden kring als die van den prior Ruysbroek en van Mande, in den Deventer en Windesheimer kring, zeer ijverig gelezen werden. Sedert 1412 behoorde hij met zijn klooster tot de vereeniging van Windesheim en hield te Windesheim zelf onderscheidene kapittelsermoenen die, o. a. blijkens den boven door mij vermelden codex, gedeeltelijk althans geboekt en zelfs in het Dietsch vertaald werden, evenals zijn „devoet epistel to brueder willem sinen neve Cartuser bi utrecht." Mijne vertaling van „die epistel van eemsteyn" stamt, gelijk ik reeds zeide, uit het Fraterhuis alhier. Geen wonder derhalve dat de auteur der Navolging Johannes van Schoonhoven plunderde, zooals hij Johannes Ruysbroek en Hendrik Mande deed.

Onze tegenstanders moeten hier niet komen met de tegenwerping, dat het door mij gestelde alternatief niet opgaat; dat nog een derde mogelijk is; dat beiden, de briefschrijver en de auteur der Navolging, uit dezelfde bron geput kunnen hebben, d. i. een veel ouderen schrijver gekopiëerd. Die mogelijkheid kwame alleen in aanmerking, zoo beider plaatsen uitsluitend de door Schoonhoven geciteerde drie volzinnen gemeen hadden. Maar men vindt bij beiden ook een volzin die ongetwijfeld het eigendom des Groenendalers is: den allereersten volzin: „Het is sekerre te sculen dan te openbaren." Dat die volzin wel niet geheel woordelijk maar toch blijkbaar zakelijk wordt teruggegeven door den volzin der Imitatie: „Het is gemakkelijker te huis te schuilen dan buiten zich genoegzaam te kunnen bewaren," zal te meer daar het overige zoo treffend gelijk is geen onpartijdige kunnen betwisten. Schoonhoven zegt het altijd wanneer hij woorden van een ander invlecht: dezen volzin schrijft hij zonder iemand te citeeren. De auteur der Navolging, zeker, dezen volzin schrijvende, zegt evenmin dat hij afschrijft, maar het is zijne gewoonte woorden van anderen te boeken zonder naam of teeken van zegslieden. Uiterst zelden zijn bij hem de uitzonderingen op dien regel. Zoo maakte hij zich dus ook hier stilzwijgend 's Groenendalers woorden ten nutte, gelijk hij de door dezen geciteerde drie volzinnen letterlijk overnam.

Schoonhoven's geschriften wemelen van aanhalingen; ook

gezegden van heidensche wijsgeeren, gelijk ik reeds aanmerkte, ontmoet men er dikwijls. Bepaaldelijk met heidensche citaten is daarentegen de schrijver der Navolging uiterst spaarzaam. Slechts twee zoodanige uitdrukkelijke aanhalingen komen bij hem voor, en beide in het Eerste Boek waarin de plaats des Groenendalers wordt gevonden. H. 13, n. 2 leest men: „Unde quidam dixit: „Principiis obsta: sero medicina paratur," woorden van Ovidius, en H. 20, n. 2: „Dixit quidam: Quoties inter homines fui, minor homo redii," woorden volstrekt niet letterlijk maar hoogstens zakelijk van Seneca. Verdient het niet alleszins opmerking, dat wij ook juist deze zelfde twee citaten ontmoeten in denzelfden brief aan „neef Simon" van onzen Groenendaler? Is het niet hoogst opmerkelijk, dat deze Seneca's plaats juist letterlijk zoo geformuleerd had als zij in de Imitatie wordt gelezen: (Seneca seit) „Also dicke als ic onder die menschen quam so quam ic min mensche weder?" [1]) Zoo weinig twijfel lijdt het dat de auteur der Navolging zich van Schoonhoven's brief bediende toen hij werkte aan zijn Eerste Boek.

Zagen wij dus de Vier Boeken geboren worden als 't ware in den Deventer of Windesheimer kring en blijkens het uit Mande overgenomene niet vóór 1410, eene toespeling op de politieke omstandigheden verbiedt aan een tijdstip later dan 1434 te denken. Wij lezen B. I, H. 20, n. 1: „Niemand ter wereld is zonder eenige wederwaardigheid, al ware hij koning of paus." Wijl hier van de hoogstgeplaatsten op aarde spraak is, waarom niet naast den paus den keizer genoemd die voor het tijdelijke aan 't hoofd der Christelijke maatschappij stond bijkans gelijk de paus voor het geestelijke? Zeer natuurlijk wanneer, zooals wij toonden, het Eerste Boek der Navolging omstreeks 1417 uit de pen is gevloeid. Toen was „het heilige Duitsche rijk" sinds veertig jaren zonder keizer, en dat het er spoedig weder eenen zou hebben, liet zich niet bijzonder aanzien. Eerst 17 jaren later bekwam de reeds lang tot „Roomsch-koning" gekozene Sigismund met de kroon den keizerlijken titel. Opmerkelijk dan ook dat Thomas à Kempis in zijne onder „keizer" Sigismund vervaardigde werken, waar de

---

1) In genoemden codex der Emmanuelshuizen blad 43.

hoogste waardigheidsbekleeders bij hem ter sprake komen, steeds van den keizer en den paus gewaagt en slechts somtijds daarnevens nog van eenen koning. In het Derde Deel zijner *Sermoenen voor de novicen* zegt hij (*Serm.* 11, n. 10), dat wie den tempel Gods wil binnengaan zich moet voorbereiden „als zullende gaan tot den paus of den keizer;" en in het Tweede Deel (Serm. 6, n. 19), dat voor Christus' vierschaar „niemand zich met pauselijke of koninklijke privilegiën zal kunnen verdedigen, noch op de keizerlijke hoogheid (excellentiam) appelleeren." Zou men dus, indien er toen het Eerste Boek der Navolging ontstond een keizer geregeerd hadde, niet eveneens lezen: „al ware hij keizer of paus?" Het is moeilijk te betwijfelen.

En zoo zien wij derhalve door den inhoud der Imitatie op allerlei wijzen bevestigd wat de oude handschriften toonden, dat zij in de eerste tientallen der eeuw van Thomas à Kempis te boek gesteld werd.

DERDE HOOFDSTUK.

De Navolging van Christus werd in het Latijn geschreven door een Nederlander, behoorende tot de reguliere kanunniken der vereeniging van Windesheim.

I.

Is het thans eene voorbarige gevolgtrekking dat een boek waar het verschijnt ook uit de pen vloeide, wijl men het om wille van ruimer debiet en sneller verspreiding in een vreemd land kan ter perse doen leggen: vóór Laurens Coster en Guttenberg was het anders. Wie een boek geschreven had gaf het te lezen aan zijn naasten kring van vrienden en betrekkingen; beviel het dezen, dan schreven zij het af en deelden het mede aan anderen die het weder afschreven, en zoo ging het, wanneer het algemeen bijval vond, al verder en verder de wereld in. Heeft men derhalve van een werk uit dien tijd de bakermat te zoeken waar het in 't licht kwam en allereerst gekopiëerd werd, dan lijdt het geen twijfel of de bakermat der Navolging zag men in Nederland gespreid, want de alleroudste handschriften [1]) van tekst en vertaling des boeks ontstonden, wij zagen het, op Nederlandschen bodem.

---

1) Er worden gedurig nog nieuwe opgedolven: ook de hoogleeraar Moll, o. a., bezat twee vertalingen van het Tweede Boek, de eene naar zijne schatting van 1430, de andere van 1460, welke hij mij vriendelijk ter beschikking bood.

Dat de „Imitatio" oorspronkelijk in het Latijn te boek gesteld werd mag men, wat ook enkelen gedacht hebben, wel als zeker aannemen. De vervaardigers der Latijnsche handschriften gaan blijkbaar te werk als afschrijvers. Verschillen sommige woorden in verschillende exemplaren, het zijn eenvoudig schrijffouten, of hoogstens veroorloofde zich iemand eene uitdrukking door eene betere, naar hij waande, te vervangen. De vertalers daarentegen gedragen zich minder of meer als auteurs. Zij leveren eenigermate eigen arbeid. Hunne voortbrengselen loopen uiteen. Geven zij al somtijds Latijnsche zegswijzen of constructiën tamelijk slaafs weder, zij nemen andererzijds allerlei vrijheden, laten uit, vullen in ook wel [1]), naar eigen goedvinden of ten gerieve hunner lezers. De geheele Latijnsche tekst daarenboven draagt den stempel der oorspronkelijkheid in kenmerkende eigenaardigheden, welke een aan eenen gegeven tekst gebonden vertaler onmogelijk er in hadde kunnen aanbrengen, eigenaardigheden o. a. van rythmus en rijm, welke later opzettelijk zullen ter sprake moeten worden gebracht.

Ongetwijfeld, de Navolging krielt van Germanismen of liever van Neerlandismen, doch deze bewijzen alleen dat de auteur Nederlander, althans door opvoeding en inwoning Nederlander was.

Men heeft gezegd dat iemand zooveel malen mensch is als hij talen kent. Voortreffelijk, indien men er bijvoegt dat niemand dan ook ooit volkomen mensch is meer dan eens. Niemand behoort eigenlijk tot het menschdom, ieder behoort altijd tot eene bepaalde natie of een bijzonder volk. Men is Franschman, men is Duitscher, men is Nederlander. Men is dat in zijn diepsten aard, door afstamming, door geboorte, door opvoeding, door de luchtsgesteldheid misschien, door de leefwijze, de Hemel weet door wat al verborgene oorzaken meer. Men groeit het, men is het gegroeid, men blijft het, en onmogelijk kan men, b. v. den Nederlander uittrekken om den Franschman aan te doen. Hem er bij aan te doen gaat evenmin. Daar nu de taal nog oneindig meer dan de stijl de

---

1) Zoo heeft ons Windesheimsch handschrift, B. I, H. 21, achter: „Gif dy tot compunctie (Da te ad compunctionem)" de verklaring ingelascht: „Dat is overdencke dyn sonden, die doet, die pyn des vaghevuers ende der helle, dat gruwelike oordel Gods ende desghelyks."

mensch is, zal men er nimmer in slagen eene vreemde taal volkomen machtig te worden. Ontzaglijk veel kan men uit eene vreemde atmosfeer inzuigen, maar inzuiger blijft de aangeboren en ook als aangetogen aard. Het best zal men in eene nieuwe atmosfeer eene nieuwe taal zich toeëigenen, wanneer deze weinig verschilt van de oorspronkelijke en men nog grootendeels er in opgevoed wordt; dan zal ten laatste slechts in de uitspraak nog iets overblijven van den eigen, als aangeboren tongval. Het allerminst kan eene doode taal volkomen worden aangeleerd. Tot taalvormende atmosfeer kunnen boeken niet volstaan. In het Hebreeuwsch of Grieksch of Latijn of Sanskriet leeren denken zal men nimmer: het b.v. Nederlandsch gedachte in eene dier talen overbrengen, ziedaar het eenige bereikbare. Neem de beste Latinisten der Renaissance of van later. Zij schreven, meenden zij, zuiver Ciceroniaansch. Cicero moest eens uit de dooden kunnen opstaan en hunne gewrochten onder handen nemen! Scherp toeziende zal men van den fijnsten Latinist altijd den aangeboren landaard kunnen onderkennen: het is niet anders mogelijk.

Hoeveel meer moet de landaard uitkomen bij den Latinist der Navolging van Christus. Onder den klassieken hemel heeft hij zich blijkbaar weinig bewogen; Latijnsche zonden begaat hij keer op keer; een brekebeen moet iedereen hem noemen. Van zijnen landaard te verheelen is bij hem geen sprake: Nederlander toont hij zich geheel onbewimpeld, d. w. z. „Neerlandismen," gelijk ik ze noemen zal, in menigte komen bij hem voor. 't Is waar dat men met de qualificatie van Neerlandisme zeer behoedzaam moet omgaan. Malou heeft dat ondervonden: van sommige [1]) der door hem aangevoerde „vlaamsche spreekwijzen" of Neerlandismen heeft Veratti met oude Italiaansche vertalingen in de hand bewezen dat ze ook wel als Italianismen kunnen beschouwd worden. Een groot aantal echter van onbetwistbare Neerlandismen, een veel grooter zelfs dan Malou opgaf, bevat de Navolging werkelijk. Slechts moet men ze niet zoeken uitsluitend door vergelijking van onze tegenwoordige taal, of ook van onze taal der 17de eeuw, b.v. In de 450 jaren, sedert het boek geschreven

---

1) Sommige, zeg ik; immers wat de heer Busken Huet zegt, dat „Veratti Mgr. Malou stuk voor stuk al de door dezen aangehaalde voorbeelden uit de hand slaat" enz., zal niemand die Malou en Veratti meer dan ter loops gelezen heeft kunnen beamen.

werd verloopen, is de taal ook hier te lande heel wat veranderd. Woorden, zegswijzen, woordvoegingen toen gebruikelijk zijn naderhand in onbruik geraakt. De taal waarin de Navolging gedacht werd moet men vergelijken en die vindt men in de oude Nederlandsche vertalingen der Navolging zelve, alsmede in andere Dietsche handschriften van denzelfden tijd. Onbekendheid daarmede heeft niet alleen menig Neerlandisme der Imitatie doen voorbijzien, maar zelfs enkele averechts doen verstaan. Zonder mij sterk te maken dat mij niets ontsnapt is, ga ik mededeelen wat ik opmerkte. Ten bewijze telkens dat noch Gerson, noch een gewaande Gersen zoo kon schrijven, heb ik slechts latere Fransche en Italiaansche vertalingen aan te voeren; ik hoop echter zoo voorzichtig te zijn geweest dat de oude mij niet zullen logenstraffen.

B. II, H. 1 leest men: „Tantum homo impeditur et distrahitur quantum sibi res *attrahit*." Geheel en al ons: „zooveel hij zich de dingen aantrekt," d. i. zich er mede bemoeit. De Weener vertaling van Dr. Wolfsgruber luidt dan ook zoo. Toch moet men destijds nog levendiger gevoeld hebben dat „zich aantrekken" zooveel is als „tot zich trekken," want het Leidsche handschrift bezigt hier deze woorden, en B. I, H. 21 wordt: „Non attrahas tibi res aliorum" door beide handschriften, alsmede door het Windesheimsche, met „tot di trecken" overgebracht. Noch de Franschman noch de Italiaan begrepen het juist; de eerste gaf: „autant que les choses ont d'attrait pour lui;" de tweede: „quanto egli si attacca alle cose."

B. II, H. 9 staat: „Verus amator Christi .... non *cadit* super consolationes." Geen Latijn, maar letterlijk het Dietsche: „Een waarachtig minre Christi ..... en valt niet op ghenen troost," gelijk het Leidsche Hs. heeft. Ergens op vallen is ergens op gesteld zijn. De Fransche en de Italiaansche vertaler moeten zich van omschrijvingen bedienen. Veratti staat hier dan ook verlegen en geeft toe dat men te doen heeft met „un fiamminghismo innegabile," tenzij men hier door „cadere" een zedelijk vallen tot menschelijke vertroostingen, d. i. zondigen, hebbe te verstaan, welke opvatting echter hem zelven blijkbaar kwalijk behaagt.

B. I, H. 23: „Noli *confidere super* amicos et proximos." Het Leidsche Hs. letterlijk: „Wil niet betrouwen op vrienden ende maghen." Cesari kan het voorzetsel niet gebruiken en Genoude vertaalt: „Ne vous assurez point en vos amis."

Opmerkelijk is bijzonder B. I, H. 25, waar volgens het Hs. van Thomas à Kempis en de beste uitgaven staat: „Et ideo turpe esset ut tu *deberes* in tam sancto opere pigritari." Hier is „deberes" blijkbaar geen Latijn. De Windesheimer vertaalt: „Ende daer om soe waart di scande ende onere dattu soudes traech ende versumende wesen in soe heiligen dienste." Zoo goed gevoelde men toen nog „soudes" als Imperfectum van het Gothische „skulan," d. i. schuldig zijn, „debere.". Onduitschers verstonden het zoo weinig dat zij in hunne uitgaven „deberes" maar geheel weglieten en eenvoudig zetten: „Et ideo turpe esset tibi ..... prigitare."

B. II, H. 12: „Tunc bene *tecum esse* aestima." Slecht Latijn. „Alors estimez vous heureux," zegt Genoude. „Allora pensa che tu sei in buono stato," Cesari. Het Leidsche Hs. letterlijk „so laet di dat dencken dattet wel metti is." Eveneens in hetzelfde Hoofdstuk: „Sic tecum erit ubicumque fueris." Cesari: „Cosi debbe essere per te;" Genoude: „Vous en aurez (des traverses) partout où vous serez". En B. III, H. 24: „Scio qualiter cum unoquoque sit." Latijnsche woorden voor het Dietsche: „Ic weet wel hoe dattet mit enen yghelicken is," gelijk het Leidsche Hs. vertaalt. Ook als persoonlijk werkwoord komt „bene esse" voor B. II, H. 8; „Ditissimus qui bene est cum Jesu." Fransche vertaler: „Qui possède Jesus;" Italiaansche: „Chi bene *sta* con Gesù." De Leidsche letterlijk: „Hi is alre rijckste die met Jesum wel is." Als persoonlijk werkwoord intusschen zou het ook wel een Italianisme kunnen zijn. Immers B. III, H. 43 wordt „Si steteris bene cum Deo," wat blijkbaar hetzelfde beteekent, door een ander vertaler, Taverna, gelijk Veratti getuigt, met: „Ove tu sii bene con Dio" teruggegeven.

Facere almede wordt gebezigd in onlatijnsche beteekenissen. B. II, H. 12: „Consolationes Deo committe: faciat ipse *cum* talibus sicut sibi magis placuecrit." Cesari maakt er: „faccia*ne*" van en Genoude zelfs: „qu'il *en* use." De Leidsche geeft letterlijk terug: „Die troesten die bevele Gode: laet hem daarmede doen als hem meest behagelijk is."

B. I, H. 23 begint: „Valde cito erit *tecum* hic *factum*." In goed Latijn zou „factum" moeten luiden „actum" en „tecum" kan er nog veel minder door. „Assai presto sarà qui finito per te," vertaalt de Italiaan en „Bientôt c'en sera fait de vous ici-bas," de Franschman. Het is letterlijk: „Het sal hier herde

schier mit dy ghedaen sijn," gelijk de Windesheimer geeft. Vele onduitschers zijn met de woorden zoo verlegen geweest dat zij den tekst veranderd hebben.

„*Frangere*" is geen Latijn in dezen aanhef van B. I, H. 17: „Oportet quod discas te ipsum in multis frangere." Cesari moet het omschrijven met „Vincere te stesso" en Genoude met „vous vaincre." Het Windesheimsche Hs. kan letterlijk vertalen: „Du moetste di in velen dingen leren breken." Wij zouden thans liever zeggen: u zelven afbreuk doen, u versterven. Op B. III, H. 13: „Disce voluntates suas frangere" zal ik mij niet beroepen. In de Italiaansche vertalingen, gelijk Prof. Veratti aantoont, vindt men: „Impara a rompere le tue voluntà, of „voluntadi" of „voglie." Dat echter een Italiaan ook „romperti" heeft kunnen zeggen zal nog te bewijzen staan.

Eigenaardig zijn almede vele beteekenissen van „*habere*." Tallooze malen ontmoet men „se habere" voor het Dietsche „hem (d. i. zich) hebben," wat wij thans noemen zich houden, zich gedragen. Voorbeelden daarvan zijn onnoodig. B. I, H. 16 weder leest men, b.v.: „Libenter habemus alios perfectos," geheel en al ons: Gaarne hebben wij anderen volmaakt. En weder H. 22: „Libenter haberemus ab omni miseria quietem," ons: Gaarne hadden wij van alle ellende rust. De Fransche en de Italiaansche vertaler moeten zich hier steeds met andere woorden behelpen.

„*Jacere*" ook is Latijnsch-Dietsch in: „Ecce in cruce totum constat et in moriendo totum jacet." Leidsche overzetting: „in den sterven soe leytet al." Wij zouden thans liever zeggen: is alles gelegen. Genoude: „tout consiste à mourir," Cesari: „tutto nel morire è riposto." Veratti beweert wel dat „giacere" ook de beteekenis van „consistere" kan hebben, maar wat hij aanvoert: „qui è dove giace Nocco" bewijst het volstrekt niet, want „giace" is daar „ligt" in geheel physieken zin. Eene oude vertaling „tutto giace nel morire" heeft hij dan ook niet weten te geven.

Niet beter Latijn is: „Scientia sine timore Dei quid *importat*." Het Fransche „qu'importe" en het Italiaansche: „chè importa" geven den zin niet terug, maar wel ons Nederlandsch: — Wetenschap zonder vreeze Gods wat brengt ze in of aan?

Wij zeggen en onze voorouders zeiden „lezen" voor „onderrichten," „iemand de les lezen" voor „iemand terechtwijzen." De Navolging bezigt daarvoor B. III, H. 3, de Latijnsche

woorden: „Duas *lectiones* eis (electis meis) quotidie *lego.*" Genoude moet een ander woord gebruiken: „Je leur donne deux leçons;" Cesari kan „eis" niet te pas brengen en schrijft eenvoudig: „Due lezioni io leggo." Leidsch Hs.: „Twee lessen lese ik hem (d. i. hier „hun") dagelix."

B. I, H. 24: „Disce *te* nunc in modico *pati*, ut tunc a gravioribus valeas liberari," en B. II, H. 12, volgens het Hs. van Thomas à Kempis en de beste uitgaven: „Non est remedium evadendi a tribulatione malorum et dolore quam ut *te patiaris.*" Geen enkele der onduitsche vertalers heeft dit „te pati" begrepen: òf zij laten „te" onvertaald (in enkele uitgaven ziet men het zelfs geschrapt) en geven eenvoudig „pati" terug (o. a. Genoude), òf wel zij verstaan er zoo veel door als: zich zelven verdragen, gelijk o. a. Cesari: „sopportare te stesso." In onze Dietsche handschriften leest men letterlijk er voor „di liden," en wat beteekende „hem (d. i. zich) liden?" Eene tijdgenoote van Thomas à Kempis zal het ons leeren, eene zuster van „Lammenhuus van Dieze" te Deventer, die het leven van den eerbiedwaardigen „Pater" des huizes, „Egbert ter Beeke", beschreef. Het geschiedde eens, verhaalt zij, toen hij, nog novice, „in oetmoedigen werken wart gheoefent," dat de overste hem, terwijl hij met „enen lelicken swarten kedel anne ende enen voelen scorteldoec voer" biertonnen stond te wasschen, gelastte met eenen vreemden pater „an den brinck" (de markt) te „gaen ende draegen daer enen buus appel enten." Hij moest gaan gekleed zooals hij was en mocht niet eens „ene hoeike omme nemen. Ende doe haddi *hi hem* van binnen al wat *te lyden*, mer hie en toende anders geen ghelaet van buten dan guetwillicheit." De Zuster wil klaarblijkelijk zeggen: hij had zich van binnen wel wat geweld aan te doen, zich wel wat te overwinnen. Later, zelf overste, „berichte hie die broeders mit alsoe rechte doeghentlicken reden dattet nauwe te scriven en weer. Mer nochtans al hadde hie hem in hem selven merkelike te lyden, hie leet hem." Wederom: al had hij zich inwendig zeer te bedwingen en te overwinnen: hij overwon zich. Zelfs Nederlandsche vertalers van later tijd hebben dat „se pati" of ook wel „se sustinere" (B. II, H. 1; B. III, H. 18) niet behoorlijk gevat. Zoo noodzakelijk is het met onze taal der 15de eeuw te rade te gaan.

Ook „*ponere*" heeft somtijds uitsluitend Dietsche beteekenissen. B. III, H. 57 is: „Pone ex corde" ons: zet uit het hart of uit

den zin. De Fransche vertaler geeft: „Bannissez," de Italiaansche: „Getta." [1]) — B. III, H. 35: „Non ponas te ad multam requiem." Het Leidsche Hs. letterlijk: „Wil dy niet setten tot veel rusten." Genoude en Cesari behoeven andere woorden.

B. I, H. 23: Ut quid non *praevides* tibi in die judicii." De auteur die „provides" moest schrijven is in de war geraakt door zijn Nederlandsch „voorzien" dat „praevidere" zoowel als „providere" beteekende. Weener Hs.: „Waerom en voorsie dy u niet tegen desen verveerliken dach des ordels." Genoude omschrijft en Cesari geeft: „Perchè non ti provvedi."

„*Satis esse*" persoonlijk voor „satisfacere" is wederom Middel-Nederlandsch. B. III, H. 36: „Omnibus satis esse non est possibile." Leidsch Hs.: „Alle menschen ghenoech te wesen en is niet mogheliken." Genoude: „Contenter" en Cesari: „Contentare."

Onlatijnsch is B. I, H. 23: Super aliorum auxilio *sperare*. De Italiaan zegt niet „sperar sopra", noch de Franschman „espérer sur." De Nederlander zegt en zeide oudtijds „op de hulp van anderen hopen."

B. I, H. 7: „Non *stes super* te ipsum, sed in Deo spem tuam constitue" vertalen onze Dietsche handschriften: „Stae niet op di selven mer set dyn hope in Gode." Fransch: „Ne vous assurer point sur vous même;" Italiaansch: „Non ti appoggiare sopra te stesso."

B. I, H. 2: „*De se* ipso nihil *tenere* et de aliis semper bene et alte sentire magna sapientia est et perfectio." Genoude: „Ne rien s'attribuer à soi-même" en Cesari: „Il non tener di se verun conto" geven hoogstens den zin terug. Het Windesheimsch Hs. letterlijk: „Niet te houden van hem selven ende van anderen menschen wel ende hoech te gevoelen" enz. Weener Hs.: „hem selven nergent voer te halden." Men ziet uit de tegenstelling, hetgeen ook vele andere Dietsche handschriften van dien tijd bewijzen, dat „van zich zelven niets houden" destijds nog meer rechtstreeks op de schatting des verstands zag dan op de genegenheid des harten. „Veel van iemand houden" beteekende: een hoogen dunk van hem voeden. Thans moeten wij de woorden der Navolging

---

1) Ook dit Neerlandisme heeft Prof. Veratti ondanks alle moeite niet weten te neutraliseeren. Geen enkele vertaling wordt door hem aangewezen, welke „ponere ex corde" met „porre dal cuore" terug geeft.

vertalen: „Geen goeden of hoogen dunk van zich zelven te hebben.” enz.

B. I, H. 17 spreekt de auteur van „*pacem* et concordiam cum aliis *tenere.*” Cesari heeft „mantenere” noodig en Genoude bezigt andere woorden. Het Windesheimsch Hs. letterlijk: „Wilstu mit anderen menschen vrede ende eendrachticheit houden.” B. I, H. 23 staat de les: „Sic *te* in omni factu et cogitatu deberes *tenere*, quasi hodie esses moriturus.” Genoude: „Vous devriez vous regarder,” en Cesari: „tu dovresti portarti.” Leidsche vertaling: „Also soudstu di in alle werken ende gedachten houden.”

Geen plaats waarmede men zich reeds meer dan derdehalve eeuw zoo druk gemaakt heeft als B. I, H. 1: „si *scires* totam Bibliam *exterius.*” Onze Dietsche handschriften vertaalden en wij vertalen ook eenvoudig woord voor woord: „Indien gij den geheelen Bijbel van buiten kendet.” Franschen en Italianen wisten met dit „exterius” zoo weinig raad dat sommigen het in hunne vertaling eenvoudig oversloegen en anderen het in hunne Latijnsche uitgaven geheel weglieten. Toch lijdt het geen den minsten twijfel of „exterius” behoort tot den oorspronkelijken tekst. Het staat in den door Thomas à Kempis geschreven codex van 1441, het stond in zijnen zoek geraakten, het staat in op drie na alle andere en in alle de beste en oudste codices. [1]) Dat destijds hier te lande en bepaaldelijk in den Windesheimer kring „exterius scire” veel gebruikt werd is zeker. Busch in zijn *Chronicon Windesemense* en Florens Radewijns in zijnen ons door den Kempenaar medegedeelden brief aan eenen regulier te Windesheim spreken van „exterius discere,” „exterius scire”, zelfs van „exterius legere.” Latere Franschen en Italianen lieten „exterius” dan ook staan en gaven het met andere woorden — „par coeur,” „a mente,” „a memoria” weder. Het bleef hun niettemin als bewijs voor onzen Agnietenberger een doorn in ’t oog, tot eindelijk de geleerde schrijver in de *Civilta Cattolica* [1]) er, naar hij meende,

1) Dr. Wolfsgruber vermeldt (bl. 229) een tot dusverre, geloof ik, onbekenden codex van het Eerste Boek in het „Benedictinerstift Göttweig”, die, gelijk de „Bibliothecar Augustin Nüssl” bewijst, van 1422 moet dagteekenen. „Sehr auffallend ist es mir”, merkt pater Nüssl aan, „dass gerade dieses ältere M. S. „si scires totam bibliam exterius” hat.” Ook de oudste vertalingen, b.v. die van Windesheim, hebben het.

2) Aflevering van 29 Juli bl. 138.

middel op vond. „Het is, zegt hij, eene allereenvoudigste Lombardische spreekwijs, afkomstig, als men ziet, van de studenten die voor „saper a mente" zeggen: „saper da fuora," d. i. de les weten op te zeggen met gesloten boek. De spreekwijs is nog gangbaar in het Noordelijk Italië en bijzonder te Verona, en daarom (?), ten einde geen den minsten twijfel over te laten, vertaalde Cesari die dat wel wist: „Se tu avessi a mente le parole di tutta la Bibbia." De menigvuldige onjuistheden reeds welke de schrijver in zijne artikelen over de „Controversia Gerseniana" begaat geven recht om dezen vond onder beneficie te aanvaarden. Hoe komt het, vraagt men zich af, dat de sleutel waarnaar de Gersenisten in het Italiaansche spraakgebruik sinds den aanvang der 17[de] eeuw gezocht hebben nu eerst eindelijk door Pater Mella ontdekt werd? Hoe komt het dat Cesari met „saper a mente" vertaald heeft wat hij volgens Mella wist met „saper da fuora" woordelijk te kunnen teruggeven? Hoe komt het dat de taal- en oudheidkundige Veratti [1]) geen enkele letterlijke overzetting van „exterius scire" heeft kunnen vinden en zich poogt te redden door te onderstellen, òf dat de woorden niet echt zijn, òf dat ze „oppervlakkig, slechts naar de letter kennen" moeten beduiden? Geheel uit de lucht gegrepen, zeker, zal pater Mella's beweren wel niet zijn. Op sommige plaatsen zal men tegenwoordig „saper da fuora" kunnen zeggen. Volgt daaruit echter dat de gewaande Gersen dit plaatselijk gebruik van Verona ook in Piemont te Vercelli zou moeten gekend hebben? Is zelfs de gevolgtrekking gewettigd dat in Lombardije die zegswijze reeds werd gebezigd toen de Navolging werd te boek gesteld? Waarom, ik herhaal het, heeft men dan met dat ongelukkige „exterius scire" in Italië zoolang verlegen gezeten? Pater Mella verzekert dat „saper da fuora" afkomstig is van de studenten. Inderdaad, dat laat zich hooren. De studenten wisten van het „exterius scire" in de Imitatie. Zij zullen het woordelijk zijn gaan overbrengen, en zoo zal het „saper da fuora" in de wereld zijn gekomen. Misschien zelfs nog alleen in de wereld der spreektaal, want dat het ook in de schrijftaal gebruikt wordt beweert pater Mella niet eens. Zoo heugt mij uit mijne jeugd eene

---

1) *Disquisizioni filologiche e critiche*, bl. 11—15.

spreekwijs welke destijds in een onzer seminariën ieder oogenblik gehoord werd. Wanneer men meende een of ander punt van studie goed in 't hoofd te hebben, zeide men: „ik heb dat los." Iedereen sprak zoo, en toch zou niemand die later een boek in 't licht gáf gewaagd hebben zoo te schrijven. In Nederland werd „van buiten kennen" sedert eeuwen en eeuwen zoowel geschreven als gezegd.

B. III, H. 49: „Hierop moet gij u zeer toeleggen, wanneer òf de overste, òf een jongere, òf een gelijke iets van u eischt, of u iets oplegt (innuerit), ut *pro bono* totum accipias, dat gij het al voor goed aanneemt." Met dit bijvoeglijk naamwoord weten de Fransche en Italiaansche vertaler geen weg. De laatste geeft: „chè tu riceva per bene ogni cosa," en ook onder de oude vertalingen van Veratti geen enkele die letterlijk „per buono" heeft. Genoude spreekt van „le regarder comme un bien."

Ook bijwoorden zien wij den auteur vormen in echt Nederlandschen trant. Qui *ab intra* scit ambulare et modicum *ab intra* res ponderare," zegt hij B. II, H. 1, zoo iemand „zulk „een innerlijk mensch" kan overal en altijd bidden. De Fransche vertaler omschrijft hier tamelijk onjuist, de Italiaansche geeft „ab intra" met „di fuori"; alleen onze handschriften geven beide verlatijnschte woorden letterlijk weder: „Wye van binnen can wanderen ende de dinghen van buten luttel can weghen die" enz. (Leidsch Hs.)

B. I, H. 22, wordt *„adhuc"* tweemalen op eene zeer onlatijnsche maar echt Nederlandsche wijze gebezigd. „Sed miseri adhuc in fine graviter sentient quam vile" enz. Leidsch handschrift: „Mer die onsalige sellent noch swaerliken in den eynde bevoelen hoe" enz. Eveneens: „Quid fiet de nobis adhuc in fine qui tepescimus tam mane." Hetzelfde Hs.: „Wat sel van ons noch gescien in den eynden die aldus vro vertraghen." Genoude laat beide keeren „adhuc" onvertaald, Cesari gebruikt er eerst zijn „pure" voor en slaat het den tweeden keer ook maar liever geheel over.

De eigenaardige beteekenis van *„mane"* zal men in de laatst aangevoerde woorden reeds hebben opgemerkt: niet de Latijnsche van „'s morgens vroeg," maar van „vroeg" in 't algemeen, gelijk het Dietsche handschrift „vro" vertaalt. De Fransche

overzetter moet „de bonne heure," en de Italiaansche „di buon'ora" gebruiken.

B. I, H. 18, n. 6 hebben zeer vele uitgaven, waaronder reeds die van Sommalius: „Ah! tepor et neglegentia status nostri, quod tam cito declinamus a pristino fervore." Dat is eene vervalschte lezing. Het nog aanwezige handschrift van Thomas à Kempis, de zeer oude waaruit het Leidsche en het Weener vertaald werden, het alleroudste Windesheimsche door onzen Windesheimer overzetter gebruikt en vele andere zeer oude, gaven te lezen: „O teporis et negligentiae status nostri." Deze geheel vreemde, ook in het latere en tegenwoordige Nederlandsch geheel en al verouderde constructie, begreep men niet en hield ze voor eene schrijffout. De zaak is dat de schrijver in het toenmalig Nederlandsch dacht en dienovereenkomstig den tweeden naamval bezigde, gelijk dan ook het Windesheimsche manuscript, b.v., geeft: „Och der laeuheit ende der onachtsamheit ons staats dat wi soe lichtelic vallen van onser eerster vuericheit."

Na zoo vele en velerhande proeven van onbetwistbare Neerlandismen als wij gezien hebben kan niemand redelijkerwijze twijfelen, of het is ook de Nederlander die zich verraadt in tal van andere onlatijnsche eigenaardigheden, al kon ook toevallig hetzij de Fransche, hetzij de Italiaansche vertaler — nooit beiden tegelijk — deze minder of meer woord voor woord teruggeven. Ze alle op te noemen ware meer dan noodig is van het geduld mijner lezers gevergd; ik zal mij bij zeer weinige bepalen.

B. III, H. 27 leert de auteur dat men zijnen vrede niet moet zoeken in verandering van plaats. „De plaats beveiligt weinig, zegt hij, wanneer de geest van ijver ontbreekt", en dan vervolgt hij: „*Permutare* te potes sed *non meliorare*." Het verwondert mij dat ook op die zinsnede, zooverre ik weet althans, nog niet is gewezen. Den schrijver heeft toch daarbij wel blijkbaar de Nederlandsche woordspeling met „veranderen" en „verbeteren" voor den geest gezweefd. Verandering is nog geen verbetering, wil hij zeggen. Genoude moet omschrijven, Cesari moet wijzigen en er iets bijvoegen: „Tu potresti ben trasmutarti di luogo, ma non megliorarne."

Een uit ons „voorsmaak" vertaald zelfstandig naamwoord

bezigt de schrijver waar hij, B. III, H. 6, eene zoete aandoening van godsvrucht „*praegustus* patriae coelestis" noemt. Van „gustare" vormden de Latijnen „praegustare en de Italianen ook hun „pregustare", maar van „gustus" konden genen niet „praegustus", noch dezen „pregosto" afleiden. Gerson hadde van „avant-goût" kunnen spreken, welk woord dan ook Genoude hier geeft.

„*Leviter*" wordt in de onlatijnsche beteekenis van „lichtelijk" d. i. gemakkelijk of gereedelijk gebruikt. Een Neerlandisme van het zuiverste water. B. I, H. 6: „Leviter indignatur si quis ei resistit." De Fransche vertaler moet zijne toevlucht nemen tot „facilement." De Italiaansche daarentegen heeft alsmede zijn „leggermente."

B. III, H. 25 worden wij vermaand „*una aequali facie*" onder voorspoed en tegenspoed dankbaar te blijven. Vooral het „una" duidt eene onlatijnsche spreekwijze aan, maar juist de Nederlandsche: „met een gelijk gezicht." „Que tu conserves le même visage" schrijft Genoude, en Cesari: „Con uno stesso viso," beiden het woord „aequali" niet teruggevend.

Opzettelijk heb ik bij de Neerlandismen der Navolging langer stilgestaan dan tot dusverre gedaan werd. Zij zijn van het hoogste gewicht. Vooral een Nederlander die ze gadeslaat kan niet anders, dunkt mij, of hij moet in den schrijver een landgenoot begroeten.

't Is waar, indien Grégory nog leefde en met behulp van een tolk het door ons aangevoerde las, hij zou niet verlegen staan, maar eenvoudig herhalen wat hij in 1843 schreef: „Les idiotismes ne sont point particuliers à la langue allemande, comme Amort et aujourd'hui le chanoine Weigl de Ratisbonne le prétendent; car Braschius, dans les Actes de Leipsick de 1786, prouve que la langue latine tire son origine de la langue teutonique. En conséquence, ces idiotismes sont bien plus propres à la langue italienne, fille aînée de la latine." Het Latijn stamt af van het Duitsch en wat een Duitscher (of Nederlander) schrijven kon, dat kon derhalve een Italiaan nog eer! Met zulk een man, men ziet het, valt niet te redeneeren.

Op denzelfden grond misschien spreekt zijn weergalm, pater Mella, in de *Civiltà Cattolica*, van „gewaande Germanismen" en noemt ze „allerzeldzaamst" in vergelijking van „de schitterend treffende (lampanti) en allerveelvuldigste Italianismen", welke de Navolging, verzekert hij, biedt. Voorbeelden van Italianismen zijn hem „solatiossimus", „phantasiae", „licentiatis

omnibus", „dare se ad fervorem", „de facili", „de coelestibus pensare", „regratiari", „dulcorari", „sentimenta", „tempus expendere", „homo proponit et Deus disponit". Kortheidshalve laat hij „een eindeloos getal van dezelfde soort" achterwege. Dat „eindeloos getal" zal bestaan in: „Scientia sine timore Dei quid importat", „leviter" en „murmurare" (in den zin, zegt hij, van „misdire" of „sparlare"), welke hij elders aanteekent, zoomede in „bassari", „contentari", „grosse vestiri", „regyrare", „spatiari", welke door anderen worden opgegeven.

Enkele der genoemde uitdrukkingen heeft de geleerde schrijver, naar Italianismen zoekende, misverstaan. „Murmurare" beteekent in de Navolging niet „lasteren," maar „morren," gelijk reeds in de Vulgata. „Quid importat" is niet het Italiaansche: „Che importa," maar, gelijk wij reeds zagen, het Nederlandsche: „Wat brengt zij aan," met welke beteekenis het woord in andere geschriften des Kempenaars meermalen voorkomt. Overigens ware voor pater Mella te wenschen, dat een goed vriend hem hadde geraden zich een weinig op de hoogte te stellen van de litteratuur der quaestie welke hij behandelt. Veratti zelf zou hem overtuigd hebben, dat de zoogenoemde Italianismen der Navolging geen bewijs tegen onzen Agnietenberger kunnen opleveren. Heser, Amort, Malou en anderen zouden hem geleerd hebben, dat alle die woorden en uitdrukkingen werkelijk bij niet-Italiaansche schrijvers van dien tijd, bepaaldelijk in de Latijnsche geschriften der Broeders van het Gemeene Leven, der Windesheimsche reguliere kanunniken, tot welke Thomas à Kempis behoorde, en inzonderheid bij Thomas zelven zeer dikwijls worden gevonden. Liever dan de bekende, door genoemde auteurs aangevoerde bewijsplaatsen aan te voeren en nog met nieuwe door mij opgeteekende bewijsplaatsen te vermeerderen, lust mij hier aan te merken, dat de Kempenaar en zijn tijdgenoot Johannes Busch daarenboven tal van andere woorden hebben gebezigd welke er nog veel meer als Italianismen uitzien. In zijn *Chronicon montis S. Agnetis*, o. a. spreekt Thomas (c. 1) van „avisare" (bezichtigen, uitkiezen), van „se absentare" (c. 24), zelfs van „charistia," dure tijd, hongersnood (c. 24); ja in het Leven van zijn studievriend Arnoldus van Schoonhoven drukt hij de gedachte „wanneer de les geëindigd was" met „lectione firmata" uit. „Stat (voor „est") contentus" schrijft hij ook (*Vita Florentii* n. 6). Busch in zijn *Chronicon Windesemense* spreekt van

„bella et guerrae," van „petia" (pezza, pezzo), van „sine biberibus" (beveri), van „berillus" (berillo, bril), van „ordinum et manerierum," van „trufatores" en „trufae," van „ibi demorante" (daar wonende) enz.

Veratti, ofschoon de uitdrukkingen in de Imitatie waarop door Grégory (en pater Mella) gewezen wordt als Italianismen aannemende, moet toch, zegt hij (*Disquisizioni*, bl. 58—59), ter liefde van de waarheid erkennen, dat het bewijs daaraan ontleend ten gunste van een Italiaanschen schrijver niet zoo sterk zijn zou als hetwelk voor een Duitschen uit de Germanismen (Neerlandismen) wordt getrokken. Het is een feit, vervolgt hij, dat het Latijn in die tijden allerwege den invloed van het Italiaansch vrij wat onderging. Dit kwam, vermeent hij, doordien studenten aller natiën hun Latijn opdeden aan Italiaansche universiteiten, behalve dat het reeds een gevolg was der nauwe betrekkingen welke alle Christelijke volken met Italië verbonden. De Italiaan heeft hier den taalkundige een trek gespeeld. Alle als Italianismen gedoodverfde uitdrukkingen der Navolging zijn echte Latinismen. De Renaissance eerst, mag men zeggen, heeft het Latijn eene doode taal gemaakt; tot dien tijd toe was het eene levende gebleven, de tweede, gemeenschappelijke taal der Westersche Christenheid, de taal der Kerk, der wetenschap, der letterkunde. Levende taal, bezat het levenskracht, ontwikkelde het zich, groeide, schoot gestadig nieuwe spruiten. Vanouds bestaande woordvormingen werden logisch verder doorgevoerd. Gelijk men vroeger van „otium" een „otiosus", van „fabula" een „fabulari", van „aptus" een „aptare", van „munire" een „munimentum", van „ducere" een „reducere" had afgeleid, zoo werd later van „solatium" een „solatiosus", van „gratia" een „regratiari", van „licentia" een „licentiare", van „contentus" een „contentare", van „sentire" een „sentimentum", van „gyrare" een „regyrare" gemaakt. Gelijk men eertijds „denuo" (de novo) gezegd had, zoo sprak men thans ook van „de facili". Enkele malen ging men iets verder dan strenge analogie veroorloofde: van „dulcis" b.v. vormde men een „dulcorare". Sommige woorden vroeger minder in eere bekwamen volkomen burgerrecht: „bassus", „bassari", „grossus", durfde men ook schrijven. „Grossus" was trouwens door Sulpicius Severus reeds gebruikt. „Pensare" en „expendere" erlangden eene ietwat uitgebreidere beteekenis. „Dare se", voorheen met een

voorzetsel en een zelfstandig naamwoord gebezigd, werd later ook verbonden met „ad" en een gerundium „Spatiari" was vanoudsher zuiver Latijn, en wil men „leviter" in de eenigszins gewijzigde beteekenis van „gemakkelijk" niet laten doorgaan, dan is het zeker even goed een Neerlandisme als een Italianisme te noemen. Dat overigens alle bedoelde uitdrukkingen der Navolging, echte spruiten van het Latijn, al waren ze Italianismen volgens de bekentenis van Veratti zelven niet tegen een Nederlandschen schrijver zouden getuigen, wijl ze ook in de onbetwiste geschriften van onzen Agnietenberger, alsmede in die van Busch en anderen, evenzeer worden aangetroffen, is reeds gezegd.

Wat verdere door mij aangevoerde naar Italianismen zweemende woorden van Thomas en Busch (welke slechts zijdelings ons vraagstuk raken) betreft, ook deze moeten op uiterst weinige na als echt Latijnsche van lateren oorsprong worden beschouwd. Slechts „avisare" en „guerra" zijn blijkbaar ontleend aan Italiaansche of aan Fransche schrijvers die ze uit hunne volkstaal hadden overgenomen. Denkelijk aan Fransche, want deze werden door onze Nederlanders verreweg het meeste gelezen, gelijk het ook onder alle universiteiten eene Fransche — die van Parijs — was waar verreweg de meeste Nederlanders met hunne graden hun Latijn gingen halen. Een Gallicisme is bij Busch [1]) blijkbaar zijn „parvus morcellus" (petit morceau), tenzij men aanneme dat het „morsellus" luiden moet, in welk geval het eene letterlijke vertaling van ons „klein beetje" zijn zou. Het Fransche „morceau" zelf overigens is wel ongetwijfeld het later Latijnsche „morsellus" geweest.

En hier zij een einde aan ons taalkundig onderzoek der Imitatie. Er blijven, gelijk wij gezien hebben, in haar Latijn slechts Neerlandismen: een afdoend bewijs dat ze uit hoofd en pen van een Nederlander is gevloeid.

II.

Niemand heeft er aan getwijfeld dat de schrijver priester was: zoo duidelijk blijkt dit uit het Vierde Boek. De „leerling", dien hij tot den Heer of „Beminde" laat spreken en tot

1) *Chron. Wind.*, bl. 311.

wien hij „den Beminde" laat spreken, is hij zelf, en die leerling „celebreert", d. i. hij viert of leest de H. Mis gestadig, hij bereidt zich voor tot „celebreeren", hij is opgetogen van de waardigheid des hem toevertrouwden priesterambts, hij voelt zich gedrukt door de gedachte aan de zware verantwoording met dat ambt hem opgelegd. Wel gewaagt hij nu en dan slechts van het „communiceeren" dat ook de leek doet, maar de priester communiceert immers zelf altijd mede, en moet het, wanneer hij celebreert.

Even duidelijk is het dat de schrijver lid was eener vereeniging van kloosterlingen. Hij denkt en spreekt niet alleen klaarblijkelijk als een kloosterling, hij noemt ook de kloosterlingen voor wie hij schrijft zijne „broeders". Van het uitstekend voorrecht hem als kloosterling beschoren toont hij zich diep doordrongen, en biedt Gode voor die hem bewezene genade den uitbundigsten dank. „Hoe zal ik (o Heer!) U kunnen vergeten, zegt hij B. III, H. 10, die U gewaardigd hebt mijner te gedenken ook nadat ik bezweken en ondergegaan ben. Gij hebt boven alle hoop barmhartigheid geoefend met uwen dienaar. Wat zal ik U wedergeven voor deze genade? Immers niet aan allen is het gegeven dat zij alles vaarwel zeggend de wereld verzaken en het kloosterlijk leven aanvaarden." Volkomen bewust is hij zich wat het kloosterleven inheeft: hij is besloten zich dat te getroosten ten einde toe. „Ik heb het ontvangen, ik heb het ontvangen, (o Heer!) uit uwe hand het kruis, zoo schrijft hij H. 56, en zal het dragen tot den dood toe, gelijk Gij het mij hebt opgelegd. Gewis het leven van een waar monnik is een kruis, maar een gids ten paradijs. Welaan broeders! gaan wij te zamen voort: Jesus zal met ons wezen. Om Jesus hebben wij het kruis aanvaard: volharden wij om Jesus in het kruis." Zoo spreekt alleen wie kloosterling is en het met hart en ziel is, niet wie zonder het te zijn voor kloosterlingen schrijft, gelijk sommigen willen dat de kanselier Gerson zou gedaan hebben.

Welke kloosterorde was het die hem onder hare leden mocht tellen? Karthuizer of Cistersienser was hij niet; dit geeft hij duidelijk te kennen: „Hoe doen, schrijft hij B. I, H. 25, zooveel andere kloosterlingen die vrij wat nauwer gehouden worden onder de kloosterlijke tucht. Zij gaan zelden uit, leven afgezonderd, eten allerarmoedigst, gaan grof gekleed, arbeiden veel, spreken weinig, waken lang, staan vroeg op,

hebben lange gebeden, lezen dikwijls en bewaren zich in alle tucht." Dat daarmede genoemde kloosterlingen zijn geteekend zal wel niemand kunnen loochenen. Hij noemt hen dan ook onmiddellijk: „Let, zoo gaat hij voort, op de Karthuizers, de Cistersiensers en de monniken en nonnen van verschillende orde hoe zij elken nacht opstaan om den Heer te loven." Den leefregel der „monniken en nonnen van verschillende, d. i. andere orden" heeft hij niet geteekend; één punt slechts van hunnen regel, dat zij met de Karthuizers en Cistersiensers gemeen hebben, wil hij door zijne broeders vlijtig betracht: het zoogenoemde „nachtkoor." „En daarom, gaat hij voort, zou het schandelijk voor u zijn op zulk een heiligen tijd te luieren, terwijl eene zoo groote menigte van religieusen begint Gode te jubelen."

Het onmogelijke heeft men beproefd om hem te dossen in het zwarte habijt van een gewonen Benedictijn. Sporen van den Benedictijnerregel, toespelingen daarop, zinsneden zelfs daaruit heeft men getracht bij hem aan te wijzen. Een bewijs er voor heeft men zelfs hierin willen vinden dat hij zijne medebroeders „religiosi" en „monachi," den overste „praelatus" en het ambt van dezen „praelatura" noemt. Een regulier kanunnik der Windesheimer vereeniging, heeft men gezegd, kon allerminst die woorden gebruiken. Aldus inzonderheid Grégory, zelfs nog de Duitschers Weigl en Wolfsgruber.

Zelden hebben geletterde mannen in zaken welke zij kennen moesten zooveel luchthartigheid en zooveel onkunde aan den dag gelegd.

Sporen van, toespelingen op, zinsneden uit den regel van St. Benedictus! Alsof de H. Benedictus niet met het volste recht de patriarch van het monnikenwezen in de Westersche kerk mocht heeten. Alsof niet de regels ook van klooster-orden welke hem juist niet als haren stichter vereeren toch altijd zijnen regels mede waren afgezien. Welke sporen en welke toespelingen daarenboven zijn het welke ons bepaaldelijk worden voorgehouden! Grégory ziet ze o. a. daarin dat de auteur zijne medekloosterlingen waarschuwt voor gemeenzamen omgang met vrouwen, en zwijgt van aalmoezen te geven door hen die gelofte van armoede hadden afgelegd. Daar moest waarlijk de regel van St. Benedictus aan te pas komen! Anders hadde de auteur gewis het eerste als loffelijk aangeprezen en het tweede, onmogelijke, verplichtend gemaakt.

De overige toespelingen door Grégory aangevoerd zijn van gelijk gehalte. Zoo moeten de woorden der Imitatie: „Waar zijn thans al die heeren en meesters die gij wel gekend hebt toen zij leefden en door hunne studiën bloeiden" (B. I, H. 3) eene toespeling behelzen op de woorden in de voorrede van Benedictus' regel: „Ausculta, fili, praecepta magistri." Men meent te droomen wanneer men zulke dingen leest.

Wat de titels aangaat, „praelati" mochten ongetwijfeld niet alle kloosteroversten heeten in dien strengen zin als de abten der Benedictijnen; niet alle oversten prijkten met waardigheidsteekens, bezaten bevoegdheden naar kerkelijk recht als deze. In wijderen zin echter beteekende „praelatus" niets meer dan „overste" en werd ook ieder overste aldus genoemd. Om dat niet te weten moet men geheel onbekend zijn met de kloostergeschriften der 15de eeuw, bepaaldelijk met die der Windesheimer reguliere kanunniken. Busch o. a. geeft meermalen dien naam aan Windesheimer priors of oversten, en in de werken van onzen Agnietenberger wordt de overste ten minste even dikwijls „praelatus" als „prior" of „superior" geheeten. Voorbeelden voer ik niet aan: men zou er bladzijden mede hebben te vullen. „Praelatus" beteekende eenvoudig den aan 't hoofd van een klooster gestelde. Thomas à Kempis zegt van Willem Vornken: „Domui superiori in Windesem praelatus est." [1]) Dat het ambt van den overste dan ook „praelatura" genoemd werd spreekt wel van zelf.

Het sterkste bewijs van verregaande wetenschap geeft Grégory met te schrijven, dat ingevolge eene bul van Martinus V in 1422 de oversten der reguliere kanunniken verplicht waren „priores" of „praepositi" te heeten. [2]) In die bul, niet van 1422, maar van 1420, bepaalde Martinus V: „Hoc pro bono uniformitatis adjecto, quod praesidentes talibus monasteriis, quocumque nomine censeantur, *postquam vobis colligati fuerint deinceps prioris nomine fungantur*, nisi forte exempti fuerint vel immediate sedi Apostolicae subjecti." De titel „praepositus" was uitdrukkelijk verboden; oversten van kloosters die hem droegen moesten hem afleggen en eenvoudig „prior" gaan heeten, wanneer de kloosters bij het kapittel

1) *Chronicon*, c. 12.
2) *Histoire du livre de l'Imitation*, D. I, bl. 391.

van Windesheim werden ingelijfd, gelijk dan ook die van Groenendal, van Eemsteyn, van Ludingakerke, enz. deden. Eerst veel later had eenige handlichting en oogluiking daaromtrent plaats. [1])

De reguliere kanunniken zouden geen „religiosi", veelmin „monachi" en hunne kloosters geen „monasteria" zijn geweest! Neemt men genoegen met de officiëele taal der Kerk? Welnu *Decretal.* l. III, tit. 35 worden de regulieren met den naam van „monachi" bestempeld. In de zittingen van het concilie te Constanz worden zij door Gerson en de andere godgeleerden evenzoo betiteld. En dat zij elkander en zich zelven aldus noemden weet wederom ieder die de geschriften des Kempenaars kent. „O *religiose monache* et sectator arctioris vitae", zoo spreekt hij zijne broeders toe in zijn „eerste sermoen ad novitios" — noli ab assumpta cruce in ordine recedere." Het 23ste hoofdstuk van zijne *Vallis liliorum* draagt zelfs ten opschrift: „De moribus boni monachi." Het huis van monniken was van zelf een „monasterium" en vóór in den door Thomas geschreven codex der Navolging staat dan ook aangeteekend: „Liber monasterii canonicorum regularium in monte St. Agnetis."

Een fonkelnieuw bewijs ten gunste van een lid der „zwarte orde", gelijk ze oudtijds ook wel genoemd [2]) werd, brengt Dr. Wolfsgruber. In de Navolging is meermalen van „cella" spraak. „In cella invenies quod foris amittis". „Cella continuata dulcescit" enz. Welnu, verzekert hij [3]), „die Regularkleriker plegten ihre Behausung nicht cella, wie die Benedictiner, sondern camera zu nennen." Zoo vast staat dit bij hem, dat hij de door hem uitgegeven Dietsche vertaling der

---

1) Zie Acquoy, *Het klooster van Windesheim en zijn invloed*, D. II, bl. 29.

2) Bij Busch (*Chronicon*, L. II, c. 79) heet de H. Benedictus „nigri ordinis institutor."

3) *Van der Navolginge Cristi ses boeke*, Einleitung XXXV. Hij herhaalt deze onwaarheid in zijn *Giovanni Gersen* bl. 205, waar hij tevens Grégory's onwaarheid naschrijft, dat de reguliere kanunniken hunne oversten „praepositus" plachten te noemen. Hij durft zelfs nog bl. 203 beweren, dat geen regulier kanunnik zich monnik genoemd heeft, al weder gewis op het gezag van Grégory die (D. II, bl. 240) zich niet schaamde te schrijven: „Nous ne trouvons pas dans les ouvrages de Kempis, qu'il ait employé les mots *monasterium*, *monachus*". Hij wist niet, dat Thomas en Busch die woorden honderden malen hebben gebezigd. „Monasterium" heb ik alleen in de nog geen twee bladzijden lange voorrede van 's eersten *Chronicon* viermaal, en in de acht bladzijden lange van de kroniek des tweeden tien maal geteld.

Imitatie aan een „Regularkleriker van Windesheim" wil hebben toegeschreven, wijl ze teruggeeft: „in der cameren of in der cellen" en zelfs kortweg: „Soe die camer bet gehuet wort." De geleerde pater Benedictijn is echter geheel vreemdeling in Jerusalem, d. i. in Windesheim. Met de pennevruchten van Busch en van den Kempenaar heeft hij blijkbaar te weinig kennis gemaakt. Beiden noemen niet alleen hunne „Behausung" honderden malen „cellen", Thomas schreef zelfs in zijne *Exercitia spiritualia* een hoofdstuk met name „De custodia cellae et exteriorum sensuum", in zijne tweede *Exercitia spiritualia* weder een kapittel „De custodia cellae" en in zijn *Libellus de solitudine et silentio* al wederom een nummertje „De quiete cellicolae de turbine saeculi." Geen enkele maal wordt het woon- en slaapvertrek van een regulieren kanunnik door hen „camera" geheeten. Spreken zij somtijds van „camera" in hunne kloosters, dan bedoelen zij blijkbaar een ander en doorgaans meer publiek vertrek [1]), b.v. de kapittelkamer. Alleen waar van de vaak ruimere, anders ingerichte, somtijds voor twee of meer personen dienende woonvertrekken der „devoti" of der broeders van het Gemeene Leven, die geen kloosterlingen waren, spraak is, wordt „camera" [2]), eene enkele maal ook „camerula" [3]) door Thomas gebruikt. Voor broeders of zusters van het Gemeene Leven kan de door Dr. Wolfsgruber uitgegevene vertaling bestemd zijn geweest.

Zoo weinig geeft het door Gersen's vrienden uit de Imitatie geopperde grond om aan te nemen dat de schrijver Benedictijn was; zoo goed is het te vereenigen met onze stelling dat hij tot de kloostervereeniging of „het kapittel" van Windesheim behoorde.

Haar ontstaan had die vereeniging — waarmede de lezer, om hetgeen volgen zal te begrijpen, nader kennis moet maken — te danken aan een man wiens naam in Nederland een zoo ge-

---

1) *Chron. montis s. Agnetis* c. 25: „Visitatores in camera sedebant." *Chron. Windes.* L. II. c. 49: „in domum hospitum aut cameram privatam" (van den prior-superior).

2) O. a. in *Vita Luberti Berneri* meermalen, waar echter zelfs deze „camerae" ook een enkele maal „cellae" heeten.

3) In *Vita Arnoldi Schoonhov.*: „Simul una camerula contenti."

vierden klank heeft, Gerrit De Groote. [1]) Van deftige en bemiddelde ouders in 1340 te Deventer geboren deed hij zijne lagere studiën aan de vermaarde kapittelschool aldaar zoomede, naar het schijnt, aan die van Keulen en Aken en ging zich verder bekwamen aan de destijds meest beroemde aller universiteiten, die van Parijs, alwaar hij pas 18 jaren oud het meesterschap verwierf. Ongelukkig liet hij zich door slechte makkers medesleepen, deed ook aan astrologie en magie, ging groot op zijne zeldzame gaven en bekwaamheid en leidde vele jaren, ofschoon reeds in de lagere kerkelijke orden, een zeer wereldsch en weelderig leven. Doch Gods genade wachtte hem. Een Karthuizer geworden vriend zijner jeugd, de te recht beroemde Hendrik Aeger of meestal Van Kalkar bijgenaamd, was in de hand der goddelijke Voorzienigheid het werktuig tot zijne bekeering. Gelijk Gerrit niets ten halve deed, zoo toonde hij zich ook nu een geheel nieuw mensch. Van de ijdele schoolsche twisterijen zag hij af, van zijne beneficiën te Aken en te Utrecht ontdeed hij zich, een gedeelte zijner erfgoederen zelfs maakte hij te gelde en ging een tijd lang als een Karthuizer leven in het Karthuizerklooster bij Arnhem. Hij ware er gaarne gebleven, doch men vond beter dat de vurige, bedrijvige man zijne rijke gaven besteedde aan het openbaar predikambt, waartoe hij dan ook, inmiddels diaken gewijd, van Utrecht's bisschop, Florens van Wevelinchoven, eene geheel bijzondere machtiging bekwam. Nu zag men hem alom optreden, geestelijken en leeken tot eene „devote" levenswijze vermanen, tegen bestaande misbruiken uitvaren, opkomende sekten bestrijden met al het vuur dat in hem gloeide. Wat niet uitblijven kon gebeurde: hij haalde zich veler vijandschap op den hals. Machtige verbitterden wisten zelfs den bisschop tegen hem in te nemen: door eene

1) Prof. Acquoy vermeent uit oude door Dumbar medegedeelde oorkonden te bewijzen dat men „Gerrit De Groote" of „Gerrit Groot" moet zeggen. Vooral op „Geert" heeft hij tegen. Hem werd, zegt hij, door een echt Deventersch man verzekerd, dat „Geert" als mansnaam te Deventer niet in gebruik is. Hij heeft voorbijgezien dat in diezelfde oorkonden toch ook gesproken wordt van „heren Gherdes vader ende heren Gherdes olde vaderen", een bewijs, dunkt mij, dat de naam „Geert" niet behoeft ontstaan te zijn, zooals hij gist, uit misverstand van de samentrekking in het woord Meester Geertshuis voor Meester-Gerritshuis. De samentrekking zelve in dit woord bewijst, mijns inziens, dat „Gerrit" in „Geert" werd saamgetrokken. Zou men niet behooren aan te nemen, dat ook te Deventer destijds „Gherit" de deftiger vorm was, en „Ghert" of „Gheert" de in de wandeling gebruikelijke vorm?

algemeen luidende, doch op hem bijzonder gemunte verordening werd hem het prediken ontzegd. Rusten echter kon de ijverige man niet; hij schiep zich nu vooral te Deventer een bescheidener werkkring: dien van jonge lieden tot zich te trekken en voor „de moderne devotie" te winnen. Om hen nuttig bezig te houden en tevens hun levensonderhoud — want het waren meest onvermogenden — te doen winnen liet hij hen tegen betaling van schrijfloon de H. schrift, de werken der kerkvaders en allerlei stichtelijke boeken kopiëeren.

Bij deze jonge lieden, studenten, aankomende geestelijken en daarom „klerken", d. i. „clerici" genaamd, die Meester Gerrit omgaven, voegde zich weldra een man van ongeveer dertig jaren, gelijk Prof. Acquoy hem noemt „eene hoogst merkwaardige en liefelijke persoonlijkheid." Eene dier persoonlijkheden welke men liefkrijgt van het oogenblik dat men ze ontmoet; die geen vijanden kunnen hebben; die onder gelukkige omstandigheden een invloed oefenen aan grooter geesten niet gegund. Eene dier stille, bescheidene en degelijke naturen welke uit zich zelven niet licht in beweging geraken, maar eens door anderen in beweging geholpen niet meer rusten, alles aandurven, alles doorzetten, door hemel en aarde begunstigd alles tot stand brengen; een Zondagskind der natuur en der genade: Florens Radewijns. Van Leerdam geboortig was hij te Utrecht bezitter eener prebende, doch nauwelijks had hij eene preek van Meester Gerrit bijgewoond, of hij verwisselde zijne kanunnikdij in de mijterstad met een nederig vicarisschap te Deventer, om zich van ganscher harte aan den meester aan te sluiten en zijn gemeenzaam verkeer te genieten. Hij schaarde zich te dien einde onder de kopiëerende klerken. Hij had eene slechte hand van schrijven; het deed er niet toe: hij compileerde, liniëerde, corrigeerde voor die beter schreven. Door den meester bezield ging hij weldra verder dan deze had gedurfd: hij stelde voor „Het gemeene, d. i. gemeenschappelijk leven" in te voeren. De Groote maakte zwarigheid: de bedelmonniken, vreesde hij, zouden erg er tegen te keer gaan. Radewijns hervatte, dat men ten minste voor de proef wel eens kon beginnen en dat het misschien met God wel lukken zou. „In Gods naam dan," luidde het antwoord en men begon. Men ging samenwonen in gemeenschap van goederen, een leefregel werd door De Groote ontworpen, tot overste werd Radewijns gekozen die het zich

moest laten welgevallen. Gelofte van gehoorzaamheid werd niet afgelegd zoomin als die van maagdelijke kuischheid en van armoede; toch werden die evangelische raden opgevolgd. Ziedaar het eerste „Fraterhuis," den aanvang der „Broederschap van het Gemeene Leven." Radewijns was de oprichter, maar Radewijns, gevormd, bezield, geleid door Gerrit De Groote. Dat deze al de kracht welke in hem was aan de nieuwe stichting wijdde, behoeft niet gezegd.

Weldra echter, gelijk hij voorzien had, stiet men op tegenwerking: zulk eene vereeniging zonder vormelijke beloften was eene nieuwigheid en wilde er bij velen, vooral bij vele kloosterlingen, gansch niet in. De storm die in aantocht was moest worden bezworen. De Broederschap moest een vasten steun hebben en de veiligste scheen eene vormelijke kloostervereeniging, overeenkomstig met haren aard, waarvan zij als een aanhangsel zijn zou. Een bezoek aan zijnen vriend Johannes Ruysbroek, prior van Groenendal in Brabant, gebracht bepaalde meester Gerrit's keuze tot den aldaar gevolgden regel der reguliere kanunniken van St. Augustinus. De uitvoering van het plan te beleven werd hem niet gegund, helaas! eene besmettelijke ziekte, aan de sponde eens lijders opgedaan, rukte hem weg pas vier en veertig jaren oud.

Gelukkig dat Florens Radewijns er was. Hij deed wat de meester gewild had en zuimde er niet mede: reeds in 1387 verrees te Windesheim het klooster. Zes der eerbiedwaardigste „devoti" of broeders van het Gemeene Leven, eerst naar Eemsteyn geweest om daar de leefwijze der reguliere kanunniken deugdelijk te leeren, werden door den wijbisschop van Utrecht geprofest en een hunner, Werner Keijnkamp, door zijne medebroeders tot eersten prior verkoren. Radewijns, hoe gaarne ook hij het habijt hadde aangetrokken, bleef te Deventer aan 't hoofd der fraters die hem niet konden ontberen.

Wonder hoe dat klooster te Windesheim weldra zijne takken uitbreidde. Eemsteyn, waar de moeder gekweekt was, liet zich alras als dochter erkennen. Bij Arnhem ontstond „Mariënborn," bij Hoorn „Nieuw-licht," bij Zwolle „St. Agnes," waar Johannes à Kempis eerste prior was en eerlang zijn jongeren broeder Thomas opnam. Groenendal ook en andere Belgische kloosters schaarden zich eenige jaren later onder „het kapittel van Windesheim," waartoe eer dertig jaren verstreken waren reeds 45 conventen, 37 van mannen en 8 van vrouwen, behoorden.

Innig vromen de bewoners en bewoonsters dier conventen. Grootsche gestalten, gelijk ze ons door tijdgenooten beschreven worden, die Werner Keijnkamp, Johan Vos van Heusden, Arnold Marwick van Kalkar, Hendrik van Wilsem, Gerrit Delft van Naaldwijk, Hendrik Mande, Gerlach Peters, Johan Schutken, Gerhard van Zutfen, Johannes en Thomas Hemerken van Kempen. Karakters uit één stuk, belichaamde lessen der Navolging: „IJdelheid der ijdelheden en alles is ijdelheid behalve God lief te hebben en Hem alleen te dienen." „Dit is de hoogste wijsheid door verachting der wereld te streven naar het hemelsche rijk." Zij hadden dan ook slechts te verschijnen om in het Constanzer concilie de plechtige goedkeuring van hunnen door sommigen aangevochten regel te verwerven. Ik behoef de geschiedenis der orde niet verder voort te zetten; alleen heb ik nog aan te stippen, dat onderscheidene dier mannen ook als schrijvers op ascetisch gebied werkzaam geweest zijn, en geheel het innerlijk leven van Windesheim in hunne geschriften zich afspiegelt. Getrouw aan hun „ama nesciri" plaatsten zij noch aan 't hoofd, noch aan 't slot hunne namen, maar — het kon niet anders — hunne namen lekten doorgaans toch wel uit.

Tot die Windesheimer schrijvers behoorde, zeg ik, de auteur der Navolging van Christus.

Zeer ondubbelzinnig geeft hij B. I, H. 18. te kennen dat de kloostervereeniging waarvan hij lid is nog niet lang heeft bestaan. Na zijne medebroeders te hebben gewezen op de schitterende voorbeelden der „heilige vaderen," der „heiligen en vrienden des Heeren," der „apostelen, martelaars, belijders, maagden" en alle overigen „die Christus voetspoor hebben willen volgen;" na hunne aandacht bepaaldelijk gevestigd te hebben op het strenge, geheel van de wereld afgezonderde, gansch en al Gode toegewijde leven der „heilige vaders in de woestijn," gaat hij voort: „O! hoe groot is de vurige ijver „aller religieusen in het begin hunner instelling geweest! „O! welk eene devotie van gebed, welk eene beijvering van „deugd, wat groote tucht heeft er geheerscht, welke eerbied „en gehoorzaamheid onder den regel des meesters heeft „in allen gebloeid," enz. „Thans wordt groot geacht wie geen overtreder is, wie hetgeen hij ontvangen heeft met geduld kan lijden." Dat hier sinds lang bestaande orden

bedoeld zijn valt niet te betwijfelen: er is spraak van het verschil tusschen voorheen en „thans." Bepaaldelijk schijnt de auteur bij „regula magistri" het oog te hebben op de aloude orde der Benedictijnen. In de werken aan den H. Bernardus ten minste zie ik wel gedurig van „Regula" zonder meer gesproken, maar de „Magister" wordt ook somtijds genoemd. Genoeg de tegenwoordige religieusen dier oude orden worden geschilderd, gelijk wij hen door Busch [1]) geschilderd zien, als in het algemeen ten minste, „overtreders" van regel en geloften. Dan vervolgt de auteur (n⁰ 6): „Helaas! de lauwheid en nalatigheid *onzes* staats, dat *wij* zoo „spoedig van onzen vroegeren ijver afwijken, en het van „moêheid en lauwheid verveelt te leven. Och! dat de voort„gang van deugden niet geheel in u sliep die dikwijls vele „voorbeelden van devoten hebt gezien." Het is duidelijk dat de schrijver zich en zijne medebroeders van de religieusen der reeds lang bestaande orden onderscheidt. Vooreerst, het heeft geruimen tijd geduurd, zegt hij, alvorens deze zoo ontaard zijn: hij beklaagt zich, dat hij en zijne medebroeders „zoo spoedig" reeds „van den vroegeren ijver afgaan." Ten tweede, schetst hij de leden der oudere orden in 't algemeen als „overtreders en niet eens geduldig kunnende dragen wat zij hebben ontvangen," (acceperunt) — hij wil denkelijk zeggen, „op zich genomen" (susceperunt) — zich en den zijnen heeft hij slechts te verwijten dat zij „van den vroegeren ijver afgaan." Dit laatste, wat vrome zielen zich altijd zullen verwijten en dikwijls niet te onrechte, is dan ook het aanbeeld waarop wij hem de geheele Imitatie door gedurig zien slaan. Gebrek aan vurige devotie, kleine tekortkomingen aan regel en gebruiken, kleine liefdeloosheden in gedachten, woorden en werken, het niet geduldig, niet blijmoedig aanvaarden van vernederingen: ziedaar hetgeen hij in zich en de zijnen berispt of waartegen hij zich en de zijnen waarschuwt. Hoe geheel anders zouden wij hem hooren spreken, indien hij tot de oudere orden behoord had, bepaaldelijk indien hij het zwarte habijt der zonen van St. Benedictus had gedragen en onder „den regel des meesters" geleefd! Al was hij voor zich zelven vroom en onberispelijk,

---

1) *Chron.* bl. 212: „Pauci quippe ordines, Carthusiensibus et quibusdam Cistersiensibus exceptis, regulae et constitutionum suarum tunc temporis erant observatores, sed magis earum et trium totius ordinis substantialium (votorum) in omni pene religione aperti transgressores." Allertreurigste bijzonderheden noemt hij bl. 268.

wij zouden hem zien te doen hebben met medebroeders die zich aan grove overtredingen schuldig maakten, wij zouden hem die overtredingen hooren noemen en er tegen uitvaren, gelijk b.v. een H. Bernardus deed.[1]) Welnu, toen bovenstaande woorden door hem geschreven werden, was de Windesheimer orde werkelijk nog eene jonge: pas ongeveer dertig jaren had zij bestaan. En dat hare leden geen overtreders mochten genoemd worden, maar verreweg de meesten zich hoogstens van gebrek aan vurigen ijver hadden te beschuldigen, blijkt uit alle de werken van Thomas à Kempis en van Johannes Busch.

Een ander, nog veel duidelijker en geheel afdoend bewijs voor het feit, dat de auteur der Navolging tot de Windesheimer orde behoorde, is te vinden in den kring van lezers waarvoor het boek werd bestemd. Drie soorten van lezers heeft hij klaarblijkelijk op 't oog.

Dat hij ten eerste en hoofdzakelijk voor zijne „broeders," zijne medekloosterlingen, schrijft, geeft hij zeer onbewimpeld te kennen en wordt dan ook wel door niemand betwijfeld. Gestadig spreekt hij van zaken alleen in kloosters te huis behoorende. Een geheel hoofdstuk wijdt hij opzettelijk aan „het monniksleven." Herhaaldelijk gewaagt hij zelfs van de „professie," d. i. de plechtige aflegging der beloften van gehoorzaamheid, van armoede en van maagdelijke kuischheid. Meermalen worden dan ook zijne „broeders" met religieusen van andere orden door hem vergeleken.

Hij richt zich echter tevens tot eene tweede soort van lezers, zijne halve broeders als 't ware, welke hij „devoti", „homines devoti", „devoti fratres" noemt. Dezen zoo goed als de religieusen of monniken raken vele zijner lessen en vermaningen en dat zij ook ze zich zullen aantrekken is kenlijk zijne bedoeling. Zulk een wijderen kring van broeders die door geen geloften waren gebonden kenden weinig kloosterorden. De Benedictijnen, o. a. hadden ze niet. De Franciscanen en Predikheeren bezaten ze in hunne „Tertiarissen" of „broeders van den Derden Regel", maar — behalve dat de auteur der Imitatie zeer zeker geen lid van eene der beide laatstgenoemde orden was — „devoten" of „devoti fratres" als bij uitnemendheid heetten alleen de broeders van het Ge-

1) Zoo de auteur der Navolging Benedictijn geweest ware in de 13de eeuw, hadde hij toen reeds den ordebroeders voor wie hij schreef heel wat anders te verwijten gehad.

meene Leven door Radewijns gesticht, uit wie de Windesheimer kloosterlingen, zooals wij zagen, voortgesproten waren en met wie zij steeds in de nauwste betrekking bleven. Op hen ook is het dat de schrijver zinspeelt B. I, H. 17 met de woorden: „Non est parvum in monasteriis vel *in congregatione* habitare et inibi sine quaerela conversari." „Monasteria" zijn de kloosters waarin zijne medereligieusen leefden, „congregatio" is eene „vergadering" of, gelijk men ook wel zeide, een „huis" der broeders van het Gemeene Leven. Zoo spreekt eene door Dumbar [1]) medegedeelde oorkonde uit het jaar 1399 van „domus seu congregationes sororum seu baginarum" (de zusters van het Gemeene Leven werden dikwijls „Begynen" of „Begynkens" genoemd). Zoo heeten in het meermalen door mij aangehaalde handschrift der onbekende Deventersche zusters hare in „Meestergeerdeshuus" wonende medezusters van het Gemeene Leven „die andere vergaderinge." Zoo schrijft bij Busch ook Johannes Vos van Heusden: „Op deze wijze plegen de broeders der devote vereenigingen (devotarum congregationum) en de broeders te Windesheim zich te oefenen", waar hij „de vereenigingen" kenlijk van kloosters, als dat te Windesheim, onderscheidt. Zoo spreken Busch zelf in zijn *Chronicon* en Thomas à Kempis in zijne onbetwiste werken gedurig van „congregationes" als hunne Fraterhuizen in tegenstelling van hunne „monasteria" of „claustra."

Wèl toeziende ontwaart men nog eene derde soort van lezers voor wie de Navolging oorspronkelijk werd bestemd. B. I, H. 20 leest men: „Nunquam promittas tibi securitatem in hac vita, quamvis bonus videaris coenobita aut devotus *eremita*." „Coenobitae" zijn de gewone gemeenschappelijk levende kloosterlingen, die geen „clausura" of „slot" hebben, maar wien het vrijstaat somtijds uit te gaan. „Eremitae" heetten oorspronkelijk vromen of religieusen die in de woestijn leefden afgezonderd van elkander, behalve dat zij op gezette tijden, b.v. om de H. Mis te hooren of te zingen, bijeenkwamen. Later werd die benaming verder uitgestrekt en ook wel toegepast op kloosterlingen welke bijeen woonden, doch in zooverre van de wereld afgezonderd leefden dat zij zich opsloten binnen hun klooster en een daaraan verbonden afgebakend terrein. Zulke „eremieten" waren toen het Eerste

1) *Kerkelijk en wereltlijk Deventer*, I, bl. 531.

Boek der Imitatie ontstond de religieusen veler Windesheimer kloosters met toestemming van het generaal-kapittel reeds geworden, en later nam hun aantal derwijze toe dat de „inclusi" of „beslotenen", gelijk zij meestal genoemd werden, ongeveer een derde deel van het geheele getal monniken uitmaakten. [1]) Ook het verband waarin de benaming „eremita" hier voorkomt bewijst, dat de auteur op die „beslotene", gelijk men zeide „naar de wijze der Karthuizers" levende medebroeders [2]) doelt. De titel van het hoofdstuk luidt: „Van de liefde voor eenzaamheid en stilzwijgen." Hij beschrijft de gevaren van het uitgaan en het spreken met menschen. Hij voert de spreuk aan (van Seneca, wat den zin betreft), welke het Windesheimsche handschrift vertaalt: „Also dicke als ic gheweest heb onder die menschen so bin ic mynre mensche weder gecoemen." Doch al is het, gaat hij voort, dat men zich met de borst op een afgezonderd leven toelegt, al is het dat men een goed coenobiet of zelfs een devoot eremiet [3]) schijnt, zekerheid moet men zich nimmer beloven.

De drie soorten van lezers voor wie de Imitatie bestemd werd, ik herhaal het, moeten ons aan eenen schrijver uit den Windesheimer kring doen denken: geen enkele andere orde kende samenwonende geaffilieerde broeders zonder geloften kloosterlingen en onder deze weder eremieten. Wel waren er te allen tijde hier en daar geestelijken en leeken, die elk voor zich als „kluizenaars" leefden, die zich bij wijlen vormelijk in eene „kluis" lieten „opsluiten" of zelfs inmetselen; wel werd ook soms aan kloosterlingen door hunne oversten vergund alzoo te doen: maar dat de auteur der Navolging voor zulke sporadische eremieten schreef is geheel onaannemelijk. Hij plaatst zijn „eremita" naast zijn „coenobita", en bedoelt derhalve blijkbaar kloosterlijk samenwonende „opgeslotenen", als slechts de Windesheimer orde nevens hare niet opgeslotene coenobieten heeft gehad.

Beschouwen wij den Windesheimschen leefregel, wij vinden

1) Zie Dr. Acquoy, t. a. p., II, bl. 277.

2) Hunne huizen worden door Thomas à Kempis (*Chronicon montis s. Agnetis*, bl. 105) genoemd „inclusagia". Ook Ruysbroek onderscheidt tusschen „cloesters ende clusen". Kluizenaars heette men de „eremieten."

3) P. 1, *Serm. ad nov.*, Serm. 2, n. 4 geeft Thomas à Kempis dezelfde gedachte aldus: „Quocumque autem perrexeris, scito quoniam diabolus tibi adversabitur, et sequetur te tua passio, etiam si solus fueris et inclusus." Hier staat voor „eremita" het gewone „inclusus". De novicen die hem hoorden konden inclusi worden en sommige zouden het allicht.

hem volkomen strookend met den leefregel welke naar de auteur te kennen geeft door hem en zijne medebroeders wordt gevolgd. Ongelijk heeft pater Mella met Thomas à Kempis, den Windesheimer, smalend als een op zijn gemak levenden kanunnik — „agiato canonico" — te beschrijven: men leefde in de Windesheimer orde strenger dan b. v. in de Societeit van Jesus, strenger ook dan de Benedictijn Johannes Gersen zou geleefd hebben. Maar men „ging" er niet zoo „zelden uit", men „leefde" niet zoo „afgezonderd," men „at" niet zoo „allerarmoedigst," men „arbeidde" niet zoo „veel," men „ging" niet zoo „grof gekleed," men „sprak" niet zoo „weinig", men „waakte" niet zoo „lang," „stond" niet zoo „vroeg op," „had" niet zulke „lange gebeden," als o. a. de Karthuizers. Wie den Windesheimschen regel nauwkeurig wil kennen, hem mag ik verwijzen naar Prof. Acquoy. [1])

Inhoud, strekking, toon der Navolging stemmen dan ook treffend met die van andere Windesheimsche geschriften overeen. Veel van het behandelde natuurlijk zou ieder kloosterling, tot welke orde hij ook behoorde, hebben behandeld. Gehoorzaamheid, kuischheid, armoede, onderhouding van den regel, versterving, stilzwijgen, geen religieus die daarvan niet gedurig zou spreken. Op bijzonder strenge lichaamskastijding echter wordt nergens door den auteur aangedrongen, zoomin als door andere Windesheimer schrijvers. Ook op vlijtige beoefening der wetenschap niet. „De gezegden der wijsgeeren" toont hij wel te kunnen missen, en van hooge bespiegelingen zelfs over kerkelijke leerstukken is hij geen bijzondere vriend: volkomen in den geest van Meester Gerrit's school. De herderlijke bediening, bepaaldelijk het predikambt met de velerlei gevaren daaraan verbonden, komt niet ter sprake: de Windesheimers deden er toen nog niet aan. Mag men van tonen spreken waarin geschriften evenals Gregoriaansche zangstukken worden gesteld, dan is die der Navolging al wederom geheel dezelfde als die der Windesheimers. Dezelfde grondtoon, dezelfde variatiën, dezelfde sluitnoot, ik bedoel dezelfde opgewekte en rustige stemming, dezelfde kring en gang van gedachten, dezelfde zegswijzen en uitdrukkingen, alles hetzelfde. Om dit eenigszins volledig te bewijzen zou ik veel meer ruimte behoeven dan waarover ik beschikken

1) Eerste Deel, Hoofdstuk IV.

durf. Men leze Johannes van Schoonhoven, men leze Gerhardus van Zutfen, men leze Radewijns, men leze Mande, men leze de werken van Thomas à Kempis, waarover wij in het volgende hoofdstuk bepaaldelijk zullen hebben te spreken: 't zijn overal getrouwe variatiën van één en hetzelfde lied. Dat de Windesheimers, gelijk de auteur der Navolging, bijzonder bij Ruysbroek school gingen is bekend. Gerrit De Groot reeds dweepte met den Groenendaler prior dien hij ging bezoeken, en hoe Hendrik Mande wel de „Noordnederlandsche Ruysbroek" genoemd wordt, hoorden wij boven.

De auteur der Imitatie was derhalve Nederlander en regulier kanunnik der Windesheimsche orde; [1]) dit vlei ik mij zoo duidelijk te hebben aangetoond als het zeker zijn zou indien hij zich eigenhandig als zoodanig hadde onderteekend. Slechts heb ik nog eene moeilijkheid op te lossen welke door Gersen's vrienden in den laatsten tijd geopperd wordt uit B. IV, H. 5. Daar leest men: „De priester in de gewijde kleederen gedost „bekleedt de plaats van Christus. Vóór zich en achter zich „heeft hij het teeken van 's Heeren lijden, opdat hij God „nederig en smeekend vrage voor zich en voor het geheele „volk. Hij heeft vóór zich en achter zich het teeken van 's Hee„ren kruis, om gestadig het lijden van Christus te gedenken. „Vóór zich draagt hij het kruis op de kasuifel, opdat hij „Christus' voetspoor vlijtig beschouwe en ijverig trachte te „volgen. Achter zich is hij met het kruis geteekend, opdat „hij alle wederwaardigheden, welke ook, door anderen aange„daan zachtmoedig voor God verdrage" enz. Zoo kon in Nederland de auteur niet schrijven, werpt men ons tegen: vóór op de kasuifel draagt de priester in Nederland geen kruis. Vroegere Gersenisten hadden wel gelijk daarvan te zwijgen, want dezelfde moeilijkheid zou in elk geval tegen Gersen pleiten: achter op de kasuifel mist de priester in Italië het kruis. 't Is waar, dat Gersen's tegenwoordige kampioenen

1) Dr. Wolfsgruber durft thans nog beweren dat hij dit niet kan geweest zijn reeds wijl hij zich „religiosus" noemt, terwijl de Windesheimers zich niet „religiosi" maar „clerici" heetten. Hij tracht dit laatste te bewijzen uit plaatsen der andere werken van Thomas à Kempis, waar deze „religiosi" van „clerici" onderscheidt. Indien hij Thomas en Busch opmerkzaam wil lezen, zal hij bevinden, dat ook bij dezen door „clerici" in tegenstelling van „religiosi" gewone seculiere geestelijken, vooral der lagere orden, verstaan worden, en de Windesheimer paters zich steeds als „religiosi" maar nooit als „clerici" hebben bestempeld.

vermeenen zich te kunnen redden; in Italië mag volgens hen de priester gezegd worden ook „achter zich" met het kruis te zijn geteekend, wijl op de stola somtijds boven de kasuifel uitkijkend wel degelijk een kruisje te zien is. Eene uitvlucht echter en niets meer. Vooreerst is het gansch niet zeker of liever is het hoogst onwaarschijnlijk, dat zulks in Italië ook reeds het geval was toen de Imitatie werd te boek gesteld, en daarenboven is het duidelijk dat zoo iets aan de bedoeling des schrijvers geenszins voldoet. Wel zegt hij dat de priester „achter zich met het kruis is geteekend," maar hij wil zeggen dat de priester het *draagt*. Na de aangehaalde woorden leest men: „vóór zich draagt hij het kruis opdat hij zijne eigen zonden betreure, achter zich (natuurlijk: draagt hij het) opdat hij ook anderer misdrijven door medelijden beweene" enz. Het zoo kleine kruisje op de stola kon hij bezwaarlijk gezegd worden te dragen. De waarheid is, dat de auteur der Navolging tijdens de twee laatste eeuwen noch in Nederland noch in Italië aldus zou kunnen geschreven hebben.

De Windesheimsche regulier echter had de kasuifel dagelijks voor oogen zooals hij ze beschrijft. Zij droeg destijds nog geen kruis als thans, bestaande uit een breeden hoofdbalk en twee daaraan rechthoekig verbondene even breede dwarsbalken. Eene strook van niet veel meer dan 12 à 13 centimeters breedte verhief zich vóór van beneden tot op de borst, verdeelde zich daar in twee even smalle strooken welke schuins naar beide schouders liepen en er over heen, om zich weder op den rug te vereenigen, vanwaar de strook rechtuit nederdaalde tot op den rand. Zulke strooken vóór zoowel als achter een kruis vertoonend ziet men nog, gelijk Malou aanmerkt, op twee kasuifels van den H. Thomas van Canterbury, de eene thans in de Michaelskerk, de andere in de kathedraal te Doornik, doch ik mag er bijvoegen, dat zulke kasuifels althans in Duitschland, in België en in Nederland nog gebruikt werden toen de Navolging van Christus ontstond. Voor Duitschland getuigt het eene schoone miniatuur, waarvan ik een plaat vóór mij heb, uit het einde der 14de of het begin der 15de eeuw: men ziet er eenen priester met dergelijke kasuifel afgebeeld. Voor België en Nederland bewijst het eene plaat nog uit de 16de, onder meerdere in mijn bezit, naar schilderstukken van onzen Maarten van Heemskerk vervaardigd. Het Latijnsche onderschrift luidt: „Geef ons heden ons dagelijksch brood."

Op den voorgrond ligt eene schare van mannen en vrouwen om het dagelijksch brood voor 't lichaam te bidden. Op den tweeden grond staat een priester van den kansel voor eene andere schare het brood des goddelijken woords te breken. De achtergrond vertoont een hoofdaltaar en eene communiebank, waarachter een ordesgeestelijke het levend zielebrood uitreikt. Den pater in het volle misgewaad ziet men dus van voren: zijne kasuifel ofschoon aan de armen reeds eenigszins uitgesneden heeft van voren de smalle strook, op de borst zich verdeelend in twee even smalle, welke schuins naar de schouders oploopen om blijkbaar er over heen te gaan en op den rug zich weder te vereenigen. Men weet dat Heemskerk wel later meest in België gevestigd, maar toch geboren en getogen Noord-Nederlander was. Er zijn van die oude kasuifels met een zoogenaamd gaffelkruis vóór en achter nog wel minder of meer verwaarloosde en beschadigde exemplaren hier en daar overgebleven. De Katholieke kerken te Loenen en te Oldemarkt bezitten er elk een, het aartsbisschoppelijk museum te Utrecht bezit er meerdere. Alle uit de vijftiende eeuw afkomstig of weinig later.

Vroeger waren het dan ook de Kempisten die zich op de boven aangevoerde woorden beriepen tegen Gersen, bewerende dat immers de kasuifel in Italië het rugkruis miste. Evenzeer ten onrechte, want dat beweren luidde althans te algemeen. 't Is waar, onder meerdere in de 16de eeuw naar schilderstukken van onzen Strada vervaardigde platen vind ik eene, waarop eene pontificale mis in Italië is voorgesteld. De bisschop heeft achter op de kasuifel een rechten balk, geen kruis. Te Rome moet de kasuifel reeds in de tweede helft der 15de eeuw het rugkruis gemist hebben: zóó zijn althans eenige aldaar gewevene gewaden, door Malou beschreven, welke de kardinaal d'Estouteville in 1473 aan het klooster van St. Martinus te Cluni ten geschenke gaf. Daartegenover staat echter, dat nog omstreeks het midden der 16de eeuw te Milaan door den H. Carolus Borromeus [1]) het smalle gaffelkruis vóór en achter voorgeschreven werd. Nu lag Vercelli, waar Gersen zou gewoond hebben, veel dichter bij Milaan dan bij Rome. Zijn wij derhalve voorzichtig en

---

1) *Instrum. supell*, libr. II, pag. 627,

edelmoedig. Een der laatste Gersenisten, pater Mella, verklaart op de kasuifel „niet te veel te willen steunen"; wij kunnen voor Thomas à Kempis dat argument althans nog veel gemakkelijker missen.

Nergens zoo geschikt als hier weet ik een manuscript der Imitatie te behandelen, dat volgens Gersen's vrienden door „Nikolaas van Matzen" en zijne metgezellen naar Mölk in Oostenrijk gebracht werd, toen zij in 1418 uit de abdij van Subiaco daar kwamen om het klooster te hervormen; waaruit dan afgeleid wordt dat het boek zelf reeds vroeger door een Italiaan, een Benedictijn — natuurlijk Gersen — was vervaardigd. Na Grégory [1]) heeft zich bijzonder Dr. Wolfsgruber [2]) daarmede druk gemaakt. Beiden wijzen er op, dat het klooster te Mölk buitendien blijkens een catalogus van 1517 nog 22 manuscripten der Imitatie uit de 15[de] eeuw bezat. De codex waarin bedoeld handschrift voorkomt bevat [3]) eerst onderscheidene andere werkjes, waaronder een van den H. Augustinus, vervolgens: *Liber primus de Imitatione Christi*," eindelijk *Contemplatio S. Bernardi de passione Domini*, sluitende met: „Explicit contemplatio de passione Domini, finitus anno XXI „(d. i. 1421) in die sancti Johannis Baptistae decolationis." Hoe een codex die o. a. een in 1421 vervaardigd handschrift behelst in 1418 uit Subiaco is kunnen medegevoerd worden, [4]) gaat het begrip van een gewoon sterveling te boven, al getuigde ook een Benedictijner abt [5]) in 1641, dat „de traditie" van het klooster te Mölk het getuigde. Dwazer wordt het geval nog door de verzekering welke deze Clemens Raynerius er bij voegt, dat „de verschillende vrome tractaten van den „codex alle met dezelfde hand en gelijke letter zijn geschreven," derhalve met dezelfde hand die bij een er van „XXI" (1421) teekende. [6]) In 1421 kan het handschrift der Imitatie werkelijk

---

1) *Histoire du livre de l'Imitation*, D. I, bl. 180, waar deze codex stoutweg „*Sublacensis* ou Mellicensis I" wordt genoemd, en D. II, 462.

2) *Giovanni Gersen*, bl. 172—174.

3) Volgens opgave van Grégory.

4) Misschien zal Dr. Wolfsgruber mij gaan tegenwerpen dat het jaartal 1421 slechts op het laatste werkje van den codex, niet op de Imitatie behoeft te slaan, welke er later bij kan ingebonden zijn. In dat geval zou het handschrift der Imitatie evengoed als nog later vervaardigd kunnen beschouwd worden.

5) Zie het geheele stuk bij Grégory, II, bl. 462—463.

6) De geheele zaak wordt eenigszins duister door een paar oude brieven volgens Dr. Wolfsgruber (bl. 242) in het klooster te Mölk nog aanwezig. „F. Philibert von Mölk

te Mölk zijn vervaardigd daar het Eerste Boek, zooals wij deels bewezen, deels bewijzen zullen, in 1416 of 1417 uit de pen des auteurs is gevloeid. Laat de codex dan, zooals men wil, geschreven zijn door pater Petrus van Rosenheim, eenen der makkers van Nicolaus van Matzen, die te Mölk in 1418 gekomen daar immers, gelijk Dr. Wolfsgruber zelf mededeelt, „prior werd" en er derhalve bleef. Van Matzen en Van Rosenheim mogen te Subiaco in de orde zijn getreden, zij waren blijkens hunne namen Duitschers, hadden dus betrekkingen met Duitschland en bekwamen gemakkelijk ter kopiëering eene in Duitschland vervaardigde kopie der Navolging van Christus. Waarlijk Gersen's vrienden moesten liever in het belang hunner zaak de bibliotheek van Mölk laten rusten. Wel verre van voor hunnen held te spreken verheft zij zich luide tegen hem. Indien de geheele Imitatie reeds bijkans twee eeuwen bestond, waarom werd in den Mölkschen codex van 1421 slechts het Eerste Boek gekopiëerd? Indien het onsterfelijk werk in Italië onstaan is, waarom heeft Italië betrekkelijk zoo weinig handschriften er van uit de 15de eeuw aan te wijzen, terwijl er in een Duitsch klooster, te Mölk, meer dan een twintigtal werden gevonden? Waarom zijn er verder onder die van Mölk zelf nog al eenige waarin het Vierde Boek wordt gemist? Waarom is dit Vierde Boek in de Mölksche handschriften welke het bevatten vermeerderd met drie kapittels die er kennelijk vreemd aan zijn, namelijk met een 19de kapittel behelzend: „Octo invitatoria praecipua de sanctissimo sacramento", een 20ste: „Duas considerationes damus ut habetur in isto" en een 21ste: „De Sacramento?" Dit alles bevestigt klaarblijkelijk juist hetgeen wij betoogd hebben, dat de Navolging van Christus in de eerste tientallen der 15de eeuw bij gedeelten achtervolgens verscheen en gaandeweg bij gedeelten haren weg vond in steeds wijdere kringen.

---

theilt mit, dass er einen Katalog von Stephan Burkart aus dem Jahre 1517 gefunden habe in welchem drei Bucher über die Nachfolge aus den Jahren 1435, 1438 und 1434 angeführt werden; d.d. 28 Juni 1662. Eerst in een anderen brief van „F. Leopold Wijdemann aus Gemnitz an Roman Molitor von Mölk, d.d. 28 August. 1706" is spraak van een „codex aus Mölk van 1421." Een van beiden derhalve: òf er was te Mölk in 1517 nog geen codex van 1421, òf Burkart gaf dien codex eene andere dagteekening, namelijk hetzij 1434, hetzij 1435, hetzij 1438.

VIERDE HOOFDSTUK.

De Navolging werd geschreven door Thomas à Kempis.

I.

„Thomas Hamerken" (Hamertje) of eigenlijk misschien „Hamer" [1]) aanschouwde ten jare 1379, gelijk anderen willen, 1380 het levenslicht te Kempen in het aartsbisdom van Keulen, doch werd Nederlander zooverre men het met mogelijkheid worden kan. Hoogstens dertien jaren mag hij geteld hebben toen hij te Deventer ging studeeren, en sedert verliet hij ons land niet meer, maar sleet er nog bijkans tachtig jaren levens. Onze taal maakte hij zich des te gemakkelijker geheel eigen, wijl ze van zijne moedertaal [2]) destijds slechts in tongval verschilde, gelijk zelfs thans nog het Kempensch en het Geldersch weinig uiteenloopen. Nauw hechtte hij zich te Deventer aan Florens Radewijns die op zijne beurt hem liefkreeg, hem ondersteuning bezorgde, hem in 1399 toen hij er rijp voor geworden was de deur opende van het nieuwe

1) Zijn broeder wordt „Johannes Hamer de Kempis" genoemd door Busch, *Chron. Wind.* L. II, c. 39.

2) Als een staaltje van het toenmalig Kempensch kan dienen een bij Mooren (*Nachrichten über Thomas à Kempis*) te vinden Schepenbrief van Kempen, waarbij .... „Hein Hontkes, Fya syn wyf..... verkopen an Coenen Ingendael gasthuysmester...... eyne mark Brabends .... up S. Martins dagh .... onderpand ire huys in der Joedenstraten mit misten en stallinghen ...... tusschen Heynen ter Hoerst van der eynre syden en ouch achter en Derich Kaetken van d. a. s. .... 1429 Cyriaci mart."

Windesheimsche klooster op den St. Agnietenberg [1]) bij Zwolle. Zijn oudere broeder Johannes was het die hem daar inkleedde en na een zesjarigen proeftijd tot de plechtige geloften toeliet. Behalve dat hij ter zake van het Utrechtsche schisma voor eenigen tijd naar het klooster Ludingakerke [2]) de wijk moest nemen, vanwaar hij naar het nonnenklooster Bethanië bij Arnhem werd gezonden als „socius" van den ziekelijken rector, zijnen broeder, bleef de Agnietenberg zijne woonstede levenslang. Hij werd priester gewijd in 1414, werd in 1425 en nogmaals in 1441 tot onderprior verkozen en stierf op St. Jakobsdag 25 Juli 1471, lichamelijk versleten door zijne 92 jaren, maar „op het feest van St. Antonius Belijder" had hij aan zijne „Kronijk van het klooster op den St. Agnietenberg" nog mogen pennen. In een afschrift van zijn werk *De disciplina claustralium* getuigt van hem een tijdgenoot: „In 't jaar des Heeren 1464 leefde nog de auteur van dit tractaat, broeder Thomas, geprofest kanunnik-regulier op den St. Agnietenberg in het bisdom van Utrecht bij Zwolle. Een hoogbejaarde man destijds en die voor den oudsten der geheele orde werd gehouden. Hij was kort van gestalte, maar groot in deugden; zeer godvruchtig, gaarne alleen en nooit ledig; zorgvuldig bewaarde hij zijnen mond, ofschoon hij met devoten gaarne sprak over goede dingen, b. v. over de oude zeden en vaders, en dan was hij werkelijk aardig. In het spreken en schrijven was hij er meer op uit het gemoed te ontvlammen dan het verstand te scherpen. Hij was zeer ingetogen van zeden en ontweek wie van onverschillige en wereldsche zaken vertelden; ongetogenen en misdrijvenden wees hij vlijtig terecht; minzaam vermaande hij, tot beter aansporende; minzaam en spraakzaam was hij jegens allen, bijzonder jegens devoten en geringen. Dit weinige van zijne veelvuldige goede hoedanigheden hebben wij vernomen van een der paters, die hem bijzonder heeft gekend." Moet de

---

1) Een andere Johannes van Kempen, alvorens ingekleed te zijn in 1398 op den Agnietenberg overleden, was „cognatus" van den reeds vroeger gekomen Hermannus van Kempen, „Bestikey" genaamd. In hetzelfde jaar als Thomas werd ingekleed Godefridus van Kempen, uitstekend schrijver, zanger, verluchter en schilder, die in 1449 overleed. *Chronicon montis S. Agnetis*, c. 6. 7. 8. 26, Thomas' broeder Johannes van Kempen stierf in 1432, 67 jaren oud, als rector van het zusterklooster Bethanië bij Arnhem. Ald. c. 94.

2) Thomas zelf schrijft „Lunenkerc" en „Lunenkerca" *Chren. montis St. Agnetis* c. 22.

man hier geteekend niet de auteur der Imitatie of een dubbelganger van hem zijn geweest? [1])

Dat hij het is die de wereld met het onsterfelijk boek heeft begiftigd, blijkt uit zijne andere werken daarmede vergeleken, blijkt uit een eigenhandig door hem geschreven en onderteekenden codex, blijkt uit een aanzienlijk getal gelijktijdige afschriften met zijn naam, blijkt uit de stelligste getuigenissen zijner vrienden en tijdgenooten, blijkt uit de overlevering van het klooster waarin het boek door hem werd geschreven.

Onder den titel *Thomae à Kempis opera varia* werd reeds in 1473 bij Nic. Ketelaer en Ger. Van Leempt te Utrecht een goed deel zijner werken gedrukt. Meer bevatte de Neurenberger uitgave van 1494, wederom meer die van Judocus Badius Ascensius te Parijs in 1523, het volledigst echter waren de door Sommalius te Antwerpen in 1601, 1607 en 1615 bezorgde. Deze getuigt ze bijkans alle te hebben gegeven of verbeterd naar handschriften van Thomas zelven, en waar dezulke ontbraken was hij beter dan iemand vóór of na hem in de gelegenheid om van andere voortreffelijke gebruik te maken. Hij leefde in België, waar zelfs thans nog in bijzondere zoowel als openbare bibliotheken een aantal der uitstekendste manuscripten van 's Kempenaars werken worden gevonden; hij behoorde daarenboven als Jesuïet tot eene orde wier kostbare boekerijen alles bevatten wat hem voor zijne studiën dienstig kon zijn. Nooit werd dan ook tegen de echtheid der door hem in 't licht gezonden werken van Thomas, de Navolging uitgezonderd, eenige twijfel van gewicht geopperd, en nog minder heeft iemand er ooit aan gedacht de echtheid van 's Kempenaars door Rosweijde uitgegeven „Kroniek van het klooster op den St. Agnietenberg" in twijfel te trekken. Sommalius geeft de werken in Drie Deelen. Het Eerste behelst:

Sermones triginta ad novitios.

Sermones novem ad fratres.

Conciones et meditationes triginta utilissimae.

---

1) Grégory weet (D. II, bl. 218 vlg.) van Thomas, o. a. de fraaiigheden mede te deelen, „que du nom de sa famille, Hemercker, qui signifie en français Martel, il fut „appelé le *marteau des coeurs* (achter in het *Sommaire* staat: „son nom d'Agnation fut „changé en celui de *marteau des coeurs*), dat hij wegens het Utrechtsche schisma in ballingschap ging naar „Lunekerke en Hollande et pendant ce malheur composa un livre *De ferenda Cruce* (waar geen sterveling van weet), qu'il tira du traité de l'Imitation," enz.

Het Tweede:

De imitatione Christi.

Soliloquium animae.

Hortulus rosarum.

Vallis liliorum.

De tribus tabernaculis (nempe de paupertate, de humilitate, de patientia.)

De disciplina claustralium.

De fideli dispensatore.

Hospitale pauperum.

Dialogus novitiorum.

Exercitia spiritualia of libellus spiritualis exercitii.

Alia exercitia spiritualia viri religiosi.

Doctrinale seu manuale juvenum.

De vera compunctione cordis.

De solitudine et silentio.

De recognitione propriae fragilitatis.

Epitaphium breve seu enchiridion monachorum.

Manuale parvulorum.

De elevatione mentis ad inquirendum summum bonum.

Alphabetum parvum monachi in schola Christi.

Consolatio pauperum et infirmorum.

Orationes piae of septem diversae orationes spirituales.

De mortificatione sui ipsius.

De humilitate.

De vita bona et paupca

Vita boni monachi.

Doctrinae duae alta mente reponendae, zijnde twee gedichten.

Cantica spiritualia, of hymni et cantica spiritualia valde pia.

Het Derde Deel bevat:

Vita venerabilis M. Gerardi Magni, vulgo Groot.

Vita D. Florentii, waarachter Epistola ejusdem ad quemdam regularem in Windesheim.

Vita Joannis Gronde.

Vita Domini Joannis Brinckerinck.

Vita D. Luberti Berneri, waarachter een brief van dezen ad Dominum Florentium enz.

Vita D. Henrici Brune.

Vita D. Gerardi Sutphaniensis.

Vita D. Amilii Burensis.

Vita D. Jacobi de Viana.

Vita Joannis Cacabi, vulgo Ketel.

Vita Arnoldi Schoenhove.

Vita Lidewigis (Liduinae) virginis.

Epistolae sex admodum piae et consolatoriae.

Aliquot orationes piae ac devotae de passione Domini nostri Jesu Christi.

Orationes admodum piae.

Cantica spiritualia of Hymni spirituales diversi.

Malou ontdekte nog een door Thomas eigenhandig in het Dietsch geschreven stukje: „Van goeden woerden te horen ende die te spreken," waarvan Hoffman von Fallersleben een nauwkeuriger tekst heeft bezorgd. Het eenige tot nu toe bekende werkje in de taal des lands.

Gelijk het in latere tijden en in onze dagen bijzonder mode is geworden op allerlei zoogenaamd critische gronden de echtheid van geschriften te ontkennen of althans te betwijfelen, hetzij wanneer ze in den weg staan, hetzij reeds omdat men blijk wenscht te geven van vindingrijk vernuft: zoo zijn ook onderscheidene werken des Kempenaars niet verschoond gebleven van die operatiën der critiek. Niemand die er zoo avontuurlijk mede te werk is gegaan als meergenoemde Dr. Wolfsgruber. Sommalius, zoo redeneert hij, schrijft aan Thomas toe niet minder dan „75 sermoenen, 8 brieven, 13 grootere werken, waaronder de Imitatie, en 16 levensbeschrijvingen." Dat is immers veel te veel. „Hoe zou Thomas voor die geschenken terugschrikken! Hij dacht van zichzelven zeer bescheiden. Vergelijk Kroniek van den St. Agnietenberg H. 10; Over de leerlingen van Florentius H. 14." Dat onze Agnietenberger zeer bescheiden was en nederig wist ik, maar de aangevoerde plaatsen moeten drukfouten zijn, want ik vind er van 's mans bescheidenheid niets. Gelukkig echter voor het nageslacht, dat grooten mannen bij hunne uitstekende gaven een gebrekkiger begrip van bescheidenheid ten deel viel, en zij de zwakheid hadden van nog al veel te durven schrijven. Gelukkig voor de nagedachtenis van groote heiligen, dat Dr. Wolfsgruber niet naar Rome geroepen wordt om te spelen voor „duivelsadvocaat". Hij zou waarlijk in staat zijn herziening van menig proces dat tot heiligverklaring geleid heeft voor te slaan. Blijkens vele geschreven boeken had dikwijls eene zeer kapitale deugd, de ootmoedigheid, ontbroken. Immers wat de Kempenaar gedurfd heeft is kinderwerk bij

hetgeen een Hieronymus, een Augustinus, een Johannes Chrysostomus, een Thomas van Aquino, een Bonaventura, een Alphonsus de Liguori zich hebben veroorloofd. Ten gunste van Thomas à Kempis zou de geleerde schrijver, duivelsadvocaat, in elk geval billijk genoeg moeten zijn twee verzachtende omstandigheden te laten gelden, de zeer mogelijke althans, dat onze vrome monnik het deed uit gehoorzaamheid aan een wenk of een bevel zijner oversten, de zeer zekere, dat hij zijn tweeënnegentigste jaar bereikte en korten tijd voor zijn overlijden nog de pen mocht hanteeren.

De echtheid der opgenoemde werken en werkjes, ook der Imitatie, waar het hier vooral om te doen is, blijkt reeds uit innerlijke gronden, wanneer men ze onderling met elkander vergelijkt.

Van Thomas werkzaamheid als schrijver getuigt de voortzetter zijner Kroniek, dat hij „onderscheidene traktaatjes" (varios tractatulos) heeft samengesteld (composuit) in ongekunstelden en eenvoudigen stijl (in plano et simplici stylo) maar zeer groot in zin en kracht van werk (praegrandes in sententia et operis efficacia). Het ongekunstelde en eenvoudige springt, wat men ook van hem leze, aanstonds in 't oog. Op de kunst van welsprekendheid had hij blijkbaar zich niet toegelegd; van Gerrit De Groote die ze versmaad had was hij een echt achterkind. De Grieksche en Latijnsche schrijvers der oudheid werden, zoover men kan nagaan, in de bibliotheken der Windesheimers weinig gevonden, althans niet de groote meesters van den stijl, Plato, Demosthenes, Thucydides, Cicero, Livius, Virgilius, Horatius. De lessen van Quintilianus werden niet bestudeerd, zelfs de oudere, klassiek gevormde kerkvaders werden niet of weinig gelezen, Augustinus uitgezonderd, die echter ook niet ter hand werd genomen als model van stijl. Ieder vogel zong er zooals hij gebekt was en de Kempenaar was eenvoudig gebekt. Bij hem geen lange, met studie ineengewerkte en weder opgeloste volzinnen; bij hem geen bejag van sierlijke en opgesmukte zegswijs: alles vloeide, gelijk het helder gedacht was, vlot en als van zelf uit de pen. Hoe zeer de Navolging in het bijzonder een toonbeeld dezer soort is, weet men: zoozeer dat zelfs bewonderaars van het boek somtijds zich er aan geërgerd en sommige gemeend hebben zich er over te moeten ontfermen om het te gieten in een sierlijker vorm. Aan het eenvoudige schaden geenszins

de optellingen en herhalingen welke men niet zelden ontmoet: inwendige opgewektheid zal die steeds van zelve te voorschijn roepen. Even natuurlijk en eenvoudig bijgevolg is eenige zwelling met ietwat meer opgebouwde volzinnen in de sermoenen tot de novicen, b.v., die om te treffen en indruk te maken werden gehouden.

Twee andere, met de genoemde volstrekt niet strijdige eigenaardigheden kenmerken schier nog meer alle geschriften des vromen Agnietenbergers: iets muzicaals, zekere maatslag, eene rythmische beweging en een gedurig voorkomend veelvuldig rijmen. Men mag niet zeggen dat die eigenaardigheden tot dusverre onopgemerkt gebleven waren: velen hebben ze gewis bespeurd [1]) en nog meerderen ze gevoeld. Bedrieg ik mij niet, dan werd de Navolging vooral daarom steeds bij voorkeur in den Latijnschen tekst gelezen: het bekorende van rythmus en rijm konden vertalingen onmogelijk teruggeven. Eere nochtans wien eere toekomt: de verdienste van die eigenaardigheden het eerst opzettelijk en grondig te hebben behandeld behoort aan Hirsche toe, die 140 groote bladzijden zijner reeds door ons genoemde *Prolegomena* er aan heeft gewijd. Zij loopen, zeide ik, geenszins in strijd met Thomas' ongekunstelden en eenvoudigen schrijftrant. Kon hij het helpen dat hem eene zoo golvend bewogene en rijmende natuur te beurt was gevallen? Gaarne en heerlijk zong hij zijne getijden en andere kerkelijke gebeden: dat is bekend. Liederen welke hij dichtte zijn ons bewaard gebleven. 't Is waar, dat deze niet in alle opzichten uitmunten; eene levendige en stoute imaginatie en eene hooge vlucht van gedachten zoekt gij er vergeefs. Indien hij ze ook bezeten hadde, de verstorvene, in zich gekeerde monnik hadde ze toch gekortwiekt. Een warm gemoed dat waar het spreekt den waarlijk welsprekende, en waar het zingt den echten dichter maakt: ziedaar de gave van Thomas à Kempis. Moest dat warme, in zachte golving

1) Zeker wel in de 15de eeuw reeds waren ze opgemerkt door den schrijver van eenen codex, in de koninklijke bibliotheek te Brussel berustende, welke de drie Eerste Boeken der Navolging bevat met den vreemden titel: „Hic est libellus qui vocatur *musica* ecclesiastica omnibus in virtute proficere cupientibus valde necessaria; et dividitur in tres partes. Capitula primae partis: De Imitatione Christi et contemptu omnium vanitatum mundi" enz., voor welken titel Mgr. Malou (Recherches, bl. 185) geen anderen oorsprong meende te kunnen vinden dan „la méprise ou le caprice d'un copiste." De kopiïst geeft te kennen dat het boek wel meer aldus werd genoemd.

bewogene, van nature rijmzoekende gemoed niet aan zijn proza zelfs iets zangerigs geven? Moest dit niet te eer het geval zijn, wijl het hem door zooveel voorbeelden werd geleerd?

Dat zonder zekere rythmische beweging, iets musicaals, geen goed en althans geen uitstekend proza wordt geschreven, hebben reeds de oude klassieken ingezien, die immers voorschriften daaromtrent aan de hand doen. Dat klassieke dichters reeds gerijmd hebben was tot in onze tijden minder opgemerkt. Door Grimm is het overtuigend aangetoond in de hexametra en pentrametra van Lucretius, Catullus, Virgilius, Horatius, Ovidius, Tibullus, Martialis en anderen. Slechts was het rijm geen regel en als het aangewend werd veelsoortiger dan het onze. Middelrijmen en binnenrijmen werden meer gebezigd dan slotrijmen, en het rijm zelf zocht men meer in ééne lettergreep dan in twee. Wat vroeger in heroïsche versmaat geschiedde werd later in strophische liederen der Kerk gedaan. Ambrosius rijmde gaarne en gedurig. Sedulius reeds altijd. Bij Alcuinus rijmt steeds de laatste lettergreep van vier achtervolgende regels. In een lofzang van Notker, die ten jare 912 stierf, ziet men reeds voornamelijk het tweelettergrepig rijm te voorschijn komen, dat een tijdlang bijkans regel bleef.

Bepaaldelijk bekwam het rijm zijne plaats in de *Sequentia's* welke onder de H. Mis veelvuldig gezongen werden na het *Graduale*. Aanvankelijk ook hier eenlettergrepig, werd het twee- en drielettergrepig langzamerhand. Ziet men het eerst alleen aan 't einde der regels, weldra dringt het ook binnen in de regels door. De vroegere nog al eentonige herhaling van hetzelfde rijm in meerdere achtereenvolgende regels wordt later door kunstiger rijmvorming vervangen. Tot voorbeelden daarvan kunnen dienen de nog gebruikelijke heerlijke Sequentia's „Lauda Sion" en „Stabat Mater," gene door den grooten kerkleeraar Thomas van Aquino, deze, naar men meent, door een Jacopone vervaardigd. [1])

Dat het rijm ook in andere dichtsoorten, in het spreukdicht en het drama, overging, lag voor de hand, en wat in verband met de Imitatie bijzonder opmerking verdient, het strekte

1) Wijze en verloop dezer verschillende rijmvormingen vindt men beschreven in: *Die lateinische Sequenzen des Mittelalters in musikalischer und rhythmischer Beziehung dargestellt von Dr. Karl Bartsch* (Rostock 1868).

zich zelfs tot het proza uit. Men vindt het eenigen tijd in vele levensbeschrijvingen en kronieken, men vindt het, en tamelijk vroeg reeds, bepaaldelijk in stichtelijke geschriften voor het volk. Zijn ook sommige op naam van den H. Augustinus staande werken waarin het menigvuldig voorkomt dien phenix onder de kerkvaders vreemd, aanmerkelijk later behoeven zij niet te dagteekenen, en een gestadig op *e* rijmend volkslied *Psalm tegen de partij van Donatus* geheeten is buiten kijf door hem gedicht. Gregorius de Groote was blijkbaar een groot minnaar van het rijm. In zijne *Zedelijke uitlegging van het boek Job*, in zijne *Uitlegging der zeven boetpsalmen*, in zijne *Homiliën over Ezechiël*, o. a., is het gedurig en kennelijk met opzet aangebracht. Ook de H. Anselmus rijmde dikwijls, nog meer in vele zijner werken de H. Bernardus, en vooral niet minder wederom dan hij rijmden Hugo en Richardus van St. Victor. De H. Bonaventura deed het eveneens, schoon minder, gelijk dit alles door Hirsche in zeer uitvoerige aanhalingen, welke ik den lezer sparen zal, wordt getoond. Dat ook de in de moedertaal schrijvende Johannes Ruysbroek, wien de auteur der Imitatie, gelijk wij boven toonden, vlijtig gelezen had, veel werk van het rijm maakte, weet ik niet of nog wel door iemand is opgemerkt. Hij rijmt toch ook wel anders, maar bijzonder waar hij in geestdrift schiet. Eene menigte van volzinnen achtervolgens alle op „heit" eindigend vindt men bij hem gedurig, maar hoeverre hij somtijds gaat blijke althans uit een enkel voorbeeld. In zijn boek *Van den rike der lieven* leest men o. a. „Wie dat sal verclaren hi moet overvaren in die overweselicheit, dat onghemetene claere des wert hi daer gheware in des grondes eenvoldicheit. So wert hi daervloyet ende alte male vergroyet in lichte der waerheit. Dat licht schinet ghemeyne op alle die syn reyne ende verclaert al na weerdicheit. So moghen si dan staren ende schouwen sonder sparen dat aanschyn des ghebrukelicheit." Zoo rijmt hij nog een aantal volzinnen voort.

Met zulke voorbeelden voor oogen — immers juist de genoemde vaders en kerkelijke schrijvers behoorden tot de meest gelezene bij de Windesheimers — is het wel nog minder te verwonderen, dat de Kempenaar zijne aangeboren neiging tot rythmische beweging en rijm schier onwillekeurig botvierde. Zelfs waar hij klaarblijkelijk het rijm zocht, waar hij, b. v. woorden der H. schrift omzette ten einde ze te doen rijmen,

mag men het nauwelijks gekunsteld noemen: de natuur ging bij hem in dezen boven de leer.

Behoorden alzoo deze eigenaardigheden tot aard en manier van Thomas Hemerken, dragen zijne ontwijfelbaar echte geschriften er blijk van, dan vinden wij daarin een bewijs voor de echtheid ook der andere werken op Sommalius' lijst, bepaaldelijk der Imitatie. Rythmus en rijm ontmoeten wij in alle, zelfs ook in de geschiedkundige, kroniek en levensbeschrijvingen, ontmoeten wij juist in de Navolging het treffendst en menigvuldigst. Over het rythmische zal ik niet uitweiden: ieder ontwaart dat in den Latijnschen tekst. Het rijm daarentegen in alle zijne soorten en bijzonderheden zal iedereen niet hebben opgemerkt zooals Hirsche, die jaren van de zorgvuldigste en nauwlettendste studie aan het boek heeft besteed. De uitkomsten zijner studie derhalve vermeen ik hier beknoptelijk te moeten mededeelen.

Het rijm is meestal een- of tweelettergrepig, als B. I, H. 1: „justum" en „carum," „admonemur" en „imitemur;" „illuminari" en „liberari." Maar ook soms drielettergrepig, als „patientia" en „potentia," „fueris" en „latueris," „dignatio" en „invitatio." Zelfs vierlettergrepig somwijlen, als in „tribulationes" en „consolationes."

Bij wijlen rijmen alleen de slotmedeklinkers, niet de voorafgaande klinkers, b. v. „tenebris" en „Dominus," „efficit" en „faciet." Zelfs kreupele rijmen als „disputare" en „Trinitati" komen niet zelden voor.

De eenlettergrepige vindt men meest in toonlooze syllaben, als „opera en verba," „ambire" en „extollere." Bij de tweelettergrepige valt de toon gewoonlijk op de voorlaatste syllabe, als in „vilis" en „subtilis," „divitiarum" en terrigenarum." Somtijds evenwel rijmen ook twee toonlooze lettergrepen, als „subjicere" en „fugere."

Ontmoet men het rijm gemeenlijk aan het eind, ook middel- en binnenrijmen, in de Latijnsche poëzij der middeleeuwen zoo geliefkoosd, zijn opmerkelijk menigvuldig.

Middelrijmen in eenzelfden regel ziet men, b. v., in: „qui vult plene et sapide Christi verba intelligere";

„Melius est modo purgare peccata et vitia resecare";

„delectari hic in mundo et postea regnare cum Christo";

„si fueris fide armatus et cruce Christi signatus";

„Eja Domine Deus, amator sancte meus";

„Amor vigilat et dormiens non dormitat."

Binnenrijmen in denzelfden regel:

„Sed contingit quod multi ex frequenti auditu evangelii parvum desiderium sentiunt";

„ut intus sanatus et bene purgatus aptus efficiar ad amandum."

Binnenrijmen in verschillende regels:

„Vere alta verba non faciunt sanctum et justum, sed virtuosa vita efficit Deo carum".

„Opto magis sentire compunctionem quam scire ejus definitionem."

Wonderbaar in hoe veelvuldige herhaling en hoe dooreen de rijmen in de Imitatie zich voordoen. Maken eenvoudige paren het grootste getal uit, niet zelden ook ontmoet men drie, vier, vijf rijmen, vooral slotrijmen achtereen, niet zelden bij de slotrijmen ook middel- en binnenrijmen. Er zijn regels welke van allerlei rijmen letterlijk krielen. De voorbeelden zijn talloos en eenige er van hebben wij reeds gezien. Wie er meer van mocht begeeren, kan zich volkomen stichten in eene menigte welke Hirsche met zijne gewone uitvoerigheid ten beste geeft.

En gelijk door rijm en rythmus, zoo wordt de echtheid aller op Sommalius' lijst gebrachte werken onzes Agnietenbergers ook bewezen door de taal.

De taal der navolging, wij zagen het, is Middel-Nederlandsch of Dietsch Latijn; de Neerlandismen waarop wij den schrijver betrapten mogen „legioen" heeten. Dezelfde Neerlandismen en nog een groot getal andere komen voor in zijne overige werken, bepaaldelijk en wel het meest in het *Chronicon montis S. Agnetis*, waarvan het auteurschap hem door niemand betwist wordt. Dat ook de woorden en zegswijzen waarin men Italianismen heeft willen speuren er zeer dikwijls worden gevonden, benevens nog vele andere schijnbaar meer sprekende, toonde ik reeds boven. Is het opmerkelijk, hoe in de Navolging dikwijls eene onbepaalde wijze zelfs met een bijvoeglijk naamwoord de plaats van een zelfstandig naamwoord bekleedt, b.v. „proprium videre" voor „eigen inzicht", datzelfde ziet men elders ontelbare malen. Men vindt het er zelfs in een anderen dan den eersten of vierden naamval: men leest: „in proprio videre." [1])

---

1) Pars II *Serm. ad novitior*, Serm. 8, n. 5,

Opmerking verdient bijzonder hoe men in 's Kempenaars andere werken eene reden te meer ziet, waarom hij in de Navolging „scire exterius" voor ons „van buiten kennen" schreef. De rechte beteekenis namelijk van het Latijnsche „memoriter scire" of „tenere" schijnt hem vreemd te zijn geweest. In een van zijne sermoenen [1]) vind ik: „Memoriter retine notabile verbum Christi: Si ego glorifico me ipsum, gloria mea nihil est." Hij wil daarmede blijkbaar zeggen: „Onthoud het merkwaardige woord van Christus." Zoo ook schrijft hij, en al weder in zijn *Soliloquium* [2]): „Memoriter teneo quid dixerit David: Quis sum ego ut fiam gener regis?" Hij wil zeggen: „Ik ben indachtig."

Eigenaardig aan de Navolging en andere werken des Agnietenbergers zijn ook sommige verbindingen van woorden, welke ons een blik vergunnen in den gang der gedachten bij den auteur. Op ééne daarvan is reeds door Rosweyde gewezen. Wij zagen in den aanvang van ons Eerste Hoofdstuk hoeveel de woorden: „zegt de nederige heilige Franciscus" te doen gemaakt hebben. Ook in zijne sermoenen [3]) spreekt hij van „den nederigen Franciscus", en in zijn *Soliloquium* [4]) wederom van „den nederigen Franciscus". Zoo weinig kon hij aan den H. Franciscus denken of „nederig" stond hem tevens voor den geest. Wij hoorden hoe hij, om zich zelven en zijne medebroeders tot vlijtige bijwoning van het „nachtkoor" op te wekken, „de Karthuizers, de Cistersiënsers en monniken en nonnen van verschillende orde" in herinnering brengt. „Cistersienses" vertaalt ons Windesheimsch handschrift met: „die moniken van sinte bernaerts oerde". In het *Leven van Gerrit Groot* [5]) laat Thomas dezen eveneens spreken van „de Karthuizers en Bernardieten en andere" monniken. Zoo gemeenzaam was hem èn die verbinding èn die volgorde.

Men mag verder gaan en zeggen, dat de Imitatie en de overige werken des Kempenaars geheel en al dezelfde idiosyncrasie verraden. Gij vindt overal geheel denzelfden man. Wij hoorden reeds van een tijdgenoot de opmerking, dat

1) *Serm. ad novit.* P. III, serm. 3, n. 8.
2) C. 15, n. 8.
3) *Serm. ad nov.* P. III, serm. 9, n. 8.
4) C. 1, n. 10.
5) C. 18, n 16.

Thomas in zijne „tractatuli" er meer op uit was het gemoed te ontvlammen dan het verstand te scherpen. Zijn innerlijk bestaan bracht dat mede èn reeds van nature èn door de leest waarop het van jongs af te Deventer onder Radewijns, gelijk later in het klooster, geschoeid was. Het ontbrak hem geenszins aan verstandelijke gaven, maar in ruimer mate was hij bedeeld met gaven des gemoeds. Hij gevoelde meer dan hij zag. Het hart beheerschte bij hem het oog. Het oog was niet lang ergens mede bezig of het hart maakte er zich meester van. Zoek bij hem geen klaar en duidelijk plan, geen scherpe indeeling zijner stof, geen doorgezette uitwerking en afwerking. Altijd gaat hij onwillekeurig van het eene op het andere over, altijd is hij onbestemd en zwevend. Vindt gij in een oud, ongeteekend manuscript eene verhandeling met deelen, onderdeelen en nog weder onderdeelen, bewezen en doorwrocht naar de eischen der kunst: wees zeker, het is niet van Thomas à Kempis. Vergelijk b.v. met de Navolging zelfs een der tractaten van Johannes Ruysbroek, of van Johannes van Schoonhoven, of van Gerhardus van Zutfen, of van den lateren St. Franciscus de Sales. Die allen waren ook terdege mannen van gemoed en streefden er ook naar het gevoel te ontvlammen. Toch hoe verschillen zij met onzen Kempenaar! Hoe verstandelijk, hoe streng logisch weten zij bij al hun gemoed te blijven! In de Navolging komt genoemde aangelegdheid, opdat ik dat woord bezige, van Thomas dan ook wel het allerduidelijkst uit. De drie eerste Boeken hadde hij zeer voeglijk tot één kunnen samenkoppelen, zonder dat iemand de koppeling bemerkt zou hebben; zoo weinig is elk er van door eene bijzondere leidende hoofdgedachte geïnspireerd. Bezie ook den inhoud van ieder hoofdstuk met het oog op den titel die er boven staat. Men heeft de hoofdstukken afgedeeld in nummers: men zou die nummers vaak even goed anders hebben kunnen plaatsen. Hirsche, die het willekeurige er van inzag, heeft ze in zijne uitgave door een kleiner getal paragrafen vervangen, maar ook deze indeeling is van willekeur niet altijd vrij te pleiten. Eene scherpe afbakening van den inhoud is meesttijds onvindbaar, wijl de auteur ze niet heeft gemaakt. Zoo is de Imitatie geschapen, zoo zijn het in mindere of meerdere mate alle op Sommalius' lijst geplaatste werken des Agnietenbergers.

Als eene eigenaardigheid waardoor zij zich kenmerken moet ten laatste het puntige en spreukige worden genoemd. Geheel in overeenkomst met de reeds geziene. Van dat puntige en spreukige zijn de eenvoudigste menschen, voor zooverre zij eenig vernuft bezitten, altijd minnaars. Muzicale en rijmende naturen daarenboven komen er zeer licht toe. Het gemoed geeft zich er lucht in ten minste evenzeer als het verstand. Een schrijver begrijpt ook dat het de lezers betoovert en hen gemakkelijk doet onthouden. Dat de Navolging er vol van is, zal wel niemand die ze met eenige opmerkzaamheid doorlas ontsnapt zijn. Puntige en spreukige volzinnen, en vele achtereen soms, vindt men in ieder hoofdstuk. Water op zijnen molen waren dan ook de gezegden welke hij, zooals wij getoond hebben, overnam: „Niemand verschijnt veilig dan wie gaarne schuilt. Niemand is veilig boven dan wie gaarne onder is. Niemand spreekt veilig dan wie gaarne zwijgt." Dat dergelijke gezegden het meest voorkomen in geschriften wier inhoud meer bijzonder met dien der Navolging overeenstemt, begrijpt men. In sommige er van, b.v. de *Exercitia spiritualia*, treft men zelfs eene menigte aan met die der Navolging schier eensluidend.

Het eigenaardige dat de werken van Thomas gemeen hebben strekt zich echter nog veel verder uit: zij hebben, zooverre zij naar den aard der zake kunnen, voor een goed deel ook hun inhoud gemeen. Het zijn dezelfde stoffen, dezelfde aaneenschakelingen van gedachten die gedurig terugkeeren. Hoe waar dit is heeft reeds Malou getoond. Hij geeft de volgende lijst van hoofdstukken uit verschillende andere werken des Kempenaars, wier opschriften letterlijk of zakelijk aan die van hoofdstukken der Imitatie beantwoorden.

Imitatie:	Andere werken van Thomas:
B. I, c. 16:	*Serm.* 5 *ad novitios*:
De sufferentia defectuum aliorum.	De patientia conservanda inter desides et perversos.
B. III, H. 45:	*Serm.* 7 *ad novitios*:
De facili lapsu verborum.	De custodia oris.
B. I, H. 10:	*Serm.* 9 *ad novitios*:
De cavenda superfluitate verborum.	De periculo ex multiloquio.
B. III, H. 41:	*Serm.* 8 *ad nov.*:
De contemptu omnis temporalis honoris.	De vana gloria cavenda.

B. II, H. 12:	P. III, *Serm.* 1 *ad nov.*:
De regia via sanctae crucis.	De cruce quotidie tollenda.
B. III, H. 3:	P. II, *Serm.* 8 *ad nov.*:
De obedientia humilis subditi.	De humili obedientia servanda.
B. I, H. 22:	*Soliloquium animae*, c. 5:
De consideratione humane miseriae.	De brevitate et miseria praesentis vitae.
B. III, H. 49:	*Soliloquium*, c. 6:
De desiderio aeternae vitae.	De anhelatione aeternae vitae.
B. III, H. 31:	*Soliloquium*, c. 9:
De neglectu omnis creaturae.	De elongatione a creaturis.
B. I, H. 1:	*Soliloquium*, c. 10:
De contemptu omnium vanitatum mundi.	De contemptu omnium consolationum terrenarum.
B. III, H. 9:	*Soliloquium*, c. 12:
Quod omnia ad Deum sicut ad finem ultimum sunt referenda.	De unico et summo bono quaerendo.
B. II, H. 9:	*Soliloquium*, c. 14:
De carentia omnis solatii.	De tristitia animae absente Dilecti gratia.
B. III, H. 49:	*Soliloquium*, c. 19:
De desiderio aeternae vitae.	De desiderio divinae fruitionis.
B. I, H. 1:	*Hortulus rosarum*, c. 2:
De contemptu mundi.	De fuga saeculi.
B. I, H. 12:	*Hortulus rosarum*, c. 4:
De luctamine contra concupiscentias.	De pugna contra propria vitia.
B. III, H. 3:	*Hortulus rosarum*, c. 5:
Oratio ad impetrandam devotionis gratiam.	De devotionis gratia acquirenda.
B. II, H. 6:	*Hortulus rosarum*, c. 8:
De laetitia benae conscientiae.	De gaudio bonae conscientiae.
B. III, H. 33:	*Hortulus rosarum*, c. 10:
De instabilitate cordis.	De instabilitate humani cordis.
B. I, H. 1:	*Hortulus rosarum*, c. 17:
De Imitatione Christi.	De Imitatione sanctissimae vitae D. N. Jesu Christi.
B. III, H. 3:	*Vallis liliorum*, c. 3:
Ego fortis probator omnium devotorum.	De probarione devotorum per contraria.
B. I, H. 2:	*Vallis liliorum*, c. 8:
De pace acquirenda.	De pace cordis et quiete in Deo.
B. I, H. 20:	*Vallis liliorum*, c. 18:
De amore solitudinis et silentii.	De solitudine et silentio.
B. I, H. 18:	*Vallis liliorum*, c. 23:
De moribus boni religiosi.	De bonis moribus humilis monachi.

De lijst zou, indien het noodig ware, nog aanmerkelijk uit te breiden zijn. Schreef Thomas, wanneer hij in verschillende werken aldus dezelfde onderwerpen behandelde, zich zelven telkens weder af? Men zal beter zeggen dat hij zich zelven herhaalde, zoo echter dat hij op verschillende tijden onder telkens eenigszins andere innerlijke omstandigheden schrijvende telkens eenigermate nieuw bleef. Het waren telkens frissche pezen uit dezelfde stof en slechts van eenigszins gewijzigd maaksel op zijn boog. De overeenkomst van bewerking is

echter somtijds treffend. Zoo vindt men b.v. het 20ste hoofdstuk van het Eerste Boek der Navolging in het vierde hoofdstuk der *Exercitia spiritualia* bijkans volzin voor volzin zakelijk terug; zelfs de woorden: „Wat wilt gij zien hetgeen gij niet moogt hebben?" zijn zoo goed als herhaald in: „Wat baat het te zien hetgeen gij niet moogt hebben?" Zegt de auteur der Imitatie B. I, H. 2: „Si non vincis parva et levia, quomodo superalis difficiliora", in zijn *Hertulus Rosarum* H. 15 schrijft hij: „Si non potes parva vincere, non poteris graviora superare." Heeft de Navolging: Saepe videtur charitas esse, et est magis carnalitas", in *De disciplina claustrali* H. 2 leest men: „Saepe putatur esse charitas, et est magis carnalitas." Zoo vindt men in zijne verzen op het H. Kruis het vers der Imitatie: „Vita boni monachi crux est sed dux paradisi", gelijk hij toch in verschillende andere gedichtjes dezelfde verzen letterlijk herhaalt. Een aantal andere bijkans woordelijk, en een nog grooter getal zakelijk zichtbaar gelijke plaatsen laat ik kortheidshalve hier achterwege: sommige er van zullen wij weldra ontmoeten.

Ten slotte moet ik er nog op wijzen, hoe de overige werken onzes Agnietenbergers blijken uit dezelfde mystische school te zijn gevloeid, als waaruit ik in het Tweede Hoofdstuk getoond heb dat de Navolging voortkomt: die van Johannes Ruysbroek.

Hoe hoog Thomas met dezen ophad, hoe hij 's mans geschriften kende en waardeerde, hoe hij bepaaldelijk met diens mysticisme ingenomen was, toont een afzonderlijk hoofdstuk van het *Chronicon montis s. Agnetis* aan „Heer Johannes Ruesbroeck, eersten prior van Groenendal", gewijd. Men leest er, o. a.: „Hujus sancta et magnifica doctrina longe lateque per partes Teutoniae divulgata refulget: quem magister Gerardus Magnus personaliter cum magistro Johanne (Cele) scholastico Swollensi visitavit, ac summis doctoribus ejus scripta censuit comparanda. Multos siquidem devotissimos atque altioris intelligentiae libros in Teutonico idiomate sagaciter edidit, et gratiam coelestis suavitatis, quam divinitus accepit, in proximos suos et posteros Ecclesiae copiosa liberalitate diffudit. Sunt undecim libri quos tam in religione quam ante religionis ingressum proficue dictavit: et ne imperfectus sit numerus, epistolarum liber duodenarium adimplet." Kon

iemand die zoo over Ruysbroek schreef anders dan Ruysbroek geheel ingezogen, geheel zich eigen gemaakt hebben? Zijne werken dragen er de blijken van dat hij het deed. Gelijk in de Navolging zoo overal verraadt hij den schier aangebeden meester. Gedurig dezelfde Ruysbroekiaansche gedachten en uitdrukkingen [1]) welke ik in de Navolging aanwees, en zelfs nog duidelijker en letterlijker soms. Wat kan er kenlijker Ruysbroeksch zijn, b.v., dan: „ipsius (Jesu) casta familiaritate in *abyssum divinitatis* recipi" [2])? Dan: „*sine corporea imaginatione* contemplari in fruitione coelestium" [3])? Dan: Quid mortales capere sciunt de aeternitate vera et vita sempiterna nisi sub *quadam caligine et scripturarum velamine* tecta" [4])? Dan: „*nihil de teipso tenens* sed in Christi *fruitive quiescens*" [5])? Dan: „inter me et te nihil *mediare* debet quod unionem impedit" [6]). Gelijke gedachten zal men natuurlijk ook bij andere mystische schrijvers aantreffen, maar hier vindt men van Ruysbroek de geliefkoosde en als geijkte uitdrukkingen letterlijk vertaald.

Genoeg innerlijke gronden, geloof ik, tot staving van Sammalius' lijst; genoeg ook ter wederlegging van Dr. Mooren die, de Navolging als echte spruit des Kempenaars erkennende, hem op innerlijke gronden het vaderschap van eenige andere werken ontzegt. [7]) Om al zijne, dikwijls zeer onbepaalde en vage, bezwaren afzonderlijk ter toetse te brengen zou ik veel grooter ruimte behoeven dan waarover ik beschikken durf. Even uitvoerig als uitstekend heeft zich van die taak gekweten de heer Hirsche, naar wien ik bepaaldelijk den heer Huet mag verwijzen. Hier zal ik mij moeten vergenoegen de moeilijkheden op te lossen, welke vooral in onze dagen uit de Imitatie zelve worden geopperd ten bewijze dat zij van eene andere hand moet zijn.

---

1) O. a. het zoo eigenaardige „proprietarius" en „proprietas" en *De tribus tabernaculis*, c. 3, n. 13; *Soliloquium*, c. 25, n. 3.

2) *De solitudine*, c. 18.

3) *De disciplina claustralium*, c. 10.

4) Ald. c. 16, n. 2.

5) Ald. c. 13, n. 3.

6) *Conciones et meditationes*, c. 10, n. 6. „Vermiddelen" bij Ruysbroek gedurig.

7) Opmerkelijk, dat wel van geen ander werkje de echtheid door uiterlijke en innerlijke gronden zoo boven allen twijfel verheven wordt, gelijk wij in den loop van ons betoog zullen zien, als van een dat hem bovenal in den weg staat. „het *Soliloquium* animae".

De eerste luidt zoo algemeen mogelijk. De Imitatie, zegt men, is een meesterstuk, de erkende werken van Thomas à Kempis verraden een zeer middelmatig schrijver. [1]) Bewezen acht men deze stellingen reeds door de, naar men beweert, sinds eeuwen gevestigde publieke opinie. Ieder las en leest de Navolging van Christus, de erkende werken des Kempenaars rustten en rusten in vergetelheid. Zoo onmetelijk bijna was en is in de algemeene schatting het verschil tusschen gene en deze.

Dat alles zou zeer waar wezen, indien het werkelijk zoo was. Op die algemeene opinie en schatting valt echter ontzaglijk veel af te dingen. Men zal moeten bekennen dat de erkende werken van onzen Agnietenberger nog al eenige malen werden uitgegeven, meer malen dan die der beroemdste kerkvaders en andere kerkelijke schrijvers. Zij verschenen, gelijk wij gedeeltelijk boven reeds zagen, te Utrecht in 1473; te Parijs in 1493, 1520, 1521, 1459; te Neurenberg in 1494; te Venetië in 1535, 1568, 1576; te Antwerpen in 1574, 1600, 1607, 1615; te Keulen in 1600, 1728, 1754. Zij verschenen nog in 1834, door Silbert in het Duitsch vertaald. Sommige er van werden zeer dikwijls ook afzonderlijk gedrukt en in allerlei talen overgebracht. Boeken welke iedere eeuw die zij beleefden zoo dikwijls van de pers kwamen hebben over gebrek aan lezers en waardeering, dunkt mij, niet te klagen. Middelmatige, weinig verdienstelijke houden den strijd om het leven met hunne mededingers zoo lang niet uit, laat staan dat zij zich zoo dikwijls weder in het volle licht der zon komen koesteren.

Niet alsof de Navolging niet te allen tijde veel meer in aller handen geweest ware. Maar volgt daaruit dat de overige zoo ontzettend diep er bij in de schaduw staan? Dat deze onmogelijk van denzelfden vader kunnen zijn? De geschiede-

---

1) De heer Busken Huet drukt dit uit: „De ontwijfelbaar echte geschriften van Thomas van Kempen, zijne leerredenen en ascetische tractaten, behelzen niets of uiterst weinig, dat uit het oogpunt der ongestoorde verhevenheid kan vergeleken worden met de Imitatie." En: „Ik voor mij althans kan mij zeer goed denken, dat zelfs na den heer Malou gelezen te hebben, iemand nogtans liever geen uitspraak doet ten gunste van Thomas van Kempen. Eerstens, omdat ook van dien goedaardigen en godvreezenden kanunnik, dit letterkundig talent van middelmatige uitgebreidheid, geldt hetgeen de aangenomen spreekwijs leert: dat niemand, al spant hij zich nog zoozeer in, of rekt hij zich nog zoozeer uit, ook slechts een duim kan toevoegen aan zijne lengtemaat," enz.

nis der letterkunde is vol van voorbeelden waardoor het wettige dier gevolgtrekking wordt gelogenstraft. Slechts eenige der meest bekende mogen hier eene plaats vinden. Hoe talloos velen die van den H. Chrysostomus nooit iets lazen dan zijn *De Sacerdotio*, van den H. Augustinus niets dan zijne *Belijdenissen* en misschien zijn *De civitate Dei*, van den H. Thomas alleen de *Summa Theologica*, van den H. Franciscus de Sales slechts de *Inleiding tot het godvruchtig leven* en nog hoogstens zijn *Traité sur l'amour de Dieu!* Hebben die groote mannen daarom niets anders geschreven, of verdienen hunne overige werken de eere van hun vaderschap niet? Er moet nog iemand opstaan om dat te beweren. Genoemde werken worden beschouwd als hunne meesterstukken, dat is de zaak.

Ook van de innerlijke waarde afgezien kunnen allerlei oorzaken teweegbrengen, dat een of ander werk van een vruchtbaar auteur bijkans geheel met den roem gaat strijken. Het allereerst van stapel te loopen kan reeds een afdoend voorrecht zijn. Bij eenen eersteling die grooten opgang maakt treden de volgers allicht in de schaduw. De nieuwheid ontbreekt hun: gelijke voortreffelijkheid kan niet meer volstaan om gelijke belangstelling gaande te maken. Een goed onderlegd schrijver heeft zich den eersten keer dat hij optrad reeds overtroffen; zal hij het later wederom, dan moet zich bij hem eene nieuwe ader hebben geopend. Hij zal zich voor goed overtroffen hebben, indien hij naderhand met denzelfden hamer op hetzelfde aanbeeld klopt, wanneer hij slechts zichzelven weet te herhalen. Welnu, de Navolging was de eerste en rijpe pennevrucht van Thomas à Kempis; zij had haren weg gevonden toen de overige kwamen. Deze geleken haar niet alleen wat den vorm, maar ook wat den hoofdinhoud althans betrof. Zij bleken van hetzelfde deeg te zijn, gelijk een oude kopiïst reeds boven van het Tweede en Derde Boek der Imitatie zelve getuigde.

Reeds daarom is het zeer natuurlijk dat de Navolging steeds een veel grooter getal lezers gevonden heeft, wijl ze ook voor een veel uitgebreider kring van lezers te boek werd gesteld. Zij wendt zich niet alleen tot kloosterlingen maar ook tot „devoten", en al bedoelde Thomas daarmede meer bepaaldelijk de broeders van het Gemeene Leven, het denkbeeld „devoot" is zoo ruim en zoo rekkelijk, dat ieder wel-

meenende licht eenigszins devoot wil zijn. De andere geschriften des Kempenaars hebben meer uitsluitend kloosterlingen op het oog. Kloosterlingen, Benedictijnen, Karthuizers, Celestijnen waren het die Badius, naar hij zelf mededeelt, tot de uitgave er van drongen onder aanbieding van ze zelven te bekostigen: zoozeer wenschten zij die geschriften in de handen hunner novicen. Dat ze bij niet-kloosterlingen, ook Katholieke, uit dien hoofde minder in den smaak vielen, kan niemand bevreemden, en dat onkatholieken er zeer weinig mede op hadden, zich zelfs aan veel „bekrompens", „kleingeestigs", „onchristelijks", volgens hunne denkwijze, er in ergerden, nog veel minder. De Navolging moest dus wel onvergelijkelijk meer gelezen worden en daardoor de overige werken des Agnietenbergers in de schaduw dringen.

De laatste zal ik zijn om te betwisten wat algemeen beweerd wordt, dat zij ook door innerlijke waarde en voortreffelijkheid den palm verdient. Van een auteur die rijp is wanneer hij aanvangt te schrijven zullen de eerste pennevruchten niet alleen licht een weldadigen geur van frischheid ademen, maar ook door meerdere bekooktheid en zorgvuldiger bewerking zich onderscheiden. Ik wensch slechts te doen uitkomen dat de latere van Thomas — enkele blijkbaar vlug en ietwat zorgeloos nedergeschrevene uitgezonderd — bij de eerste niet zoo ontzaglijk verre achterstaan; dat men zelfs in de latere niet zelden plaatsen aantreft welke niet onderdoen voor de schoonste plaatsen der eerste. Een uitstekend Fransch geestelijke vertaalde in 1839 de sermoenen tot de novicen en getuigde er van, o. a.: „'t Is geheel en al het bewonderingswaardig en bijna goddelijk boek der Navolging van Jesus Christus, en ik begrijp niet, hoe men nog twijfel kan koesteren omtrent den auteur van dit boek, wanneer men de werken van Thomas à Kempis heeft gelezen." De *Alleenspraak der ziel* is almede een juweel: men vindt er eene verheffing en eenen gloed niet minder den meester verradend. Malou heeft eene heerlijke plaats er uit medegedeeld, en vele andere heeft men er voor het grijpen. Ziehier als voorbeeld nog den aanhef van het 12de hoofdstuk: „Zeg tot mijne ziel: Ik ben uw heil (Ps. XXXIV). O hoe edel zijt ge, mijne ziel, wat wonderbare kracht verschuilt zich in u, daar gij niet kunt rusten tenzij gij het hoogste goed verkregen en het allerlaatste doel hebt bereikt. Dát gekend en gevonden doet uwe

beweging ophouden. O! goed boven alle goed, o einde zonder einde, wanneer zal ik U genieten zonder maat en zonder einde. Hier vind ik velerlei goederen, maar die verkwikken, niet die verzadigen. En toch één is noodzakelijk. Dat ééne zoek ik, dat ééne verlang ik. Om het eene is alles, en uit het eene is alles. Wanneer ik dat zal hebben, zal ik tevreden zijn, en tenzij ik het verkregen hebbe, dobber ik altijd" enz. Men ziet, het is wel dezelfde die in de Imitatie (B. I, H. 3) schreef: „Wien alles één is en (die) alles tot één herleidt en alles in één ziet, hij kan gestadig van hart zijn en in God vreedzaam verblijven. O waarheid God! maak mij een met U in eeuwigdurende liefde." Eene roerende plaats uit het 25ste hoofdstuk der „*Alleenspraak*" voerde ik reeds boven aan. Gelijke vlucht des geestes bij gelijken gloed des harten ontmoet men in zijne *Verheffing des geestes ter zoeking van het hoogste goed.* En wilt gij meer bepaaldelijk het practisch ascetische, lees in zijn werk *Over de erkenning der eigen broosheid*, H. 4, het volgende, waar gij andere gedachten der Imitatie, puntig en spreukig uitgedrukt, schier letterlijk terugvindt: „Hij overwint de droefheid gemakkelijk die weet niets aardsch te beminnen. Hij roeit een broeinest van twist uit die het gebrek der begeerlijkheid afwerpt .... Houd op te begeeren en gij zult ophouden u te verontwaardigen. Niets bestendigs onder de zon, maar alles verandert .... Niemand wordt gevestigd tenzij in God alleen. De liefde Gods is een vaste grondslag, en de nederigheid verdient deze genade. Wie op God vertrouwt verdraagt alles geduldig. En wie zuiver God zoekt zal licht tevreden zijn. Wie zich zelven zoekt zal zich zelven vinden. [1]) Hij zal schade gevoelen die op ieder woord wil spreken. De geest dobbert altijd zoo lang hij getroost zoekt te worden in de schepselen. In God de ware blijdschap des harten; buiten God is er geen vrede noch rust."

Al te zeer zou dit geschrift uitdijen, zoo ik den trek om af te schrijven den teugel wilde vieren, en ik vertrouw ook genoeg te hebben aangetoond, dat 's Kempenaars andere werken de Navolging waardig ter zijde kunnen staan. Vloeide hem een of ander eenigszins vlug uit de pen, waar is de

1) „Maar tot zijn verderf" staat er bij in de Navolging.

schrijver, ook de uitstekendste, die op hem den eersten steen zal werpen? Homerus wordt wel gezegd af en toe gedut te hebben, en Thomas à Kempis gaf er zeker schrijvende nog veel minder om, gelukkig genoeg indien hij het slechts levende niet deed. De gedachte zelfs van als schrijver bij tijdgenoot en nageslacht te schitteren kwam in den nederigen monnik zeker niet op.

Meer bepaalde moeilijkheden ten bewijze, dat de Imitatie niet van dezelfde hand kan zijn als de erkende werken des Agnietenbergers, werden deels aan den inhoud deels aan den vorm ontleend.

„De opmerking is niet nieuw, zegt Busken Huet, dat in het boekje der „Navolging" zoo goed als nergens wordt gesproken van Maria, nergens hare dienst aanbevolen of hare voorspraak ingeroepen wordt. De Deventersche school daarentegen stelde de Maria-vereering op prijs. In de devote praktijken van broederen en zusteren des Gemeenen Levens was de gedachte aan de Moedermaagd als ingeweven. De lezing en veelvuldige beoefening van het leven van Jezus verdrong in de geesten dier vromen het beeld van „Maria reine" niet...... Ook Thomas van Kempen behoorde van jongs af tot de zeer bijzondere vereerders der Heilige Maagd." Huet staaft dit zeer overtuigend door hetgeen pater Rosweyde van Thomas verhaalt, alsmede door citaten uit een paar van dezes werken, en vervolgt dan: „Zal Thomas nu onder het schrijven van de vier boeken der „Imitatie" eene zijner dierbaarste overtuigingen telkens onderdrukt of ter zijde hebben gesteld? de aanbeveling van hare praktijk achterwege hebben gelaten? Zoo doet geen vereerder van Maria..... Thomas van Kempen, zoo schijnt het, kon een haeretisch doch overigens stichtelijk werk, een werk waarin scheiding wordt gemaakt tusschen de Imitatie van onzen Lieven Heer en de invokatie van Onze Lieve Vrouw, wel desnoods afschrijven, doch niet schrijven."

Ik antwoord, dat de Kempenaar een ruim geweten moet gehad hebben om een haeretisch boek te kunnen afschrijven. Afschrijven niet teneinde het te bestrijden, maar om het te verspreiden, zoo te verspreiden, dat hij, gelijk de heer Huet negen bladzijden vroeger Renan heeft nagezegd, „de auteur was van den ongehoorden opgang (vogue) dien het boek van

de tweede helft der 15[de] eeuw af in geheel de christenheid maakte. En hadde hij 't nog ter goeder trouw afgeschreven, maar neen, „hij begreep het", verzekert de heer Huet, en desniettegenstaande zond hij het haeretische boek de wereld in. Waarlijk, zoo deze voorstelling opgaat, dan zwijge men voortaan van onzen „vromen monnik", want een huichelaar is hij geweest. Gelukkig dat zelfs een Luthersch predikant, die 's mans werken beter kende, zijne eer heeft gehandhaafd.

„Wordt in de vier boeken der Imitatie, zegt Hirsche, slechts eenmaal van Maria gewag gemaakt, bij die gelegenheid worden dan ook uitdrukkingen gebezigd welke den vereerder van Maria kenteekenen; B. IV, c. 17 wordt in het daar voorkomende gebed tot den Heer Maria genoemd „uwe allerheiligste moeder, de glorierijke maagd Maria". Geheel en al dezelfde woorden, mag ik niet in gebreke blijven te doen opmerken, als welke de heer Huet aanhaalt uit „Thomas traktaat De disciplina claustralium": „Van de glorierijke maagd Maria, Jesus' gezegende moeder, betaamt het bovenal gedachtenis te houden." „Buitendien, gaat Hirsche voort, is vooral te vermelden, dat in eenige der algemeen aan Thomas toegekende geschriften de uitdrukking der Maria-vereering even weinig uitkomt als in de Imitatie. In *Hortulus rosarum* wordt harer wel gedacht, maar evenmin als in de Imitatie richt de schrijver zich tot haar met woorden van vereering; er wordt van haar even vluchtig gewaagd, zonder dat eene langere beschouwing zich er aan vastknoopt. [1]) In *De tribus tabernaculis* wordt Maria genoemd en iets van haar gezegd, maar aangesproken en aangeroepen wordt zij niet [2]), evenmin als in *De disciplina claustralium* (waarop de heer Huet wijst). In het geschrift *De fideli dispensatore*, grooter van omvang dan het Eerste Boek der Imitatie, komt zelfs de naam van Jesus' moeder geen enkele maal voor." Aldus Hirsche, die nog vergeten heeft er op te wijzen, hoe de auteur der Imitatie B. I, H. 19, waar hij „Over de oefeningen van een goed religieus" handelt, bepaaldelijk inscherpt: „Omtrent de voorname feesten moet men de goede oefeningen vernieuwen en de gebeden der Heiligen vuriger inroepen." [3])

---

1) Zie de drie plaatsen woordelijk *Prolegomena*, bl. 332.

2) Zie de wederom drie plaatsen ald. 332—333.

3) Ook B. III, H. 58 prijst hij aan „sanctos devotis precibus et lacrymis exorare, et eorum gloriosa suffragia humili mente implorare."

Behoorden tot die voorname feesten niet ook bijzonder Maria-feesten, en wilde hij dus niet blijkbaar vurig de voorspraak van haar hebben ingeroepen die hij B. IV, H. 17 „de allerheiligste Moeder des Heeren, de glorierijke Maagd Maria" noemt?

„Thomas was niet slechts geloovig, vervolgt onze geëerde tegenstander, maar ook, in onze oogen, lichtgeloovig; getuigen zijne *Vita Lidewygis in duas frates distincta*. Lelong die dit geschrift alleen van hooren zeggen kende, kon niet gelooven dat het van Thomas was. Hij oordeelde „dat men die gedachtenisse van desen vroomen man daarmede te kort soude doen, dat hij zich met dergelijke grollen te schrijven soude beesig gehouden hebben." Prof. Moll is volkomen in zijn regt, wanneer hij Lelong wegens dezen uitval berispt. Thomas' omwerking van Lidwina's leven door Brugman is in het minst geen verzameling van grollen. Slechts bewijst het boekje, hoe te eenemaal ook Thomas, in weerwil van zijn flegma, even goed als de hartstogtelijke Brugman, opging in het mirakelgeloof van zijnen tijd; zich even vast overtuigd hield van de objectieve werkelijkheid der wonderen, aan en door de Schiedamsche maagd verrigt; der visioenen, aan haar, en van haar zelve aan anderen, te beurt gevallen. Alleen van hare stigmata wist hij nog niet af. De „Imitatio" nu — en ziedaar de natuurlijke verklaring van Lelongs misplaatste verontwaardiging — staat met hare reine en rustige mystiek hemelhoog boven deze fantastische wonderwereld. Zij is van eene andere orde" enz. De heer Huet heeft voorbij gezien dat het niet aangaat de Imitatie in dezen te plaatsen naast het Leven eener zalige, wonderbare vrouw. Andere, gelijksoortige, ascetische geschriften des Kempenaars hadde hij er mede moeten vergelijken. In zeer vele van deze zou hij even weinig spraak van wonderen en visioenen gevonden hebben als in de Navolging. Niet wijl de schrijver aan de objectieve werkelijkheid van wonderen en visioenen niet geloofde, maar wijl hij er niet van te spreken had, zoo min als in de Navolging. De auteur van het onsterfelijke boek zou „het mirakelgeloof" van Thomas en diens tijd niet gedeeld hebben! Dan ware hij geen Katholiek, geen Christen geweest! Dan hadde hij toen reeds gebroken met den Bijbel, met den persoonlijken, zelfs driepersoonlijken God. Is niet geheel het Vierde Boek het krachtigste protest tegen zulk eene, hem

toegedichte „reine en rustige mystiek"? Is het mogelijk, dat iemand die zich zóó doordrongen toont van de dagelijks op het altaar plaats hebbende transsubstantiatie niet met alle vingeren zwere op „het mirakelgeloof"? Wat meer is: de schrijver der Imitatie verhaalt immers B. I, H. 25 van zeker iemand die bij zich zelven dacht: „O! of ik wist dat ik volharden zou", en toen innerlijk het goddelijk antwoord ontving: „Doe nu hetgeen gij dan doen zoudt, en gij zult wel veilig zijn." Was dat in zijne oogen niet blijkbaar een mirakel, een visioen?

„Thomas, zeggen anderen, was een bijzonder liefhebber van verhalen en voorbeelden; niet zelden komt hij met naïef eenvoudige en bekrompene voor den dag, en zelfs vertoont hij daarbij een zeer kras geloof aan verschijningen en kunsten van duivels. In de Navolging slechts een enkel volkomen onberispelijk verhaal en van dat sterke bijgeloof geen spoor zelfs." Laze men toch alvorens te spreken. Men zou zich kunnen overtuigen dat ook in andere zelfs in verreweg de meeste werken des Kempenaars zulke verhalen en voorbeelden alleen door hunne afwezigheid schitteren. Eenvoudig tot het naieve toont hij zich almede in de Imitatie, waar hij van den duivel ook waarlijk dikwijls genoeg spreekt. Gewaagt hij er toevallig niet, gelijk hij dat in vele andere geschriften evenmin doet, van duivelsverschijningen, men gunne hem des ondanks er aan geloofd te hebben. Men gunne hem te hebben gedacht zooals de auteurs der HH. Schriften, welke hij als Gods Woord vereerde, zooals de geheele Christelijke Kerk zijner dagen, zooals ook de Protestantsche Christenheid in dezen nog geen honderd jaren geleden dacht.

„De schrijver der Imitatie, zegt Laroque, roept tamelijk dikwijls de getuigenis der heidensche oudheid in: de werken van Thomas zijn uiterst arm aan zulke citaten." Men zal wel moeten toestemmen dat ook de Imitatie er niet rijk aan is. In de drie laatste Boeken zijn ze geheel zoek, in het Eerste ziet men er drie, wel geteld. H. 2: „Ieder mensch begeert van nature te weten" is van Aristoteles vertaald. H. 13: „Weersta de beginselen, medicijn bereiden is te laat" [1]) zijn

---

1) Verkeerdelijk hebben sommige uitgaven er bij gevoegd: „Cum mala per longas invaluere moras." Het in 1441 door Thomas vervaardigde handschrift mist die woorden van Ovidius zoowel als de beste andere handschriften. Sommigen schijnen zich met den hexameter, die ook op zich zelven een goeden zin geeft, vergenoegd te hebben.

woorden van Ovidius. H. 20 wordt het spreukige: „zoo dikwijls ik onder de menschen ben geweest, ben ik minder mensch teruggekomen" ingeleid met: „Iemand heeft gezegd". Gezegd heeft het eigenlijk, gelijk ik boven toonde, Johannes van Schoonhoven, maar de gedachte is bij Seneca geborgd. Welke willekeur en Argusoogen men ook aanwendde om andere citaten te speuren, Laroque zelf heeft moeten bekennen dat er „in het Tweede en vooral in het Vierde Boek" zoo goed als geene te ontdekken zijn, en in het Derde, alleen bijkans even groot van omvang als de overige te zamen, heeft de zeer gemakkelijke Gence slechts drie plaatsen eenigszins aan de klassieke litteratuur herinnerende kunnen opsporen. Welnu, noemt men het eene aanhaling, wanneer eenige woorden geheel oppervlakkig een zweem van gelijkheid vertoonen met die van dezen of genen vroegeren schrijver, dan zijn de aanhalingen ook in de andere werken des Kempenaars niet weinige. Algemeene ervaringen zullen licht door schrijvers van verschillende volken en tijden in eenigszins gelijkende bewoordingen worden uitgedrukt. Dat de Navolging evenmin als eenig ander geschrift van Thomas bijzondere studie der heidensche oudheid verraadt, zal wel door iedereen worden ingewilligd.

Om eene andere moeilijkheid te opperen hebbe de heer Busken Huet wederom uitvoeriger het woord. „Het spraakgebruik der „Imitatio", schrijft hij, „wortelt in de allegorische of mystische schriftverklaring; het neemt daarin zijn uitgangspunt en put vrijelijk uit deze nog altoos niet opgedroogde bron. Doch zelve en voor eigen rekening allegoriseert zij nergens. Allerminst geeft zij kollege in de allegoriek. En de Broederen des Gemeenen Levens? Geen hunner, voor zoo veel bekend is, ging daarin zoo ver als de observant Brugman. . . . . . . Thomas van Kempen had geen fantasie genoeg om aldus stoutweg, gelijk Brugman in den aanhef van zijn voortreffelijk sermoen over de Drie Tafelen durfde, met eene allegorische interpretatie als van wal te steken. Doch ook Thomas, die meer vernuft dan verbeeldingskracht bezat, allegoriseert op zijne wijze. In de 28ste zijner *Conciones et Meditationes*, voor Palmzondag bestemd, is hem het lastdier waarop de Zaligmaker zijnen intocht in Jerusalem hield een type van den zachtmoedigen en gezeglijken monnik. Elders is het alsof hij de allegoriek met opzet doceert. (Voorbeeld

uit *Dialogus Novitiorum.)* Ook de mystische woordspeling, eene lagere soort van figuurlijke interpretatie, was, wanneer hij aan zichzelven werd overgelaten, van Thomas' gading. Hij deinsde, volgens het bekend verhaal van Pater Rosweyde, niet terug voor de betuiging, dat werkelijk het overluid en blijmoedig zingen der psalmen Davids een voedsel was voor zijne ziel in smakelijkheid aan zalm gelijk: „Ita est: psalmi mihi salmones" etc. Gezochter nog is zijne breed uitgesponnen verklaring van den hoogeren zin der namen van Geert Groote en Florentius Radewijns. (Uitvoerige opgave.) Dat nergens in de „Imitatio" de tastbare wedergade van deze dingen wordt aangetroffen, is geen bewijs tegen de aanspraken van Thomas van Kempen op de zamenstelling van het boekje: het onderwerp bragt de verleiding daartoe niet mede. Doch wel is het hoogst onwaarschijnlijk, indien Thomas de auteur der „Imitatio" ware, dat men op niet éêne plaats in hare vier boeken en hare meer dan honderd kapittels iets zou aantreffen, dat denzelfden geest van gezochtheid verried of zweemde naar dezelfde overhelling tot valsch vernuft." Ik antwoord dat onze Agnietenberger, gelijk iedereen het altijd in hooge mate is, een kind van zijn tijd was. Waarlijk kluchtige afleidingen en verklaringen van namen en woorden maakte hij, waar hij meende dat het te pas kwam, gelijk iedereen het destijds deed. Van mystische woordspelingen was ook hij een minnaar. Dat hij psalmen met zalmen in verband bracht, laat zich te gemakkelijker verklaren, wijl psalm toen werkelijk ook klonk als „zalm", gelijk het woord nog wel door velen zoo uitgesproken wordt. Schriftuurteksten allegorisch of mystisch uitleggen deed hij ook, ofschoon veel minder dan b.v. Ruysbroek, Gerson, Johannes van Schoonhoven, en louter eene aardigheid van den heer Huet is het dat hij „kollege er in gaf." In vele zijner *Sermones*, in *De disciplina claustralium*, in *Hospitale pauperum*, in *Exercitia spiritualia*, men mag zeggen in zijne, evenals de Imitatie, puntig en spreukig geschreven werkjes doet hij het niet meer dan in de Imitatie. „Geest van gezochtheid" of „overhelling tot valsch vernuft" zoomin in gene als in deze. Dat overigens de allegorische of mystische schriftverklaring aan de Navolging alles behalve vreemd is; dat haar „spraakgebruik er in wortelt", „er zijn uitgangspunt in neemt", „uit deze nog altoos niet opgedroogde bron vrijelijk put", stemt onze bestrijder toe en op straffe van

het boek niet te hebben gelezen moet hij het toestemmen. Het zal den auteur, dunkt mij, moeilijk gevallen zijn „uit die nog altoos niet opgedroogde bron der allegorische of mystische schriftverklaring vrijelijk puttende" „zelf en voor eigen rekening nergens te allegoriseeren", gelijk de heer Huet beweert. Heeft hij dat of niet gekund of niet gedurfd, maar altijd slechts zorgvuldig zich ten nutte gemaakt wat anderen geput hadden, dan is hij geweest, wat onze bestrijder die hoog met hem loopt niet zal beamen, een stumperd.

Wat den vorm vervolgens aangaat, heeft Laroque tusschen het vermaarde boek en de onbetwijfelde werken des Kempenaars allerlei verschil ontdekt. Ginds geen voorrede: hier eene voorrede. Ginds in den aanhef der hoofdstukken geen schriftuurtekst: hier een schriftuurtekst. Ginds zeer spaarzame, hier bijkans dolzinnige herhaling van dezelfde of gelijke gezegden. Ginds eene bescheiden mate van uitroepingen, hier kwistige overdaad. Ginds eene menigte van uitdrukkingen welke hier, en hier eene menigte welke ginds niet worden aangetroffen. Daar slechts vijf verkleinwoorden, hier die verkleinwoorden eene volslagen „hebbelijkheid". Daar de bijwoorden op een toonloozen klinker uitgaande, hier ze eindigende op „ter".

Men moet, zeg ik, waarlijk maar durven, slechts wagen driestweg te verkondigen wat men noodig heeft voor zijn pleidooi. Alle die beweringen zooals zij daar liggen zijn ten eenenmale valsch.

Onwaar is het dat *de* echte geschriften van Thomas eene voorrede hebben: verreweg de meeste zijn even als de Navolging zonder. Een blik in zijne *Opera omnia* kan een ieder daarvan overtuigen. Dat Laroque het plaatsen van voorreden door Thomas beschouwd wil hebben als „eigenliefde", als „een vertoonen zijner persoonlijkheid in eene aanspraak tot het publiek", moge God hem genadig vergeven.

Onwaar is het dat in „de echte werken" des Agnietenbergers de hoofdstukken aanvangen met een schriftuurtekst. Den schriftuurtekst missen alle hoofdstukken in *De tribus tabernaculis*, *De fideli dispensatore*, *Dialogus novitiorum*, bijkans alle in *De disciplina claustralium*, *De solitudine*, enz.

Onwaar is hetgeen omtrent de herhalingen of optellingen (énumerations) wordt beweerd. Zij komen even talrijk voor in de

Navolging. B. I, H. 24 beginnen 17 volzinnen met „tunc". B. III, H. 5 staan 30 gezegden omtrent de liefde achtereen. B. III, H. 21 wordt „super" in denzelfden volzin 20 malen herhaald. H. 54 bestaat, met uitzondering van begin en slot, geheel uit gelijkelijk gevormde volzinnen waarvan het onderwerp telkens is „natura" of „gratia". B. IV, H. 7 keert het woordje „tam" in onafgebroken volgreeks aan 't hoofd van geheel gelijk gebouwde zinnen niet minder dan 39 malen terug. En dan moet Laroque nog verzekeren dat hij met nauwgezet geweten te werk gegaan is.

Onwaar is alweder wat door hem gezegd wordt van de uitroepingen. Vindt men in de Imitatie slechts 4 maal „heu" en ook niet dikwijls „proh dolor", „ah", „eja", „vae", er zijn ook andere werken van Thomas waarin die tusschenwerpsels minder dikwerf voorkomen, en het tusschenwerpsel „o" wordt in de Navolging 70 maal gebruikt. Zucht tot uitroepingen, gelijk boven gezegd is, kenmerkt zijnen stijl; hij toont ze in de Navolging niet minder dan elders. Overal en overal even dikwijls dezelfde uitroepingen te bezigen had hij zich niet verbonden.

Onwaar is het dat men in de Imitatie slechts vijf verkleinwoorden — „servulus", „vermiculus", „misellus", „guttula", „homuncio" — aantreft; „pauperculus", „parvulus", „paululum" vindt men er ook. Onwaar is zijne „hebbelijkheid" er van in zijne andere werken. Sommige vertoonen er meer en andere minder, twee slechts o. a. zijne verhandeling *De fideli dispensatore*, in omvang gelijk staande met het Eerste Boek der Navolging.

Onwaar alweder dat vele woorden van zijn hoofdwerk in de overige gemist worden en omgekeerd. Vreesde ik niet het geduld des lezers te plagen, ik zou aantoonen hoe bijkans alle volgens Laroque aan de Imitatie eigene woorden ook elders bij Thomas te vinden zijn, sommige tot 5 en 7 malen toe, en omgekeerd de elders voorkomende ook in de Imitatie. Hirsche heeft zich schitterend van die taak gekweten en naar hem mag ik wie zich vergewissen wil verwijzen. Dat enkele, zeer weinige alleen in het hoofdwerk, en weder enkele, uiterst weinige alleen elders staan, wat wonder? De woordenschat des Kempenaars zou al bijzonder arm geweest moeten zijn, hadde hij dien in elk van zijne werken uitgeput. Zoo iemand van het verre nageslacht een onderzoek of alle opstellen

welke Laroque's naam dragen echt zijn nog van belang zal achten, en daarbij den toets gebruiken door den man zelven aan de hand gedaan; zoo hij in ieder opstel dezelfde uitdrukkingen en dan, zeker, naar verhouding van den omvang even dikwijls terug zal eischen: dan zullen denkelijk de overblijvers dun gezaaid zijn. Wie weet of hij ontdekt nog ten slotte, dat er nooit een Laroque geweest is die voor Gerson tegen Thomas à Kempis de pen heeft gevoerd.

Onwaar is eindelijk wat even genoemde schrijver van de bijwoorden zegt, en hier vooral paalt 's mans lichtzinnigheid of blindheid aan het ongeloofelijke. In de Navolging zouden de adverbia weinig op „ter", maar meest op een stommen klinker uitgaan! Hadde hij het eerste hoofdstuk het beste eens oplettend nagezien! Het allereerste bijwoord is daar „veraciter" en dan volgen er nog twee op „ter" gelijk er ook drie op „e" eindigen. In het Tweede Hoofdstuk zou hij eveneens drie maal „ter" en slechts tweemaal „e" gevonden hebben, en zoo vervolgens in andere Hoofdstukken somtijds alleen „ter", somtijds alleen „e", somtijds bij afwisseling „ter" en „e". En hadde hij een hoofdstuk uit welk ook der andere werken van Thomas opmerkzaam vergeleken, hij zou er hetzelfde gebruik van „ter" en „e" en „o" hebben aangetroffen. Waarlijk het recht om driestweg de meest tastbare onwaarheden te beweren, diende, voor eerlijke en fatsoenlijke lieden binnen zekere grenzen te worden beperkt.

Dat Hirsche „in mancher Beziehung die Angaben, besonders des Laroques berichtet" heeft, wordt door den jongsten schrijver over ons vraagstuk, Dr. Wolfsgruber, ingewilligd, maar „den Beweis als solchen" is hij, meent deze, „nicht im Stande gewesen zu entkräften." Om dat bewijs te handhaven voert de Weener geleerde uit een „der als ächt anerkannten Schriften" van Thomas, het *Soliloquium*, eene menigte van „Ausdruckweisen" aan en stelt ze „der Imitatio gegenüber". [1])

Ik vraag niet of het wetenschappelijk is, ik vraag of het eerlijk, of het „fair" is te schermen met gronden welke men zelf niet als gronden beschouwt. Onze geëerde tegenstander doet dat. Hier beroept hij zich tegen Thomas op het *Solilo-*

1) *Giovanni Gersen*, bl. 83.

quium als door Thomas geschreven, terwijl hij bl. 63 de overtuiging geuit heeft dat het werkje niet van Thomas is. Gence en Vert, zegt hij hier, „haben nebst Anderm die Unächtheit des Soliloquium animae und der Epistolae nachgewiesen." Men kan echter zeer wel de historisch gewaarborgde echtheid van genoemd werkje handhaven zonder het minste gevaar voor den Agnietenberger als auteur der Navolging van Christus. De meeste bezwaren door Dr. Wolfsgruber uit het werkje getrokken zijn, ieder onbevangene moet het erkennen, zoozeer louter vitterijen van een Gersenist dat zij de eer der wederlegging niet verdienen. Welke schrijver verbindt zich in verschillende pennevruchten altijd dezelfde woordvormen en uitdrukkingen te gebruiken? Men treft, het is waar, in 't *Soliloquium* een paar scholastisch-wijsgeerige woorden aan, „entitas", affectus essendi cum Deo", welke de Imitatie nergens vertoont. Waar leest men echter dat Thomas de vierde belofte had afgelegd, van nimmer een eenigszins meer wijsgeerig bespiegelend werkje te schrijven, naar het voorbeeld van den H. Augustinus, den H. Anselmus en zooveel anderen? Had hij ook slechts eenige theologische opleiding genoten, woorden als de genoemde moesten hem destijds schier onwillekeurig uit de pen vloeien.

Verder wijst de Weener geleerde, bl. 85, op de „schlechte Latinität" der overige werken van onzen Agnietenberger in vergelijking met die der Navolging, al is ook deze, zegt hij, „nicht gerade rein." Een groot getal van werkelijk slecht Latijnsche woorden en woordvoegingen geeft hij ten beste. Gelukkig kan ik mij tegenover deze bewijsvoering van Dr. Wolfsgruber beroepen op het gezag van Dr. Wolfsgruber. Bl. 175, waar het in Gersen's belang te stade komt dat het Latijn der Imitatie minder dan „gerade nicht rein" zij, luidt zijn vonnis dan ook geheel anders en hoort men hem zeggen: „Der allgemeine Sprachcharakter unseres Buches ist der des verdorbenen und mit Barbarismen reich durchwirkten Latein des Mittelalters" enz. Daarmede kan ik volstaan, want dat het zeer weinig moeite zou kosten eene breede lijst van grove Latijnsche zonden uit de Imitatio Christi op te maken, weet ieder die ze heeft gelezen.

Een ander bewijs tegen Thomas als auteur der Navolging

vindt de geleerde Benedictijn bl. 89 in het „Zusammenfassen und Numeriren", dat de Agnietenberger blijkens aangehaalde plaatsen nog al wel eens en de schrijver der Imitatie, zegt hij, nergens doet. Ik veroorloof mij den geëerden tegenstander uit te noodigen het onsterfelijke boek met een weinig meer opmerkzaamheid te willen lezen. Voorbeelden van „Zusammenfassen und Numeriren" gelijk hij ze uit andere werken van Thomas aanvoert zal hij in de Navolging vinden B. I, H. 1, n. 2; H. 13, n. 5; H. 25, n. 4; B. II, H. 4, n. 1; B. III, H. 3, n. 4; H. 23 het opschrift zelf; B. IV, H. 7; H. 9; H. 11, n. 4, 6 en 7.

Een „Lieblingsthema" des Kempenaars, vervolgt Dr. Wolfsgruber [1]), is koorzang en brevier: gedurig spreekt hij daarover in zijne geschriften. „In der Nachfolge Christi sind nur zwei Stellen (B. I, c. 25, n. 8; B. II, c. 9, n. 6) nachweisbar wo von Psalmodie und süssem Gesang und Hymnen die Rede ist; im ganzen dritten und vierten Buche der Nachfolge findet sich gar nichts darüber." Ik moet den geleerden schrijver wederom verzoeken eens te willen letten op de navolgende plaatsen welke hij in het Derde en Vierde Boek zal aantreffen: B. III, H. 31, n. 15; H. 5, n. 6; H. 10, n. 4; H. 47, n. 1; H. 50, n. 2; B. IV, H. 1, n. 7; H. 17, n. 4 en 5.

„Thomas redete oft und gern zu den Seinigen von der Schreibekunst, erschöpft sich ganz in Motiven, sie anzuempfehlen", zegt onze tegenstander [2]) en voert eenige plaatsen ten bewijze daarvoor aan. Dat in de Navolging van dit schrijven nergens gerept wordt, wil hij blijkbaar beweren. De geleerde schrijver zal echter ook die meening hebben te laten varen, wanneer hij oplettend wil lezen wat B. III, H. 31, n. 5 en H. 47, n. 2 te lezen staat.

Wijzen wij, ten einde onzen Agnietenberger als auteur van het gulden boek te doen erkennen, op eene menigte van plaatsen zijner andere werken, enkele woordelijk, niet weinige bijkans woordelijk, vele zakelijk althans overeenstemmende met plaatsen der Imitatie: Gersenisten zien zich daardoor niet

1) Bl. 82.
2) T. a. p.

in 't nauw gebracht, maar weten er weg mede. Kopie, zoo geven zij ten antwoord, niets anders dan kopie. Thomas had de Vier Boeken meermalen afgeschreven, las ze gedurig, prentte ze in zijn geheugen, eigende zijnen geest ze toe, zoozeer dat zijne geschriften de getrouwe weerklank er van werden, meest onwillekeurig, doch opzettelijk ook wel somtijds. Aldus Grégory en anderen. Dr. Wolfsgruber deed nog nieuwe vondsten: hij ontdekte in 's Kempenaars andere werken drie plaatsen waar de Navolging wordt „geciteerd." Men leest bij Thomas: „Vox vera: nemo potest gaudere cum saeculo et postea regnare cum Christo." In de Navolging staat B. I, H. 24: „Non potes delectari hic in mundo et postea regnare cum Christo." Men leest bij genen: „Dixit quidam devotus silentii amator: raro loquor diu hominibus sine aliqua laesione conscientiae intus." In de Navolging B. I, H. 10, n. 1: „Quare tam libenter loquimur et invicem fabulamur, cum tamen raro sine laesione conscientiae ad silentium redimus." Men leest bij den Agnietenberger: „Dixit quidam devotus religiosus: qui de omnibus alienis tacet de omnibus pacem habet." In de Navolging B. I, H. 11: „Multam possemus pacem habere, si non vellemus nos cum aliorum dictis et factis occupare." „Wenn Thomas in seinen Schriften Stellen, die mit solchen der Imitatio Christi gleichlauten, anführt mit dem Beisatze: „Vox vera, dixit quidam devotus, dixit quidam devotus religiosus" stellt er sich da nicht der Imitatio Christi als nicht seinem Werke gegenüber?" [1])

Ik antwoord: neen, hij stelt zich daar niet tegenover de Imitatie, want hij citeert niet de Imitatie, maar schrijvers, bij wie hij ook in de Imitatie heeft geborgd. Wonder dat pater Wolfsgruber de „vox vera" niet herkend heeft als die van den kerkvader Petrus Chrysologus, wiens bijkans gelijkluidende woorden: „Qui jocari voluerit cum diabolo, non poterit gaudere cum Christo" in het Romeinsche brevier althans voor iedereen te lezen staan op het feest van dien heilige. Dat de Agnietenberger met „quidam devotus" onmogelijk den schrijver der Navolging die monnik was bedoeld kan hebben, zou onze bestrijder weten indien hij beter bekend ware met Thomas' spraakgebruik. „Quidam devotus" beteekent namelijk

1) Bl. 96.

„zekere broeder van het Gemeene Leven" en gemeend is wel zonder twijfel de groote stichter dezer Broeders, Florens Radewijns, onder wiens *Verba Notabilia* Thomas zelf ook dit geboekt heeft: „Raro loquitur homo, quin postea poeniteat de aliquo verbo incauto." Zeer waarschijnlijk had hij den geliefden leermeester ook wel meer letterlijk hooren zeggen: „Raro loquor diu hominibus sine aliqua laesione conscientiae intus." De derde spreuk ontleende hij aan eenen „devotus religiosus", maar gewaagt hij van de Navolging? Met geen woord wordt deze aangeduid. Wel ongetwijfeld is zijn „devotus religiosus" zijn Windesheimer vriend, Hendrik Mande, en geeft hij zakelijk met weinige woorden hetgeen deze schreef: „Wie sullen ons ledich holden van dat ons niet toe en hoort ende ons luttel onderwinden van den dingen die ons niet bevolen en sin: soe moghen wi vrede hebben in ons ende in anderen menschen;" [1]) eene plaats welke uitvoeriger en meer woordelijk door hem wordt teruggegeven in de Navolging B. I, H. 11, n. 1: „Multam possemus pacem habere, si non vellemus nos cum aliorum dictis et factis et quae ad n os ram curam non spectant occupare."

Overigens kan het niemand verwonderen dat Dr. Wolfsgruber met alle geweld de Imitatie door Thomas geciteerd heeft willen zien, want juist de omstandigheid dat hij ze nergens aanvoert werpt het kopiestelsel der Gersenisten geheel omver. Vooral in zijne andere schriften noemt hij niet zelden met name zijne zegslieden. Hij duidt dan ook, gelijk wij zoo even zagen, Radewijns en Mande aan. Van Radewijns gaf hij eene tamelijk uitvoerige levensbeschrijving, Johannes Ruysbroek, wiens ascetisch-mystisch stelsel hij zich had toegeeigend, gedenkt hij, en uitbundig, in zijn *Chronicon montis St. Agnetis*. Schier tallooze plaatsen heeft hij in zijne andere werken geschreven welke of geheel woordelijk of bijkans woordelijk of ten minste zakelijk met plaatsen der Navolging overeenstemmen, en hij zou den auteur van deze, zijn allervoornaamsten leermeester, indien hij zelf de auteur niet was, geheel vergeten hebben? Hem volstrekt niet genoemd hebben? Hem niet eens in de verte hebben aangeduid? Dat is teneenemale onnatuurlijk.

---

1) *Van drien staten eens bekierden menschen*, in het manuscript der Emmanuelshuizen blad 15.

Onze bestrijders dienden zelfs vooraf uit te leggen, hoe de Agnietenberger het boek heeft *kunnen* plunderen, ik wil zeggen: waar en hoe hij 't machtig is kunnen worden. Hij bewoog zich, dit weten wij, uitsluitend in den Deventer en Windesheimer kring. Te Deventer was toen hij er leefde het werk niet bekend. Gerrit De Groot en Florens Radewijns, door wie wij onderscheidene geliefkoosde en veel gebruikte boeken genoemd vinden, gewagen nergens van de Navolging en citeeren haar stilzwijgend nergens. Bij de Windesheimers evenmin taal of teeken er van alvorens ze door hunnen medebroeder Thomas kan zijn vervaardigd. Waar mag hij ze dan toch, hij alleen, gehaald hebben? Is zij hem misschien, terwijl hij ergens buiten zat te lezen of te mijmeren, uit Italië de lucht door eensklaps in den schoot gevallen, of heeft een hemelbode hem in zijne cel er mede verrast? Wij zouden hier dan te doen hebben met een mirakel.

Daarentegen zal ieder en zullen ook Gersen's vrienden moeten erkennen, dat alles is toegegaan zooals het menschkundig gesproken toegaan moest, indien Thomas ook de Imitatie samenstelde. Wat hij in deze had geschreven was hem uit hoofd en hart gevloten; het bleef hem steeds in hoofd en hart, en vloeide hem wanneer hij andere geschriften vervaardigde niet slechts gedurig zakelijk, maar ook licht soms woordelijk weder uit de pen. Van citeeren kon geen sprake zijn: hij hadde zich zelven moeten citeeren.

Men ziet echter dat het bij Thomas' bestrijders volkomen *parti pris* is en zij vooraf hebben vastgesteld, dat zijne overige werken hem het recht om als auteur der Navolging erkend te worden zullen ontzeggen. Is er in zijne overige geschriften eene of andere kleinigheid niet geheel met de Imitatie overeenstemmend, zij levert het bewijs dat hij de Imitatie niet heeft geschreven. Vindt men in zijne andere werken overeenstemming, de treffendste overeenstemming met de Imitatie: al weder een bewijs dat hij ze niet heeft geschreven. Wat dan? Hij heeft ze gekopieerd. Het is volkomen de stok en de hond. Johannes Gersen moest eens werkelijk bestaan en behalve de Navolging nog iets hebben te boek gesteld: men zou getuige zijn van eene geheel andere bewijsvoering.

De critische handelwijze onzer tegenstanders, bepaaldelijk die van Dr. Wolfsgruber, levert overigens een groot gemak op. Ik ken van dien geleerde nog slechts twee geschriften;

zijne „Einleitung" vóór „Van der Navolginge Christi ses boeke" en zijn onlangs verschenen „Giovanni Gersen". Welnu, ik neem aan in acht dagen tijds naar zijnen trant uit het eerste eene bewijsvoering te putten, dat het tweede hem verkeerdelijk wordt toegekend. Ik zou zelfs, dunkt mij, kans zien uit het „Vorwort" van „Giovanni Gersen", alweder volgens zijnen trant, te bewijzen dat „Giovanni Gersen" aan een ander dan Dr. Wolfsgruber het aanzijn is verschuldigd.

Men beroept zich verder tegen den Kempenaar als auteur der Navolging zelfs op bovengenoemden door hem geschreven codex van 1441, thans berustende in de Bourgondische bibliotheek te Brussel. Aan 't einde daarvan leest men door hem geschreven: „Geëindigd en voltooid (Finitus et completus) door de handen (per manus) van broeder Thomas à Kempis op den St. Agnietenberg bij Zwolle." Het is bekend, dus redeneeren zij, dat Thomas een vlijtig kopiïst was; „hij schreef onzen Bijbel geheel en vele andere boeken voor het huis en voor geld", getuigt van hem de voortzetter zijner Kroniek. „Voor het huis", weten wij dat hij tot tweemaal toe, in 1414 en in 1417, ook het Missaal kopieerde. Aan 't eind van deze door hem slechts gekopieerde boeken schreef hij desgelijks: „Geëindigd en voltooid in 't jaar des Heeren.... door broeder Thomas à Kempis op den St. Agnietenberg." Moeten derhalve dezelfde woorden in den codex van 1441 niet eveneens beteekenen, dat hij de Imitatie slechts gekopieerd had? De codex is vol van schrappingen, doorhalingen, verbeteringen: verraden ook deze niet den afschrijver, tamelijk zorgeloozen afschrijver zelfs?

Wij staan met dien codex zoo weinig verlegen, dat wij hem juist aanvoeren als eene eigenhandige getuigenis van den Agnietenberger zelven voor zijn vaderschap der Navolging van Christus.

De woorden „Geëindigd en voltooid door de handen van". beteekenen op zich zelven eenvoudig: „ten einde geschreven door" . . . . .; dit zal wel ieder moeten toestemmen. „Geschreven" kan dan zijn of „afgeschreven" of „eigenhandig geschreven" al naar omstandigheden. Dat derhalve ook een auteur die woorden aan 't eind van zijn werk kan plaatsen, is onbe-

twistbaar. Even zeker is dat Thomas ze in onzen codex zelven gebruikt heeft omtrent werken, waarvan hij ontegenzeglijk niet slechts de afschrijver maar ook de auteur was. Immers waar in den codex staan die woorden? Onmiddellijk achter de Vier Boeken der Imitatie? Neen, achter onbetwijfelde werken des Agnietenbergers zelven. Zie hier zijne eigen opgave van den inhoud:

„In hoc volumine hi libri continentur:

„Qui sequitur me non ambulat in tenebris. (Eerste Boek der Navolging.)

„Regnum Dei intra vos est, dicit Dominus. (Tweede Boek der Navolging.)

„De Sacramento. Venite ad me omnes qui laboratis. (Vierde Boek der Navolging.)

„Audiam quid loquatur in me Dominus Deus. (Derde Boek der Navolging.)

„De disciplina claustralium. Apprehendite disciplinam.

„Epistola devota ad quemdam regularem.

„Renovamini autem spiritu mentis vestrae.

„Cognovi Domine quia aequitas judicia tua.

„Recommendatio humilitatis. Discite a me.

„De mortificata vita. Gloriosus apostolus Paulus.

„De bona pacifica vita. Si vis Deo dignus.

„De devotione mentis. Vacate et videte cum ceteris.

„Brevis admonicio. Ab exterioribus."

Op de Boeken der Imitatie volgen derhalve eerst nog negen, zegge: negen andere insgelijks door de woorden waarmede zij beginnen aangeduide geschriften, welke hij buiten allen kijf heeft vervaardigd, en daar achter, geheel aan het eind van den codex leest men: „Geëindigd en voltooid door de handen van broeder Thomas à Kempis" enz. Aangezien hij ze derhalve zeker mede en nog wel het naaste bezigt omtrent werken en werkjes, waarvan hij niet alleen afschrijver maar ook de auteur was, kan hij ze stellig tevens omtrent de Imitatie, al was hij er ook de auteur van, hebben gebruikt. Meer dan dat zelfs mag met alle waarschijnlijkheid afgeleid worden uit zijne samenkoppeling en onderteekening. Menig voorbeeld, zeker, zagen wij reeds boven en zullen wij later nog ontmoeten, dat de ongeteekende Navolging verkeerdelijk toegeschreven werd aan een auteur, van wien in eenzelfden codex of bundel andere werken waren opgenomen. Maar dan

waren die codices niet eigenhandig door de auteurs dier andere werken geschreven. Hier is het een geheel afwijkend geval: wij hebben een bundel van dertien boeken, alle eigenhandig geschreven door iemand die onbetwistbaar negen van de dertien zelf had vervaardigd. Wanneer zoo iemand die dertien werken — want de vier zoogenoemde Boeken der Navolging worden als afzonderlijke werken door hem opgegeven — achtereen laat doorloopen en aan het eind zijnen naam teekent, geeft hij daarmede niet duidelijk te kennen dat ze alle dertien van hem zijn?

Er komen nog allerlei omstandigheden bij waardoor wij genoopt worden tot die gevolgtrekking.

Het kon Thomas in 1441 niet onbekend zijn, dat de Vier Boeken der Imitatie eene groote vermaardheid verworven hadden en in eene menigte van handschriften waren verspreid. Hij kon er evenmin onkundig van zijn, dat ze door velen aan hem als auteur werden toegeschreven. Mocht hij niet alleen lijdelijk dulden dat men hem met vreemde vederen sierde, niet alleen eene onwaarheid ongelogenstraft laten, maar zelfs tot staving en verbreiding er van de hand leenen? En zou hij niet zijne hand er toe geleend hebben door te doen zooals wij zagen dat hij deed? Aan 't einde van eenen Bijbel of een Missaal kon hij gerust zetten: „Geëindigd en voltooid door de handen van broeder Thomas à Kempis": dat hij daarvan slechts afschrijver was, wist ieder. Maar toen hij die woorden plaatste achter een bundel van dertien werken, de negen laatste waarvan hij zelf had samengesteld, moest toen niet ieder daardoor zich bevestigd zien in de opinie, dat ook de vier eerste oorspronkelijk uit zijne pen gevloeid waren, en de hier bedoelde woorden zooveel beteekenden als: „Eigenhandig geschreven door broeder Thomas à Kempis"?

De menigvuldige schrappingen, doorhalingen, verbeteringen zelven in den codex, waaraan men zich geërgerd heeft, bewijzen dat men die beteekenis aan bedoelde woorden hechten moet. Schrappen, doorhalen, verbeteren doet ook een eenvoudig afschrijver die zich vergist heeft, maar niet zóó als de Kempenaar hier. Hij had ongetwijfeld een vroeger door hem vervaardigd handschrift vóór zich dat hij wilde terug geven, maar als hij het reeds teruggegeven had, misviel hem niet zelden deze of gene uitdrukking, welke hij dan doorhaalde om eene andere er voor in de plaats te stellen. Eene ge-

heele lijst van zulke doorhalingen en verbeteringen, somtijds nogmaals doorhalingen en verbeteringen kan men opmaken, wanneer men dit handschrift der Imitatie, waarvan door den heer Ch. Ruelens dit jaar de prachtige fac-simile-uitgaaf bezorgd is, met vroegere handschriften vergelijkt. Zelfs vond hij goed B. II, H. 11 eenen volzin in te lasschen welke in vroegere handschriften wordt gemist. Na, volgens de vertaling van den Weener codex, gezegd te hebben: „Mer die Jhesus om Jhesus wil ende niet om hoer eygen troostinge mynnen, die loven ende benedien hem in allen droeffenisse gelic als inder overster consolacien", voegde hij er in: „Ende al weert sake dat hi hem nummer troostinge geven en wolde, nochtant wolden si hem altoos loven ende hem dancber wesen." [1]) Zulke vrijheden veroorlooft zich niet een afschrijver met het werk van een ander, maar een afschrijver-auteur met eigen werk.

Nog een ander en zeer opmerkelijk bewijs, dat Thomas ook de auteur is van de Vier Boeken der Imitatie levert de vermaarde codex. In de summaria of opgaven namelijk van den inhoud der verschillende kapittels het Eerste en Tweede Boek der Imitatie voorafgaande heeft onze Agnietenberger hoegenaamd geen ruimte overgelaten, — er een regel tusschen te krijgen zou onmogelijk zijn — en aan het einde dier Boeken geen ruimte, waar hij dan ook heeft geschreven: „Expliciunt" enz. Blijkbaar was hij niet voornemens hier nog iets aan toe te voegen. Anders deed hij met het Vierde en Derde Boek. In de inhoudsopgave aan 't hoofd van het Vierde liet hij ruimte voor de opgave van nog een paar, en in die van het Derde voor de opgave van onderscheidene kapittels. Overeenkomstig daarmede ziet men aan 't einde van het Vierde vijf, aan 't eind van het Derde tien onbeschrevene bladzijden. Is er voor dit verschil van handelwijze eene andere aannemelijke reden te vinden, dan dat de afschrijver, tevens de auteur zijnde, aan de Twee eerste Boeken niets dacht toe te voegen maar eenigszins plan had het Vierde nog met een paar en het Derde zelfs met meerdere hoofdstukken te vergrooten? Eenvoudig afschrijver hadde hij al wat hij voor zich had een-

---

1) Een nieuw en afdoend bewijs dat de Weener codex niet voor omstreeks het midden der 15de eeuw is geschreven.

voudig achtervolgens in éenen adem gekopiëerd. Dat die kapittels in de pen zijn gebleven bewijst niet dat niet eenigszins het plan heeft bestaan.

Uit al het aangestipte is wel duidelijk dat „Geëindigd en voltooid door de handen van broeder Thomas à Kempis" *in dezen codex* zooveel beteekent als „eigenhandig ten einde geschreven" door hem, en uit de laatst vermelde omstandigheid zien wij wel tegelijkertijd waarom onze Agnietenberger in 1441 dezen codex schreef. In onderscheidene door anderen vervaardigde afschriften, hij wist het, waren niet weinig foutieve lezingen: hij wenschte die uit den weg te ruimen. In vroegere door hemzelven geschrevene stonden uitdrukkingen welke hem thans misvielen: hij wenschte die te wijzigen en te verbeteren. In die vroegere meende hij zelfs leemten te ontdekken welke hij wenschte aangevuld, ofschoon van dat aanvullen, een enkelen volzin uitgezonderd, men weet niet door welke oorzaak, niets is gekomen. Hij had na de Imitatie weder andere werken te boek gesteld: hij wenschte die met de Imitatie in éénen bundel te verzamelen. Deze bundel, deze codex zou als standaard-uitgave in zijn klooster op den St. Agnietenberg blijven berusten. Met alle die inzichten werd de codex van 1441 door hem eigenhandig geschreven.

Een ander desgelijks door hem vervaardigd handschrift, thans reeds zoek geraakt, hadden de reguliere kanunniken van St. Martinus te Leuven almede van het klooster op den St. Agnietenberg geërfd. Het bevatte de drie eerste Boeken der Navolging met slechts eene schets van het Vierde, waaruit Malou terecht heeft afgeleid dat het vóór 1441 moet dagteekenen. Daar echter het Vierde Boek, gelijk wij boven gezien hebben, geheel afgewerkt reeds in den codex van Gaesdonck als ten jare 1427 gekopiëerd voorkomt, moet bedoeld handschrift van Thomas reeds vóór 1427 zijn vervaardigd. Was dit het eerste origineel? Dan zou hij in dezen zelfden codex allereerst het Eerste Boek, na verloop van eenige jaren het Tweede en zoo vervolgens moeten geschreven hebben, hetgeen niet zeer waarschijnlijk klinkt, wijl de Vier Boeken achtervolgens ieder afzonderlijk het licht zagen. Denkelijk was ook dit autograaf, waarvan vóór 1441 de kopieën gemaakt werden, reeds eene door den Kempenaar herziene uitgave. Het biedt lezingen niet overeenstemmende met die van onderscheidene andere vóór 1441 ontstane ma-

nuscripten. Het heeft ook reeds B. I, H. 3 de woorden: „Et quid curae nobis de generibus et speciebus", welke den samenhang der rede wel eenigszins storen, en dienvolgens in het allereerste origineel denkelijk niet hebben gestaan, gelijk ze dan ook, misschien mede uit dien hoofde, in onze Windesheimsche vertaling gemist worden. Wat is er tegen, dat Thomas, gelijk zoo menig ander auteur, het geschrevene en reeds uitgegevene herzien en nogmaals herzien wederom hebbe uitgegeven?

Hirsche heeft 33 bladzijden besteed aan de interpunctie, waarvan de Kempenaar zich bedient. Behalve vraagteeken en punt en dubbelpunt en komma namelijk heeft genoemde geleerde in 's mans autografen opgemerkt — vreemd dat niemand vóór hem het opgemerkt had — een zoogenoemd „haakpunt", veel hebbende van een omgekeerd vraagteeken. Hij betoogt dat dit haakpunt, wat de rust er door vereischt aangaat, het midden moet houden tusschen punt en dubbelpunt, en noemt het een niet „grammatisch" maar „oratorisch" interpunctieteeken. Hij heeft dit, behalve bij Thomas à Kempis, alleen bij andere schrijvers uit de Windesheimer school ontdekt. Ik zal er niet bij stilstaan. Dat de Kempenaar niet slechts schrijver maar ook auteur is van het door hem aldus geinterpuncteerde blijkt er niet uit. Menigeen zal zelfs misschien met mij van oordeel zijn, dat de ontdekker ruim genoeg gewicht er aan heeft gehecht. Of de nederige monnik bedoeld heeft, gelijk hij wil, door dat „haakpunt" het „oratorisch" overluid lezen of voorlezen zijner handschriften, vooral zijner eigen pennevruchten, te bevorderen, mag men betwijfelen. En dat Thomas met dat haakpunt ook wel eens ietwat willekeurig omspringt; dat hij het somtijds bezigt, waar hij zeer goed toekon met een dubbelpunt, en somwijlen een dubbelpunt aanwendt waar men het haakpunt, volgens Hirsche's theorie, zou verwachten, is, geloof ik, onbetwistbaar.

Vraagt men, waarom Thomas achter in zijn handschrift van 1441 niet liever ronduit aanteekende: „Compositus" of, gelijk men het destijds uitdrukte, „Compilatus per fratrem" enz.; ik antwoord het volgende. Vooreerst lag het noch in de gewoonte noch op den weg des nederigen monniks. Daarbij vloeiden toen de door hem eigenhandig afgeschreven dertien werken niet voor het eerst uit zijne pen. En eindelijk dat hij er de auteur van was, wist ieder. Hij bedoelde slechts te

waarborgen dat deze codex door hem eigenhandig geschreven was, hetgeen men anders later denkelijk niet zou weten.

II.

Getuigt derhalve onze Agnietenberger zelf èn door zijne geheele persoonlijkheid in zijne overige werken evenals in de Navolging zich openbarend, èn reeds door genoemde woorden geplaatst waar ze het zijn, dat hij de auteur van het boek is: wij hebben vervolgens te vernemen de uitdrukkelijke getuigenis zijner tijdgenooten, en wel eerstelijk zooals die in handschriften en gedrukte uitgaven voor ons ligt.

Getrouw aan de van vader Augustinus geërfde lijfspreuk der Windesheimers: „Ama nesciri", ook in de Navolging zelve door hem verkondigd, teekende Thomas zich niet als auteur. Bescheiden monnik in een onaanzienlijk klooster bij Zwolle mocht hij werkelijk hopen onbekend te kunnen blijven. Niet hij zelf maar de overste die er alleen van wist zal het „devote boec" aan de broeders te lezen gegeven en aan andere kloosters medegedeeld hebben. Vroeg iemand naar den schrijver, het antwoord luidde: „een onzer paters." Zoo werd de Imitatie zonder auteursnaam door tallooze kopieën vermenigvuldigd en vond haren weg al ras ook in naburige landen. Tallooze kopieën en vertalingen zonder naam van auteur — enkele met vermelding dat hij is of was „een regulier kanunnik" — zijn allerwege tot op den huidigen dag bewaard gebleven, de oudste wel eene te Windesheim omstreeks het jaar 1420 vervaardigde, waarvan boven spraak is geweest.

Die toestand echter kon onmogelijk duren. Hoe meer de Imitatie werd verspreid en bewonderd, hoe meer er gevischt werd naar den auteur. Men noemde allerlei namen; verre af werd door toevallige later te vermelden omstandigheden bepaaldelijk wel Gerson genoemd. Waarom zouden nu de oversten en wie het anders weten mochten het geheim nog langer bewaren? Eere dan ten minste aan wien ze toekwam en aan zijne orde mede. Hoe kon zelfs het geheim bewaard blijven, toen de Agnietenberger, aangemoedigd door zijne oversten, gedurig nieuwe „devote boeken" in 't licht zond welke den auteur der Navolging kennelijk verrieden? „Thomas à Kempis" werd reeds spoedig gefluisterd; „Thomas à Kempis" klonk eerlang de faam.

In den vermaarden Kirckheimer codex van 1425 zien wij dan ook door eene weinig latere hand reeds aangeteekend: „Dit tractaat (de drie eerste gedeelten of Boeken der Navolging) is uitgegeven door een vroom en uitstekend man, meester Thomas, van den St. Agnietenberg en regulier kanunnik in Utrecht, Thomas van Kempen genaamd, afgeschreven uit de hand des schrijvers in Utrecht, ten jare 1425, in sociatu provincialatus" — bewoordingen boven door ons toegelicht.

Een tweede almede besproken handschrift met zijnen naam, deels in 1425, deels in 1427 gedagteekend, is het Gaesdonker. De *Köllnische Volkshalle* heeft het in 1852 beschreven en verzekert, dat in het opschrift de naam van Thomas à Kempis als auteur uitdrukkelijk wordt genoemd.

Een derde waarin het werk aan hem wordt toegeschreven, bezit het Luiksche seminarie. Professor Bormans aan de universiteit dier stad heeft in zijne *Notice* [1]) getracht te bewijzen, dat het in 1445 werd vervaardigd. Kwalijk kan het, gelijk daar schijnt beweerd te worden, door den auteur zelven gedeeltelijk geschreven of herzien zijn, want het schrift stemt met dat van Thomas niet overeen.

Een vierde codex, de Keulsche, gedagteekend 28 October 1447, bevat behalve sommige van anderen „eenige werkjes van zeker devoot regulier" waaronder twee Boeken der Navolging. De eenigszins latere hand die op den rand aanteekende: „Zijn naam is Thomas à Kempis" vertolkte wat de kopiïst had aangeduid.

Een vijfde met 's Kempenaars naam is die der Brusselsche Karthuizers in 1451 en 1463 door „broeder Baenst" geschreven en thans onder n⁰. 2584—2589 in de Bourgondische bibliotheek berustend.

Een zesde de Weener, gedagteekend 1467.

Een zevende die van Buxheim in Zwaben, gedagteekend 1471.

Een achtste de Affligheмsche van hetzelfde jaar.

Een negende die van Gries in Tyrol met het jaartal 1474.

Een tiende, Maeseyksche, van 1477.

Een elfde, Hohendorfsche, van 1487.

---

1) Opgenomen in *Bulletin de la commission royale d'histoire*, 1845.

Een twaalfde, Rebdorfsche in 1488 gedagteekend.

Tot de gedagteekende mag, wat de bewijskracht aangaat, ook wel gerekend worden dat van Dalhem bij Eindhoven, geschreven door iemand die getuigt voor Thomas' zielsrust in het sterfjaar 1471 het H. Misoffer te hebben opgedragen, een tijdgenoot alzoo die hem òf persoonlijk òf bij name althans zeer goed kende. „Pro quo, zegt hij, debitum solvi anno 1471, Cosmae et Damiani, anno quo obiit."

Ongedagteekende, doch uit denzelfden tijd afkomstige handschriften voor den Kempenaar heeft Amort in zijne *Deductio Critica* zeven en twintig bijeengebracht, waaronder een van Rottenbuch in Beijeren, twee van Augsburg, een van Atrecht, tien uit de bibliotheek der Maltezer ridders te Straatsburg en drie door Sanderus opgegeven.

Onder de manuscripten der Imitatie in de „Münchener Hof- und Staatsbibliothek" bevindt zich één ten minste dat Amort niet gekend heeft, namelijk „II Cgm. 262. 2⁰. XV Jahrh. 361 Bl. Nach Cassians Collat. deutsch (1—244) folgt 244—263: Von der Nachfolgung Christi 1 Buch von Bruder Thomas von Swollis." Daar men hier nog slechts het Eerste Boek der Imitatie gekopieerd ziet, moet het handschrift zelfs wel vroeg in de 15de eeuw zijn ontstaan. Ook in de bibliotheek van Erlangen vindt men cod. 1713: „Thomae a Kempis von der nachfolgung Cristi und von versmähung der welt." Nog andere, vroeger niet algemeen bekende, Latijnsche manuscripten uit de vijftiende eeuw met den naam van onzen Agnietenberger bezit de keizerlijke bibliotheek te Petersburg onder n^0. 283, de boekerij van Troyes onder n^0. 283, die van Metz onder n^0. 617, die der universiteit van Krakau onder n^0. 2401.

Bijzondere vermelding verdienen een Indersdorfer codex van 1441 met het opschrift: *Tractatus qui intitulatur de Imitatione Christi; compilavit quidam canonicus regulae St. Augustini episcopi*, en een Pollinger van 1442: *Libellus de imit. Xi editus ut dicitur a quodam canonico regulari in monasterio Pödiken Bardeburg. dioec. provinc. Colon.* Waar deze werden vervaardigd, was in 1441 en 1442 nog niet, ten minste niet met zekerheid, bekend dat Thomas het boek had samengesteld; men wist er nog slechts, wat in den Windesheimer kring aanvankelijk gezegd werd, dat het „een van onze paters" was geweest. Waarom de schrijver van den Pollinger codex den regulieren kanunnik te Pödiken gezocht

heeft laat zich zeer aannemelijk verklaren: hij kopiëerde denkelijk eenen codex van Pödiken, en ondersteld dat het boek aldaar was ontstaan. Het klooster te Pödiken namelijk had zich, naar Thomas in zijn *Chronicon* (bl. 166) bericht, reeds ten jare 1409 bij de Windesheimsche Vereeniging doen inlijven en derhalve ongetwijfeld reeds zeer vroegtijdig een afschrift der Imitatie bekomen. Dat deze codices, ofschoon de naam van onzen Agnietenberger er niet in vermeld wordt, stellig voor hem getuigen, zal wel niemand ontkennen: indien een regulier kanunnik de auteur der Navolging is, zonder twijfel niemand anders dan Thomas à Kempis.

Acht en veertig bekende handschriften derhalve van tijdgenooten, meest alle bij zijn leven vervaardigd, waarborgen hem het auteurschap. Welk een getal andere zouden nog zijn te vertoonen uit de boekerijen van kerken en kloosters hier te lande, bijzonder van kloosters der reguliere kanunniken, waren ze niet door de Reformatie òf vernield òf zoek geraakt! Medetellen mogen wij die natuurlijk niet, en wij hebben ze ook niet van noode: waar is in de oudheid, in de 15de eeuw, een ander boek waarvan de auteur wordt gewaarborgd door een vijftigtal met hem gelijktijdige afschrijvers?

Dat alles baat u niets, verklaren Gersen's vrienden. „Die Thomisten, zegt o. a. Dr. Wolfsgruber, haben nach rückwärts keinen Codex, der über 1441 hinausreicht. Viele thomistische Codices weist allerdings die Folge auf. Allein allen diesen kommt keinerlei beweisende Kraft zu. Man weiss wie sie dazu kamen, den Thomas als Verfasser anzugeben. Rein nur getäuscht durch den Cod. Antverp. War einmal der Anfang gemacht, so durfte man um Nachtreter nicht bezorgt sein. Einer schrieb in jener kritiklosen Zeit dem Andern nach und kümmerte sich nicht um die Richtigkeit seiner Angabe. Einen Beweis aus den Manuscripten haben also die Thomisten nicht." [1])

---

1) *Giovanni Gersen*, bl. 69. Dit zal de Weener geleerde bedoeld hebben toen hij bl. 65 de anders onverklaarbare en vlakweg leugenachtige woorden schreef, dat „das Gros der Handschriften (voor Thomas) als anonym bezeichnet werden muss." Aan wonderlijke distractiën lijdt hij overigens blijkbaar. Zoo schrijft hij bl. 161: „Das Zweite besonders Bemerkenswerte ist der Umstand, dass sämmtliche deutsche Uebersetzungen, und wir zählen deren bis zum Jahre 1500 vier in oberdeutscher und zwei in niederdeutscher Sprache, anonym sind", terwijl hij zelf bl. 214 mededeelt, dat in de „Münchner

Wij hebben twee manuscripten van vóór 1441 aangevoerd, en kan men ook in het Gaesdoncker den naam van Thomas thans, naar het schijnt, niet meer toonen, de aanteekening in het Kirckheimer laat geen redelijken twijfel over. Gesteld echter dat wij geen handschriften ouder dan het jaar 1441 hadden aan te wijzen, wij zouden er zeer weinig om geven. Gewis, wij zouden Thomas loslaten, indien er eerst een paar eeuwen na zijn overlijden handschriften hem noemende waren gevonden, gelijk dit met den gewaanden Johannes Gersen het geval is. In 1441 echter bloeide de Agnietenberger nog, en bijkans alle handschriften die hem als auteur bestempelen werden vervaardigd gedurende de dertig jaren welke hij nadien nog leefde. Dat deze latere geen bewijskracht bezitten is eenvoudig eene ongerijmde bewering. Waar is, dat de eene destijds vaak gedachteloos den andere naschreef en wij zullen nog al te veel voorbeelden daarvan zien; moeten echter daarom alle latere handschriften met eene zwarte kool gemerkt worden, dan zal men voortaan korte metten kunnen maken: men noemt het eerste, oudste handschrift en uit is de bewijsvoering. De Gersenisten zullen zich dan hebben te vergenoegen met een in 1464, twee eeuwen ruim na Gersen's dood, vervaardigd manuscript.

Dat onze kopiïsten zich lieten foppen door den codex Antverpiensis — Thomas' autograaf van 1441 — zegt Dr. Wolfsgruber. Hoe bewijst hij het? Hij poogt zelfs niet het te bewijzen, en wijselijk, want andere dan belachelijke gronden hadde hij niet kunnen te berde brengen. Al te duidelijk immers is het, dat zij zich door Thomas' handschrift onmogelijk konden laten bedriegen. Dit bleef tot 1577 berusten op den St. Agnietenberg. Den naam van Thomas als auteur vertoont er de Imitatie niet. Achter andere werken van hem aan 't eind van den codex staat slechts: „Finitus et completus per manus fratris Thomae Kempensis" enz. Het eerste afschrift moest derhalve vervaardigd worden op den Agnietenberg zelven, en zoo de schrijver er van daar den naam des Kempenaars, dien het origineel niet droeg, aan 't hoofd plaatste, kon hij

---

Hof- und Staatsbibliothek" een codex der 15de eeuw wordt gevonden „Von der nachvolgung Christi, 1 Buch von bruder Thomas von Swollis", en bl. 212, dat in de Erlanger bibliotheek is te vinden een codex almede uit de 15de eeuw „Thomae a Kempis von der nachfolgung Cristi und von versmähung der Welt."

dat daar verkeerdelijk doen? Wist men daar niet, of de nog levende en werkende Thomas auteur dan afschrijver was van het toen reeds zoo beroemde en verspreide boek? Evengoed zou iemand kunnen staande houden, dat Thomas zelf het niet wist en door zichzelven werd gefopt.

Allerwaarschijnlijkst evenwel hebben wij aan te nemen dat de latere handschriften geenszins naar 's mans autograaf van 1441 werden vervaardigd. Zij vertoonen de Vier Boeken naar de gewone, tegenwoordige volgorde, zooals de tractaten één voor één afzonderlijk door den Kempenaar waren samengesteld en in 't licht gegeven: de bundel van 1441 bevatte ze in eene andere volgorde; Thomas had er het Vierde vóór het Derde Boek geplaatst. De afschrijvers na 1441 die het werk op zijnen naam stelden wisten dus van elders dat hij de auteur was; zij wisten het van de Windesheimer paters, wier getuigenis wij uit den mond van eenen hunner, Thomas' vriend en makker, zullen vernemen. Aan alle die kleinigheden hebben Dr. Wolfsgruber, Mella, Grégory en verdere Gersenisten blijkbaar niet gedacht, toen zij zich zelven diets maakten: „einen Beweis aus den Manuscripten haben die Thomisten nicht." Wij hebben, gelijk ik toonde, een zoo schitterend als waarop geen enkel ander boek van dien tijd mag bogen.

De drukkunst was inmiddels gekomen en door de pers almede leggen 's Kempenaars tijdgenooten eene niet minder schitterende getuigenis voor zijn auteurschap af.

De allereerste uitgave der Navolging van Christus, zooverre bekend is — wij zeiden het reeds — verscheen bij Zainer te Augsburg hetzij in 1468, hetzij op zijn laatst in 1475. Aan het slot leest men: „Hier eindigen gelukkig de Boeken der Navolging van Christus, vier in getal, van den uitstekenden man Thomas van den St. Agnietenberg in Utrecht, kanunnik-regulier." Amort heeft eene andere uitgaaf met Thomas' naam gezien bij Zainer gedrukt in 1471, en van nog eene andere, niet bij Zainer, in Gothische letters gedrukt, waarschijnlijk oudere, eveneens met den naam des Kempenaars wordt door de bibliografen melding gemaakt.

De overige in den loop der 15[de] eeuw onder zijnen naam verschenene zijn volgens evengenoemden schrijver die van

Tubingen	1472,	Neurenberg	1487,
Augsburg	„ ,	Straatsburg	1489,
Straatsburg	1480,	Lyon	„ ,
Metz	1482,	Straatsburg	„ ,
Augsburg	1486, [1]	Memmingen	„ ,
Tubingen	„ ,	Ingolstadt	„ ,
Straatsburg	1487,	Parijs	1423, [2]
Luneburg	1493,	„	1495, [4]
in Portugal	„ , [3]	„	1500,
Neurenburg	1494,	Portugal	1510.

Ook te Brixen verscheen er in de 15de eeuw eene met Thomas' naam. De lijst is verre van volledig: Th. Carré telt veertig uitgaven de wereld ingezonden, eer het dertig jaren geleden was dat de auteur het tijdelijke had gezegend.

En is er wel geen voor eenige eeuwen geschreven boek wiens echtheid en afschriften en uitgaven van tijdgenooten zoo wordt gewaarborgd als de Navolging, geen enkel ter wereld zeker zal men kunnen aanwijzen, waarvan de echtheid door andere nog treffender getuigenissen van tijdgenooten zoo luisterrijk wordt gestaafd.

De eerste en voornaamste getuige is de vermaarde, even geleerde als vrome Johannes Busch [5]), sedert 1417 regulierkanunnik in het klooster te Windesheim op derdehalf uur afstands van den Agnietenberg. In zijn *Chronicon Windesemense* beschrijft hij benevens de opkomst van het klooster ook de stichting en uitbreiding der orde zoowel als het leven der voornaamste broeders. Hij deelt mede, gelijk hij in de voorrede verzekert, „wat hij zelf tegenwoordig zijnde met eigen oogen aanschouwd of van zijne voorzaten meermalen heeft gehoord of weet dat door het algemeene kapittel bepaald is." Het uiteinde van Johannes Vos van Heusden verhalende

1) Deze en de volgende van Tubingen zijn Duitsche vertalingen.

2) Fransche vertaling.

3) Portugeesche vertaling.

4) Fransche vertaling.

5) Zie over zijne geschiedenis en werkzaamheden o. a. Moll, *Kerkgeschiedenis* enz., vooral Tweede Deel, Tweede Stuk; Acquoy, *Het klooster te Windesheim* enz., alle drie Deelen.

schrijft hij [1]) o. a.: „Het geschiedde weinige dagen voor zijn overlijden, dat twee aanzienlijke broeders onzer orde, van den st. Agnietenberg bij Zwolle, te Windesheim kwamen, om genoemden prior over zekere zaken te raadplegen: een hunner, broeder Thomas van Kempen, een man van beproefden levenswandel (probatae vitae), die vele devote boeken heeft samengesteld, namelijk *Qui sequitur me de imitatione Christi* en andere, zag den volgenden nacht een droomgezicht, voorbeduidsel van het toekomende", namelijk 's priors zeer aanstaanden dood. Zoolang Busch dat zal geschreven hebben, is Thomas à Kempis als auteur der Navolging van Christus onsterfelijk. De Agnietenberg lag nog geen volle drie uren gaans van Windesheim, zoodat de broeders van beide kloosters elkander gedurig zagen; vooral de Agnietenbergers kwamen dikwijls te Windesheim, wijl hier het moederhuis gevestigd was en de algemeene overste — destijds de groote Johannes Vos — er woonde. Busch derhalve, hier broeder, terwijl Thomas het daar was, kende dezen niet alleen persoonlijk, maar had hem dikwijls ontmoet, hem gesproken, met hem gemeenzaam omgegaan. Welnu, Busch getuigt dat Thomas de Imitatie heeft samengesteld (composuit); verzekert het in eene kroniek bestemd om de geschiedenis zijner orde met hare groote mannen te vereeuwigen. Busch, die hier bepaaldelijk op de hoogte zijn moest van wat hij mededeelt, die zich onmogelijk vergissen kon, voor wiens gezag men zich derhalve moet buigen.

Dat Thomas' bestrijders al het mogelijke beproefd hebben om die getuigenis uit den weg te ruimen, laat zich begrijpen. Wat zij hebben weten te vinden, ten einde ze of als onecht of zeker als verdacht te doen voorkomen worde hier achtereenvolgens medegedeeld en wederlegd.

Ten eerste, zeggen zij, wat Busch van 's Kempenaars „devote boeken" aanmerkt, komt in zijn verhaal niet te pas en heeft dus allen schijn van er te zijn ingelascht opzettelijk om Thomas' aanspraak te staven. Ten tweede, het geheele verhaal is klaarblijkelijk niets anders dan eene uitbreiding van het door Thomas zelven in zijne kroniek van den St. Agnietenberg gegevene, t welk aldus luidt: „Het geschiedde weinige dagen voor zijn (Johannes Vos') overlijden onder het octaaf van St. Martinus bisschop, dat twee broeders van den St. Agnietenberg te

1) L. II, c. 21. Uitgave Antwerpen 1621.

Windesheim kwamen om den prior te spreken. Een hunner had toen denzelfden nacht dit droomgezicht, voorbeduidsel van het toekomende", en verder bijkans dezelfde woorden als bij Busch. Het verhaal van Thomas zelven aangaande hetgeen hem persoonlijk wedervoer, zegt men, moet toch wel als het oorspronkelijke worden aangezien; eerst na zijnen dood kan Busch het gewijzigd hebben, ten einde het invoegsel over Thomas aan te brengen. Ten derde, zou de Kempenaar als auteur der Navolging van Christus geroemd worden, de meest geschikte aanleiding daartoe hadde bestaan waar de voortzetter van zijn *Chronicon montis S. Agnetis* zijn overlijden vermeldt. Daar echter van de „Imitatio Christi" hoegenaamd geen spraak. Omtrent zijne werkzaamheid als schrijver vinden wij te dier gelegenheid slechts medegedeeld, dat hij „onderscheidene tractaatjes ad aedificationem juvenum samengesteld heeft in ongekunstelden en eenvoudigen stijl maar zeer groot in zin en kracht van werk". Daarmede kunnen de Boeken der Navolging geenszins bedoeld zijn, die immers niet bepaald voor jongelingen werden geschreven, maar wel de *Sermones ad novitios*, *Dialogus novitiorum* en dergelijke. Zoo luiden de bezwaren o. a. door Dr. Hölscher bijeengebracht. [1])

Zeer licht wegen die bezwaren op den toets. „Het kwam daar niet te pas: derhalve werd het daar niet geschreven", is altijd eene gewaagde bewering en gevolgtrekking. Busch kan begrepen hebben dat het daar wel te pas kwam: wie zal zijn rechter zijn? Men zal zelfs, de zaak wel inziende, moeten toestemmen dat hij volkomen gelijk had. Onmiddellijk vooraf heeft hij gezegd „door openbaringen aan groote paters getoond" te willen betoogen dat de beroemde prior „de vreugde zijns Heeren is ingegaan." Als eene eerste dier aan „groote paters" gedane openbaringen boekt hij dan den profetischen droom van Thomas à Kempis. Is het wonder dat hij dien „grooten pater" nader beschrijft en in korte woorden alles aanvoert wat tot Thomas lof kan verstrekken? Hem noemt „een aanzienlijken broeder", „eenen man van beproefden of uitstekenden levenswandel", „auteur van meerdere devote boe-

---

1) *Ueber den jetzigen Standpunkt der Frage nach dem Verfasser der vier Bücher von der Nachfolge Christi*, in zijn *Programm des Gymnasiums zu Recklinghausen* Schuljahr 1878—1879.

ken, o. a. van *Qui sequitur me de imitatione Christi*"? Ook afgezien daarvan echter zou hij licht ingevlochten hebben wat hij omtrent den Kempenaar als schrijver bericht. Hij hield van zulke belangwekkende tusschenvoegsels. Een paar voorbeelden van geheel en al denzelfden aard vind ik bij hem bl. 175—176. De inlijving van zeven Brabantsche kloosters bij het Windesheimer kapittel verhalende, deelt hij mede dat broeder Johannes van Schoonhoven, onderprior van Groenendal, te dier gelegenheid voor de vergadering het plechtig sermoen hield; aanstonds is hij er bij om aan te merken: „Deze is die broeder Johannes welke aan Simon zijnen neef te Eemsteyn geprofest twee brieven schreef" enz. De Brabantsche kloosters vervolgens opnoemende, vermeldt hij dat in het Groenendaler „twee groote lichten der kerk zijn geweest, namelijk heer Johannes Ruysbroek, prior aldaar, die vele zeer devote boeken van de hoogste contemplatie in de moedertaal heeft samengesteld, te weten *Ecce sponsus de calculo*, *De gradibus amoris* en dergelijke; en zijn kok [1]) die bij al zijne bezigheid gezegd werd in contemplatie zijnen prior nog te overtreffen, zooals den lezers der Dietsche boeken door hem uitgegeven blijken kan." Elders, bl. 413, van Simon van Schoonhoven, hoezeer slechts in 't voorbijgaan, gewagende kon hij toch niet nalaten wederom in te vlechten: „aan wien geschreven zijn de brieven „aan Eemsteyn" getiteld door zijnen bloedverwant Johannes van Schoonhoven", enz. Gelijken deze door Busch aangebrachte tusschenvoegsels niet geheel onmiskenbaar het tusschenvoegsel door hem gemaakt bij Thomas à Kempis? Is zelfs de wijze waarop Ruysbroek's werken door hem genoemd worden niet gansch en al dezelfde?

Men ziet derhalve dat 's Windesheimers woorden aangaande den Agnietenberger, wel verre van ook slechts de minste verdenking te wekken, integendeel reeds het innerlijk merkteeken van echtheid met zich voeren. Busch kon op zijnen

1) Het leven ook van dezen „goeden kok", gelijk hij genoemd werd — Jan van Leeuwen, ook wel van Affligheim — beschreef Henricus Pomerius (van den Bogaert) in zijn werkje *De origine monasterii Viridis Vallis et de quibusdam viris illustribus ejusdem*, gekopieerd o. a. door Johannes Gherardijn in den weldra te noemen belangrijken codex der academische bibliotheek te Utrecht. De geschriften van den goeden kok heeft Pomerius willen opgeven — „quorum hic nomina subscribuntur", maar de er voor open gelaten ruimte is oningevuld gebleven. Daarom kon Busch ze niet noemen.

weg onmogelijk Thomas ontmoeten zonder van 's mans „devote tractaatjes" te gewagen en het meest bekende, meest beroemde er van met name op te noemen. Hij zou er dat ingevlochten hebben, indien hij Thomas' kroniek gekopieerd hadde, gelijk men tot nu toe heeft ondersteld; hij deed het te lichter wijl, gelijk ik beneden volkomen overtuigend zal toonen, niet hij den Agnietenberger, maar deze hem heeft afgeschreven, natuurlijk weglatende wat hij door Busch tot zijnen lof vermeld vond, doch het geenszins weersprekende.

De voortzetter van zijn *Chronicon montis St. Agnetis*, wil men, hadde dan de Navolging als door hem vervaardigd uitdrukkelijk moeten genoemd hebben. Gewis, hij zou dat hebben kunnen doen. Hij kon het echter ook zeer voeglijk nalaten. Wat hij van Thomas' arbeid als kopiïst en als auteur boekte was voor zijn doel voldoende. Het door den Kempenaar afgeschrevene Missaal en „vele andere" door hem gekopieerde „boeken" worden evenmin afzonderlijk vermeld. De „tractaatjes" welke hij samenstelde zouden de bewoners van den Agnietenberg, waar de handschriften bewaard werden, toch genoeg blijven kennen. Door de woorden „ad aedificationem juvenum" wordt de Navolging dan ook geenszins uitgesloten. „Juvenes" zijn volstrekt niet alleen „jongelingen of novicen": het kunnen zeer goed ook „jeugdige mannen", „jongere kloosterlingen" zijn. Was men niet een Latijnsche „juvenis" zoolang men de veertig nog niet achter den rug had? Voor zulke jongere kloosterlingen, niet bepaaldelijk voor jongelingen zooals *wij* ze noemen, of novicen, schreef de Kempenaar trouwens blijkbaar èn de Navolging èn zijne meeste andere werken. Wel wendt hij zich in de Navolging somtijds tot medebroeders, die reeds een aantal jaren geleden „professie" in het klooster hebben gedaan, maar die behoefden nog niet boven de dertig of veertig jaren te tellen. Oude broeders te willen onderrichten, terwijl hij zelf toen het laatste boek der Imitatie uitkwam Abraham nog niet gezien had, vermat zich onze Agnietenberger wijselijk in geenen deele.

Anderen, b.v. Quatremaires [1]), meenden voor de onechtheid van 's Windesheimers vermaarde woorden een afdoend bewijs te vinden reeds in de omstandigheid, dat hij elders nooit van Thomas gewaagt, terwijl hij zoo uitvoerig is over den lof van

1) *Johannes Gersen iterum assertus*, P. 1, Art. 11, bl. 108.

zijnen broeder Johannes à Kempis, dien hij nog hooger hadde kunnen verheffen door Thomas als auteur der Navolging te noemen. Zij begrepen niet dat deze redeneering, indien ze opging, te veel zou bewijzen. Er zou uit volgen dat Thomas noch een vroom monnik derzelfde orde, noch in elk geval auteur van een groot aantal andere met eere bekende werken is geweest; want ook door vermelding daarvan zou Busch den broeder Johannes, in het oog van onze bestrijders ten minste, hebben verheerlijkt, en toch gewaagt hij daarvan in het leven van Johannes niet. Dat hij aan dezen in zijn *Libellus de viris illustribus Windesem* een hoofdstuk wijdde, was natuurlijk: Johannes behoorde tot die uitstekende en vermaarde mannen van Windesheim, als hebbende zelfs reeds in de stichting van klooster en orde eene zeer voorname rol gespeeld. Thomas kwam daar niet te pas, had nooit te Windesheim gewoond, maar rustig op den Agnietenberg zijne zeventig laatste levensjaren gesleten. Hij wordt alleen genoemd en beschreven als in 't voorbijgaan waar hij te stade komt: in het Eerste Boek: *De origine monasterii Windesemensis*, waar zijn profetische droom moest dienen om „door openbaringen aan groote paters getoond" te bewijzen, dat de beroemde prior „de vreugde zijns Heeren was ingegaan" [1]), gelijk immers de woorden luiden waarmede het verhaal van den droom door Busch daar ingeleid wordt. Hadde Busch een kapittel besteed ook aan de schrijvers, en wel de schrijvers niet van het Windesheimer klooster, maar der Windesheimer orde en hadde hij daar van Thomas à Kempis en zijne „Imitatio Christi" gezwegen, dan alleen zou men recht hebben om de echtheid der woorden in quaestie als verdacht te beschouwen.

Even weinig beteekent het beroep van weder anderen op sommige codices van zijn werk. „Es gibt solche, zegt Dr. Wolfsgruber [2]), bei welchen die Worte von „videlicet" an in „einer Klammer stehen und auch solche, bei welchen der „Zusatz „Thomas de Kempis" bis „cum aliis" ganz fehlt. Ein „solcher befand sich unter jenen zwei Handschriften, welche

---

1) *Chronicon Windesemense*, bl. 345.

2) *Giovanni Gersen*, bl. 72. Eenige bladzijden verder, bl. 104, durft hij zeggen „Johann vom Busch behauptet in seiner Geschichte des Klosters auf dem Agnetenberge irgendwo in einer Klammer, die Imitatio sei des Thomas Werk". Alsof er zelfs geen andere manuscripten dan met eene „Klammer" bestonden. Even juist is het dat Busch eene „Geschichte des Klosters auf dem Agnetenberge" zou hebben geschreven.

„die Thomisten zur Gelehrtenconferenz 1681 nach Paris brachten. „Die Gelehrten (Du Cange, Baluze, Mabillon) hielten diesen „für das Original, der andere ist interpolirt". Om met bedoelde manuscripten iets te kunnen uitrichten, zou men ten minste eerst bewezen moeten hebben, dat die waarin de vermaarde woorden geheel of gedeeltelijk gemist worden vóór 1621 dagteekenen, en die waarin ze tusschen haakjes geplaatst zijn de haakjes ook oorspronkelijk vertoonden. Nadat de groote strijd een aanvang had genomen, waren vurige Gersenisten in staat niet alleen kopieën zonder die woorden te vervaardigen, maar ook in oude kopieën haakjes aan te brengen: naar hunne overtuiging kon Busch die met de waarheid strijdige woorden onmogelijk hebben geschreven. Na 1621, toen met de kroniek des Windesheimers ook die des Agnietenbergers door Rosweyde voor 't eerst in 't licht werd gegeven, waren ook onpartijdigen en zelfs wellicht Kempisten er toe in staat. Zij zagen in beide geschriften het verhaal van Thomas' droom overigens zoogoed als eensluidend; bij Busch alleen kwam de nadere beschrijving van Thomas en de opgave van zijne werkzaamheid als auteur van devote boeken, bepaaldelijk der „Imitatio Christi" voor. Zij meenden wel te moeten aannemen dat Thomas, de oudere, het eerst had geschreven, en daar Busch bedoelde woorden niet van hem gekopiëerd had, moesten deze, besloten zij, van eene andere, latere hand en geenszins van den Windesheimer zijn. De gevolgtrekking was, gelijk ik reeds aanmerkte, alles behalve wettig: waarom zou Busch den Kempenaar afschrijvende niet eenige woorden ter opheldering kunnen ingevlochten hebben? Dat echter reeds de onderstelling zelve valsch was en omgekeerd Thomas Busch heeft nageschreven, zal ik beneden uitvoerig en zeer klaarblijkelijk bewijzen. Derhalve, om de onechtheid van 's Windesheimers vermaarde woorden te staven zou men met handschriften waarin ze ontbreken ouder dan 1621 moeten komen, en dezulke te leveren is men steeds in gebreke gebleven. Alle vroegere gedagteekende, welke bekend en onderzocht zijn, hebben die woorden. Rosweyde's handschrift van Rebdorf in Beijeren ten jare 1477, twee jaren vóór 's auteurs overlijden vervaardigd, had ze, en wel in den tekst door dezelfde hand en met denzelfden inkt geschreven.[1])

---

1) Amort, *Moralis certitudo*, bl. 149—152.

Mooren getuigt, ten jare 1823 een van 1478 gedagteekend handschrift in handen gehad te hebben dat ze bevatte. [1]) Ieder die lust heeft kan ze nog komen lezen o. a. in een merkwaardigen codex, uit het Windesheimer klooster van Maria en de twaalf apostelen te Utrecht afkomstig, thans aan de academische bibliotheek aldaar behoorende [2]), die geschreven werd „per Johannem Gheradyn" en voltooid „anno Domini MCCCCLXVI," twee jaren slechts derhalve nadat Busch dit eigenlijk laatste gedeelte van zijn *Cronicon* publiek had gemaakt. De vermaarde woorden staan daar zonder haakjes in den tekst, geheel met denzelfden inkt en dezelfde hand als wat voorafgaat en volgt geschreven: ieder die den codex gezien heeft zal het moeten bekennen. [3]) Treffend leert men uit dien codex tevens, hoe bedoelde woorden in sommige andere aan de „Klammer" zijn geraakt. Op den rand namelijk bespeurt men, wèl toeziende, twee kleine haakjes met potlood — terwijl overigens in den geheelen lijvigen codex, ook voor de verbeteringen op den rand, slechts zwarte of roode inkt werd gebruikt — blijkbaar nog niet zeer lang geleden door iemand aangebracht, die wel eens had hooren zeggen dat de vermaarde woorden niet van Busch zijn. Gelukkig dat de snuggere twijfelaar zich niet van eene pen bediend heeft, en niet met zooveel mogelijk ouden inkt de haakjes in den tekst geplaatst: de Gersenisten zouden zich dan misschien ook op dezen codex hebben beroepen. 't Is waar dat het beroep zeer dwaas zou zijn geweest. Hoe toch zou Gheradyn het hebben aangedurfd het Chronicon van Busch te interpoleeren, terwijl deze zelf nog leefde en zijn inkt nog nauwelijks goed droog kon zijn! En gesteld, hij hadde de stoute schoenen aangetrokken, wat zouden Thomas' bestrijders daarmede hebben gewonnen? Wij hadden dan immers altoos in plaats van Busch een getuige die Busch zou opwegen: Johannes Gheradyn, te Utrecht in een Windesheimer klooster ten jare 1465 of 66 schrijvende, zou verzekeren dat Thomas à Kempis die nog leefde, aan wien hij zelfs allicht persoonlijk kennis had, de auteur der Navolging van Christus is geweest.

1) *Nachrichten über Thomas à Kempis*, bl. 204.

2) Zie over dezen codex nº. 335 Acquoy, *Het klooster te Windesheim*, D. I, bl. 315—316, en eene uitvoerige beschrijving van Clarisse in Kist en Roijaards *Archief voor kerkelijke geschiedenis*, D. VIII, 1837, bl. 358—361.

3) Een naar eene photographie vervaardigde lichtdruk der vermaarde plaats van dezen codex is achter in dit boek geplaatst.

Moet men echter uit onzen Utrechtschen codex en zooveel andere der 15de eeuw reeds ongetwijfeld besluiten, dat Busch de bedoelde woorden te boek gesteld heeft, 's mans eigenhandig schrift, dat ten tijde der Reformatie naar het klooster der reguliere kanunniken te Leuven verhuisd was, blijkt dan ook ze werkelijk te hebben vertoond. Bosmans, prior aldaar, deed in 1760 den notaris Eijckermans met twee getuigen authentiek attesteeren, dat zij er gevonden werden in den tekst, „geschreven door dezelfde hand, met dezelfde letters, met denzelfden inkt, in hetzelfde verband, volstrekt zonder eenige verandering." [1]) Dr. Wolfsgruber, hier geheel schaakmat, neemt de toevlucht tot het allerlaatste redmiddel: drieste ontkenning. „Es war eben, durft hij schrijven, [2]) kein Autographon des Windesheimer Chronisten, sondern irgend ein Apographon, welches die ganze Stelle mit in den Text hinein verschieb und. verwob". Zoo durft hij Bosmans logenstraffen die uitdrukkelijk getuigt te hebben doen vervaardigen „authenticum instrumentum ex Buschio nostro qui in bibliotheca nostra servatur", waarmede een autograaf wordt aangeduid. Hoe kon ook het authentieke uittreksel de afdoende bewijskracht welke men er aan toekende bezitten, indien het niet uit 's Windesheimers autograaf was genomen? Vooraf reeds moet allerwaarschijnlijkst geacht worden, dat het zich in een Belgisch klooster der reguliere kanunniken, en bepaaldelijk in het Leuvensche bevond. Eene menigte perkamenten en papieren van deze streken vonden daar bij den naderenden storm eene veilige wijkplaats. Sommalius trof daar, o. a. van onzen Agnietenberger „duos Tomos, et quidem propria ejus manu conscriptos juxta syngrapham et testificationem plurium Patrum ejusdem Ordinis." [3]) Hoe zou ook inderdaad de algemeene overste Steenhouwer, die het in 1441 vervaardigde autograaf der Imitatie van Thomas a Kempis naar België medevoerde, niet gezorgd hebben dat het voor zijne orde zoo kostbare origineel van het *Chronicon Windesemense* uit de schipbreuk werd gered!

Du Cange, Baluze, Mabillon hielden een handschrift waarin

---

1) *Chronicon Martinianum canonicorum regularium s. Augustini*, Lovanii, auctore Jacobo Thoma Bosmans. Ms. fol. bl. 431. Ook bij Amort, *Deductio critica*, bl. 93.

2) *Giovanni Gersen*, bl. 73.

3) *Thomae a Kempis Opera omnia*, epistola dedicatoria, Keulen 1610.

bedoelde woorden gemist werden voor echt. Ik geloof het gaarne van Benedictijnen in 1681: de Benedictijn Dr. Wolfsgruber doet het wel nog in 1880. Hunne dwaling was nog te verschoonen. De Kempisten hadden in 1681 nog slechts twee manuscripten van het Chronicon aan te wijzen, en in een daarvan ontbraken de woorden. Later zijn er, gelijk wij zeiden, onderscheidene uit de 15[de] eeuw aan den dag gekomen, waarin de woorden worden gevonden en geen enkel waarin ze worden gemist. Het door Busch eigenhandig geschrevene zelfs is ontdekt, dat Dr. Wolfsgruber, ten einde raad, tegen alle rede weigert te erkennen. Ik durf vertrouwen dat hij zich tweemaal bedacht zou hebben, indien hij geweten had hetgeen ik ontegensprekelijk zal bewijzen, dat niet Thomas door Busch maar Busch door Thomas werd gebruikt.

Nog eene moeilijkheid van genoemden geleerde. „Wie kommt unser Chronist dazu das Werk des Thomas mit dem Namen: „de Imitatione Christi" anzuführen, da doch nach dem Zeugnisse der Thomisten Kempis selbst dieses Werk nur immer als: „Ammonitiones ad spiritualem vitam utiles „bezeichnet?" Hij ziet in deze „Ostentation" een overtuigend blijk „dass der Verfasser dieser Notiz vom Streite über den Verfasser der Nachfolge wusste und ihn dadurch entscheiden wollte." Ik heb eenvoudig te antwoorden, dat het niet de vraag is hoe de Kempenaar zelf zijne vier Tractaten betitelde, maar hoe ze genoemd werden toen Busch — omstreeks 1460 — zijne woorden te boek stelde. Toen werden de vier tractaten gezamenlijk reeds „de Imitatione Christi" geheeten en Busch kon ze derhalve met dien naam bestempelen zonder de minste „ostentatie."

Zoo gemakkelijk laat zich al wat tegen Buschius' vermaarde getuigenis ten gunste van onzen Agnietenberger ingebracht wordt wederleggen, en de echtheid der woorden wordt dan ook door andere Gersenisten, bepaaldelijk door den degelijksten van allen, Veratti, erkend. Hoe dezen op hunne beurt ze voor hun pleit onschadelijk vermeenen te kunnen maken, zien wij later, wijl het ook de overige getuigen van Thomas geldt.

Zoo Grégory ergens blijk geeft van eene onwetendheid, welke bijkans aan kwade trouw doet denken, dan is het hier. Van deze zoo vermaarde getuigenis des Windesheimers voor het recht des Agnietenbergers bij hem geen enkel woord. Wel beroept hij zich op Busch tegen Thomas. Hij durft ver-

tellen, dat Busch op den Agnietenberg de makker van Thomas, „de biograaf" van Thomas, „de getrouwe voortzetter" van Thomas' kroniek geweest is en niets van dezen als auteur der Navolging heeft geweten. Hij durft er zelfs bijvoegen, dat dit „bevestigd wordt door de Kroniek, getiteld *Origines Windes-„hemenses*," welke hij blijkbaar aan een anderen schrijver toekent [1]). En toch moet hij Heser en Amort, die hij te dezer plaatse bestrijdt, gelezen hebben. Verklare het wie kan, maar niemand geloove Grégory op zijn woord, al luidt het nog zoo stellig.

Genoeg intusschen van Busch. Er valt, gelijk men ziet, niet aan te doen: de ordebuur, de vriend en vertrouweling van Thomas à Kempis verzekert, dat hij de auteur is der Imitatie.

Een tweede getuige, Herman Ryd, had onzen Agnietenberger insgelijks persoonlijk gekend. Dertig jaren bijkans jonger dan deze droeg hij eerst het habijt te Wittenbroek en werd in 1447 naar het klooster Neuwerk bij Halle gezonden, waar hij door vroomheid en geleerdheid uitblonk [2]). Van hem werd in het klooster der reguliere kanunniken te Passau een handschrift gevonden, behelzende o. a. eene beschrijving van de conventen der orde, waarin hij zich aldus uit: „De broeder „die het boek der Navolging heeft gemaakt [3]) heet Thomas, „onderprior in gezegd klooster, van den St. Agnietenberg bij „Zwolle, bisdom Utrecht..... Deze schrijver leefde nog in „het jaar 1454, en ik, broeder Hermannus van het klooster „Neuwerk bij Halle..... in dat jaar gezonden naar het gene-„raal kapittel te Windesheim, heb hem gesproken." Amort deze getuigenis mededeelende verklaart, dat hij ze door eene authentieke acte heeft laten certificeeren, en in Herman Ryd alzoo hebben wij wederom eene persoonlijke kennis [4]) des Kem-

---

1) *Histoire du livre de l'Imitation*, enz. D. I, bl. 231—232. Eenige bladzijden daar voor (bl. 218) schrijft hij in eene aanteekening: „*Buschius*, *in Chronicon Windescheim*, ibi: Thomas Kempis nunquam erat otiosus" en nog eenige regels waarvan Busch geen woord heeft geschreven. En dan citeert hij nog wel als zijnen zegsman „Amort, page 31, *Deductio critica.*"

2) Amort, *Moralis certitudo*, bl. 49.

3) „Compilavit" staat er, maar dat „vervaardigen" destijds „compilare" genoemd werd, is bekend. De reden zal wel zijn dat de boeken destijds meestal voor een groot deel bestonden uit citaten.

4) Van dezen tweeden en de volgende getuigen voor Thomas, die toch bijkans alle door Malou worden opgegeven, gewaagt Dr. Wolfsgruber in zijn *Giovanni Gersen* met geen enkel woord. Dat is zeker het gemakkelijkst, doch hoe moet men het overigens noemen? Pater Mella spreekt van Busch niet eens.

penaars die de algemeene overtuiging der Windesheimer orde vertolkt.

Een derde getuige is de Duitsche vertaler van de drie eerste Boeken der Navolging, wiens handschrift ten jare 1760 nog in het klooster te Wingen berustte. Hij noemt zich „Gaspar „von Pforzheim" en heeft het werk voltooid, zegt hij, Woensdag vóór Paschen 1448. Bovenaan schrijft hij: „Das Büchlein „von der Nachfolge Christi das hat gemacht ain andächtiger, „wirdiger Vatter, Maister Thomas, canonicus regularis; dar „in begriffen wurdt alles das einem gaistlichen Menschen „not is."

Als vierde getuige spreke een ongenoemde tijdgenoot, die in de ten jare 1494 te Neuremberg door Pirckhamer bezorgde uitgave van Thomas' werken dezes levenswandel heeft beschreven, en naar hij verzekert de medegedeelde bijzonderheden met nog vele andere uit den mond van 's Kempenaars nog levende medebroeders op den Agnietenberg vernam. Na gesproken te hebben van zijne „tractaten" en met name van „het door hem gemaakte *Soliloquium*, waar de Bruidegom Christus spreekt met zijne ziel, de bruid", gaat hij aldus voort: „Die goede pater placht te zeggen, wanneer hij met het convent of met anderen was wandelende, als hij de goddelijke omgeving gewaar werd, als namelijk zijn Bruidegom Jesus Christus met de bruid wilde spreken, dan vroeg hij nederig verlof zeggende: Lieve broeders, ik moet gaan; er wacht mij een in de cel...... Wat hij dan sprak met den Heer, en wat zij tot elkander spraken, hebben wij in zijn tractaat *De interna locutione Christi ad animam fidelem*, welk tractaat datzelfde tot thema heeft in het tweede hoofdstuk: Spreek, Heer! want uw dienaar hoort" [1]) enz. Aldus de volkomen onderrichte schrijver. Hij prijst het *Soliloquium* alvorens van de Imitatie te gewagen en haalt niet eens het Derde Boek aan, maar noemt dit nog met zijn oorspronkelijken titel. Hij spreekt er ook niet van om 's Kempenaars vaderschap der Navolging, maar om zijne vroomheid en godsvrucht in 't licht te stellen. Dat de ook door hem gegevene lijst van Thomas' werken niet tot ons is gekomen, behoeven wij na het gehoorde minder te betreuren.

---

1) Zie bij Rosweydus, *Vindiciae Kempenses* geheel dit *Vita Thomae à Kempis canonici regularis, auctore incerto paene coaevo.*

Een vijfde getuige die nog zwaarder gewicht in de schaal legt heeft Ullman ontdolven in de Munchensche bibliotheek. Hij vond er eenen codex bevattende de werken van Albert Hardenberg, bekenden leerling van onzen nog bekenderen Wessel Gansfort. Hardenberg schrijft: „De kloosterlingen van den St. Agnietenberg toonden mij onderscheidene geschriften van den zeer vromen Thomas à Kempis, waarvan men behalve onderscheidene andere geschriften bewaard heeft het waarlijk onschatbare werk der Navolging van Jesus Christus [1]), waaruit Wessel bekende den eersten smaak der ware (ascetische) theologie te hebben geput. Dit boek had hem nog jong zijnde bewogen naar Zwolle te gaan om er de eerste beginselen der fraaie letteren te bestudeeren en om de vriendschap te genieten van den vromen Thomas à Kempis, die kanunnik was in het huis van St. Agnes. Wessel vereerde dien kloosterling zeer en gaf aan dat verblijf de voorkeur boven andere."

In het Leven van Wessel zegt hij nog: „De roep van dien uitstekenden man, broeder Thomas à Kempis, trok velen in zijne omgeving....... Omstreeks dit tijdstip schreef hij het boek der Navolging van Jesus Christus dat begint: *Qui sequitur me.* Wessel was gewoon te zeggen dat hij uit dat boek zijn eersten ijver voor de vroomheid geput had, hetgeen hem bracht tot eene nauwere kennismaking en zelfs tot vertrouwelijkheid met heer Thomas, bepaald voornemens in hetzelfde klooster het monniksleven te omhelzen." Moet niet gezegd worden dat wij hier in Wessel Gansfort, leerling en vertrouweling van Thomas à Kempis, een getuige vernemen ten minste even gewichtig als Busch, een getuige als er na den Agnietenberger zelven onmogelijk een betere spreken kon?

Een zesde, almede tijdgenoot, Matthias Farinator, Karmeliet te Augsburg, schreef in 1472 en 1475 de Vier Boeken der Navolging af, en Amort verzekert in de inhoudsopgave van het manuscript de woorden gelezen te hebben: „Tractaat de Imitatione Christi, door Thomas, regulier kanunnik op den St. Agnietenberg." Vruchteloos beweert men dat Farinator

1) Wel ongetwijfeld Thomas' handschrift van 1441, dat tot 1577 op den Agnietenberg bleef berusten.

reeds de vriend van paus Johannes XXII, die 1316—1334 regeerde, moet zijn geweest, daar Semler zegt in een door hem gekopieerd handschrift te hebben gezien de aanteekening: „Hunc librum Moralitatum a M. Farinatore editum anno 1477 jussu Joannis XXII, pontificis maximi, *Lumen animae* dictum est." Men bezie die woorden slechts wat beter. Er staat, dat *liber Moralitatum* op last van genoemden paus *Lumen animae* genoemd is, niet dat Farinator het ten tijde van dien paus vervaardigde. Er wordt uitdrukkelijk gezegd dat Farinatur het heeft uitgegeven in 1477. Hij zelf verklaart dan ook in de voorrede dat „het op last van Johannes XXII aldus genoemde boek door hem in titels en paragrafen verdeeld is, na langen tijd verborgen en vormeloos te zijn geweest." [1])

Een zevende getuige is de verdienstelijke dichter en redenaar Petrus Scot, kanunnik te Augsburg. Achter de door hem in 1488 uitgegeven werken van Gerson voegde hij eene lofrede op dezen, waarin hij zegt: „Onder deze werken zijn tractaten welke somtijds aan Gerson toegeschreven worden, ofschoon zij een anderen auteur hebben; het Boek *Van de verachting der wereld* (d. i. de Navolging) dat stellig in 't licht is gegeven door zekeren Thomas à Kempis, kanunnik-regulier en andere meer."

Een achtste getuige, Jean Mauburne, Jan van Brussel naar zijne geboortestad genoemd, was novice in het St. Agnietenklooster zelf onder eenen prior die aldaar zes jaren met Thomas à Kempis had geleefd. Na de voornaamste bedieningen zijner orde in België bekleed te hebben, werd hij naar Frankrijk geroepen om onderscheidene abdijen te hervormen. Voor eigen gebruik vroeger door hem opgestelde *Geestelijke Oefeningen*, welke hij zijnen leerlingen mededeelde, werden later onder den titel: *Rosetum spiritualium exercitiorum* gedrukt te Basel het eerst in 1491, vervolgens te Parijs in 1510, te Milaan in 1603, te Doornik in 1620 nog. Meermalen citeert hij er Thomas als auteur der Navolging; o. a. „onze devote Thomas à Kempis waarschuwt ons met deze woorden: Als gij de H. Mis zult lezen, wees dan niet te langzaam noch te haastig, maar volg de goede gewone wijze

---

1) Zie Testelette, *Vindiciae Kempenses* bl. 165, en De Villers, *Bibliotheca Carmelitana* T. II, bl. 440. Orleans 1752.

dergenen met wie gij leeft". Letterlijk uit B. IV, H. 10 der Imitatie. Nog meer. In zijn *Venatorium* of lijst der beroemde mannen van de Windesheimer orde noemt hij door „broeder Thomas à Kempis" geschreven werken op, waaronder „Qui sequitur me", „Regnum Dei intra vos est", „De Sacramento altaris". Vergat hij het niet aangeduide Derde Boek? Beschouwde hij het als eene voortzetting van het Tweede en dus één met dit, gelijk wij boven gezien hebben dat sommigen deden? Beide mogelijk. In elk geval, dat hij het Derde Boek aan een anderen auteur heeft toegekend, zal wel niemand willen onderstellen. Zijne wetenschap had hij uit de beste aller bronnen: van den Agnietenberg zelven, waar hij niet lang na Thomas' overlijden jaren had gewoond.

Als negende getuige trede op Albert Kuhne van Duderstadt, die in de voorrede van zijn in het jaar 1489 te Memmingen uitgegeven werk *De elevatione mentis in Deum* schrijft: „De auteur van het goddelijk tractaat der Navolging van Jesus „Christus, heet Thomas, overste en prelaat der reguliere ka„nunniken." Onze Agnietenberger was tweemaal onderoverste „geweest en kon uit dien hoofde, gelijk boven door ons aan„getoond is „prelatus" genoemd worden.

Tiende getuige, de uitgever der in 1493 te Parijs gedrukte Fransche vertaling die zegt, „dat het zeer heilzame boek" door sommigen verkeerdelijk is toegeschreven aan den H. Bernardus, of aan meester Johannes Gerson: „quar l'auteur d'icelluy, souls „notre Seigneur, fut ung vénérable père et très-devot religieux, „chanoine réglé, vivant en son temps en observance régulière „jouxte la règle de Monseigneur Augustin, nommé frère Tho„mas de Kempis, prieur en ung prieuré d'icelluy orde, nommé „Windesem, au diocèse de Traiect," enz. Onjuist noemt de breedsprakige Franschman Thomas prior van Windesheim, maar dit bewijst slechts dat de Franschen niet pas sedert gisteren of eergisteren, vooral wat Nederland betreft, slechte geografen zijn geweest. Windesheim, het moederklooster der reguliere kanunniken, had zekere bekendheid verworven, maar wie wist er te Parijs van een St. Agnietenberg?

Een elfde getuige zij de beroemde kanselredenaar Johannes Gailer, in 1445 te Schaffhausen geboren en naar het dorp Kaisersberg, waar hij door zijnen grootvader opgevoed werd, dikwijls Dr. Johannes Kaisersberg geheeten, die mitsdien nog zeven en twintig jaren met Thomas leefde. Ten jare 1511 ver-

scheen van hem *Navicula seu speculum fatuorum*, waarin het Derde Boek der Imitatie tot tweemaal toe wordt aangehaald met den naam van Thomas à Kempis.

Twaalfde getuige, een in 1434 te Bergamo geboren Italiaan zelfs, Jacobus Philippus Forestus, die in zijn *Supplementum supplementi Chronicorum* verzekert dat de beroemde en vrome schrijver Thomas à Kempis onderscheidene werkjes uitgaf en in de eerste plaats vier boeken *Van de verachting der wereld* beginnende met „Qui sequitur me." [1]) Zoo onbetwist was nog tijdens de tweede helft der 15de eeuw in Italië 's Agnietenbergers vaderschap der Imitatie; zoo weinig werd er nog gedacht aan een Johannes Gersen.

Een dertienden weder vaderlandschen getuige heeft wijlen Prof. Moll ontdekt: den schrijver van eenen door Clarisse [2]) beschreven codex, toebehoord hebbende aan de fraters van „Heer-florenshuus" te Deventer. Op eenige in de laatste helft der 15de eeuw beschreven bladen komt eene verzameling van „Dicta quaedem Thomae Kempis" voor, welke grootendeels aan de Navolging zijn ontleend. Dat deze getuigenis, gelijk Moll doet opmerken „hoog moet worden aangeslagen," zal ieder begrijpen die weet in welke nauwe betrekking de fraters van Deventer stonden met de kloosterlingen van Windesheim en den St. Agnietenberg. De overlevering van Deventer en van genoemde conventen wordt door den schrijver der „Dicta" vertegenwoordigd.

Als veertiende getuige mag niet onvermeld blijven de geleerde abt van Spanheim, naar het bij Trier gelegen dorp Trittenheim, waar hij geboren werd, Trithemius genaamd. In zijnen *Catalogus scriptorum ecclesiasticorum* schrijft hij; „Thomas „van Kempen.... op den St. Agnietenberg bij Zwolle in het „bisdom van Utrecht, een man ervaren en geleerd in de heilige „schriften, devoot van levenswandel en groot vereerder der „allerzaligste Moedermaagd, heeft ter onderrichting van eenvoudige broeders onderscheidene werkjes geschreven, onder „welke de hier volgende geteld worden: „*Van de verachting* „*der wereld* vier Boeken".... „Wie mij navolgt, wandelt niet

---

1) Archief I, bl. 394 vlg. Zie Moll, Kerkgeschiedenis II, 2, bl. 372.

2) Malou, door Kettlewell gevolgd, voert hier nog als getuigen aan Georg Perckhamer, die in 1494 de Navolging onder de werken van Thomas à Kempis, en Peter Danhauser die ze ten zelfden jare uitgaf. Ik sla hen over wijl zij bij de gedrukte uitgaven reeds gediend hebben.

„in de duisternis"; „Sermoenen tot de novicen drie boeken"; „Zie hoe goed en aangenaam het is", enz. Zoo noemt hij schier alle werken des Kempenaars, er bijvoegende: „en eenige „andere. Hij bloeide (claruit) ten tijde van Ruprecht van „Beijeren, Roomsch koning, en van paus Gregorius XII, in „het jaar des Heeren 1410." De getuigenis kon niet stelliger; slechts is de bloeitijd van Thomas een tiental jaren te vroeg gesteld.

Dat Malou, wederom door Kettlewell gevolgd, Trithemius laat rusten is denkelijk, wijl deze — waarop Cajetanus reeds Rosweyde had gewezen — in zijnen *Catalogus illustrium virorum Germaniae* schreef: „Men moet opmerken, dat er twee „van dien naam gezegd worden te zijn geweest, beiden van „Kempen, beiden regulieren op den St. Agnietenberg, beiden „zeer begaafd en beiden schrijvers van verschillende werkjes. „De eerste ten tijde van Gerrit de Groot in de orde getreden, „met geestelijke openbaringen begiftigd, heeft naar men zegt „de door ons opgenoemde werkjes geschreven. De tweede „heeft bijkans nog in onze tijden onder de menschen geleefd „en verschillende werkjes samengesteld welke niet in onze „handen zijn gekomen. En misschien zijn aan den eerste „sommige werkjes toegeschreven, welke de tweede geacht „wordt te hebben vervaardigd. Het boek der Navolging van „Christus nochtans is, zegt men, van den eersten auteur; wijl „onze oudere broeders beweren dat hunne oudere broeders het „vele jaren geleden reeds hebben gelezen; ofschoon ik weet „dat sommige hierin het tegendeel houden." Trithemius, geen lid der Windesheimer orde, vergist zich in allerlei ondergeschikte bijzonderheden. De oudste à Kempis is niet ten tijde van Gerrit de Groot in de eerst na dezes dood gestichte orde getreden; van openbaringen waarmede hij werd begiftigd, van boeken door hem geschreven leest men nergens. Dit echter weet de Spanheimer abt met zekerheid: een Thomas van Kempen, regulier-kanunnik op den St. Agnietenberg, is de auteur der Navolging. Hij helt over tot de onderstelling dat het de oudere Thomas (de oudere heette Johannes) is geweest, wijl „oudere broeders beweren wederom van hunne oudere broeders gehoord te hebben, dat deze voor vele jaren het boek reeds hebben gelezen." Maar een vroeger tijdstip dan 1416 of 1417 toen het Eerste Boek waarschijnlijk verscheen, behoeft uit de verzekering dier laatste „oudere broeders", wat ook

Trithemius en anderen meenden, geenszins te worden afgeleid. Neem dat de oudere broeders van den Spanheimer zelven 30 jaren vóór hem, en dezer oudere wederom 30 jaren vóór hen, derhalve in 1405, het levenslicht aanschouwden; dan kunnen laatstgenoemden het Eerste Boek, dat in 1417 uitkwam, en de drie volgende, die vóór 1427 verschenen waren, nog vele jaren hebben gelezen. Dat heeft de man niet wel nagerekend en dien ten gevolge aan een ouderen Thomas (Johannes) à Kempis gedacht. Een „Thomas van Kempen" intusschen, dit getuigt hij, was volgens hem en alle broeders de schrijver der „Imitatio Christi."

Onmogelijk kan ik de reeks der getuigen sluiten zonder te wijzen op eene getuigenis welke alleen reeds het pleit zou beslissen: de overlevering van den Agnietenberg zoolang er het klooster bestond. De laatste opvolger van Thomas als onderprior, Franciscus Tolensis, spreekt van hem als auteur der Navolging (de hujus libelli parente) op eene wijze waaruit blijkt, dat men geen twijfel daaromtrent mogelijk achtte. Hij geeft zelfs te kennen dat hij de bijzonderheden Thomas aangaande uit de oude oorkonden des kloosters heeft opgediept alleen wijl deze de vader van het boek geweest is. Indien zulk eene overlevering in dat klooster zelf, afkomstig van de broeders die met den Kempenaar geleefd hadden, geen volkomen waarborg oplevert, dan mag men wel alle historische zekerheid vaarwel zeggen.

„Nog wordt, verzekerde Tolensis, zijn portret (effigies) ge- „toond, doch zeer misvormd en bijkans uitgewischt met deze „treffende zinspreuk: In omnibus requiem quaesivi sed non „inveni nisi in hoexkins ende boexkins." Dat Thomas daarvoor gezeten heeft lijdt wel reeds hierom geen twijfel, wijl een „conterfeitsel" destijds alleen naar het leven geschilderd werd. Men zegge niet dat de ootmoedige monnik het niet zou gewild hebben. Lieten niet zeker even ootmoedige mannen, b.v. de H. Franciscus de Sales, zich na lang tegenstribbelen ook wel conterfeiten ter wille van vrienden en vereerders? Is het ook altijd voor de menschelijke ijdelheid inderdaad zoo streelend zich geconterfeit te zien? De Kempenaar moest het reeds gedoogen wanneer zijn overste het gebood, en dat deze het gewild zal hebben is gansch niet onwaarschijnlijk te noemen. Wij hoorden boven van Gansfort's vriend Hardenberg, hoe het van alle zijden naar den Agnietenberg

stroomde om met den vader der Imitatie persoonlijk kennis te maken. De wensch hem voor het nageslacht op een paneel te zien vereeuwigd werd allicht door velen geuit, en waarom zou zijn prior dien wensch niet hebben bevredigd? Genoeg, ik zal toonen dat het stuk bij Thomas' leven ontstaan is en durf ook deze omstandigheid als een bewijs voor onze stelling beschouwen, daar men hem gewis geconterfeit heeft willen zien, omdat hij de auteur was van het alom vermaarde boek.

Zijne vrienden zullen namelijk met genoegen vernemen dat bedoeld conterfeitsel naar alle waarschijnlijkheid nog bestaat.

Te Kempen [1]) en vooral hier ter stede vindt men een vrij aanzienlijk getal oude schilderstukken, waarop de beroemde Agnietenberger afgebeeld is. Sommige, onder artistiek oogpunt de verdienstelijkste, vertoonen hem met gevouwen handen neergeknield voor de innig door hem vereerde Moedermaagd, de meeste echter en buiten kijf oudste stukken geven hem in een half geopend boekje zittende te lezen, terwijl naast hem een groot boek geheel open ligt waarin men op de éëne bladzijde leest: „In omnibus requiem quaesivi sed nusquam inveni nisi", en op de andere: „in een hoecxken met een boecxken." De oudste, verreweg uitvoerigste stukken zijn blijkbaar kopieën, minder of meer gewijzigd, van het stuk, dat de laatste prior van den Agnietenberg in 1569 liet vervaardigen, en waarvan de voorstelling genoeg blijkt uit het door hem er op geplaatste navolgende lofdicht:

Montanaeque domus, vicinorumque locorum
  Effigiem Thomae Kempisiique vides,
Qui sacri quondam primaria gloria dictus,
  Ordinis et Phoenix, deliciumque grecis.
Isala quas urbes, quas praeterlabitur arces,
  Quos saltus Vechtis, picta tabella refert.
Bis denis lustris annos si dempseris octo,
  Occubuit Thomas, functus et astra petit.
Hoc tibi, Dive! domus praeses Cuperinus alumno
  Mnemosynon posuit, quem prece junge Deo.

Dit stuk, volgens Rosweyde nog in 1621 en volgens pastoor Arnoldus Waeyer, die het, gelijk hij zegt, „vermeerderd en

1) Zie Mooren, *Nachrichten über Thomas a Kempis*, bl. 197 vlg.

verbeterd" met ook zijn eigen portret liet naschilderen, nog in 1653 te Zwolle aanwezig, kan onmogelijk het door Tolensis bedoelde zijn, dat immers in 1574 reeds „zeer misvormd en bijkans uitgewischt" was en, gelijk wij zeiden, naar den levenden Thomas werd geschilderd. Veeleer zal men wel hebben aan te nemen dat naar dit origineel in 1569 's Kempenaars beeltenis werd ontworpen.

Genoeg, van alle die in de 17de eeuw op doek vervaardigde groote en uitvoerige stukken, zoomede van Cuperinus' tafereel, onderscheidt zich zeer kenlijk en wezenlijk een slechts 47 centimeters hoog en 35 breed paneeltje, eigendom der R. K. gemeente alhier, welke voorheen in „Het Steegje" kerkte en thans de oude Lieve-Vrouwen-kerk bezit. [1]) Men ziet er Thomas in zijn ordesgewaad op de helling van den Agnietenheuvel zitten met in beide saamgevoegde handen een half geopend boekje, terwijl aan zijne linkerzijde op den grond ligt of liever overeind staat een groot geheel open boek. Rondom een zeer beperkt landschap hier en daar met een weinig struikgewas. Op den tweeden grond een kapelletje waarboven een torenspitsje uitkijkt. Op den achtergrond in het verschiet een tamelijk zware toren waaraan helm of spits nog ontbreekt. De beeltenis is zeer misvormd en bijkans uitgewischt; bijzonder habijt, schoudermantel en barret hebben veel geleden, waar ze niet later werden overgeschilderd, welke kunstbewerking de halve, lichte zijde van het aangezicht, de hals en de boorden van het habijt, de eene hand en het boekje, als ook het groote boek klaarblijkelijk hebben ondergaan. In dit boek staat, kenlijk met schrift der 17de eeuw, op de eene bladzijde nog even onderscheidbaar: „In omnibus requiem quaesivi sed nusquam inveni nisi", op de andere duidelijk: „in een hoecxken met een boecxken", gelijk later de spreuk luidde, doch men kan nog eenigszins bespeuren dat er ander, ouder schrift heeft gestaan. Een meesterstuk is het paneel ook oorspronkelijk geenszins geweest. Broeder Godfried van Kempen, die in Thomas' tijd naar dezes getuigenis [2]) „de altaren der kerk op den Agnietenberg allerfraaist met

---

1) Aan deze gemeente behoort thans ook in eigendom toe het schoonste der naar de schilderij van Cuperinus ontworpene stukken, dat pastoor Waeijer in 1654 liet vervaardigen.

2) *Chronicon montis S. Agnetis*, bl. 26—27.

beelden van Heiligen schilderde en versierde", heeft er gewis zijne hand niet toe geleend. Ik vind dezen dan ook reeds niet meer op de lijst, door Thomas gegeven [1]), van de broeders die in 1429 naar Ludingakerke vluchtten en hij is, gelijk Thomas verhaalt [2]), in 1449 elders gestorven. Een ander minder beslagen broeder zal het stuk hebben „ghedaen."

Dat wij hier werkelijk de door Tolensis vermelde „effigies" hebben is, geloof ik, wel aan geen redelijken twijfel onderhevig. Ieder ziet bij den eersten opslag dat ons paneeltje in de twee, drie laatste eeuwen niet werd geschilderd. Wat alles zegt, — het zoo onooglijke stuk was tot nu toe de moeite eener zorgvuldige studie niet waardig gekeurd — beneden op het habijt des Kempenaars staat in schrift van de eerste helft der 15de eeuw nog even zichtbaar te lezen: „Aetatis 59", een duidelijk bewijs, daar hij in 1379 of 1380 geboren werd, dat het conterfeitsel in 1438 of 1439 werd gemaakt. [3]) Wèl leest men geheel onderaan: „1471 25 Julii aetatis suae 92" (de niet duidelijke 2 kan ook 1 zijn), maar dit is na zijn overlijden en, naar men uit den nauwkeurig aangegeven dag der maand zelfs gissen mag, zeer kort na zijn overlijden er op gezet, klaarblijkelijk door eene andere, latere, ofschoon nog altijd vijftiende-eeuwsche hand. Reeds de onvoltooide zware toren, zonder twijfel een der twee Zwolsche, verbiedt aan een veel later tijdstip dan 1438 te denken. Immers bleef de Lieve-Vrouwentoren steeds zonder helm, de naderhand door brand vernielde en verder afgebroken Michaëlstoren, welke toch als hoofdtoren alle kans heeft van bedoeld te zijn, ontving hare spits volgens Van Hattum [4]) naar alle waarschijnlijkheid in 1443.

Uit te leggen hoe eene R. K. gemeente dezer stad in het bezit van 's Kempenaars oorspronkelijk conterfeitsel geraakte, is niet moeilijk. In 1577 zag men den ondergang des kloosters op den St. Agnietenberg reeds als zoo nabij vooruit, dat,

1) Ald. bl. 58—59.

2) Ald. bl. 105.

3) Daar Thomas de destijds geheel exceptioneele eer van geconterfeit te worden alleen aan het auteurschap der Navolging van Christus kan hebben te danken gehad, ziet men uit dit jaartal 1438 of 1439 op nieuw het dwaze van de bewering der Gersenisten, dat hij eerst als auteur zou genoemd zijn nadat hij zijn vermaarden codex van 1441 had geschreven, en toen nog slechts door misverstand.

4) *Beschrijvinge der stad Zwolle*, Vijfde Deel, Eerste Stuk, H. IV.

gelijk boven gezegd werd, de algemeene overste der orde, Johannes Latomus, bij gelegenheid der visitatie, den door Thomas in 1441 eigenhandig geschreven codex, „opdat hij niet geheel te gronde zou gaan'', naar België medevoerde. Het aloude portret was niet zoo gemakkelijk mede te nemen, en wijl het reeds zoo misvormd en bijkans uitgewischt was, stelde men er denkelijk ook minder belang in. Toch wilde men het, toen het klooster opgeheven werd, redden, en waar zou men het voeglijker onderbrengen dan bij eene als vastgeloovig bekend staande Katholieke familie in het zoo nabij gelegen Zwolle? Deze zal het, zoodra er weder pastoorsmissionarissen tersluiks in de stad gevestigd waren, aan eenen hunner ten geschenke hebben gegeven die het weder afstond aan de gemeente. Op gelijke wijze immers moet ook het stuk van Cuperinus, dat nog in pastoor Waeyer's huiskapel hing, bewaard zijn gebleven.

Terwijl hier van Zwolle spraak is, moet ik nog doen opmerken dat uit eenige woorden der Navolging in verband met de geschiedenis onzer stad, naar mij voorkomt, vrij duidelijk valt op te maken in of omtrent welk jaar het Eerste Boek is ontstaan. Zeker eenige jaren vóór 1420: dit werd boven reeds getoond. Te vroeg zijn echter, geloof ik, de door sommigen aangegeven jaartallen 1414 of zelfs 1410. B. 1, H. 14 schrijft de Agnietenberger: „Wegens verschil van zinnen (sensuum) en van meeningen (opinionum) ontstaan vrij dikwijls oneenigheden onder vrienden en medeburgers, onder kloosterlingen en devoten. Eene oude gewoonte wordt moeilijk verlaten en buiten eigen inzien (ultra proprium videre) wordt niemand gaarne geleid." Hij spreekt van oneenigheden die vrij dikwijls ontstaan, maar dat hem daarbij voor oogen zweefden „oneenigheden tusschen vrienden en medeburgers" welke hem bijzonder troffen, waarin hij eenigermate betrokken was, moet men, geloof ik, wel onderstellen.

Te Zwolle waren ze in 1416 zoo hoog gaande en van zoo ontzettende gevolgen als men ze elders hier te lande ten tijde der Hoeksche en Kabeljauwsche twisten, maar hier ter stede vóór of na niet heeft gekend. Van Hattum geeft er een uitvoerig verhaal van. „Sedert 1413 had het vuur gesmeuld. „Eenige Gildens of door d'Overigheid in het laatste van de veertiende eeuw goedgekeurde sameningen van burgers, die

denzelfden koophandel dryven ofte hetzelfde handwerk oeffenen, begonnen sig nauwer te verbinden, als het de pligten van getrouwe en gehoorsame onderdanen toelaten, ten einde door dese vereeninge een deel in Stads bestieringe te verkrygen, dat haar by het oprigten der Gildens geensints toegestaan was.... In 1416 brak de bomme los, en sy trokken het momaangesigt af, gevende opentlyk te kennen, dat sy een aanmerkelijk deel in Stads bestieringe met d'overige Regenten hebben wilden". Zij begeerden namelijk „met de Heren van de Gesworene Gemeente gelyk gestelt te worden" .... „De gemene man" schepte er spoedig behagen in en nam er genoegen mede, ja „vele van de aansienlijkste en vermogenste Burgers der stad, die buiten de Regeringe en geenszins Gemeenslieden waren, geweerdigden sig dese beroertemakers t'ondersteunen".... „Het is niet seer te verwonderen dat de gehele Stad op dese wyse binnen kort verdeeld wierdt en er alles in verwarringe geraakte". „De banden die Vader en Zoon, Broeder en Broeder, Neven en Neven verbonden en verknogten, wederhielden hen niet d'ergste vyanden te worden, als sy van verschillende gevoelens, ten aansien van dese tweespalt en verdeeldheid waren". De stedelijke regeering beproefde alles om de gemoederen te bedaren en de eendracht te herstellen: vruchteloos. Vertoogen werkten niets uit, door een tijdelijk schipperen en toegeven zelfs werden de muitelingen geenszins bevredigd; zij wilden de gevestigde orde van bestuur omvergeworpen. Na ingewonnen raad van den bisschop, als landsheer, en van de zuster-hoofdsteden Deventer en Kampen begreep de overheid eindelijk te moeten doortasten. „Luciëndach" en avond werd heimelijk krijgsvolk ingelaten; honderd malen sloeg de groote torenklok te 12 uren 's nachts, en de in het gildehuis vergaderde slempende muitelingen werden gegrepen, naar de markt gevoerd, aldaar na korte procedure als schuldig aan hoogverraad ter dood veroordeeld en, nadat er inallerijl priesters opgeklopt waren om hunne biecht te hooren, aanstonds door den beul onthoofd, ruim honderd in getal. Enkelen gelukte het te ontsnappen, en minder schuldigen werden met verbanning gestraft na „Oirphede" behoorlijk te hebben gedaan. [1])

1) Van Hattum, *Geschiedenissen der stad Zwolle*, Eerste Deel, H. 14.

De noodlottige honderd klokslagen hoorde Thomas op den Agnietenberg onder het zingen der metten [1]) en 's morgens vernam hij daarvan de ontzettende reden. Het klooster stond in zeer nauwe betrekking met de stad. Onder de broeders bevonden zich, naar hij zelf in zijn *Chronicon* vermeldt, onderscheidene van Zwolsche familiën. Den eigen dag nog misschien hadden de broeders eenen ontsnapte of verbannene in hun midden: Hermannus Ten Oever, een der rijkste en aanzienlijkste Zwollenaars, die, gelijk Thomas mededeelt, op den Agnietenberg zijn toevluchtsoord vond. [2]) Hoe zouden die „oneenigheden wegens verschil van gevoelens en meeningen", bijzonder na, maar zelfs reeds vóór die vreeselijke ontknooping niet den diepsten indruk op den Kempenaar gemaakt hebben? Dat hij ze bepaaldelijk op het oog had toonen, mijns inziens, treffend de woorden welke hij onmiddellijk laat volgen: „Eene oude gewoonte wordt moeilijk verlaten en buiten eigen inzien wordt niemand gaarne geleid". De overheid en de meerderheid der ingezetenen wilden juist „eene oude gewoonte", de oude inrichting van het stedelijk bestuur, niet „verlaten", maar handhaven en bestendigen; de muitelingen weder wilden „niet gaarne buiten eigen inzien geleid worden", maar het medeweten, deel hebben in het bestuur. Thomas geeft dus eerst de oorzaak op der „oneenigheden tusschen vrienden en medeburgers" en vervolgens wil hij beide partijen verschoonen. 't Is waar, hij gewaagt mede van „oneenigheden . . . tusschen kloosterlingen en devoten", en dezulke had hij ook in den boezem zijner eigen orde eenigszins beleefd ter zake van de „insluiting", welke door sommige broeders begeerd, doch door de meerderheid niet gewild was. Maar behalve dat hier die minderheid voor zich zelve althans haren zin had gekregen en dat van „eene oude gewoonte" in eene zoo jeugdige orde nog geen spraak kon zijn, tooneelen als de Zwolsche waren te Windesheim toch waarlijk niet mogelijk geweest.

Nog eene andere omstandigheid maakt het allerwaarschijnlijkst dat het Eerste Boek der Imitatie niet vóór 1417, na die tooneelen, of zeker niet vóór 1416, toen men ze reeds

1) Dat men in de Windesheimsche kloosters te middernacht opstond om de metten te zingen, blijkt uit onderscheidene plaatsen van Thomas en van Busch.

2) P. III *Serm. ad novitios*, Serm. 8, n. 21.

kon zien aankomen, ontstaan is. Alvorens Thomas priester gewijd werd, in 1414, heeft hij de pen voor het publiek wel kwalijk opgevat, en zoo hij toen terstond aan 't werk is getogen, liep het eer de pennevrucht gereed was allicht tot 1416 ten minste.

Dat het Vierde Boek reeds voor 1417 geschreven werd en de drie eerste gevolgelijk nog vroeger, heeft men willen bewijzen door een handschrift uit het klooster van St. Jakob te Luik afkomstig. Eene dagteekening draagt het niet, maar er is in aangeteekend: „Ten jare 1417, den 15^den^ der maand October heb ik het habijt van St. Benedictus ontvangen in het klooster gebouwd ter eere van de H.H. apostelen Jacobus en Andreas." Dat men met zulk een argument durft komen! Kon dan dit feit niet opgeteekend worden jaren lang nadat het gebeurd was? Is het zelfs niet allerwaarschijnlijkst, dat de goede kloosterling de behoefte om het te boeken eerst gevoelde toen het lang geleden was, zoolang dat hij vreesde de juiste heugenis er van te verliezen?

Na al wat wij gezien hebben durf ik zeggen: indien er iets is dat de historische critiek als volkomen bewezen aannemen moet, dan is het: Thomas à Kempis auteur der Imitatie.

Het boek, wij zagen het, heeft niet bestaan zoolang het door hem niet kon worden geschreven. Het is geschreven door iemand als hij was, een Nederlander, lid der vereeniging van Windesheim. Hij komt er ons overal in tegen. Het is zijne persoonlijkheid, zijne gedachten en gevoelens, zijn schrijftrant, zijne taal. In een door hem eigenhandig geschreven codex heeft hij het boek gerangschikt onder de door hem vervaardigde boeken, geeft hij zelfs duidelijk te kennen dat hij er mede omgaat als met eigen werk. Vijftig handschriften en eene menigte gedrukte uitgaven van tijdgenooten noemen hem als auteur. Tal van gelijktijdige schrijvers, en onder hen persoonlijke kennissen, vrienden, vertrouwelingen, kennen hem het werk uitdrukkelijk toe. Wat wil men dan, in 's Hemels naam, nog meer en nog sterker! Ik wenschte wel te weten waar men met alle menschelijke geschriften der oudheid heen zou, indien hunne echtheid aan zoovele en zulke bewijzen moest hangen.

III.

Voor onzen Agnietenberger pleiten, wij zagen het, vele en zeer gewichtige gronden behalve de getuigenissen zijner vrienden en andere tijdgenooten. Wijl deze echter uit den aard der zaak den doorslag geven en inderdaad verpletterend mogen heeten, zal het de moeite loonen eens goed na te gaan wat in het algemeen daartegen door zijne bestrijders, bijzonder door Gersen's voorstanders die altijd het hoogste woord voeren, ingebracht wordt.

Sommigen, de gemakkelijkste partij kiezende, zwijgen de even talrijke als schitterende getuigenissen geheel dood en vergenoegen zich te wijzen op hunne handschriften, welke, zeggen zij, volgens de deskundigen (esperti) — deskundigen die anders oordeelen worden niet medegeteld — vervaardigd zijn toen Thomas à Kempis nog niet bestond. Aldus Grégory en zelfs na de *Recherches* van Mgr. Malou nog pater Mella.

Anderen, gewagende van de getuigenissen, breken er kortweg den staf over en verklaren ze, op grond van bedoelde handschriften, niet ontvankelijk.

Enkelen, inziende dat het toch niet aangaat eene zoo eerbiedwaardige schare van deftige lieden zonder alle plichtplegingen aan den dijk te zetten, redekavelen met Thomas' getuigen en trachten hun beleefdelijk te beduiden dat men genoodzaakt is hen af te wijzen. Niemand zoo heusch en met zooveel schijnreden als Veratti. Hij denkt er niet aan, betuigt hij, dat zij bedriegers zouden zijn; van hunne eerlijkheid en goede trouw is hij volkomen overtuigd. Maar, ziet gij wel, vervolgt hij, die „esperti" daar met hunne handschriften? Zij zijn evenmin als gij tot liegen in staat. Wat zal men derhalve zeggen? Aan eene van beide zijden heeft blijkbaar eene onschuldige vergissing plaats, en u, vergeeft het mij, kon zulk eene vergissing het lichtst overkomen. Gij hadt nog geen reden om het met uwe getuigenis zoo nauw te nemen: tot welke disputen ze aanleiding zou geven, kondt gij niet vooruitzien. Deze „esperti" daarentegen werden geroepen om hun oordeel over onze manuscripten te vellen, toen de twist reeds in vollen gang was. Gesteld ook dat partijzucht hun niet geheel en al vreemd bleef, zij gevoelden zich in geweten streng verplicht eene vergissing te vermijden. Zij waagden zelfs, aanzienlijke

en beroemde lieden als zij waren, hunne eer en goeden naam aan eene dwaling die zij begingen. „Dat de bloem der des-„kundigen in dezen zou gefeild hebben, gaat alle waarschijn-„lijkheid te boven en raakt de grenzen der zedelijke onmoge-„lijkheid." [1])

Hadden 's Kempenaars getuigen eens kunnen weten dat hun met zulke redenen de deur zou worden gewezen!

Over de oude handschriften, waaruit de Gersenisten alle hunne munt slaan, is in ons Eerste Hoofdstuk genoeg gesproken. Van alle op één na wordt de hooge ouderdom zeker door evenveel deskundigen geloochend als beweerd, en de loochenaars strijden met veel degelijker argumenten. Alleen van den codex *de Advocatis* telt die oudheid onder de *geraadpleegde* paleografen tot dusverre meer verdedigers dan bestrijders. Dat echter ook de voorstanders onderling in hunne schatting de kleinigheid van meer dan honderd jaren verschillen, en dat de gronden welke zij voor hunne schatting opgeven den toets niet kunnen doorstaan, toonden wij almede. Daarvan ook afgezien intusschen, is het waar dat de „esperti" meer geloof verdienen dan de getuigen? Juist het tegenovergestelde moet ieder onpartijdige erkennen.

Hoe moeilijk komt de paleograaf aan juiste en veilige wetenschap! Honderden van feiten of feitjes heeft hij waar te nemen, te beoordeelen, onderling te vergelijken, om den ouderdom van een hem voorgelegd handschrift te kunnen bepalen. Is zijne waarneming ook slechts van enkele dier feiten onnauwkeurig; mist hij in de beoordeeling of in de vergelijking; ontbreken hem ter vergelijking eenige benoodigde gegevens: zijn oordeel kan feilen. Hoe gemakkelijk daarentegen viel het b. v. Busch of Gansfort met volkomen zekerheid te weten wat zij getuigen! Een woord, een wenk, een gebaar van den Agnietenberger met wien zij gemeenzaam verkeerden kon volstaan. Dat zij met hem niet spraken over de Imitatie was onmogelijk: het boek kwam juist in 't licht, en Thomas had er deel aan; dit wordt door zijne tegenstanders zelven toegestemd. Kon het anders of de vraag: als auteur dan wel als afschrijver? kwam ter sprake, en werd door hem, indien hij slechts kopiïst was, uitdrukkelijk, indien hij auteur was, voor

1) Woordelijk of zakelijk *Disquisizioni* enz. bl. 76—77.

't minst glimlachend en stilzwijgend, zoo niet ook uitdrukkelijk, beantwoord? Men mag gerust zeggen: Busch en Gansfort, b. v., konden niet slechts allergemakkelijkst, maar moesten met volstrekte zekerheid het juiste en fijne er van weten.

Dat zij het met hunne getuigenis zoo nauw niet behoefden te nemen, wijl zij niet vooruitzien konden, dat er later zooveel getwist ontstaân zou over het vraagstuk, komt derhalve reeds niet te pas, wijl zij in geen de minste onzekerheid konden verkeeren. Maar gaat de bewering zelve op? Hoedt een eerlijk man zich in zijne getuigenis dan alleen voor dwaling, wanneer hij kan vooruitzien dat zij aanleiding geven zal tot twist? Wee! der geschiedenis, indien de geschiedschrijvers zulk een begrip zijn toegedaan geweest. Of is het lichtzinnig boeken van een feit minder gewetenszaak, dan het onbedachtzaam oordeel vellen over de oudheid van een manuscript? En zetten deftige lieden in het eerste geval hunne eer en goeden naam niet evenzeer bij het nageslacht althans op het spel?

Schrijvers die een onderwerp wetenschappelijk behandelen stellen, waar zij zich voor een historisch raadsel geplaatst zien, althans eenige pogingen om het op te lossen in het werk: zij opperen meer of minder aannemelijke conjecturen waardoor het vreemde feit zou kunnen verklaard worden. Veratti vergenoegt zich in zijne *Disquisizioni* met de aanmerking: „Van zulke niet kwaadwillige dwalingen, waardoor aan een auteur een werk dat niet van hem is wordt toegeschreven, zijn in de geschiedenis der letterkunde zeer menigvuldige voorbeelden," en onder aan de bladzijde haalt hij er eenige aan van ik weet niet welke werkjes, door ik weet niet welke Italiaansche schrijvers vervaardigd. Duizend andere voorbeelden hadde hij kunnen aanvoeren en zou daarmede hier nog niets verklaard hebben. Eén voorbeeld was hij ons schuldig en zal men ons altijd schuldig blijven: één voorbeeld, dat aan een beroemd auteur een wereldberoemd werk verkeerdelijk werd toegekend door zijne naaste vrienden en vertrouwelingen.

Renan, gevolgd door Busken Huet, beproeft eene innerlijke verklaring der zaak. Geheel den bal misgeslagen, verzekert hij, hebben Thomas' getuigen niet: „eenig recht op het auteurschap der Navolging heeft de Kempenaar werkelijk. Hij was de auteur wel niet van het boek, maar toch van den opgang

dien het heeft gemaakt. Hij begreep het boek, kopiëerde het meermalen, zond het of werkte het de wereld in. Aan hem misschien danken wij dat het nog bestaat." Daardoor kwam het dat de „Imitatio Christi" aan hem als auteur werd toegeschreven. Met andere woorden: òf zij was vóór hem in Duitschland niet bekend, òf wel zij werd vóór hem niet „begrepen", d. i. niet gewaardeerd; hij maakte dat zij òf bekend werd, òf begrepen werd: uit dien hoofde werd hij als de auteur er van beschouwd.

Ik antwoord ten eerste, dat de vrienden en vertrouwelingen des Agnietenbergers het fijne van de zaak te goed wisten om een abuis te kunnen begaan, en ten tweede, dat het volgens Renan begane abuis door hem gebouwd wordt op geheel onverklaarbare en onhoudbare onderstellingen. Om het boek bekend te doen worden, moest Thomas zelf natuurlijk het kennen, en op welke wijze hij het kon kennen indien anderen vóór hem en met hem het niet kenden, wordt ons niet verklaard. Zouden Renan en Huet voor dit geval misschien een klein mirakeltje laten doorgaan? Niet denkelijk. De Kempenaar zal dus allereerst het boek „begrepen" hebben en gemaakt dat het ook door anderen begrepen werd. Is het menschelijkerwijze mogelijk dat anderen, ook zijne naaste vrienden, om die reden hem als auteur er van doodverfden? Grenst de onderstelling zelve niet aan het belachelijke, dat niemand de Imitatie had begrepen eer Thomas ze begreep, en allen ze begrepen zoodra ze begrepen werd door hem? Het is gemakkelijk, ten einde zich uit de verlegenheid te redden, in een onbewaakt oogenblik allerlei verklaringen en hypothesen neer te schrijven; men diende zich echter een weinig te bedenken alvorens men ze drukken liet.

Eene gansch niet betere verklaring is het gewone stokpaardje der Gersenisten, dat de Agnietenberger zelf, zonder het te willen, de geheele wereld in de war heeft gebracht door zijnen codex van 1441. Hij schreef daarin aan het einde wel slechts: „Geëindigd en voltooid door de handen van broeder Thomas à Kempis", maar wijl alle de overige geschriften in dien bundel door hem vervaardigd waren, besloot men — volgens hen verkeerdelijk — dat hij ook van de Imitatie de auteur was. Vandaar de wel vijftig codices welke zijnen naam dragen, vandaar ook de getuigenissen van tijdgenooten zoo luide voor hem sprekende. Dr. Wolfsgruber weet er nog bij te vertellen, dat

Thomas' getuigen almede „sich stützen auf Johann vom Busch [1])", hij wil zeggen: op de volgens hem verkeerdelijk aan Busch toegeschrevene vermaarde woorden van het *Chronicon Windesemense.* De Weener geleerde schijnt niet geweten of er ten minste niet aan gedacht te hebben, dat de kroniek van Busch een twintigtal jaren na Thomas' beroemden codex werd geschreven; anders hadde hij ook den Windesheimer denkelijk hier niet eens genoemd en zelfs misschien de echtheid van diens woorden niet bestreden, wijl zij hem dan niet in den weg stonden. Hij hadde waarschijnlijk eenvoudig verzekerd: alle getuigen van Thomas, Busch niet uitgezonderd, zijn door den codex van 1441 op een verkeerd pad geraakt.

Ik heb boven bewezen, dat wie op gezag van dien codex den Agnietenberger voor den auteur der Navolging hebben gehouden in geenen deele hebben misgetast. Ik heb almede, en volkomen zegevierend, betoogd dat Busch de schitterende getuigenis ten gunste van Thomas werkelijk heeft afgelegd. Ik zal er niet op terugkomen. Ik heb hier onzen tegenstanders slechts te vragen, waar zij de wetenschap gehaald hebben, dat „die Zeugen, welche die Partisane des Subpriors vom Agneskloster hervorrufen entweder auf Johann vom Busch oder auf das Antwerpener Autografon sich stützen" [2]). Geldt steeds misschien als regel dat latere getuigen van een feit de vroegere, en deze eindelijk den allereersten naschrijven? Dan is voortaan eene historische bewijsvoering zeer kort af te doen: hoor den oudsten getuige; geloof hem zoo hetgeen hij mededeelt u aanstaat; wraak hem zoo gij u daarmede niet kunt vereenigen. Laat alle andere getuigen rusten: zij hebben toch slechts nagepraat. Of pleiten misschien in dit bijzondere geval bijzondere gronden voor dat naschrijven? Het tegendeel is waar: van Thomas' voornaamste getuigen is historisch zeker dat zij hunne wetenschap uit andere en volkomen veilige bronnen hebben geput. Busch had meer dan twintig jaren reeds vertrouwelijk met den Agnietenberger omgegaan, eer deze den codex van 1441 vervaardigde. Gansfort eenige jaren eveneens, en hij had zich, verzekert hij, opzettelijk naar Zwolle ter studie begeven, ten einde met den reeds als auteur der Navolging be-

---

1) *Giovanni Gersen*, bl. 74.

2) Ald.

roemden Thomas à Kempis te kunnen verkeeren. Ryd had wel den Agnietenberger eerst in 1456 persoonlijk leeren kennen te Windesheim, doch wist, hetzij van hem zelven of van de broeders te Windesheim die het echte van de zaak moesten weten, dat hij de vader der Imitatie was. Mauburne wist het van den Agnietenberg, waar hij gewoond had, uit den mond van eenen prior die er zes jaren met Thomas had geleefd. Men moet ons derhalve niet komen zeggen, dat 's Kempenaars getuigen gefopt zijn geworden door eene misverstane onderteekening van hem in den Antwerpschen codex, of door eene valsche lezing in het *Chronicon Windesemense.*

De degelijkste van Gersen's kampioenen, Veratti, heeft dat dan ook geenszins durven beweren, zoomin als hij de al te goed gestaafde echtheid der vermaarde woorden van Busch heeft ontkend. Hoe hij in zijne *Disquizioni* Thomas' getuigen trachtte onschadelijk te maken en tot zwijgen te brengen door zijne codices en „esperti", hoorden wij reeds. Hij had toen, zegt hij in zijne *Nuovi studj filologici e critici* [1]) nog slechts uittreksels uit de *Recherches* van Mgr. Malou benevens eene recensie van dat werk gelezen. Na het „van onder tot boven" onderzocht te hebben meent hij, naar hij verzekert, het vroeger door hem gezegde te mogen herhalen en bevestigen, terwijl hij nu eene, zijns oordeels, aannemelijke („plausibile") uitlegging van den oorsprong der onschuldige dwaling bij 's Kempenaars getuigen oppert. „Thomas à Kempis, zegt hij, heeft werkelijk (veramente) samengesteld, of is ten minste begonnen samen te stellen een boek *de Imitatione Christi.* Dit onderwerp en deze titel konden hem wel in den zin komen, ook zonder dat hij de boeken welke dien titel dragen had gelezen: de woorden van St. Paulus: „Imitatores mei estote sicut et ego Christi (1 *ad Cor.* IV, 16) volstonden om hem dat in te geven. Van dit werk heeft Mons. Malou een *Specimen* geleverd, ontleend aan de door J. F. Meyer te Lubek in 1845 gedane uitgaaf. Zou het nu niet kunnen zijn dat de vrome schrijver, toen hem een codex *de Imitatione* in handen was gevallen, zijn eigen arbeid heeft gestaakt; dat hij zelfs, genoemd werk beter dan

---

1) Dit werkje van Veratti hadde de heer Busken Huet met vrucht kunnen lezen, eer hij zijn *Thomas à Kempis* onveranderd weder uitgaf. Nog meer verwondert mij dat Dr. Wolfsgruber het niet gekend heeft en in zijne „Controversliteratur" dan ook niet genoteerd.

zijn eigen vindende, liever verkoos het af te schrijven en nogmaals af te schrijven? Zoo hij het eenmaal in een zelfden bundel met werken van hem zelven overschreef, het was gewis niet om zich de eer van het te hebben samengesteld toe te eigenen, daar het niet eens schijnt dat hij bij eigen boeken zijnen naam zette, maar uitsluitend om wille van het nut dat de lezers er uit konden trekken. Aldus zeide waarheid wie geschreven naliet, dat Thomas een boek *de Imitatione Christi* samengesteld heeft; alleen verstond het kwalijk wie de bewering op de vier boeken *de Imitatione* toepaste; en misschien vergiste zich ook wel iemand dier oude getuigen zelf, het eene werk verwarrende met het andere. Die verwisseling eenmaal begaan werd bevestigd door wie een voor een onder de werken van Thomas de vier boeken der Imitatie opnoemden, als waren ze vier werken, het eene van het andere onafhankelijk, geweest". [1])

Ik mis hier geheel het gemeenlijk zoo heldere hoofd van prof. Veratti. Hij doet het tegenovergestelde van hetgeen hij zegt te doen. Hij waant het vroeger door hem beweerde te herhalen en te bevestigen: hij spreekt het inderdaad tegen en werpt het omver. Vroeger hadden Thomas' getuigen allen eene onschuldige dwaling begaan, want hij had geen werk de Imitatione Christi geschreven: nu hebben zij, op enkelen misschien na, volkomen waarheid gesproken, want hij heeft wèl een werk de Imitatione Christi geschreven. Het nageslacht is het nu dat onschuldig heeft gedwaald; de getuigen bedoelden *een* boek, een enkel, een ander boek der Navolging: het nageslacht heeft valschelijk gemeend dat zij bedoelden de vier beroemde, wereldkundige boeken der Navolging van Christus. Men ziet dat Veratti geheel van gevoelen is veranderd. De achtbare schare van getuigen, persoonlijke kennissen, vrienden, vertrouwelingen des Agnietenbergers, welke hij bij Malou zag optreden, werd hem te machtig. Zij hadden, hij erkende het nu, in 't geen zij mededeelen onmogelijk kunnen dwalen. Er schoot om Gersen te redden slechts nog één huismiddeltje over: men kon nog beweren dat zij eene andere Imitatie dan waarvan spraak is hadden bedoeld; dit huismiddeltje werd aangegrepen. Jammer voor den geleerden professor dat het niet

1) *Nuovi Studj.* bl. 86—87.

alleen door de geschiedenis, maar reeds door hem zelven onbruikbaar wordt gemaakt. Immers indien Thomas zijn arbeid gestaakt heeft, dan heeft hij zijn handschrift naar de snippermand verwezen en zich wel gewacht het aan den dag te brengen. Hoe kunnen dan zijne kennissen en vrienden en vertrouwelingen er van geweten, laat staan publiek er van gesproken hebben? Hoe kunnen zij bedoeld hebben van een werkje te spreken dat aan hunne lezers teneenemale onbekend moest zijn? Zij gewagen dan ook blijkbaar van eene „Imitatio", welke in aller handen was, welke door ieder ten hoogste gewaardeerd werd; en was dat niet de toen reeds in vier boeken begrepene, tegenwoordig nog aldus genoemde, Navolging van Christus?

Geeft Busch o. a. te kennen dat Thomas slechts een enkel boek „de Imitatione Christi" heeft vervaardigd? Geenszins. „Thomas van Kempen, zegt hij, die meerdere devote tractaatjes heeft samengesteld, namelijk *Qui sequitur me* de Imitatione Christi en andere." Genomen ook, hij hadde met „Qui sequitur" enz. slechts één boek bedoeld, door dat alleen onder de „meerdere" op te noemen als het voornaamste en meest bekende, zou hij blijkbaar het roemruchtige Eerste Boek der Navolging aangeduid en de drie overige onder de „andere" hebben begrepen. Hij kan echter tusschen 1455 en 1459 aldus schrijvende, gelijk wij toonen zullen dat hij gedaan heeft, met „Qui sequitur me de Imitatione Christi" alleen reeds zeer goed alle de Vier Boeken gemeend hebben, want wij zagen dat zulks omstreeks dien tijd wel meer geschiedde.

Nog duidelijker dan hij spreken andere getuigen van de uit meer boeken bestaande, tegenwoordige Navolging. De biograaf-tijdgenoot, wij zagen het, voert woorden aan uit het tractaat: „De interna Christi locutione ad animam fidelem", het Derde Boek, en noemt in eene korte lijst van hem bekende werken des Kempenaars alle de Vier boeken met hunne afzonderlijke, oorspronkelijke titels. Mauburne, die zijne wetenschap op den Agnietenberg zelven geput had, citeert eene plaats van „onzen devoten Thomas à Kempis" aan het Vierde Boek ontleend. Het Deventer handschrift heeft gewis zijne „Dicta quaedam Thomae à Kempis" bijeengebracht uit verschillende Boeken der Imitatie. Dat ook Hardenberg en zijn leermeester Gansfort, de vriend en vertrouweling des Agnietenbergers, de historische, wereldkundige Navolging van Christus bedoelden, kan wel door niemand die Hardenberg's boven aangevoerde getuige-

nissen leest in twijfel worden getrokken. Van eene door den Kempenaar vervaardigde Imitatie, welke eene andere dan de historische, algemeen bekende zijn zou, is bij niet éénen der getuigen ook slechts het allergeringste spoor te ontdekken.

Het door J. F. E. Meijer te Lubek uitgegevene werkje, [1]) waarin Veratti, na eerst gezegd te hebben dat Thomas zijn arbeid gestaakt heeft, het eigen werk des Kempenaars wil terugvinden, draagt noch dagteekening, noch auteursnaam. Onder andere theologische geschriften is daarin vervat het Eerste Boek der Navolging, dat een van den gewonen afwijkenden tekst heeft, vermeerderd met vijftien onuitgegeven kapittels. Onbegrijpelijk, hoe Veratti het als een werk van Thomas heeft kunnen beschouwd willen hebben. Wie de vijftien bijgevoegde kapittels leest moet aanstonds erkennen, dat niets meer kan vloeken met de persoonlijkheid des Agnietenbergers, gelijk zij zich in zijne onbetwijfeld echte werken uit. Onmogelijk kan hij die hoofdstukken hebben geschreven. Even duidelijk is het, dat het boek „*De Imitatione Domini nostri Jesu Christi et de contemtu omnium vanitatum mundi*", gelijk het daar ligt, geen oorspronkelijk werk van „iemand" kan zijn. Eene zoo meestal letterlijke overeenstemming met het historische Eerste Boek der Navolging, benevens eene telkens weder zoo grillige afwijking er van vermag geen luimig toeval te verklaren. De schrijver heeft blijkbaar het Eerste Boek der Navolging vóór zich gehad en het gedeeltelijk afgeschreven, gedeeltelijk naar eigen zin veranderd. En hij is niet de eenige geweest die met de Imitatie zeer eigendunkelijk en vrij te werk ging. De heer Mangeart, bibliothecaris der stad Valenciennes, berichtte aan Mgr. Malou, dat in de stedelijke boekerij aldaar een codex der 15de eeuw berust, behelzende o. a. eene Navolging van Christus, welke op meerdere plaatsen van den aangenomen tekst afwijkt en de volgorde der kapittels van het Derde Boek geheel onderstboven werpt. De kapittels volgen er 1—14; 49; 47; 51; 41; 15—40; 42—46; 50; 52—59. Zoo werd destijds somwijlen met het boek gehandeld. [2])

---

1) Hij heeft het durven betitelen: „*Thomae a Kempis Capita quindecim inedita*, libro primo tractatus de imitatione Christi vulgatae editionis integro ita insuper accedentia, ut cum eo vetustae alicujus recensionis speciem referant."

2) Wie met het door Meijer uitgegeven werk nader kennis wenscht te maken, en zich

Ook Veratti's laatste uitvlucht derhalve mag niet baten: Thomas' getuigen hebben blijkbaar de algemeen bekende „Imitatio Christi" bedoeld, en van deze bijgevolg moet men het vaderschap hem toekennen.

Eénen getuige, den gewichtigsten van allen, die Thomas à Kempis het allernaaste stond, die van al zijn doen en laten volkomen bewust was, die zich bepaaldelijk wat onze quaestie betreft onmogelijk vergissen kon, hebben ook zijne voorstanders niet geheel tot zijn recht doen komen: Thomas à Kempis zelven.

Wèl hebben ook zij, de eene gelukkiger dan de andere, aangetoond hoe hij door zijne persoonlijkheid, door zijne overige geschriften, door zijnen codex van 1441 zeer kennelijk getuigt de auteur der Imitatie te zijn. Wel hebben zij almede terloops er op gewezen, hoe hij dat getuigd heeft door zijn stilzwijgen tegenover de algemeene opinie ten minste zijner omgeving, welke hem niet onbekend kon zijn gebleven. Doch zij hebben niet bewezen dat die algemeene opinie hem werkelijk bekend is geweest; dat hij de uiting er van heeft gelezen in een boek bestemd om overal verspreid te worden, om officiëel den oorsprong en de eerste geschiedenis zijner orde te vereeuwigen; dat hij uit dat boek de plaats zelve waarin hij de auteur der Imitatio Christi genoemd werd, gekopiëerd heeft, met weglating slechts van die woorden zelven en van wat er verder tot zijnen lof werd vermeld, maar zonder die getuigenis door een enkel woord te logenstraffen. Zij hebben verzuimd zijn *Chronicon montis S. Agnetis* en het *Chronicon Windesemense* van Johannes Busch zorgvuldig na te gaan, onderling te vergelijken en de gevolgtrekkingen te maken welke die vergelijking biedt.

Men vindt namelijk in die kroniek des Kempenaars plaatsen, zelfs lange plaatsen met plaatsen van Busch zoo nagenoeg woordelijk en toch zoo treffend overeenstemmende, dat men geen oogenblik kan twijfelen, of de eene heeft ze den andere afgezien.

---

volkomen te overtuigen dat het niet uit 's Kempenaars pen gevloeid is, leze Malou's *Recherches* en vooral Hirsche's *Prolegomena*, bl. 434—464.

Busch schrijft [1]: „Anno Domini millesimo trecentesimo „nonagesimo quarto, ipso die S. Ambrosii in bona sexta feria „(Goeden Vrijdag) Reverendus pater D. Florentius Trajectensis „Episcopus obiit in Herdenberge oppido suae dioecesis, post„quam tredecim annis et quinque mensibus dioecesim suam „gloriose et laudabiliter gubernaverat, in Trajecto ad sanc„tum Martinum in summo sepultus, ubi unus cereus in sui „memoriam perpetuo ardere a suis est dispositus .... Qui in „vita sua valde fuit disciplinatus, nihil inutiliter aut superflue „expendens, debita bene solvens, elocata redimens, collapsa „aedificia restaurans, oppida nova constituens, castella sua „muniens, divina diligens, saecularia prudenter disponens, „domesticis jucundus, pauperibus exorabilis, devotis omnibus „favorabilis, cleroque et populo satis acceptabilis."

Thomas schrijft [2]: „Anno Domini MCCC nonagesimo tertio, „in die sancti Ambrosii Episcopi, quae tunc erat feria sexta in „parasceve (kerkelijke naam voor „Goeden Vrijdag"), dum „sacrum Dominicae passionis officium in ecclesia ageretur,. „migravit ex hac vita reverendissimus Dominus Florentius de „Wevelinchoven Episcopus Trajectensis, postquam dioecesim „suam XII annis et quinque mensibus laudabiliter et gloriose „rexisset. Hujus corpus ad ecclesiam beati Martini in Trajecto „est translatum, et super gradus sanctuarii in choro honorifice „sepultum, ubi et ardens cereus jugiter servatur in boni no„minis sui memoriam, utpote verae lucis amator patriaeque „defensor. Hic fuit valde disciplinatus, nil superflue nec inuti„liter expendens, debita bene solvens, elocata redimens, collapsa „aedificia restaurans, nova fabricans, oppida et castella mu„niens, divina diligens, saecularia prudenter disponens, jocun„dus domesticis, pauperibus exorabilis, omnibus devotis favo„rabilis, clero et plebi acceptabilis."

Busch noemt (bl. 162) de vier eerste broeders in het klooster „Vrendeswede bij Northorn" en zegt: „Hi primi fra„tres diu steterunt sub episcopo suo Monasteriensi, quia fun„datores eorum consentire noluerunt, ut aliis monasteriis sive „Praelatis non suae dioecesis subjicerentur, qui tamen sexto „demum anno de voluntate omnium incorporati sunt Generali „nostro capitulo."

---

1) Bl. 164.
2) Bl. 156.

Thomas noemt hen eveneens en vervolgt: „Hi quatuor „primi steterunt per se sub Episcopo Monasteriensi, quia fun- „datores eorum noluerunt eos subjici aliis. Sed anno Domini „MCCCC incorporati sunt generali capitulo in Wyndesem."

Het meeste loopt de overeenkomst in 't oog waar beiden spreken over Johannes Cele. Geheel het hoofdstuk des Agnietenbergers: „De obitu Joannis Cele, Rectoris Scholarum „Swollensium" is zoo goed als woordelijk genomen uit de vier zeer lange hoofdstukken, welke de Windesheimer aan zijn innig geliefden leermeester heeft gewijd. Een paar zeer kenmerkende plaatsen slechts citeer ik.

„Novit Parisius, zegt Busch [1]), agnoscit Colonia, fatetur Er- „fordia, nec ignorat Romana curia, quantos schola Swollensis „litteratos viros emiserit, eodem magistro Joanne per annos „plusquam quadraginta usque in suum senium scholas ibidem „regente".

„Novit Parisius magna, amplificeert Thomas [2]), fatetur Co- „lonia sancta, agnoscit Erfordia, nec ignorat curia Romana, „quantos ex se emiserit litteratos viros schola Swollensis, „magistro Joanne usque ad canos multi temporis studiose re- „gente. Ferunt etenim hunc venerabilem magistrum ultra „quadraginta annos rexisse scholares".

„Egregia laus magistri, gaat de Agnietenberger voort, quem „praedicat tanta turba studentium, tam clara laudat celsitudo „clericorum, tum devote adhuc recolit concio monachorum".

„Egregia laus magistri laudum praeconiis, schrijft de Win- „desheimer, quem ingens turba studentium, magnus coetus „presbyterorum, et vita probata monachorum ubique laudans „recommendat" [3]).

„Erat tunc delectabile, vervolgt hij, Swollensem intrare ci- „vitatem et tam electam multitudinem scholarium cernere fre- „quentantem [4]). Steterat Swollis tunc optime in civium regi- „mine, seculares enim scholaribus non erant infesti, devoti tunc „poterant libere Deo servire, sacerdotes conversationis et vitae „tunc erant honestae, et nullus de incontinentia publice diffa-

---

1) Bl. 606.
2) Bl. 171.
3) Bl. 607.
4) „Frequentare" zonder meer is bij Busch en bij Thomas de gewone uitdrukking voor „school gaan". Zeer zelden vullen zij „scholas" er bij in.

„matus, religiosi bene visi et devoti erant satis accepti, et viri „seculares qui populum regebant, divina praecepta in se et sibi „subjectis servare satagebant, quia plures ex his scabini, viri „eruditi, ejus (Johannis Cele) fuerant discipuli, quem semper in „reverentia et amore habebant et sanis ejus consiliis libenter „acquiescebant".

De Kempenaar heeft: „Erat tunc delectabile in diebus ejus „intrare civitatem Swollensem et electam cernere multitudi- „nem scholarium frequentantem.... Steterat tunc optime Swollis „in regimine, nam saeculares non erant scholaribus infesti, „devoti poterant Deo ubique libere servire, religiosi erant „bene visi, et sacerdotes honestae vitae civibus accepti. Et „qui populum regebant Deum timebant, sapientia et divitiis „pollebant, inter quos scabini multi erant eruditi, quondam „magistri Joannis discipuli, quem ut decuit in reverentia sem- „per habebant [1])".

Niemand zal die plaatsen vergelijkende aan toevallige overeenstemming kunnen denken; ieder zal toegeven dat de eene den andere vóór zich had en kopiëerde. Wie van beiden als kopiist moet beschouwd worden, weet men als men zich overtuigd heeft wie het laatste schreef, en dit was zonder den minsten twijfel de anders een twintigtal jaren oudere Thomas à Kempis.

Busch had zijn *Libellus de viris illustribus Windesem* — later door Rosweyde naar logische volgorde *Liber secundus Chronici Windesemensis* genoemd — zoo goed als af, toen hij in 1459 voor de tweede maal naar Sulta in Saksen werd geroepen, waar hij vervolgens zijne twintig laatste levensjaren sleet. In het voorlaatste hoofdstuk immers (bl. 621) zegt hij van zijnen leermeester Cele: „Meer dan veertig jaren — blijkbaar niet veel meer dan veertig jaren — is het geleden dat hij van de wereld verhuisde", en Cele stierf, zooals hij elders opgeeft, in 1417. Te Sulta denkelijk voegde hij er het slotkapittel bij en schreef of voltooide er in 1462 de voorrede, „76 jaren, zegt hij aan 't eind van deze, nadat de orde (in 1386) werd gesticht". Dat zijn *Libellus de origine monasterii Windesemsis* — het Eerste Boek gedoopt door Rosweyde — te Windesheim (tusschen 1455 en '59) begonnen en te Sulta

1) Bl. 170, 172.

in het jaar 1464 voltooid werd, bericht hij in de voorrede hier uitdrukkelijk.

Wanneer juist Thomas zijne „brevis chronaca” op het touw zette is mij niet gebleken, maar stellig in zijne laatste levensjaren, gelijk de stijl reeds verraadt. Dat hij de gebeurtenissen niet telkens wanneer zij hadden plaats gehad of ook slechts het volgende jaar, maar voor een groot gedeelte althans veel later heeft opgeteekend, blijkt reeds uit bl. 105. Daar verhaalt hij, dat Godefridus à Kempis op 16 December 1449 „bij „de zusters der reguliere orde in inclusagio beatae Virginis „apud Septem Fontes [1])” in Brabant overleed, en vervolgt: „Dit klooster is later geheel verbrand in ’t jaar des Heeren MCCCC....” Aldus schreef hij blijkbaar een aantal jaren na de gebeurtenis: het juiste cijfer was hem ontgaan. Zeker is, dat hij tot in zijn sterfjaar aan het Chronicon werkte, want zijne laatste aanteekening begint: „Anno Domini MCCCCLXXI in festo „scilicet Antonii Confessoris”. Zijn arbeid werd door een ongenoemde voortgezet tot in 1477, en kan dus eerst na dat tijdstip het licht gezien hebben. Zelfs veel later schijnt deze pennevrucht publiek gemaakt te zijn: Sommalius heeft haar in zijne *Opera Omnia* nog niet opgenomen en eerst Rosweyde gaf ze uit.

Busch kan zich bijgevolg het Chronicon van Thomas niet hebben ten nutte gemaakt, maar Thomas wèl het deels in 1462 *deels in* 1464 *verschenen Chronicon van Busch.*

Dat de Agnietenberger kopiïst geweest is, blijkt dan ook, gelijk ik reeds te kennen gaf, duidelijk uit zijn hoofdstuk over Cele vergeleken met de vier lange hoofdstukken aan dezen besteed door den Windesheimer. Deze was Zwollenaar van geboorte, uit eene der deftigste familiën, en kende reeds daardoor den zoo gevierden „Magister”. Hij was bovendien in Cele’s school gevormd en had zelf onder hem de jongere scholieren onderwezen. Hij beschrijft dan ook met de innigste belangstelling ’s meesters leven tot in de geringste bijzonderheden.

1) Hij spreekt hier van een vrouwenklooster te Zevenborn in Brabant, dat ik noch door Lindeborn, noch door Acquoy vermeld vind. „Translatae sunt moniales in Bruxellam, vervolgt hij, per ducissam Burgundiae cum magno honore”, maar een Windesheimsch vrouwenklooster te Brussel komt ook op de lijsten niet voor. Misschien was Godefridus als biechtvader geplaatst bij „Zusters der reguliere orde” niet van den Windesheimer tak. Verg. Acquoy, D. III, bl. 290 en 296.

Thomas, op den Agnietenberg wonende, had ook wel persoonlijk Cele gekend en hem ongetwijfeld menigmaal ontmoet, maar hij was toch toen de „Magister" bloeide nog slechts een stil en schier vergeten monnik. Eerst in of omstreeks Cele's sterfjaar 1417 schreef hij wat wij thans het Eerste Boek der Navolging noemen. Hij excerpeerde dus in zijn hoofdstuk over Cele wat Busch, de leerling en vertrouweling, uitvoerig had te boek gesteld. Ook zijne kleine tusschenvoegsels elders, ter amplificatie of tot nauwkeuriger opgave van kleine bijzonderheden, verraden den lateren schrijver.

Welnu, dan is het ontegensprekelijk, dat de Agnietenberger de plaats waarin hem het auteurschap der Navolging door den Windesheimer wordt toegeschreven vóór zich heeft gehad.

Het afsterven van den prior superior Johannes Vos verhalende zegt Busch: „Contigit ante paucos dies sui obitus, ut „duo fratres notabiles de Monte Sanctae Agnetis prope Zwollis „ordinis nostri, dictum Priorum nostrum super certis rebus „consulturi in Windesem advenirent, quorum unus frater „*Thomas de Kempis*, vir probatae vitae, qui plures devotos „libros composuit, videlicet *Qui sequitur me de imitatione* „*Christi* cum aliis, nocte insecuta somnium videt praesagium „futurorum." Dan volgt de droom door Thomas des morgens aan eenen „clericus de Brabantia" komende medegedeeld, met de slotwoorden: „Qui (Johannes Vos) non longe post praemissa viam universae carnis est ingressus [1])".

Hetzelfde afsterven verhalende schrijft Thomas [2]): „Contigit „ante paucos obitus sui dies infra octavam sancti Martini episcopi, ut duo fratres de monte sanctae Agnetis ad colloquen„dum Priori in Windesem venirent, Tunc unus illorum eadem „nocte somnium habuit praesagium futurorum," Dan volgt eveneens met zoo goed als dezelfde woorden de droom door

1) Ik geef deze slotwoorden zooals Johannes Gherardijn twee jaren nadat Busch had geschreven ze kopiëerde, denkelijk van 's mans autograaf. De gedrukte lezing (van Rosweyde): „qui non longe post Missam viam universae terrae est ingressus" (*Chronicon Wind.* bl. 346) is blijkbaar foutief. Er zou uit volgen dat de groote prior den dag die op den droom volgde na de hoogmis overleed, terwijl Busch zelf reeds verhaald heeft dat de droom gezien werd eenige dagen vóór het overlijden en dat de prior „onder het *Gloria in excelsis* der hoogmis zijne gelukkige ziel aan God teruggaf" (bl. 343). Ook „viam universae terrae" heeft Busch gewis niet geschreven, maar het schriftuurlijke: „viam universae carnis."

2) *Chron. montis S. Agnetis*, bl. 50.

den ongenoemden broeder 's morgens aan „eenen clericus de Brabantia komende" medegedeeld, terwijl het slot luidt: „Post haec quindena peracta Pater reverendus obiit infra summam Missam die praefata", namelijk „Anno Domini MCCCCXXIV Sabbato post *Andreae*, quarto nonas Decembris", gelijk hij reeds heeft opgegeven.

Men ziet, de overeenstemming is weder allertreffendst, en dat de Agnietenberger den Windesheimer naschreef, zal niemand die het door ons betoogde gevolgd heeft een oogenblik betwijfelen. Waarbij bepalen zich Thomas' afwijkingen? Behalve dat hij nu en dan een woord verplaatst of met een gelijkbeteekenend woord verwisselt of iets invult, slaat hij over zijnen naam met al wat tot zijnen lof gezegd is, te weten, dat hij is „een man van een beproefd of loffelijk leven", dat hij auteur is van „meerdere devote boeken, namelijk van *Qui sequitur me de imitatione Christi* en anderen".

Heeft hij deze geheele hem betreffende zinsnede des Windesheimschen geschiedschrijvers door ze over te slaan willen logenstraffen? Dat kon hij en dat mocht hij niet, onze tegenstanders zelven zullen het erkennen. Toegeven moest hij dat hij, Thomas à Kempis, den „droom" had „gezien". Toegeven moest hij dat hij algemeen voor „een man van beproefden levenswandel" werd gehouden. Toegeven moest hij dat hij „onderscheidene devote boeken samengesteld" had. Ook derhalve het door Busch medegedeelde, dat hij „Qui sequitur me de imitatione Christi" had „samengesteld", heeft hij door die woorden achterwege te laten geenszins willen logenstraffen; integendeel, toegegeven heeft hij ten minste dat hij algemeen als auteur der Navolging van Christus werd beschouwd. En zijn toegeven omtrent dat punt in quaestie kan niet geweest zijn een zonder toestemming laten heengaan, gelijk de ootmoedige monnik wat Busch getuigde, dat hij „een man van beproefden levenswandel" was, wel onweersproken moest laten heengaan, wijl tegenspraak niet alleen niet gebaat, maar zelfs den dunk van zijne deugd zou verhoogd hebben. Aan de opinie welke hem auteur der Navolging noemde kon hij door ze tegen te spreken oogenblikkelijk een einde maken, en berustte zij op misverstand, dan moest hij zich tot die tegenspraak ik zeg niet door de meest vulgaire bescheidenheid, maar reeds door waarheidsliefde verplicht gevoelen. Welk een meer vereerende titel kon hem thans — hij kopiëerde

deze plaats van Busch na 1464 —, geheel te onrechte indien er misverstand in 't spel was, worden toegekend dan die van vader der algemeen vermaarde en beroemde „Imitatio Christi"? Dien titel daarenboven zag hij zich toegekend, niet in een of ander geschrift dat weldra eene prooi der vergetelheid zou worden, ook niet in eene kroniek van een of ander gewoon klooster, welke misschien aan ettelijke andere zou worden medegedeeld, gelijk b.v. de omstreeks dien zelfden tijd door hem gelezene [1]) kroniek van het door Ruysbroek nog al vermaarde Groenendal: hij zag dien eeretitel zich toegekend in het door Johannes Busch vervaardigde *Chronicon Windesemense*. Een werk bestemd om den oorsprong, den eersten bloei, de grootste mannen der geheele orde te vereeuwigen, en gelezen te worden door de geheele orde waar deze ook ter wereld hare kloosters had gevestigd [2]) of in de toekomst vestigen zou. Een werk door Busch, naar hij zelf getuigt, op last der hooge overheid [3]) geschreven en dus een officieel karakter dragend. Tegenover zulk een werk dat hem den auteur der Navolging noemde, uit zulk een werk de plaats zelve waar hij de auteur genoemd werd overnemende, kon de Agnietenberger geenszins volstaan met de woorden waarin het geschiedde weg te laten. Tegenspreken moest hij, uitdrukkelijk tegenspreken. Deed hij het niet, hij moest begrijpen dat ieder zoo ooit dan zeker hier den rechtsregel: *Qui tacet consentire videtur* zou toepassen; dat ieder die wist, dat hij de woorden van Busch gelezen had en onverbeterd gelaten, hem zonder eenige aarzeling moest houden voor den auteur van „Qui sequitur me de imitatione Christi."

Zien wij hem niet werkelijk te dezer plaatse zelve in een ander, schier onbeduidend punt Busch aanvullen en in zooverre verbeteren, zonder dat het noodig was? De Windesheimer begon zijn verhaal met: „Contigit ante paucos dies sui obitus";

---

1) Bl. 148 schrijft hij: „De vita et libris Domini Joannis Ruusbroeck et fratris Johannis Coci libellus *nuper* editus quidam plenius indicat qui *de Origine monasterii Viridis Vallis* intitulatur." Dit werkje mede bevat de door Johannes in 1466 voltooide codex der academische bibliotheek te Utrecht.

2) Het werd, gelijk wij boven zagen, voor een Windesheimsch klooster te Utrecht reeds afgeschreven toen de inkt des schrijvers te nauwernood goed droog kon zijn.

3) „Obedientia et authoritate venerabilis in Christo Patris Joannis, prioris nostri in Windesem, idipsum praecipientis.... compulsus". Bij „Joannis" zonder bijvoegsel moet hij wel, dunkt mij, aan den toenmaligen prior Johannes van Naaldwijk gedacht hebben, niet, gelijk Dr. Acquoy vermeent, aan den voorganger, Johannes Vos.

wanneer juist wist hij misschien niet: Thomas neemt die woorden over, maar zich de gebeurtenis nog levendig herinnerende voegt hij er bij: „infra octavam sancti Martini episcopi". De Windesheimer schreef aan 't einde: „Qui non longe post praemissa viam universae carnis est ingressus": dit bijzonder vond Thomas niet bepaald genoeg. Er moest opgegeven worden, hoe vele de „weinige dagen" tusschen het droomgezicht en de vervulling waren geweest, en omstreeks welken tijd van den dag de prior den weg van alle vleesch gegaan was: de Agnietenberger kopieerde niet meer, maar schreef: „Post haec quindena peracta Pater reverendus obiit infra summam missam die praefata", d. i. gelijk hij geboekt heeft: „Anno Domini MCCCCXXIV Sabbato post Andreae, quarto nonas Decembris". Zou de man, vraag ik, die het niet van zich verkrijgen kon in eene weinig beduidende zaak eene niet eens onware, maar enkel minder nauwkeurige opgave van zijn Windesheimschen voorman onveranderd te laten, zou hij in staat zijn geweest eene voor tijdgenoot en naneef hoogst belangwekkende, geheel met de waarheid strijdige, daarenboven voor zijne nederigheid kwetsende bewering des Windesheimschen geschiedschrijvers, dien hij overigens woord voor woord teruggaf, onweersproken te laten doorgaan? Zou hij, daar het nu toch geheel ruchtbaar werd dat hij den „droom gezien" had, in gebreke zijn gebleven achter de woorden: „unus illorum" eenvoudig in te lasschen: „non auctor, ut fertur, sed transcriptor tantum libelli *de Imitatione Christi*"? Niemand zal hier anders dan ontkennend kunnen antwoorden.

En zoo bezitten wij dan voor het feit dat Thomas à Kempis de Vier Boeken der Navolging van Christus samenstelde één door zijn stilzwijgen luide sprekenden, geheel onfeilbaren getuige: Thomas à Kempis zelven.

Hier zullen wij nog het vraagstuk hebben te behandelen, of en in hoe verre de Navolging als een oorspronkelijk werk van onzen Agnietenberger moet worden beschouwd.

Wijlen Mgr. Van Vree helde over tot de bewering [1]), vóór

1) *De Katholiek*, jaargang 1851, bl. 155.

hem niet onduidelijk geuit door Mgr. Malou, „dat de Imitatio „een gewrocht is waartoe de eerste hoofden der broeders *van „het gemeene leven* de grondstoffen hebben geleverd". De bisschop van Brugge had tot staving van zijn gevoelen gewezen o. a. op een oud handschrift, dat hij in druk gaf, van *Admonitiones valde utiles divi Florentii, quondam prioris clericorum in Daventria;* de Haarlemsche kerkvoogd beriep zich bovendien op een hem toebehoorend handschrift: *Incipiunt aliqua verba notabilia domini Florentii et magistri Gherardi magni*, op een onder hem berustend manuscript *Tractatulus devotus de extirpatione viciorum et passionum et acquisitione verarum virtutum* enz. dat aan denzelfden Florens Radewyns wordt toegeschreven, en vooral op „een oud Nederduitsch handschrift," waaruit hij „Twee hoofdstukken van de Navolging van Christus" mededeelde. Verstaat men door het „geleverd" zijn der „grondstoffen" dat de Navolging geheel of ook slechts hoofdzakelijk eene groote compilatie zijn zou, een mozaïekwerk van citaten uit Deventer of Windesheimer schrijvers, dan bestaat voor dit beweren, geloof ik, niet het minste bewijs. De *Admonitiones* van Mgr. Malou zijn de „*Verba notabilia domini Florentii* van Mgr. Van Vree en deze weder de *Quaedam notabilia verba domini Florentii* van Thomas à Kempis door Sommalius reeds in 't licht gegeven. Welnu, slechts één gezegde van den uitstekenden leermeester heeft de Agnietenberger, gelijk wij boven zagen, B. I, H. 20, n. 1 zóó eenigszins woordelijk overgenomen dat men het herkennen kan. Overigens, dezelfde strekking, dezelfde geest, gelijkende gedachten, meer niet. Wat de *Verba notabilia Gherardi magni* inhouden weet ik niet met zekerheid; waarschijnlijk zijn het de *Conclusa et proposita* [1]) enz. almede door Thomas medegedeeld. Genoeg, daarvan en van hetgeen men verder bij Busch door Gerrit De Groote gezegd vindt geen enkele volzin, geen enkele zinsnede in de Imitatie overgebracht. De geest van Meester Gerrit, ziedaar alles. Het *Tractatulus devotus* van Radewijns werd in 1862 naar Mgr. Van Vree's handschrift door Dr. Nolte te Freiburg uitgegeven; al wederom dezelfde geest, dezelfde strekking, gelijkende gedachten overal, „ge-

1) Verkeerdelijk worden deze door Mgr. Malou (bl. 121) „un écrit encore inédit" genoemd. Zij zijn reeds opgenomen in Sommalius' uitgave der *Opera omnia* van Thomas à Kempis.

lijkheid van woorden" nergens. Het feit dat „men een zeer groot, zoo niet het grootste gedeelte der gedachten van die drie eerste boeken der Imitatie" bij genoemde schrijvers „terug vindt" geeft volstrekt geen recht om het boek als uit hunne geschriften gecompileerd te doodverven, tenzij men de bewering aandurve, dat alle Deventer en Windesheimer schrijvers ondanks het verschil van voorstelling, inkleeding, schrijfwijze toch elkander kopieerden. Gelijke gedachten immers vindt men bij allen, en moet men bij allen vinden uit den aard der zaak.

Het in *De Katholiek* afgedrukte behelst eerst letterlijk het tiende hoofdstuk van het Vierde Boek der Navolging met uitzondering van acht ontbrekende volzinnen, vervolgens het dertiende in zijn geheel, waaraan is vastgeknoopt een ander opstel, zijnde „eene liefelijke, hoogst aantrekkelijke beschrijving van de vereeniging der ziel met haren Beminde, als zij hem in het Sacrament der liefde ontvangt". Dit opstelletje vervangt het veertiende hoofdstuk van het Vierde Boek, maar de geleerde bisschop was van meening, „dat het XIV^de^ Hoofdstuk het best geschreven kon worden nadat hetgeen in 't Hands. achter hoofdstuk XIII volgt, gelezen was." Mijns inziens is het tegenovergestelde duidelijk en kan de auteur der Navolging het opstel niet vóór zich hebben gehad. Hij heeft er ten minste niets van overgenomen. Het onderwerp zelf van zijn veertiende hoofdstuk is een ander dan dat van het opstel. Hij handelt „over het vurige verlangen van sommige vromen naar het lichaam van Christus", de auteur van het opstel beschrijft „mit hoe groter begheerten (eigenlijk: aandoening) die heilighe zielen somwilen werden ontsteecken, als si dit gloriose sacrament hebben ontvanghen." Ook als eene vroegere redactie des veertienden hoofdstuks van den auteur der Navolging zelven kan het opstel niet gelden. Een geheel ander schrijver, eene geheel andere persoonlijkheid verraadt zich kennelijk. O. a. de woorden: „ende alsoe starclike anhanget si hem, dat si te „mael in hem gaet, ende wort overgheset vander mynnen „inder mynnen, vander menschlicheit inder godlicheit, vander „eerden inden hemel, vander gracien inder glorien, als die „gheest godes hoer leidet" kan een godgeleerde, dunkt mij, onmogelijk hebben geschreven. Het manuscript is afkomstig uit „Lammenhuus van Dyese", waarin zusters van het Gemeene Leven waren gevestigd: eene goede zuster zal het veertiende

hoofdstuk van het Vierde Boek der Navolging hebben vervangen door eene eigene vrome elucubratie [1]).

Niets bewijst derhalve dat „de eerste hoofden der *broeders van het gemeene leven* de grondstoffen der Imitatie hebben geleverd" derwijze, dat deze eene compilatie of een inlegwerk van citaten zijn zou, veelmin, gelijk Mgr. Van Vree zich genegen toonde te vermoeden, dat er zelfs een vroegere tekst (van bovengemelde broeders herkomstig) zou bestaan hebben, „dien de schrijver der Imitatio in zijn boek gedeeltelijk opge-„nomen en hier en daar door tusschenvoegselen en aanhang-„selen uitgebreid heeft" [2]). In een anderen zin slechts werden Thomas de grondstoffen voor zijn werk geleverd: hij vond ze namelijk in zijne opvoeding door de Broeders van het Gemeene Leven te Deventer eerst en vervolgens in zijne voortgaande opleiding door de reguliere kanunniken op den St. Agnietenberg. De Navolging van Christus, wij hebben het bewezen, werd geschreven voor den Windesheimer kring en was in de pen gegeven door den Windesheimer kring. Dat de vrome Agnietenberger een aanteekenboek of „rapiarium" [3]) er op nahield, lijdt wel geen twijfel. Men had, zoo schrijft Dr. Acquoy, „groote liefde voor „de heilige schriften", d. i. „niet slechts voor den Bijbel, maar evenzeer voor de werken „der beroemdste kerkleeraars van vroegeren en lateren tijd. [4]) „Door het afschrijven en lezen daarvan geraakte men er vol-„komen in te huis, en zamelde er naar het voorbeeld van „Florens Radewijns [5]) allerlei teksten, spreuken en schoone „gezegden uit op, die men in zoogenaamde „rapiaria" bijeen-

---

1) „De opmerkingen" des geleerden prelaats, „dat hetgeen in den tekst der Imitatio en niet in de vertaling gevonden wordt, gemist kan worden, zonder dat er eenige *hiatus* in den zin, of eenige sprong in den loop der gedachte ontstaat; dat zelfs de zamenhang nauwer en inniger wordt, wanneer de in den Nederduitschen tekst niet voorkomende versetten, welke in n. 4, 5 en 6 van C. X gelezen worden, worden weggelaten; dat de inhoud der drie laatste versetten van dat kapittel, in den Nederduitschen tekst niet te lezen, met den inhoud van het overige niet alleen geen noodzakelijk verband heeft, maar er volstrekt niet bij behoort", enz. zal menigeen, vertrouwen wij, met ons teneenemale ongegrond vinden.

2) *De Katholiek*, ald. bl. 154.

3) Het werd ook wel „exceptum" genoemd. In het „devotum exercitium", door Thomas à Kempis (*in Vita*) medegedeeld, van Johannes Ketel, frater te Deventer, schrijft deze zich o. a. voor: „Et si habes tempus, stude parum in excepto tuo."

4) Thomas à Kempis, *Vita Gerardi Magni*, cap. XVIII, § 11, 12.

5) *Chron. Wind.* bl. 572.

„bracht. [1]) Iedere broeder had zijne eigene verzameling van „die soort. [2]) Ook spreuken uit den mond van andere vromen, [3]) „vooral ook uit dien van stervenden opgevangen, vonden „daarin niet zelden eene plaats. Deze „goede punten" of „devota exercitia [4])" zette men zich als zoovele schotels voor. „Smaakte de eene niet, dan nam men den anderen". [5]) Dat het „rapiarium" des Agnietenbergers vooral ook „goede punten" van den H. Bernardus bevatte, bewijst de Imitatie, waarin onderscheidene gezegden van dezen grooten kerkleeraar voorkomen; zijne werken werden dan ook door de Windesheimers bijzonder vlijtig gelezen en eenige er van kopiëerde Thomas zelf. Dat Ruysbroek menige plaats had geleverd, dat zijn dubbelganger, Hendrik Mande, en zijn leerling Johannes van Schoonhoven er mede vertegenwoordigd waren, laat zich na hetgeen boven door ons betoogd werd denken. Ontbroken heeft er ook vooral niet de zoo hoog vereerde en innig beminde leermeester Florens Radewijns, wiens bovengenoemde *Verba notabilia* wij misschien juist aan het rapiarium des Agnietenbergers hebben te danken. Toch heeft deze blijkbaar wanneer hij aan de Imitatie ging werken niet telkens zijn rapiarium eerst opengeslagen: letterlijk citeert hij schier uitsluitend korte gezegden, gemakkelijk woord voor woord te onthouden, als „Ama nesciri", „Principiis obsta" enz., „Deus meus et omnia"; langere plaatsen geeft hij gelijk ze in zijn geheugen lagen zakelijk weder. Vandaar dat betrekkelijk weinig aanhalingen te herkennen zijn; meerendeels hebben zij onder zijne handen geheel het aanzien van eigen arbeid verkregen en mogen kwalijk meer als citaten worden beschouwd. Geheel oorspronkelijk eigen werk echter — zooverre men bij een menschenkind over zulk eene stof schrijvende van oorspronkelijkheid mag spreken — moet ongetwijfeld het grootste deel van den inhoud benevens geheel den aanleg der Navolging heeten. [6])

---

1) Ald. bl. 572, 588, 597.

2) Ald. bl. 573.

3) Thomas à Kempis, *Chron.* bl. 160.

4) „Goede punten" welke Johannes van Heusden, b.v., altijd in het hart en in den mond droeg waren o. a.: „Discite a me quia mitis sum et humilis corde", „Beati pauperes spiritu quoniam ipsorum est regnum coelorum", „Ama nesciri", „Disce mori". *Chron. Wind.* bl. 356.

5) Ald. bl. 300.

6) In gelijken zin uitte zich Moll (*Kerkgeschiedenis*, II, II. bl. 373—375) over het

Ofschoon het na wat wij gezien hebben nauwelijks de moeite zal loonen, wil ik ten slotte nog antwoorden op een paar moeilijkheden van den heer Huet. „De boekdrukkunst is uitgevonden, zegt hij, en nog vóór in 1477, bij Jacob Jacobszoon en Maurits Yemantszoon te Delft de Bijbel ter perse gaat, ziet tusschen 1473 en 1475, uiterlijk vier jaren na Thomas' dood, bij Ketelaer en De Leempt te Utrecht, een foliant het licht, die eene bloemlezing uit zijne werken algemeen verkrijgbaar doet worden. Was slechts de helft waar van hetgeen Mgr. Malou omtrent de materiële bewijzen ten gunste van de de echtheid der Imitatie verzekert, dan zou, in dien ouden eersten druk, het guldenboekje voorop staan, althans eene plaats gevonden hebben. Geen van beiden is het geval. In weerwil dat de Utrechtsche uitgaaf zich aanbiedt als eene keur van toespraken, brieven, devote traktaten door broeder Thomas van Zwolle hetzij van opschriften en cijfers voorzien, hetzij bijeengebracht of in de pen gegeven, komt de „Imitatie" in den lijvigen bundel *niet* voor. Geestelijken van het Utrechtsch bisdom, tot welks diocese Zwolle en het Sint Agnietenklooster behoorden, hebben het drukken bevorderd van een boek van vele honderden folio bladzijden, getrokken uit de letterkundige nalatenschap van Thomas à Kempis; en geen hunner is van oordeel geweest, dat de „Imitatio" in die verzameling behoorde opgenomen te worden."

Nergens heb ik kunnen vinden dat „Utrechtsche geestelijken" een concilie hebben gehouden over het gewichtige vraagstuk, wat Ketelaer en De Leempt gehouden zijn zouden op te nemen onder de „Opera Varia", welke zij wilden uitgeven, van Thomas à Kempis. Ik durf vertrouwen dat zij de keus hebben overgelaten aan de uitgevers. Al bleef het niet-opnemen der Imitatie door dezen mij volstrekt onverklaarbaar, nog zou ik daarin het recht niet zien tot de gevolgtrekking dat daarom de helft niet waar kan zijn van „de materiële bewijzen" door Mgr. Malou voor de echtheid der Imitatie bijgebracht. Eén, een enkel louter negatief bewijs zou in mijne oogen de kracht om eene vracht van positieve bewijzen omver te stooten missen. Maar

---

ontstaan en de betrekkelijke oorspronkelijkheid der Windesheimsche geschriften, bepaaldelijk der Imitatie: „Geene oorspronkelijkheid dan oorspronkelijkheid van takt en van eigenaardig gevormden zedelijk-godsdienstigen smaak, waardoor zij èn bij hun „uitlezen" en „vergaderen" uit boeken, èn bij hun inlasschen van eigen gedachten en anderer leeringen zich lieten leiden."

ik vind de weglating der Imitatie geenszins onverklaarbaar. De uitgevers wilden slechts „verschillende werken" des Kempenaars leveren. Van „eene bloemlezing", gelijk de heer Huet het uitdrukt, spreken zij niet eens. Ik zie, dat o. a. een destijds hoog geschat en algemeen aan Thomas toegeschreven werkje, het *Soliloquium*, even goed ontbreekt als de Navolging. Deze laatste mocht te eer achterwege blijven, wijl ze algemeen bekend was, door tallooze handschriften vermenigvuldigd was, misschien zelfs alreeds gedrukt was. Immers dat van alle incunabelen eene volledige lijst kan worden opgemaakt, zal de geleerde schrijver niet willen beweren. Veeleer zal hij het met mij hoogst waarschijnlijk moeten achten, dat de Imitatie, wien hij dan ook voor haren auteur houde, wel tot de vroegste wiegedrukken zal hebben behoord.

Gesteld de Utrechtsche uitgevers hadden, met of zonder voorafgaand concilie, onder de „Opera Varia" van Thomas de Navolging opgenomen, zou de heer Huet alsdan tevreden zijn geweest? In geenen deele: dan zou hij juist die opneming zelve als bewijs tegen de echtheid beschouwd hebben. Waarom? Wijl ook werden opgenomen andere boeken des Agnietenbergers waarvan de echtheid door sommigen, althans door éénen, werd betwijfeld. Men hoore.

„Onder Mgr. Malou's positieve bewijzen staat in een der voorste gelederen een oude katalogus van alle de geschriften van Thomas van Kempen, ten getalle van acht-en-dertig; welke lijst ook reeds wordt aangetroffen in het Rebdorfsch handschrift, afkomstig van het jaar 1488 . . . . . . Zoo ergens derhalve, hier zijn wij in gezelschap met een van 's heeren Malou's „quinze témoins contemporains". Nu worden, wel is waar, op dien katalogus, onder N°. 5 tot N°. 8, als min of meer onafhankelijke traktaten, achtereenvolgens en respectievelijk het 1ste, 2de, 4de, en eindelijk ook het 3de Boek der Imitatio" vermeld; doch dezelfde katalogus vermeldt ook onder N°. 1, bovenaan, het boekje *De tribus tabernaculis*, onder N°. 2 dat *De vera Compunctione*, onder N°. 16 dat *De elevatione mentis ad Deum*, onder N°. 17 het *Soliloquium animae;* vier geschriften waarvan de heer Mooren, die zich sedert dertig jaren met de studie van Thomas van Kempen bezig houdt, ronduit verklaart: „Ein anderer als Thomas musz ihr Verfasser sein". Alzoo de Imitatie kan niet van onzen Agnietenberger zijn, wijl ze vermeld wordt in een catalogus van 's mans wer-

ken, waarin ook werken van hem vermeld worden, die volgens Mooren's oordeel door een ander moeten zijn vervaardigd: ziedaar de redeneering van den heer Busken Huet. Het bondige zal ieder erkennen, behalve degenen die in al dit schermen tegen den Kempenaar als auteur der Navolging niets anders kunnen zien, dan dat men altijd een stok kan vinden wanneer men een hond wil slaan.

Pastoor Mooren, „die zich dertig jaren met de studie van Thomas van Kempen bezig hield", moet dus onzen geëerden schrijver in al wat de Thomas-quaestie betreft, wel als eene beslissende autoriteit gelden, zal iemand denken. Met onderscheid: tegen Thomas, ongetwijfeld; vóór Thomas, dat zij verre. Mooren huldigt den Kempenaar als auteur der Imitatie met hart en ziel. Wat zegt daarvan de heer Huet: „Van de inwendige gronden waarop hij de „Imitatio" zonder voorbehoud aan Thomas toekent, geeft de heer Mooren nergens rekenschap". Alsof de inwendige gronden, waarop Mooren de echtheid van sommige werken des Agnietenbergers loochent, niet juist die waren, waarop hij de echtheid der Imitatie met hand en tand verdedigt. Overigens schijnt de geleerde pastoor van Wachtendonk zijne dertigjarige studie vooral aan de uiterlijke geschiedenis des Kempenaars gewijd te hebben, gelijk hij de vrucht er van dan ook zelf *Nachrichten über Thomas à Kempis* noemt. Ik weet niet hoe lang Hirsche op Thomas gestudeerd heeft; hij zegt het niet; hij spreekt slechts van „jarenlange studie". Maar dat zijne studie raak is geweest, en dat hij in de werken van Thomas veel dieper is doorgedrongen, zal, geloof ik, ieder die het verschenene gedeelte zijner *Prolegomena* leest toestemmen. Hoe weinig er van Mooren's „inwendige gronden" tegen sommige werken des Agnietenbergers onder Hirsche's handen terechtkomt, had de heer Huet vóór de heruitgave van zijn „Thomas à Kempis" in die *Prolegomena* kunnen zien.

En zoo blijft dan al het boven door ons betoogde staan, en mag ik, na de wel wat lange, doch noodzakelijke afrekening met mijnen landgenoot, vrijmoedig herhalen: indien er iets is dat de historische critiek als door innerlijke zoowel als uiterlijke gronden bewezen moet aannemen dan is het: Thomas à Kempis auteur der Navolging van Christus.

VIJFDE HOOFDSTUK.

De gronden waarop het auteurschap der Navolging aan anderen, inzonderheid aan Gerson en Gersen, toegekend wordt ter toetse gebracht.

I.

Hoewel overtuigd, hoop ik, door het bovenstaande, zullen minder met de literatuur onzer quaestie bekende lezers misschien meenen, dat onze taak nog verre van volbracht is. Zij zullen onderstellen, daar zoo velen bij andere auteurs der Navolging zweren, dat voor deze toch ook wel duchtige gronden moeten aan te voeren zijn. Zij zullen zich teleurgesteld vinden.

De voornaamste bewijzen welke ten gunste van onzen Agnietenberger pleiten zijn 's mans persoonlijkheid, zijne gedachten, zijne gevoelens, zijn schrijftrant, zijne taal, uit de geschiedboeken en uit zijne overige werken op te maken, benevens de uitdrukkelijke getuigenissen zijner tijdgenooten, makkers, vrienden, vertrouwelingen, door hem zelven bevestigd. Zulke argumenten kunnen voor niemand anders bijgebracht worden en worden dan ook zoo te zeggen niet aangevoerd. Het eenige, of zoo goed als het eenige waarmede geschermd wordt zijn afschriften van het boek met andere namen van auteurs.

Dat die bestaan kunnen behoeft niemand te verwonderen. Naamloos had de Navolging het licht gezien en naamloos werd zij door een groot aantal handschriften vermenigvuldigd. Dat

„zeker regulier kanunnik" of „een van onze paters" de auteur was, wist men slechts in den Windesheimer kring elkander toe te fluisteren. Naar toenmalig gebruik werd zij dikwijls afgeschreven in eenzelfden codex met andere, meestal soortgelijke werken den naam van bekende auteurs dragende, of wel zij werd, eerst afzonderlijk gekopiëerd, later met zulke andere werken in éénen bundel vereenigd. Dat naamlooze moest vervelen: men ging aan 't gissen wie de auteur was geweest. Men giste dat zij het aanzijn te danken had aan dezen of genen bekenden schrijver, met wiens producten zij oppervlakkig eenige overeenkomst vertoonde. Nog liever nam men aan, dat zij van dezelfde hand was als de werken in wier gezelschap men ze vond. Daarenboven waren de auteursnamen niet zelden of onduidelijk of zelfs onnauwkeurig geschreven. Men kon er andere namen uit maken, men maakte er andere namen uit. Namen welke men om eene of andere reden waande te moeten lezen, of welke men het liefste las. Ziedaar de bronnen waaruit dikwijls valsche namen van auteurs voortvloeiden, ziedaar de oorzaak waarom onzen Agnietenberger het vaderschap der Navolging met eenigen schijn van grond kon worden betwist.

Een Latijnsch handschrift van Genève in 1457, een van Toulouse in 1467 en een van Raiten-Haslagen 1467 vervaardigd, eenige zeer oude Fransche vertalingen benevens eenige wiegedrukken stellen het boek op naam van den H. Bernardus. Lieten de afschrijvers en vertalers en uitgevers zich daartoe bewegen door eenige gelijkenis, welke zij vermeenden te bespeuren tusschen de Imitatie en de werken des grooten abts van Clairvaux? Misschien, want men vindt er werkelijk uit diens werken plaatsen overgenomen. Waarschijnlijk echter werden zij er tevens toe geleid door de omstandigheid dat zij bundels vóór zich hadden, waarin ons boek door boeken van den kerkleeraar vergezelschapt werd. Althans het klooster te Melice bezat eenen codex waarin Bernardus' *Overwegingen over het Lijden* onmiddellijk achter het Eerste Boek der Navolging waren geplaatst. Wat meer is, in een der oudste handschriften was een stuk der Navolging met een stuk ontwijfelbaar van den heilige herkomstig versmolten. Sprekender voorbeeld van de wijze waarop valsche auteursnamen in de wereld kwamen is wel niet mogelijk. De schrijver der Imitatie

gewaagt reeds van den H. Franciscus van Assise, die het levenslicht aanschouwde 150 jaren nadat de H. Bernardus het dierf.

Eén codex is er gevonden waarin men leest: „Sequuntur tractatus de Imitatione Christi qui sunt quatuor, editi ab egregio Doctore B. Bonaventura de Balneo regio S. E. R. Card." De werkelijk soms seraphische gloed der Imitatie zal aanleiding tot die candidatuur gegeven hebben, maar, ook afgezien van alle andere gronden, men vindt in de Navolging noch de mystische taal, noch den stijl van den H. Bonaventura.

Aan paus Innocentius hebben eenigen gedacht, waarschijnlijk wijl deze een geschrift te boek stelde met den eenigszins gelijkluidenden titel: „De contemptu mundi sive de miseria humanae conditionis."

Thomas Gallus, abt der reguliere kanunniken te Vercelli, werd door den geleerden Barnabiet Spotorno als auteur gedoodverfd alleen op grond van eenige gedeeltelijk deerlijk misverstane plaatsen der Imitatie, en op gelijken grond werd Petrus de Corbario, die nog wel een tijd lang tegenpaus geweest is, door Suarez [1]) als schrijver van het Derde Boek althans beschouwd.

Eene der verkeerdelijk aan den H. Bonaventura toegeschrevene *Collationes ad Tolosates* is, gelijk wij in den aanvang van dit boek zagen, getrokken uit de *Arbor vitae crucifixae* van Hubertinus en in eene andere leest men onderscheidene plaatsen van het Tweede Boek der Navolging. Uit dien hoofde werd Hubertinus door Suarez voor den auteur gehouden van het Tweede Boek en door Jean Grandcolas, doctor der Sorbonne, van alle de Vier Boeken. Zij begrepen niet, wat wij bewezen hebben, dat de *Collationes* eerst in de tweede helft der eeuw van Thomas à Kempis zijn ontstaan.

Iets langer zullen wij hebben te verwijlen bij eenen mededinger, wiens naam ook door Nederlanders steeds met eerbied moet genoemd worden, èn wijl hij in kloosters bij Arnhem [2]) en Roermond zoo heilrijk gewerkt heeft, èn reeds omdat hij in Gods hand het werktuig geweest is ter bekeering van onzen

1) *Conjecturae de libris de Imitatione Christi eorumque auctoribus.* Romae 1667.

2) De Kempenaar getuigt in zijne *Vita Gerardi Magni* de cel van het klooster Munnikhuijsen gezien te hebben „waar dit licht Gods een tijd lang verscholen bleef tot dat het op den kandelaar werd geplaatst." Zie over Hendrik van Kalkar o. a. Moll, *Kerkgeschiedenis*, Tweede Deel, Tweede stuk, bl. 119 vlg., 165, 265, 351, 377, 378, 393, 400.

Gerrit De Groot: den te Straatsburg in 1408 overleden Karthuizer Hendrik, dikwijls Aeger, gewoonlijk echter naar zijne geboorteplaats van Kalkar bijgenaamd. Hij werd vooral vroeger en wordt ook nu nog door sommigen als auteur der Navolging gedoodverfd op het gezag van acht of negen codices. De overige bevatten de Navolging met het opschrift dat zij door een broeder van de orde der Karthuizers of bepaaldelijk „per quemdam Cartusiensem in Reno" vervaardigd werd; een codex, door Mabillon te Herne in Vlaanderen ontdekt en thans in de Bourgondische bibliotheek te Brussel, geeft de eerste drie Boeken met de woorden: „Incipit libellus quidam devotus copulatus a quodam Cartusiense domus Gelriae", voorafgegaan of gevolgd door nog achttien andere werken, o. a., door eene „Kroniek der priors van het grootere Karthuizerklooster te Kalkar", welke aldus sluit: Compilata sunt haec a Dn̄o Henrico Calcar" in het jaar des Heeren 1398, omstreeks het feest van St. Johannes den Dooper. Uit laatstgemelde woorden heeft men besloten dat ook de boeken der Navolging door Hendrik van Kalkar waren geschreven, en hebben gewis reeds de vervaardigers der eerste codices dat afgeleid; want dat zij met hunnen „Karthuizer" en „Karthuizer van een Geldersch huis" „Karthuizer aan den Rijn" niemand anders bedoeld hebben, zal wel geen twijfel lijden.

Al wederom een merkwaardig voorbeeld van de schier ongeloofelijk oncritische wijze waarop men met datums en namen van auteurs te werk is gegaan. De Imitatie werd geacht in 1398 door Hendrik van Kalkar te zijn geschreven, op grond dat er een handschrift van is gevonden in eenen bundel van niet minder dan negentien boeken en boekjes, waaronder één in 1398 door hem vervaardigd. Volgens Amort's opgave, door Malou die zelf den codex vergeleken heeft bevestigd, komen in dezen bundel nog twee gedagteekende werken voor, een van den H. kerkvader Ephraëm, er staat niet waar, in 1419 en een te Delft in 1428 gekopiëerd. De ongedagteekende kunnen wel nog jonger zijn. De Imitatie draagt geen dagteekening, zoodat het recht om deze als in 1398 geschreven te beschouwen nog zal moeten worden uitgevonden. En waarlijk, hadden wij niet reeds gezien hoe dwaselijk men ook anderen, zelfs een H. Bernardus, b. v. heeft durven noemen, wij zouden verbaasd staan bij de candidatuur van den Kalkarschen Karthuizer. De schrijver der Navolging, gelijk boven is aange-

merkt, wijst zijne medebroeders op het stichtende voorbeeld der Cistersiënsers en Karthuizers. Verbeeld u eenen Karthuizer die Karthuizers op het voorbeeld der Karthuizers zou wijzen, niet op het voorbeeld van deze of gene bepaalde, uitstekende, heilige Karthuizers, maar op het voorbeeld van „de Karthuizers".

Dezelfde afdoende reden pleit tegen een nog vroegeren Karthuizer, door sommigen als vader der Imitatie bestempeld, Ludolf van Saksen. Een *Leven van Christus* dat hij samenstelde had groote vermaardheid verworven, en behoorde in den kring der reguliere kanunniken van Windesheim tot de meest geliefkoosde boeken. De schrijfwijze komt met die der Navolging nog al overeen. Dit zal aanleiding hebben gegeven, dat zijn werk in sommige bundels met ons boek vermengd raakte, dat een handschrift en eene gedrukte uitgave der Imitatie Ludolf's naam dragen, dat zelfs eene Duitsche en een Fransche vertaling aan hem worden toegeschreven.

Eenmaal werd ons boek almede gedrukt op naam van Thomas' ouderen broeder „Johannes Malleolus" of Hemerken, en wij hoorden dan ook boven reeds van Trithemius, dat sommigen in zijnen kring met hem er toe overhelden om dezen ouderen Kempenaar als auteur te beschouwen. De reden waarom vernamen wij tevens, en het geheel wrakke er van werd door mij aangetoond. Genoeg overigens, zagen wij, dat volgens Trithemius en zijnen kring een à Kempis van den Agnietenberg de Navolging schreef; dat het de oudere geweest is, zal wel niemand thans meer invallen te beweren.

Van enkele andere namen die ook al genoemd worden zwijg ik geheel en al, wijl zij door niets van eenige beteekenis gesteund worden. Twee mededingers slechts vereischen nog eene uitvoeriger behandeling, Gerson namelijk en Gersen.

II.

Jean le Charlier, gewoonlijk de Gerson, Jarson of Gersen, naar het nederige dorp waar hij in 1363 geboren werd, geheeten, was een der vermaardste mannen van zijnen tijd. Uitstekende gaven, uitgebreide kennis, kracht van karakter, gunstige omstandigheden deden hem eene gewichtige rol spelen op kerkelijk niet alleen maar ook staatkundig gebied. Kanselier der universiteit van Parijs sedert 1387, pastoor en

abt-titulair van St. Jean-en-Grève aldaar in 1415, werd hij in 1408 naar het Concilie te Pisa en in 1415 naar dat van Constanz afgevaardigd, waar hij niet weinig ijverde voor de later zoo genoemde Gallicaansche beginselen. Zijne vroomheid liet hem zeer hartstochtelijk in al wat hij dreef, zelfs hevig, doldriftig, verdrietelijk, onverdraagzaam, onverdraaglijk. Ook lag hij achtervolgens met alle zijne vrienden overhoop en joeg hij zijne machtigste beschermers tegen zich in 't harnas. Ten lande uitgewezen moest hij van Constanz als pelgrim verkleed naar het Beijersch gebergte ontvluchten, waar hij te Battenburg het boekje *De consolatione theologiae* schreef. Later mocht hij zich te Lyon vestigen in een klooster van Celestijnen waar zijn broeder prior was, onderrichtte daar jonge kinderen in den godsdienst en overleed er arm en vergeten ten jare 1429. Radheid van tong en een groot gemak van schrijven bezat hij, maar hard en stroef in schrijfwijze gelijk van karakter was hij geenszins een uitstekend auteur. Aan zulk eenen man werd vroeger door velen en wordt in den laatsten tijd weder door eenige Fransche geleerden het boek der Navolging van Christus toegeschreven.

Gence vermeent zoo gelukkig te zijn geweest innerlijke gronden er voor op te sporen. Men vindt er, zegt hij, „gelijke uitdrukkingen en grondstellingen als in de werken van Gerson". De auteur heeft evenals deze veel gereisd, want hij schrijft B. III, H. 59: „Ik wil liever met U (Heer!) reizen dan" enz. Hij leefde ook in een koninkrijk, want hij zegt B. I, H. 22: „Niemand ter wereld is zonder eenige wederwaardigheid, zelfs al ware hij koning of paus". Hij verkeerde ook aan eene universiteit, want men leest B. I, H. 3: „Waar zijn al die heeren en meesters?"

Men schaamt zich bijna zulke nietigheden te moeten beantwoorden. Welke „gelijke uitdrukkingen en grondstellingen" Gence bedoelt verzuimt hij op te geven. Geheel eigenaardige en kenmerkende bijbrengen kon hij niet; eenvoudig „gelijke" zullen zeker te vinden zijn, maar op grond van dezulke zou de lijst der candidaten voor het auteurschap der Navolging vermeerderd moeten worden met eene niet onaanzienlijke menigte van namen. Men zou daarop te brengen hebben de namen van alle Katholieke schrijvers die gelijke stoffen behandelden als de schrijver der Imitatie.

De toepassing der woorden B. III, H. 59 berust op een

misverstand dat waarlijk al te naïef is. Er staat: „Ik wil liever met U op aarde reizen dan zonder U den hemel te bezitten"; zóó heeft Gerson 66, maar Thomas à Kempis 92 jaren op aarde gereisd, d. i. als in den vreemde omgezworven. En moet men juist in een koninkrijk leven om van een koning „als het hoogst geplaatst en schijnbaar het meest bevoorrecht" te mogen gewagen? Moet men aan eene universiteit verkeeren om aan „al die heeren en meesters" te kunnen denken? Heeren en meesters, ook die te Parijs hunne graden verwierven, hadden Thomas à Kempis en zijne medebroeders te Deventer, te Zwolle en elders in overvloed gekend.

Daar getuigenissen van tijdgenooten bezwaarlijk kunnen gemist worden, heeft men natuurlijk ook daarnaar omgezien. Vert zegt dat „de getuigen talrijk verrijzen." Hij spreekt zelfs nog veel stouter. „De gelijktijdige getuigenissen, schrijft hij, als de onze, zijn, wanneer wij ze weten in 't licht te stellen, in staat de meest eischenden te voldoen." Welke worden door hem aangevoerd? Pater L. Gonzalez verhaalt, anderhalve eeuw ongeveer na 's kanseliers overlijden, dat de H. Ignatius zijnen Gerson [1]) altijd bij zich droeg. In een boekje eveneens door eenen pater der Societeit over de ascetische werken, bij de leiding der zielen het geschiktst te gebruiken, omstreeks 1570 geschreven, wordt de Navolging op naam van Gerson gesteld. Pater Pinelli heeft, in de eerste jaren der 17[de] eeuw, een werkje waarin de leer der Imitatie beknoptelijk wordt samengevat laten drukken onder den titel: *Gerson ou de la perfection religieuse.* Drie paters Jesuieten alzoo, van wie de twee oudste eene eeuw ongeveer na den dood des kanseliers ter wereld kwamen, ziedaar de tijdgenooten die getuigen dat hij de auteur der Navolging is.

De overige Gersonisten hebben dan ook wijselijk die getuigenissen laten rusten, en gemeend het pleit te kunnen voldingen alleen door handschriften met Gerson's naam, welke, men moet het bekennen, vrij talrijk zijn. Een daarvan is in 1460, een tweede volgens Grégory in 1441, volgens Amort zelven echter dien hij citeert in 1477 gedagteekend en zes

---

1) Dat de groote stichter der Societeit waarlijk niet van „zijn Gerson" heeft gesproken, blijkt genoeg uit hetgeen zijn biograaf Ribadeneira verhaalt (B. I, H. 13): „Ignatius had veel voor gewoonte Thomas à Kempis over de Navolging van Christus te lezen; hij schepte altijd behagen in deze lezing" enz.

andere zonder jaartal zijn eveneens uit de 15de eeuw afkomstig. Dat een dezer laatste reeds in 1390, toen Gerson nog geen 27 jaren telde, zou vervaardigd zijn, is een boven reeds wederlegd beweren. Bij die moeten ook wel gevoegd worden, gelijk Thomassy te recht heeft aangemerkt, de vijf handschriften waarin „de kanselier van Parijs" als auteur wordt bestempeld, al wordt er de naam niet „Gerson" maar „Gersen" gespeld. Zelfs dient men, zooals beneden zal getoond worden, nog verder te gaan: bijkans alle manuscripten den naam „Gersen" dragende, zullen moeten toegewezen worden aan Gerson, zoodat de handschriften voor hem pleitende, gezamenlijk een dertigtal zullen beloopen. Sommige zijner kampioenen voegen er nog aan toe eenen codex van Mölk in Oostenrijk, die het Eerste Boek, en eenen van Valenciennes, welke de eerste drie Boeken der Imitatie behelst. Beide codices hebben noch datum noch naam van auteur, maar de eerste was, beweren zij, te Mölk aanwezig sedert 1421, toen Gersen zich aldaar had opgehouden, en de tweede bevat tevens twee sermoenen van hem over het Lijden des Heeren. Daar deze tweede in het Fransch is geschreven, hebben enkelen zelfs staande gehouden dat de oorspronkelijke taal der Navolging de Fransche is geweest.

Aan de vrij talrijke handschriften paren zich nog talrijker de daaruit voortgevloeide gedrukte uitgaven: Grégory, bestrijder van Gerson, verzekert dat de Imitatie vóór 1500 vijf en dertig malen onder den naam van Gerson de pers heeft verlaten.

Respectabele bewijzen inderdaad. Het is waar, dat onze Agnietenberger op een nog grooter getal handschriften en wiegedrukken mag bogen. Het is waar dat de manuscripten voor hem grootendeels ouder zijn en vervaardigd toen hij nog in leven was, terwijl de voor Gerson kampende met zijnen naam op 't voorhoofd na 's mans overlijden werden vervaardigd. Maar wist men niet op welke wijze handschriften vaak aan namen van auteurs kwamen, en pleitte niet overigens alles voor Thomas, alles tegen Gerson: handschriften tegen handschriften zou men in verzoeking geraken een „Non liquet" uit te spreken. Zulk een overwegend gewicht ten gunste van den Kempenaar zouden een twintigtal meer niet in de schaal leggen.

Zien wij eerstelijk hoe overigens alles tegen Gerson pleit.

Tijdgenooten over zijne werken sprekende kennen hem het

vaderschap der Navolging niet alleen niet toe, maar ontzeggen het hem door hun stilzwijgen op het stelligst.

Zijn eigen broeder, evenals hij Johannes heetende, Celestijner-monnik te Lyon, werd door zekeren Anselmus, eenen zijner ordebroeders, in 1423, alzoo terwijl de kanselier nog leefde, dringend uitgenoodigd eene lijst van dezes werken op te maken en voldeed zeer gaarne aan dat verzoek. De geheele lijst is tot ons gekomen. Men ziet er 's mans voortbrengselen met onverholen welbehagen opgeteld, en hoe nauwkeurig de broeder er mede bekend was toonen allerlei geboekte bijzonderheden. Welk werk het eerst werd vervaardigd, welke in proza en welke in dichtmaat, welke bijeenbehooren, b. v. de verzamelingen van predikatiën of gebeden, alles weet hij te zeggen. Vrees niet dat hij iets vergeten hebbe van wat tot verheerlijking des grooten kanseliers, zijns broeders, kon dienen. Welnu, de Imitatie, welke de schitterendste parel aan zijns broeders kroon zou gehecht hebben, kent hij niet.

De lijst is onvolledig, antwoordt Gence, de *Floretus* van Gerson en zijne vertaling van Bonaventura's *Stimulus amoris* ontbreken. Goed: een paar onbeduidende werkjes welke niet geteld werden hebben geen plaats bekomen. Maar konden de Vier Boeken der Navolging worden overgeslagen, die alleen volstonden om den zoo vereerden broeder onsterfelijk te doen zijn?

Zij is niet overgeslagen, herneemt Thomassy: er wordt immers aangeteekend dat „Gerson in zijne afzondering eene vrome verhandeling tegen de onverschilligheid in het godsdienstige schreef." Daarmede is bedektelijk de Imitatie aangeduid. Het tegendeel in elk geval is niet te bewijzen [1]). Ik antwoord dat het tegendeel geen bewijs behoeft: zoo klaarblijkelijk is het voor ieder onbevangene. Wie in de Navolging van Christus eene verhandeling over de onverschilligheid omtrent het godsdienstige zien kan, moet een zeer eigenaardig gekleurden bril op hebben. Dat de kanselier aan zulk eene verhandeling den titel „Navolging van Christus" gevende zeer ongelukkig geinspireerd zou geweest zijn, zou zelfs Thomassy, vertrouw ik, hebben toegestemd. Ook zal iedereen het billijken, zoo wij meer geloof schenken aan eenen der eerste uitgevers van 's kanseliers werken, die genoemde verhandeling geenszins terugvond in de „Imitatio Christi", door hem uitdrukkelijk,

1) *Revue Contemporaine*, T. IV, p. 304.

gelijk wij zullen zien, aan Thomas à Kempis toegeschreven.

Een ander wijst ons op de volgende woorden van Gerson's broeder in den brief aan Anselmus: „In den Heer roemende zeide mij de kanselier, dat hij thans zijnen geest helderder en levendiger gevoelde dan vroeger ...... Daarom schreef hij ook uitmuntende werkjes, en toen hij mij die onlangs mededeelde las ik ze zoo gretig, dat ik van hunne leering dronken werd als van den krachtigsten wijn." Die uitmuntende werkjes, zegt Vert, ziedaar de Imitatie. Het ware slechts te wenschen dat hij den brief met meer oplettendheid gelezen had. Hij zou dan gezien hebben hoe Gerson's broeder almede schreef: „Wat hij het allerlaatste heeft geschreven, heb ik goedgevonden aan te teekenen", (annui annotare). De Imitatie aangeteekend heeft hij ongelukkig niet.

Als laatste uitvlucht zou nog overschieten de bewering dat de lijst werd opgemaakt in 1423, na welk tijdstip de kanselier nog zes jaren leefde, waarin hij het boek vervaardigd zou kunnen hebben. Eene zoo late dagteekening der Imitatie echter strijdt tegen de geschiedenis, en Gerson's vrienden zullen ze te minder willen aannemen, wijl zij het boek, om de mogelijkheid dat de Kempenaar het geschreven hebbe te voorkomen, in de eerste jaren der 15de eeuw doen ontstaan.

Ten overvloede wordt genoemde onderstelling omvergestooten door eene andere lijst van 's kanseliers voornaamste geschriften, in April 1429, slechts drie of vier maanden voor zijn overlijden, onderteekend door Jacobus van Ceresio, en in de oudste uitgaven van Gerson's werken te vinden. Onder die voornaamste geschriften schittert, wat het uitstekendste zijn zou, de Navolging, al wederom door hare afwezigheid.

Vandaar dan ook, dat, gelijk wij boven reeds zagen, Petrus Scot, die in 1488 te Straatsburg, een der eersten, Gerson's werken uitgaf, ons boek daaronder niet heeft opgenomen; het had, verklaart hij, een anderen auteur: Thomas à Kempis. Vandaar dat te Lyon zelf, waar de kanselier zijne laatste levensjaren doorgebracht had, de Navolging verscheen met den naam van Thomas à Kempis, gevolgd door het boek *De meditatione cordis* met den naam van „Gersen", d. i. Gerson.

En al het aangevoerde zouden wij ter zijde kunnen laten, want de Imitatie zelve van begin tot einde vloekt met eene candidatuur als deze.

Eene geheel andere persoonlijkheid vooreerst weerspiegelt zich in haar. Zij is het evenbeeld van een kalm en rustig karakter; van iemand die, gelijk zij zelve het uitdrukt, „vrede had in zich zelven en anderen met vrede liet"; die niet hield van twisterijen; die geheel met de wereld had gebroken en niet liever dan in een hoekje met een boekje was; die zich uitsluitend bezig hield met God en goddelijke dingen; die slechts een enkelen hartstocht kende: de zoete kwaal der liefde Gods. Kan die iemand Gerson zijn geweest? Gerson, de bedrijvige, drukke, onrustige, hartstochtelijke, wiens geheel leven naar ziel en lichaam eene aanhoudende beweging was? Gerson, de man van de wereld, de bemoeial, de twister, de partijman beide op kerkelijk en politiek gebied. Gerson die zekere vroomheid zal bezeten hebben, maar alles behalve zich kenmerkte door de hooge deugden in de Navolging sprekende?

Hoe kennelijk vervolgens en dienvolgens stijl en schrijftrant verschillen, is door Malou zeer goed in 't licht gesteld. Gerson spreidt overal eene groote mate van gezochtheid ten toon: de auteur der Navolging voert den eenvoud tot aan de grenzen van het naïeve. Gene houdt van ingewikkelde volzinnen, bepaaldelijk van tusschenzinnen: deze schrijft zonder bochten rechtuit en maakt slechts van het puntige en spreukige werk. Is gene breedsprakig en uitvoerig, deze is bondig en beknopt. Heeft gene in gedachten en stijl niet zelden iets onsamenhangends en oneffens, als eene rivier welke nu eens bedaard daarheenvloeit en dan weder stroomt met onstuimig geweld: deze is altijd kalm en gelijkmatig, eener heldere beek gelijk die rustig over hare effen bedding glijdt. Spreekt gene bijkans altijd van theorie, het is dezen om praktijk te doen. Wordt bij genen de pen door het verstand bestuurd, bij dezen wordt ze gedreven door het hart. Zalving vindt men dan ook in genes geschriften weinig, terwijl ze in de Imitatie allerwege vloeit.

Niet minder duidelijk is het verschil wanneer wij de taal in aanmerking nemen. De navolging krielt, wij zagen het, zoozeer van Neerlandismen dat men van een Nederlandsch Latijn mag spreken. Kon de Franschman zulk eene taal schrijven? Moest hij zich niet, gelijk in andere producten, door Gallicismen hebben gekenmerkt?

En niet de vorm alleen, maar ook de inhoud der Imitatie maakt den kanselier van Parijs als auteur onmogelijk. Wij

toonden boven dat de schrijver heeft school gegaan bij Ruysbroek: Gerson was de onbarmhartige censor en bestrijder des Groenendalschen priors. O. a. het geheel Ruysbroekiaansche: „Cui omnia unum sunt et omnia ad unum trahit et omnia in uno videt" (B. 1, H. 3) kan de scherpe theoloog onmogelijk hebben geschreven. Nog meer: de auteur, gelijk almede werd aangewezen, spreekt als kloosterling en kloosterling is Gerson nooit geweest. Wel kon hij den titel van abt om wille der daaraan verbondene inkomsten zich laten welgevallen, maar de monnikspij dragen mochten anderen wat hem betrof.

Zijne vrienden hadden, men begrijpt het gemakkelijk, besloten dat dit bewijs niet gelden zou, en aardig is wat zij er op hebben uitgevonden. In den persoon van een kloosterling had hij tot kloosterlingen zich gericht, zoo werd beweerd. De geheele zaak derhalve zou op eene groote mystificatie uitloopen. Wij zouden te doen hebben met een drama in den eigenlijken zin. Drama's echter weet men niet dat Gerson heeft gedicht. Men ziet dan ook al te duidelijk dat de auteur geen vreemde rol vervult. Kennelijk speelt hij zich zelven. Niet de mom van een kloosterling heeft hij voorgehangen: hart en ziel bij hem is kloosterling. Indien sommigen dat niet zien willen, hij heeft er waarlijk niets van op zijn geweten.

Ondanks alle handschriften derhalve en wiegedrukken der Imitatie, welke zijnen naam dragen, blijft Jean Charlier de Gerson eenvoudig de vermaarde kanselier der universiteit van Parijs. Kon men niet verklaren hoe ze aan zijnen naam geraakt zijn, men zou, gelijk men wel meer moet, over het historisch raadsel bedaard moeten heenstappen. Gelukkig echter kan het volkomen worden opgelost.

Daar de afschrijvers dikwijls blindelings elkander naschreven en de uitgevers niet minder lichtvaardig drukten wat zij geschreven vonden, waren eenige weinige manuscripten met den naam van Gerson voldoende om een aanzienlijk getal van gelijke manuscripten en gevolgelijk van wiegedrukken te voorschijn te roepen. De gewoonte bestond, ik moet het al weder herinneren, van werken door verschillende auteurs vervaardigd in eenzelfden codex te kopiëeren of, waren zij afzonderlijk gekopiëerd, in éénen bundel te verzamelen. Droeg slechts één dier werken den naam van zijn auteur, men onderstelde dikwijls dat ook de naamlooze van hem waren en stelde ze zonder

verdere plichtplegingen op zijn naam. Dat iets dergelijks in ons geval heeft plaats gevonden, is wel zeker. In een aantal handschriften en uitgaven ziet men de Imitatie onmiddellijk gevolgd door een der meest gezochte werkjes van Gerson: *De meditatione cordis*. Hieraan hebben wij genoeg. Ter zake doet het niet, doch zou het eene al te gewaagde onderstelling moeten heeten, dat die samenkoppeling oorspronkelijk geschied is door toedoen, met voorkennis en goedvinden althans van den kanselier zelven? Te Constanz had hij kennis gemaakt met de Windesheimsche regulieren, hen leeren hoogachten, zich dapper voor hen in de bres gesteld. Licht bleef hij met hen in eenigszins nauwe betrekking en werd hem dus de Navolging toegezonden. Toch moest hij ze, ofschoon te Lyon verblijvende, licht leeren kennen door de talrijke Nederlanders die naar Parijs stroomden om zich aldaar hetzij in de godgeleerdheid, hetzij in de rechten, hetzij in de geneeskunde, hetzij in de „kunsten" te bekwamen. Heeft Gerson, het boek ten hoogste waardeerende, de verspreiding er van willen bevorderen zelfs door een eigen werk er aan te voegen? Ik uit slechts eene gissing, maar het feit, ook wel door andere, meer toevallige oorzaken te verklaren, ligt er: de Imitatie geraakte in omloop vergezeld van een werkje door Gerson vervaardigd en zijn gevierden naam op het voorhoofd dragend. Verdere afschrijvers besloten, dat ook de Imitatie uit zijne pen gevloeid was en doopten ze uitdrukkelijk met den naam des vermaarden kanseliers, wie weet of ook niet een weinig mede om haren luister des te meer te doen stralen. Dat de pers het schrift volgde lag voor de hand.

Deze verklaring zal, geloof ik, zeer bevredigend worden gevonden. Wij zagen dat ons boek op gelijke wijze den H. Bernardus zelfs tot auteur heeft bekomen, en Gerson's voorstanders of velen hunner althans hebben te minder recht de oudheid over zulk eene zeker weinig critische handelwijze hard te vallen, wijl het voorbeeld door hen zelven wordt gevolgd.

Op welken grond toch steunt het bewijs ten gunste van hunnen held uit den vermaarden codex van Valenciennes getrokken? De eerste drie Boeken der Imitatie, *L'internelle Consolation* getiteld, komen er voor nevens twee preeken over het Lijden des Heeren, waarvan Gerson de auteur wordt genoemd. Op dien grond wordt hem door bedoelde schrijvers ook de Imitatie toegekend. Voorafgegaan wordt ons boek in

dien codex door een eveneens naamloozen *Miroir d'humilité*, dien velen hunner om dezelfde reden ook al weder aan Gerson toewijzen, maar die, gelijk een van hen, Mangeart, helaas! heeft moeten ontdekken, althans voor een derde gedeelte niets anders is dan eene vertaling of, zoo men wil, paraphrase van een werk *De contemptu mundi* door Innocentius III, eer hij paus werd, geschreven. Een nieuw bewijs voor het avontuurlijke der gevolgtrekking uit den codex afgeleid.

Ziehier eene nog avontuurlijker gevolgtrekking. Vóór beide preeken van Gerson heeft de codex eene schoone miniatuur den kanselier in het volle, prachtige ambtsgewaad afbeeldend. De miniatuur daarentegen vóór de Imitatie vertoont het eenvoudig gewaad van iemand die predikt. Ziet gij wel, heeft men gezegd, hoe kennelijk Gerson als auteur van alle die geschriften aangeduid wordt? De twee eerste miniaturen geven hem te aanschouwen in het tijdperk zijner grootheid, de laatste schildert hem in zijne laatste levensjaren, toen hij van de hofgunst verlaten rustig te Lyon bij de Celestijnen woonde, de kinderen onderwees en — de boeken der Imitatie samenstelde. Vernuftig uitgedacht. Behalve echter dat de Navolging reeds bestond eer Gerson te Lyon kwam wonen, zullen anderen met ons van oordeel zijn, dat de verschillende miniaturen verschillende auteurs voorstellen, bij de preeken Gerson, die er auteur van genoemd wordt, als kanselier, bij de Imitatie den monnik, auteur van deze, wiens naam kopiïst noch „verluchter" kenden.

Even onoordeelkundig is het beroep der Gersonisten op eenen codex van het klooster te Mölk in Oostenrijk, gedeeltelijk, als boven getoond is, ten jare 1421 gedagteekend en bevattende o. a. het Eerste Boek der Navolging. Waarom zou het origineel van dat afschrift aan Gerson moeten toegekend worden? Omdat de kanselier, zeggen zij, tijdens zijne ballingschap er kort te voren was geweest, en er dus het boek had gebracht. Waarlijk wel eene wettige gevolgtrekking!

Als afgedaan mag deze candidatuur beschouwd worden. De historische gronden welke haar steunen blijken onbestaanbaar voor de vierschaar der critiek. Een andere, wel de voornaamste, waar zij op gebouwd is, de nationaliteitszucht der Franschen, laat ons geheel onverschillig. En zelfs bij zeer weinig Fransche geleerden werkt die zucht ten huidigen dage

nog zoo machtig, dat zij in hun oog den straalkrans van het auteurschap der Navolging om de slapen van den gevierden kanselier der Parijzer universiteit kan vlechten.

III.

Verwondert het iemand dat Johannes Gersen, abt van Vercelli, die na den Kempenaar wel de meeste belijders heeft gevonden en nog vindt, door mij het laatst wordt behandeld: eene chronologische en eene critische reden geboden, mijns bedunkens, die rangschikking. Chronologisch is de gewaande abt Gersen de laatste en critisch de onmogelijkste aller mededingers van Thomas à Kempis.

Anders zullen gewis oordeelen wie over de quaestie niets lazen dan de artikelen van pater Mella in het uitstekende tijdschrift *Civiltà Cattolica* (Jaargang 1875) geplaatst. „In Italië althans, verzekert deze, bestaat ten gunste van Gersen eene ware en onafgebrokene overlevering. Ter meerdere staving, zegt hij, verdient wel te worden opgemerkt, hoe de oudste onder de handschriften en zelfs nog onder de wiegedrukken òf geenen naam, òf dien van Gersen dragen, en dat — men lette op dit feit wel vlijtig — zoowel de Italiaansche als andere Europeesche. Omstreeks 1410 veranderde de zaak: met wijziging van eene enkele letter werd de Imitatie door de kopiïsten op den naam van Gerson gesteld, en algemeen, ook in Italië zelf, voor het werk des kanseliers van Parijs gehouden. Doch zie! daar verschijnt omtrent het jaar 1450 een andere mededinger „Thomas Hemercker" [1]) van Kempen geboortig. Het feit wordt gewoonlijk aldus verklaard. Men las aan 't eind van het oudste handschrift dat den naam van dezen Thomas draagt: „Geeindigd en voltooid in het jaar des Heeren 1439 door de handen van Thomas à Kempis" enz. De afschrijver, zegt men, werd met den schrijver verwisseld. Zeker is, dat sinds ongeveer het jaar 1439 handschriften en vervolgens uitgaven met zijnen naam bestaan. En dat er vroeger geene zijn, daarvan kan ieder die wil zich overtuigen door de lijsten der Mauriners en van Grégory" [2]).

Met aldus te schrijven heeft de geleerde pater de geschie-

---

1) Zoo wordt „Hemerken" door pater Mella op voorgang van Grégory altijd geschreven.
2) *Civiltà Cattolica*, 1875, 16 Januar.

denis niet kunnen veranderen. De koppige feiten blijven zooals zij er liggen en wij ze gezien hebben. Dat Thomas niet als mededinger opgetreden is maar mededingers heeft bekomen, blijft een feit. Dat hij reeds ten minste in 1427 de auteur der Navolging genoemd werd, niet eerst na 1439 — in welk jaar de Eerwaarde pater abusievelijk hem den vermaarden codex van 1441 laat schrijven — blijft een feit. Dat Gerson's naam niet reeds in 1410, maar hoogstens eerst in 1441 gehoord werd, blijft een feit. Dat „Gersen" niet in „Gerson" werd veranderd, maar te Lyon zelf zoowel als elders „Gerson" ook „Gersen" gespeld werd, blijft een feit. Alle die feiten staan zóó vast als palen boven water, dat alle Gersenistische wenschen en pogingen ze nimmer zullen omverrammeien.

Sinds lang beweerden Gersen's verdedigers dat eene oude overlevering in Italië hem als auteur der Imitatie had bestempeld; Veratti, Renan, Huet beweren het thans nog. De bewijzen er voor zijn nooit geleverd, en wij mogen daarop wachten alvorens rekening er mede te houden. De eerste echter, die ons diets wil maken dat er in Italië eene „onafgebrokene" overlevering ten gunste van Gersen bestond, is wel pater Mella. Tot staving daarvan zeker deelt hij mede, dat sedert 1410 de Navolging ook in Italië algemeen voor het werk van Gerson gehouden en weder na 1450 als pennevrucht van Thomas à Kempis werd beschouwd. Goedhartiger menschen hebben den aardbodem nooit betreden, dan Italië's zonen in de eeuw der Medici en van Macchiavelli ons door pater Mella worden voorgesteld. Het zat hun in 't bloed, om zoo te spreken, dat eene van 's lands gloriën, Johannes Gersen, 200 jaren geleden, het geliefkoosde alom bekende boek der Imitatie had geschreven. Zij wisten het van hunne ouders, die het weder van hunne ouders, gelijk deze van hunne ouders en grootouders wisten. Zoodra echter komen niet van buiten eenige handschriften opdagen, waarin zij niet meer „Gersen" maar met wijziging van slechts eene enkele letter „Gerson" gespeld zien, of de goede lieden gelooven dat het aloude, aangeërfde boek eerst onlangs ontstaan is en een Franschman tot auteur heeft. De fonkelnieuwe overtuiging heeft pas den tijd gehad zich een weinig te vestigen of zie! al weder een ander pretendent: hun wordt aan de hand gedaan dat zekere Thomas à Kempis, een nog levend regulier kanunnik, het boek heeft vervaardigd. De brave

Italianen aarzelen wederom geen oogenblik: zij begroeten aanstonds den hun geheel onbekenden „Tedesco" of „Fiammingo" als den vader van het reeds twee eeuwen lang ten hunnent onsterfelijk verklaarde boek. Wonderbaar naïeve, onbegrijpelijke lieden. Dat zij echter met hunne „ware en onafgebrokene overlevering ten gunste van Gersen" wel een weinig weerhaanachtig omgingen, zal de geleerde schrijver zelf bezwaarlijk kunnen weigeren ons toe te stemmen.

Een volgend artikel [1]) der *Civiltà* leert ons, hoe het kwam dat hij zich om zulke historische nietigheden minder bekommerde. „Ten einde te bewijzen, zegt hij, dat Johannes Gersen de ware auteur is, kan men klaarblijkelijk op tweeërlei wijze te werk gaan: òf wel rechtstreeks door stellige bewijzen toonen dat hij de schrijver er van is, òf zijdelings door alle bruikbare bewijsmiddelen de twee mededingers uitsluiten. Hij zal zich, verzekert hij, van de eerste wijze bedienen èn wijl zij de beste en meest in 't oog springende is, èn wijl zij ingewikkeld de andere in zich sluit. Van deze zal hij slechts een weinig gebruik maken, wijl ze toch altijd dient tot bekrachtiging van gene". Het is blijkbaar, zeg ik, dat de steller der artikelen reeds bij zijne studiën dat plan heeft gevolgd. Nagenoeg uitsluitend heeft hij gezocht wat hem toescheen voor Gersen te pleiten. Van de gronden bepaaldelijk voor onzen Agnietenberger kennis te nemen achtte hij meesttijds verspilde moeite. De literatuur der quaestie, zooverre zij niet op de hand van zijnen man was, bleef hem zoo goed als vreemd. Hadde hij althans de *Vindiciae Kempenses* van Rosweyde en andere geschriften van ordegenooten die Thomas' recht bepleitten gelezen. Hadde hij zelfs niet versmaad de *Recherches Historiques et Critiques* van Malou door te bladeren, te Rome zelf nog wel met belangrijke aanteekeningen in het Italiaansch vertaald. Hij zou ons zeker het gehoorde geschiedverhaal niet opgedischt hebben; hij zou ons ook onder vele andere onjuistheden niet hebben op de mouw willen spelden, dat zijn ordegenoot kardinaal Bellarminus, die sedert hij Rosweyde gelezen had zoo openlijk en beslist zich voor den Kempenaar verklaarde [2]), bij den gewaanden abt van Vercelli heeft gezworen.

---

1) 6 Februari 1875.

2) In de ten jare 1613 verschenen „editio princeps" van zijn werk *De Scriptoribus Ecclesiasticis* had Bellarminus onder de werken des Kempenaars opgenoemd *De con-*

Vraagt men welke gronden door pater Mella en anderen, meest op voorgang van Grégory, aangebracht worden ten bewijze dat Gersen de auteur der Navolging is: zij trachten voornamelijk te betoogen dat het boek reeds bestond in de 13de eeuw. Dat dan onze Agnietenberger zoowel als de kanselier verloren mannen zouden zijn, ziet ieder; de Gersenisten meenen dat dan ook aanstonds Gersen zegeviert. Wie zegt hun echter dat een dier drie den palm moet hebben, en niet men weet niet welke onbekende die misschien later wel of ook niet te voorschijn zal komen? De gevolgtrekking is blijkbaar op eene wrakke onderstelling gebouwd. Genoeg, de Navolging — zoo beweren zij — weerspiegelt op verstandelijk, op zedelijk-godsdienstig, op kerkelijk, op sociaal en politiek gebied de eeuw van Dante. De H. Thomas en de H. Bonaventura hadden de Imitatie vóór zich liggen. De auteur zinspeelt op het nog bestaande gebruik der leekencommunie onder beide gedaanten. Het vermaarde handschrift van Arona, uit de 14de eeuw herkomstig, bewijst dat het boek reeds aanwezig was. Hetzelfde toont de codex der familie De Advocatis, welke zelfs blijkens het *Diarium* dier familie wel reeds van de 13de eeuw moet dagteekenen. Uit de 14de heeft men reeds Italiaansche vertalingen. Ik herinner aan alle die fraaie zaken hier alleen ten genoegen van onze tegenstanders; dat ze de proef niet lijden kunnen is in het Eerste Hoofdstuk uitvoerig getoond.

Ook op de taal der Imitatie hebben vele Gersenisten zich beroepen; Grégory en pater Mella hebben zelfs van „in 't oog springende en zeer menigvuldige Italianismen" durven gewagen. Wij zagen wat er van is, en hoe zij reeds door den bekwaamsten hunner medekampioenen, Veratti, werden terecht gewezen.

Bijzonder hebben zij getracht te betoogen, dat de auteur

---

temptu mundi, gelijk de Imitatie dikwijls werd genoemd, en het werk dan ook uitdrukkelijk onderscheiden van den *Dialogus Novitiorum de contemptu mundi*. De gewaande vondsten van Cajetanus deden hem vervolgens „valde probabile" achten dat Gersen de auteur was, maar in de ten jare 1621 te Keulen verschenen uitgaaf van zijn boek verklaarde hij zich, blijkens zijne boven reeds aangevoerde woorden, zonder de minste aarzeling voor Thomas à Kempis. Wat Dr. Wolfsgruber er tegen inbrengt is nietig. Toen Bellarminus den door Hugo Lammer uitgegeven brief schreef in 1619, had hij nog slechts, gelijk hij getuigt, de „praefatio Henrici Sommalii" gelezen welke hem nog in twijfel liet. Bepaald voor Thomas verklaarde hij zich eerst in zijne uitgave van 1621, toen hij de in dat jaar uitgekomene *Vindiciae Kempenses* van Rosweyde had gelezen.

der Navolging een zoon van den H. Benedictus is geweest. Grégory's avontuurlijke bewijzen toetsten wij reeds, maar die van Weigl, nog laatstelijk opgewarmd door Dr. Wolfsgruber [1]), zijn niet minder vermakelijk. Deze beroept zich ten eerste op B. I, H. 18: „Quanta reverentia et obedientia sub regula magistri in omnibus effloruit": woorden, gelijk wij boven getoond hebben, die ter plaatse waar zij voorkomen juist bewijzen dat de schrijver *niet* „sub regula magistri" leefde. De Benedictijner regel, vervolgt hij, „geeft als taak van Christus' „leerling en als middelen der volmaaktheid aan: ootmoed, „gebed, verzaking en zelfverloochening, gewillige gehoor- „zaamheid" enz. enz.; dat alles vindt men immers in de Navolging of woordelijk of zakelijk weder! Eene menigte door Dr. Wolfsgruber van Weigl overgenomene proeven kunnen dat toonen!

Benedictijner regel:	Navolging van Christus:
H. 4. A saeculi actibus se facere alienum.	B. II, H. 1. De interna conversatione. Relinque hunc miserum mundum.
H. 30. Injuriam non facere, sed factam patienter sufferre; 50. Congitationes malas seniori spirituali patefacere.	Ald. H. 2. De humili submissione.
H. 25. Pacem falsam non dare.	Ald. H. 3. De bono pacifico homine.
H. 24. Dolum in corde non tenere.	Ald. H. 4. De pura mente, et simplici intentione.
H. 58. Mala sua praeterita cum lacrimis vel gemitu quotidie in oratione Deo confiteri.	Ald. H. 5. De propria consideratione.
H. 62. Praecepta Dei factis quotidie adimplere.	Ald. H. 6. De laetitia bonae conscientiae.
H. 21. Nihil amori Christi praeponere.	Ald. H. 7. De amore Jesu super omnia.
H. 42. Bonum aliquod in se cum viderit Deo applicet non sibi.	Ald. H. 10. De gratitudine pro gratia Dei.
H. 100. Praeceptis abbatis in omnibus obedire.	B. III, H. 13. De obedientia humilis subditi ad exemplum Christi.

Waant men niet te droomen, wanneer men die en de overige acht parallellen hoort klinken? Zou men niet, wakker, durven aannemen op gelijke wijze te betoogen, dat de schrijver der Imitatie tot alle mogelijke geestelijke orden heeft behoord? Grillig is hij, zoo hij Benedictijn was, niet weinig geweest. De woorden van den regel zijn onder zijne handen niet meer te herkennen. Op één punt inzonderheid gaat die grilligheid

1) *Giovanni Gersen*, bl. 203 vlg.

zeer verre. In den regel der Benedictijnen, alsmede in hunne geschriften — neem slechts die van St. Bernardus — wordt de overste doorgaans „abbas" en ook dikwijls „praepositus" geheeten. Hij heeft hardnekkig geweigerd in zijne geheele Imitatie ook slechts eene enkele maal den overste „abbas" of „praepositus" te noemen. „Praelatus", gelijk elke andere orde hare ook mindere oversten noemde, is de hoogste titel die er bij hem af kon. Was dit misschien wederom de ootmoedigheid van Gersen? Jammer dan dat hij alleen in zijne orde die deugd zoo heeft gekend en beoefend.

Resten nog de documenten waardoor, in strijd met al het betoogde, moet bewezen worden dat niemand anders dan Johannes Gersen, abt te Vercelli, de vader der Navolging van Christus geweest is, en niet zonder eenige verbazing zal menigeen lezen dat men ons heeft durven wijzen op de navolgende handschriften:

1°. In den codex van Arona luidt het opschrift: „Incipiunt capitula primi libri abbatis Johannis Gesen de Imitatione Christi et contemptu omnium vanitatum mundi", en aan 't einde leest men: „Explicit liber quartus et ultimus abbatis Johannis Gersen de sacramento altaris".

2°. Die van Parma [1]) eindigt met de woorden: „Explicit liber quartus et ultimus sancti Johannis Gersen de sacramento altaris."

3°. In dien van Bobbio [2]) leest men: „Incipit liber Johannis Gersem, cum quanta reverentia et devotione sacratissimum Dominicum corpus et sanguinem sit sumendum."

4°. Die van Padolirone [3]) draagt het opschrift: „Incipit liber Johannis Gersen primus, de contemptu mundi et de Imitatione Christi." Aan 't einde staat: „Explicit liber quartus Johannis Gersen de Sacramento altaris."

5°. In dien van den Romeinschen advocaat Slusio [4]) staat eveneens: „Explicit liber quartus et ultimus Johannis Gersen de Sacramento altaris."

---

1) Onder n°. 1558 in de koninklijke bibliotheek te Parijs, volgens Grégory *Histoire*, enz. T. II, p. 36.

2) Volgens Grégory ald. n°. 1555.

3) Grég. bl. 38.

4) In dezelfde boekerij n°. 1558.

6°. Die van Allatius [1]) begint: „Incipit tractatus Johannis de Canabaco de Imitatione Christi et contemptu omnium vanitatum mundi."

7°. De codex van La Cava [2]), een Benedictijnerklooster in het koninkrijk Napels, heeft in de Q van „Qui sequitur me" een zwarten monnik met een kruis.

8°. In eenen codex te Rome [3]) „Opuscula SS. Patrum" getiteld vindt men verschillende uittreksels, waaronder: „Ex libro Gersen in cap. X, § 7: „Non sis in celebrando nimis prolixus aut festinus."

9°. Die van Pollingen in Beijeren heeft het opschrift: „De Imitatione Christi a Johanne Gers. lib. IV."

10°. Die van Salzburg desgelijks: „De Imitatione Johannis Gers."

11°. Een van Florence geeft te lezen: „Incipit libellus devotus et utilis compositus a Johanne Gersen *cancellario Parisiensi* de Imitatione Christi."

12°. Een ander van Florence evenzoo met uitlating alleen van „et utilis."

13°. Een Venetiaansche heeft op den rug: „Johannis Gersen de Imitatione Christi."

14°. In dien van Schyr is de naam van Gersen, ofschoon bijkans uitgewischt, nog leesbaar.

15°. De Veroneesche is getiteld: „Tractatus de Imit. Christi magistri Johannis Gersen, *cancellarii Parisiensis*."

16°. In de tafel van een Wolfenbuttelsch handschrift leest men: „Capitulum primum compilatum per Johannem Gersen, *cancellarium Parisiensem*."

17°. Van eene Italiaansche vertaling luidt de aanhef: „Hier begint het boek, door een dienaar Gods met name Johannes de Gersennis vervaardigd, over het leven van Christus en de verachting van alle ijdelheden der wereld."

Eindelijk worden aangevoerd twee wiegedrukken. De eerste in 1488 te Augsburg verschenen heeft: „Incipit liber primus Johannis Ger.", zonder meer, en bevat tevens het werk *De Meditatione cordis* met den naam van Gerson voluit geschreven. De andere te Venetië in 1501 uitgegeven is getiteld: „De

---

1) Grégory, bl. 40.
2) Ald. bl. 43.
3) Vaticaansche bibliotheek n°. 135.

Imitatione Christi lib. IV, Johannis Gersen cancellarii Parisiensis", doch in een exemplaar dezer uitgave tot de boekerij van St. Katharina te Genua behoorende, ontdekte Cajetanus de geschreven aanteekening: „Hunc librum non compilavit „Johannes Gerson, sed D. Johannes abbas Vercellensis, ut „habetur usque hodie propria manu scriptum in eadem abbatia". Dat uitgaven na 1615, toen de groote strijd een aanvang nam, ter perse gelegd niet medetellen behoeft wel nauwelijks aangestipt.

Men ziet het, geen enkele codex of wiegedruk die Johannes Gersen abt van Vercelli auteur der Navolging noemt; onderscheidene doodverven als zoodanig den kanselier van Parijs, wiens naam zoowel Gersen als Gerson werd gespeld, en alle overige kunnen hem althans even goed bedoelen, de codex van Allatius uitgezonderd, die echter evenmin van abt Gersen, maar van Johannes de Canabaco spreekt. Laat mij, eer ik deze handschriften en incunabelen opzettelijk ter toetse breng, het bewijs leveren dat de abt van Vercelli het boek onmogelijk kan hebben samengesteld.

Het alles afdoende, door mij bewezene feit dat onze Agnietenberger het gedaan heeft, laat ik hier natuurlijk achterwege, maar ik heb op andere, ook alleszins beslissende gronden te wijzen.

De „Imitatio Christi" zou, indien de gewaande Johannes Gersen er de auteur van ware, in de 13de eeuw, tusschen 1220 en 1240, vervaardigd moeten zijn. Wij betoogden dat zij voor de 15de niet heeft bestaan.

De schrijver zou moeten behoord hebben tot de orde der Benedictijnen: wij bewezen dat hij regulier kanunnik der Windesheimsche vereeniging is geweest.

De auteur, vervolgens, zou de waardigheid van abt bekleed hebben: uit de Navolging zelve is duidelijk, dat hij geenszins overste van een klooster was. Nergens hooren wij hem zich tot ondergeschikten wenden. Ontmoeten wij bij hem het woord: „Fili", dan is het altijd „de Heer" die spreekt [1]). Zelden zelfs

---

1) Wie zien wil, hoe Dr. Wolfsgruber argumenten voor eene geliefkoosde stelling weet te vinden moet zijnen „Giovanni Gersen" bl. 10—11 lezen. Ten bewijze dat de schrijver der Imitatie abt geweest is, laat hij dezen „zu seinen geistlichen Söhnen" spreken: „Mein Sohn, wer sich dem Gehorsame zu entziehen strebt der entzieht sich der Gnade"

richt hij zich tot „Fratres” als lezers, steeds bijkans is hij alleen met zich zelven bezig. Waar wij hem mogen lezen, nergens laat hij ook slechts in de verte doorschemeren dat hij overheidspersoon is; overal stelt hij zich blijkbaar aan als mindere. Men zie vooral B. III, H. 49. Dikwijls, zoo geeft hij daar te kennen, moet hij doen hetgeen hem niet behaagt en laten wat hem behaagt. Hetgeen anderen zeggen wordt gehoord, wat hij zegt wordt niet in aanmerking genomen. Anderen wordt dit of dat opgedragen, hij wordt voor alles ongeschikt geacht. Zijne natuur, hij bekent het, bedroeft zich nu en dan daarover en het stilzwijgend te dragen kost hem moeite, inzonderheid „als er dingen bevolen worden te geschieden, welke hem ongepast en minder oorbaar toeschijnen.” Doch hij is „onder heerschappij geplaatst” en „durft de hoogere macht niet wederstaan.” Men zegge niet dat hij, ten einde minderen doelmatiger te onderrichten de mom van eenen mindere heeft voorgehangen, welke hem niet kwalijk paste daar hij zelf ook mindere was geweest. Indien hij zoo eene rol hadde weten vol te houden, welke voor hem tot den volmaakt verleden tijd behoorde, Shakespeare ware een kind bij hem. In één punt vooral zou de abt zich stellig hebben verraden: hij zou zich beijverd hebben zijdelings ook oversten de noodige lessen te geven, hetgeen hij nergens doet. Neen, neen, hij speelt klaarblijkelijk niemand anders dan zich zelven; zijne eigene, versche, tegenwoordige ervaringen stelt hij te boek; hij *is* waarachtig een ondergeschikte — gelijk Thomas à Kempis was toen hij het boek samenstelde; Thomas die later ook nooit prior en slechts een paar malen voor korte jaren onderprior is geweest.

De Navolging zou door een Italiaan geschreven moeten zijn: zij werd blijkens de Neerlandismen waarvan zij, gelijk wij zagen, wemelt geschreven door een Nederlander.

’t Is waar, dat onze tegenstanders gepoogd hebben die Neerlandismen, door hen Germanismen genoemd, te verklaren. De naam „Gersen” reeds, zeggen sommigen, bewijst dat de abt van

---

(B. III, H. 13) „Mein Sohn, nun will ich dich lehren den Weg des Friedens und der Wahrheit” (B. III, H. 23). Ongelukkig noemt de spreker H. 13 zich een weinig verder: „Ik, de Almachtige en Allerhoogste”, en antwoordt „de zoon” H. 23 onmiddellijk: „Doe, Heer, hetgeen gij zegt want dat is mij aangenaam te hooren.” Dr. Wolfsgruber las „Mijn zoon” en las niet verder: de schrijver was een abt.

Vercelli niet uit Italië, maar uit Duitschland herkomstig was: vandaar zijne Germanismen. Weigl vooral meent de moeilijkheid uit den weg te hebben geruimd: in den codex van Allatius, beweert hij, heet Gersen „Johannes de Canabaco"; een bewijs dat de abt oorspronkelijk een Beijer was.

In Beijeren, gaat hij voort, ligt een dorp „Gerzen" en nog geen vier uren van daar een dorp Rohrbach, beide zetels van adellijke familiën er naar genaamd. De Rohrbach's inzonderheid hebben omtrent den tijd van Johannes Gersen in Duitschland zeer gebloeid. Men weet dat de keizers uit het huis Hohenstauffen vele Duitschers en bijzonder Beijeren, wien zij hun vertrouwen konden schenken, naar Lombardije en Piëmont medegevoerd hebben, en dat Johannes Gersen onder laatstgenoemde geteld werd is niet te betwijfelen. Tot op den huidigen dag bestaat in Italië een uitgebreide familie Garson, aan wier mannelijke telgen veelal de naam Johannes wordt gegeven: Garson is slechts eene Italiaansche verbastering van Gersen, en Johannes heeten zoovele Garson's naar den grooten abt van Vercelli. Dat er ook Rohrbach's naar Italië verhuisd zijn, blijkt reeds uit den toenaam „de Canabaco", dien Gersen nog wel in het van Rohrbach's afkomstige handschrift-Allatius draagt. „Rohr" (riet) is het Latijnsche „canna", dat licht „cana", evenals „communis" „comunis" luidde. Rohrbach werd derhalve „Canabacum", gelijk b. v. van „Sulzbach" „Solisbacum" werd gemaakt.

Vraagt men Weigl of de overige Gersenisten dan ongelijk hebben te beweren, dat Canabacum het Italiaansche „Cavaglia" bij Vercelli is, hij antwoordt dat ook zij gelijk hebben. De Duitsche Rohrbach's waren zoozeer aan hun verlaten vaderland gehecht, dat zij wel is waar stilletjes in Italië bleven wonen, maar toch ter eeuwige herinnering eene plaats in hun aangenomen vaderland met den naam van Canabacum doopten. [1])

Ieder ziet, dat wij hier hebben een weefsel van èn alleronwaarschijnlijkste èn tegenstrijdige gissingen. Gersen en Rohrbach zijn twee verschillende, uren vaneen liggende Beijersche dorpen, zetels van verschillende adellijke familiën: Johannes Gersen is een Gersen en een Rohrbach terzelfder tijd. Dat hij zijnen vader of broeder of neef moet hebben

1) *De Imitatione Christi libri quator multiplici lingua impressi* etc. curante Jo. Bapt. Weigl, Solisbaci in Bavaria. Voorrede.

medegenomen, van wie dan in Italië de Gersen's of Garson's afstammen, heeft Weigl vergeten mede te deelen. Dat de tallooze Johannessen Garson naar niemand anders dan naar den abt van Vercelli zoo kunnen heeten, ziet iedereen aanstonds. Men zou wel verwacht hebben dat, gelijk b. v. Sulzbach „Solisbacum", Allersbach „Allersbacum" is geworden, zoo ook Rohrbach „Rohrbacum" zou luiden, maar men is hier eens van de gewoonte afgeweken en heeft de eerste helft van het woord Latijnsch gemaakt, zoodat „Canabacum" ontstond. De Rohrbach's, men weet niet hoe, Gersen-Rohrbach's geworden, namen hun Canabacum naar Italië mede, doch werden te rade alle medeklinkers op één na van het woord te veranderen en hier van „Cavaglià" te spreken. Wie bij het hooren van alle die fraaie zaken het hoofd schudt, behoeft waarlijk naar Thomas niet genoemd te zijn. Daargelaten nog dat de Beijer Bavarismen zou begaan hebben, terwijl de schrijver der Imitatie, gelijk getoond werd, zich aan Neerlandismen heeft plichtig gemaakt.

Ik noemde Johannes Gersen boven den onmogelijksten aller candidaten voor het auteurschap. Hij mist inderdaad een klein, maar nog al eenigszins noodzakelijk vereischte dat alle anderen hebben bezeten. Zijne vrienden tobden reeds meer dan derdehalve eeuw zich af om zijne geboorte-acte op te sporen, en daar zij er niet in geslaagd zijn, nemen anderen de vrijheid er voor te houden dat hij het levenslicht nooit heeft gezien.

Het zal wel waar zijn, wat een geschiedschrijver der vorige eeuw, Durandi, bericht, dat in een klein dorp nabij Cavaglià eene fatsoenlijke boerenfamilie met den naam van „Ghersen" of „Garson" woonde, en dat Boscono, secretaris der gemeente Cavaglià, hem verzekerde dien naam in verschillende oude stukken te hebben aangetroffen. Ik wil zelfs, des gevergd, wel aannemen, dat er in de 13de eeuw te Cavaglià een „Giovanni Gersen" of ongeveer zóó heetende heeft bestaan. Die naam, Santini [1]) getuigt het, is „communissimo in Italia" — gelijk

1) Luigi Santini, Canonico Regolare Lateranense: *I diritti di Tommaso da Kempis difesi contro le vecchie pretese de' Gersenisti moderni.* Roma, 1879. Te laat zag ik dit werk vermeld in de *Historisch-Politische Blätter*, 1880, zwölftes Heft. Het verwondert

ten onzent de voornaam „Jan" en de familienamen „Knaap" of „Knaapen" en „De Jong", die hetzelfde beteekenen, [1]) ook waarlijk niet onbekend zijn. De vraag is, of er een Johannes hetzij „Gersen", hetzij „Garson" bestaan heeft, die van 1320 tot 1345 abt was te Vercelli. Indien hij werkelijk heeft geleefd; indien hij de Navolging van Christus heeft geschreven — deed hij dit niet, zijne vrienden zouden hem gaarne prijs geven — indien hij zelfs, gelijk zij er bijvoegen, door zijn abtschap als „consul" mede aan 't hoofd van het stedelijk bestuur van Vercelli heeft gestaan; indien hij, nog meer, ook aan de universiteit van Vercelli als professor werkzaam geweest is, gelijk vele zijner kampioenen verzekeren: dan kan hij onmogelijk spoorloos zijn heengegaan, maar moet de geschiedenis luide van hem spreken. Zijne tijdgenooten moeten reeds van hem gewaagd hebben. De volgende eeuwen moeten getoond hebben hem te kennen. In de jaarboeken zijner orde, te allen tijde vlijtig bijgehouden, moet zijn naam vermeld staan. Te Vercelli, waar hij werkte, te Cavaglià, waar zijne bakermat gespreid was, naar zijne vrienden beweren, moet de faam van Johannes Gersen immer hebben voortgeklonken. Levert de geschiedenis niet de meest sprekende bewijzen van dat alles, dan is Johannes Gersen bij al zijne grootheid eene mythe, een sprookje.

Welnu, hij *is* dan eene mythe en niets anders: bijkans vier eeuwen lang nadat hij gebloeid zou hebben vermeldt de geschiedenis geen Johannes Gersen, abt te Vercelli; de eerste die hem noemde was in 1616 Cajetanus. Vier eeuwen lang geheel en al te worden doodgezwegen en toch met een beroemden naam geleefd te hebben, is onmogelijk. Dat stilzwij-

---

mij dat Dr. Wolfsgruber, zooveel dichter bij, er geen melding van maakt in zijne „Controversliteratur." Ook het almede ten gunste van Thomas geschrevene werk van Ds. Kettlewell heeft hij vergeten.

1) Immers „Gersen", ook „Ghersen", „Garson", „Garzon", Garzoni" geschreven, is allerwaarschijnlijkst niets anders dan het Italiaansche „garzone" en het Fransche „garçon". Dat men „Gersen" naar analogie van „Ognibèn", „Dabbèn", „Serèn", enz. als „Gersèn" zou uitgesproken en de naam dus eigenlijk zou geluid hebben „Gerseni", „Gerzenni", heeft P. Mella zonder eenigen grond beweerd, en het woord ware daardoor ook geenszins verklaard. Weigl (*Denkschrift*, bl. 212) heeft er een Duitschen naam van willen maken. „Ger" is, zegt hij, ardor, propensio en „gersen" („girsen") is „heftig verlangen", gelijk „gern" en „gierig" getuigen." Is een infinitivus als familienaam toch reeds alleronaannemelijkst, dat van „geiran" onmogelijk een „gersen" of „girsen" afgeleid kan worden zal ieder taalkundige toegeven.

gen der geschiedenis moet Dr. Wolfsgruber tot zijn leedwezen zelf bekennen „Wir bedauern mit unsern Gegnern recht sehr, schrijft hij [1]), dass unsere direkten Zeugnisse für Gersen — mit Ausnahme der Manuscripte der Imitatio Christi — (die echter alles behalve „direkte Zeugnisse" zijn) nicht über den Anfang des 17 Jahrhunderts hinausreichen und dass wir keine gleichzeitigen Dokumente mehr haben." Hij troost zich, gelijk andere Gersenisten, met de ootmoedigheid van zijnen held, wiens „so zurückgezogenes, tiefinnerliches Leben einen Biografen nicht gefunden hat." Alsof op „Ama nesciri" noodzakelijk moest volgen: „et nescieris". Alsof iemand die in de 13de eeuw abt van een aanzienlijk Benedictijnerklooster, medeconsul eener volkrijke stad, professor aan eene bloeiende universiteit zou geweest zijn, een „so zurückgezogenes Leben" hadde kunnen leiden. Alsof een man die op het groote tooneel der wereld eene zeer gewichtige rol speelde en zelfs, vooral niet te vergeten, een onsterfelijk boek schreef, ik zeg niet: zijne plaats kon missen in de geschiedrollen, ik durf zeggen: zonder biograaf kon blijven.

Ten tweede troost zich onze Weener geleerde met de onderstelling, „dass die wichtigen Documente über unseren Abt und das Kloster S. Stephan, besonders seit dieses von Paul III in 1536 den Regularkanonikern übergeben und 1581 gänzlich zerstört worden ist, in Verlust geraten sind"; eene onderstelling welke hij echter aanstonds weder omverwerpt door nog in denzelfden volzin te zeggen, dat „Della Chiesa und selbst Jacob Durandi ...... nebst anderen Dokumenten auch das Verzeichnis der Aebte von S. Stephan vor sich hatten ...... worin um 1230 der Abt Giovanni Gersen vorkommt." Wij zullen beneden zien wat daarvan is; vooraf dienen wij duidelijkheidshalve kennis te maken met de abdijen van Vercelli.

Eene den H. Stephanus toegewijde bestond er vóór, waarschijnlijk lang reeds vóór de 13de eeuw, welke den ouden regel van St. Benedictus volgde. Wanneer juist zij gesticht werd weet men niet. Zij werd, gelijk wij zoo even hoorden, gewis niet wijl zij in alle opzichten bloeide, ten jare 1536 door Paulus III aan de reguliere kanunniken van St. Augustinus overgegeven, en in 1581 geheel en al verwoest.

---

1) *Giovanni Gersen*, bl. 14.

Eene tweede abdij stichtte er van 1219 tot 1224 de kardinaal Guala Bicchieri ter eere van St. Andreas voor reguliere kanunniken, die zich naar den H. Augustinus noemden [1]). De eerste die er staf en mijter droeg, aanvankelijk volgens sommigen slechts prior, was de vermaarde Thomas Gallus. Zij heeft tot het einde der vorige eeuw bestaan.

In welke dier twee abdijen Johannes Gersen aan 't hoofd gestaan had, was geruimen tijd onder zijne vrienden een open vraagstuk. Sommigen, meenende dat ook de monniken van St. Andreas eerst het zwarte habijt gedragen hadden, plaatsten hem in St. Andreas, terwijl anderen hem aan St. Stephanus toewezen. Zelfs Grégory liet de keus nog vrij, mits Gersen slechts abt te Vercelli ware geweest. Thans, nu het uitgemaakt is dat St. Andreas van den beginne af den H. Augustinus toebehoorde, zweren alle Gersenisten bij den eenigen Benedictijn: St. Stephanus.

Het zou dan ook al te dwaas zijn nog te willen beweren dat Gersen de waardigheid van abt heeft bekleed in St. Andreas. De lijst der abten van dit klooster gedurende de jaren 1224—1464 hebben de reguliere kanunniken kunnen opmaken; men vindt ze o. a. bij Amort [2]). Den naam van Johannes Gersen ziet men er niet figureeren.

Dat ook in het klooster van St. Stephanus eene abtenlijst werd opgemaakt en bijgehouden, moet men, te meer wijl het door Benedictijnen bewoond werd, wel onderstellen. Ongelukkig schijnt ze òf de vervreemding des kloosters in 1536, òf de verwoesting in 1581 niet overleefd te hebben. Zoek geraakt ten minste moet ze destijds zijn, want niemand heeft ze kunnen publiek maken. Slechts enkele abtsnamen heeft de geleerde Frova in de vorige eeuw na jaren snuffelens te Vercelli uit de archieven mogen opdiepen: Robaldus abt van 1206 tot 1219; Petrus abt in 1243; Wilhelmus de Advocatis abt van 1320 tot 1340. Eenen abt die Johannes heette heeft hij voor het einde van 1491 niet gevonden, en een Johannes Gersen die volgens zijne vrienden van 1220 tot 1245 gemijterd overste in St. Stephanus zou zijn geweest, men ziet het, is reeds door Petrus die het in 1243 was teneenemale uitgesloten. Veel langer is de lijst der abten van St. Stephanus welke in

1) Amort, *Deductio critica*, bl. 260. Canetti, *Notizie Biografiche*, bl. 43 vlg.
2) Ald. bl. 262.

onze dagen Vittorio Mandelli [1]) uit allerlei verspreide oude perkamenten langzamerhand heeft opgemaakt. Zij begint reeds met abt Aldo in 1142, maar is niet zonder aanmerkelijke leemten, en juist daar o. a. stoot men op eene leemte waar abt Johannes Gersen genoemd zou moeten zijn. Dat ook niemand anders hem door geschiedschrijvers of in oude oorkonden, van welken aard ze zijn mogen, vóór het jaar 1616 vermeld heeft kunnen vinden, merkte ik reeds aan.

Wie zijn het dus die ons moeten verzekeren dat een Johannes Gersen van 1220 tot 1245 abt te Vercelli geweest is? Getuigen die 600, 500 of ten minste bijkans 400 jaren later geleefd hebben, getuigen die allen geschreven hebben nadat Cajetanus zijn Johannes Gersen uitgevonden had: geschiedschrijvers der 17de, 18de, ja zelfs der 19de eeuw. Eene reeks van zulke getuigen geeft Dr. Wolfsgruber; als schrijvers van monographieën over Vercelli noemt hij Modena, Cusani, Bellini, Corbellini, Durandi, Grégory, Dionisotti, Mandelli, Bruzza, Canetti; als schrijvers over „het grootere Piemonteesche vaderland": Della Chiesa, Rossotti, Mulatera, Denina, Cibrario, Paravia, allen van Gersen gewagende. Vraagt gij die getuigen naar de bronnen hunner toch wel wat late wetenschap, bijkans allen achten dat eene impertinente vraag; zij zwijgen, of verwijzen u koelweg hetzij naar Cajetanus, hetzij naar de bronnen van Cajetanus, welke wij beneden zullen zien. Drie slechts zijn er die met eene gewaande lijst der abten van St. Stephanus voor den dag komen, welke echter de eerste aanstonds weder intrekt en de overige twee niet eens vertoonen. Deze drie zegslieden met nog een paar andere zijn dan ook de eenige, die door eenen der meest bezadigde Gersenisten worden gehandhaafd en van wie het hier de moeite loonen zal te spreken.

„Franc. Agostino della Chiesa, einer der angesehensten piemontesischen Historiker des 17 Jahrh., zegt bedoelde schrijver [2]), gibt im Kataloge der Aebte von St. Stephan den Namen eines *Joh. Gerzen* bei dem Jahre 1230. Der Katalog ist auf der Grundlage von Urkunden des Klosters, die damals

---

1) *Il Commune di Vercelli nel medio Evo*, Derde Deel, waar over de „Abbazia di santo Stefano" wordt gehandeld.

2) De auteur (Grisar noemt hem Dr. Wolfsgruber) van een artikel „Gersen von Vercelli und die Nachfolge Christi" in de Innsbrücker *Zeitschrift für Katholische Theologie*, 1877, III Heft.

noch vorhanden waren, gearbeitet." Met hoeveel waarheid het laatste beweerd wordt zal Della Chiesa zelf ons leeren.

In zijn ten jare 1614 uitgegeven *Catalogo degli scrittori della città di Vercelli* had hij met geen enkel woord Johannes Gersen, die tot het getal dier „scrittori" behoord zou hebben, herdacht. Eerst 31 jaren later, in zijne *Hist. Chronol. Card. Archiep. Episc. et Abbatum Pedemont. region.*, wordt onder de rij der abten van Stephanus te Vercelli door hem genoemd „Johannes Gersen qui eruditissimum tractatum de Imitatione Christi composuit sub anno 1230". Opgedaan had hij deze nieuwe wetenschap bij — Cajetanus, die het jaar te voren zijne laatste berichten aangaande Gersen ten beste had gegeven; hij durfde zelfs Cajetanus naschrijven dat het autograaf van Gersen in de abdij van St. Stephanus nog berustte. Hij werd op de vingers getikt door Naudé en Fronteau die hem, benevens andere dingen, onder 't oog brachten dat genoemde abdij reeds meer dan zestig jaren geheel en al verwoest was. Hij bezon zich en in zijne ten jare 1657 verschenen *Corona Reale di Savoia* was geen spraak meer van Johannes Gersen, hetzij als abt te Vercelli, hetzij als auteur der Navolging van Christus. Zoo weinig blijkt hij in het bezit te zijn geweest eener betrouwbare „op den grondslag van nog aanwezige oorkonden des kloosters bewerkte" abtenlijst, waarin Johannes Gersen werd genoemd.

„Die piemontesische Schriftsteller G. Durandi und nach ihm G. F. Napione bezeugen, aldus vervolgt onze schrijver, dass eine den Namen Gersen's enthaltende uralte Abtreihe noch am Ende des vorigen Jahrhunderts in einem Pergament-codex des ehemaligen klosters vorhanden war. Der codex ist leider in den Wirrsalen der folgenden Zeit verschwunden." Het verdwenen zijn van dien codex is eene leelijke zaak; nu zullen hardgeloovigen liever aannemen dat hij niet bestaan heeft. Zij zullen vragen, vanwaar zulk een codex in de laatste helft der 18de eeuw is gekomen, nadat alle mogelijke Benedictijnen in alle mogelijke boekerijen en archieven er zoo lang naar gezocht hadden. Zij zullen vragen, indien Durandi en Napione hem gezien hebben, waarom zij hem niet aanstonds in 't licht gaven, waarom zij niet, uit voorzorg tegen gebeurlijke „Wirrsalen", althans een afschrift er van namen en dit deugdelijk lieten certificeeren? Zij zullen vragen, indien genoemde schrijvers niet uitdrukkelijk verklaren den codex onder de oogen en in de handen gehad te hebben, of het zoo vermetel

zijn zou te vermoeden, dat hunne wetenschap omtrent den codex misschien opging in een hebben hooren zeggen. Zij zullen durven beweren, dat een feit van zulk eene beteekenis onder zulke omstandigheden geen recht heeft om geloof te eischen, bijaldien het zich niet kan vertoonen met een harnas om het lijf. Canetti zegt [1]), dat Napione de abtenlijst gezien heeft en zij de reeds door Della Chiesa gepubliceerde was. Zoo dat waar is, heeft hij wijs gedaan met ze niet wederom in 't licht te geven. Della Chiesa zelf, wij zagen het, verloochende ze later en zweeg Johannes Gersen, abt te Vercelli, liever teneenemale dood.

„Bucelinus, lees ik verder, hat in seinem *Menologium Benedictinum* (1656) unter dem 27 December ein ausführliches Elogium auf „Joannes Gersen de Canabaco, vulgo Cavaglià, prope Vercellas, Abbas S. Stephani, magni nominis summaeque eruditionis vir." Sein Zeugnisz über Existenz und Stand von Joh. Gersen hat als Ausdruck der Ordenstradition ziemlichen Belang." Ongelukkig moet hij aanstonds laten volgen: „Wir gestehen hiebei jedoch gerne, dasz man in der Schätzung der Autorität Butzlin's wiederum zu weit gegangen ist, wenn man seine oft eilfertige und compilatorische Arbeit sogar den authenthischen Nekrologien der alten Kirchen und Klöster an die Seite stellen wollte [2]). In seinem citirten Berichte über Gersen befinden sich Unrichtigkeiten, und Vieles verliert derselbe auch dadurch, dasz er erst längere Zeit nach dem Beginn der groszen Beweging zu Gunsten Gersens am Anfang des 17 Jahrhunderts abgefaszt wurde." Men ziet, wij kunnen Bucelinus lezen, glimlachen en onzes weegs gaan: zoo weinig blijft er onder P. Grisar's handen over van 's mans gezag ook waar hij „de ordestraditie uitdrukt." Cajetanus II voor de roem zijner orde heeft hij Cajetanus I eenvoudig nageschreven, behalve dat hij Gersen heilig verklaard heeft op gezag van bovengenoemden Parmesaanschen codex die eindigt: „Explicit liber quartus et ultimus sancti Johannis Gersen de Sacramento altaris."

Het beroep ten gunste van Gersen op de overlevering der Benedictijnerorde behoorde men toch wel voor goed te sparen. Die overlevering is begonnen, vier eeuwen te laat, bij Caje-

1) *Notizie biografiche*, bl. 74.

2) Onder aan de bladzijde: „Vgl. zur Berichtigung von (Canetti) *Notizie* ecc. p. 90 ss.: H. Schüz, *Commentar. crit. de scriptis et scriptoribus hist.* Ingolst. 1761, p. 111.

tanus. Zoo hij ze in zijne orde hadde gevonden, hij ware niet van blijdschap opgesprongen, toen Rossignoli te Arona een codex ontdekte waarin Gersen nog slechts eenvoudig „abbas" werd genoemd, en toen hem zelven in eenen wiegedruk de aanteekening van een onbekende verraste, volgens welke „D. Johannes abbas Vercellensis" de Imitatio zou hebben samengesteld. Dat bedoelde overlevering geenszins bestond blijkt ook genoeg uit andere feiten. Zijn ordegenoot, de boven reeds vermelde Trithemius, abt van Spanheim, besteedde in de laatste helft der 15[de] eeuw een zevental jaren aan het rondreizen van Benedictijnerkloosters — misschien bezocht hij ook wel St. Stephanus te Vercelli — ten einde narichten omtrent literaire celebriteiten der orde in te winnen; hij boekte wat hij gevonden had, maar hij wist niet van een Johannes Gersen. Als schrijver der Navolging van Christus noemde hij, gelijk wij zagen, den ouderen of jongeren à Kempis. In de 16[de] eeuw almede was Gersen bij de Benedictijnen van St. Germain-dès-Près nog eene geheel onbekende grootheid. Zij waren het met de Karthuizers van Parijs en de Celestijnen van Soissons, op wier aandringen de Brusselaar Judoc van Assche (Badius Ascensius) de werken des Kempenaars, de Imitatie er onder begrepen, te Parijs in 't licht gaf. Hoe de handschriften der Imitatie in de bibliotheken der Benedictijnen gevonden eene overlevering ten gunste van Gersen geheel klaarblijkeiijk uitsluiten, zal ik beneden opzettelijk aantoonen. Men zwijge dus, ik herhaal het, van die „ordestraditie", wier blijkbare ontstentenis gedurende vier eeuwen een afdoend bewijs oplevert tegen de stelling, dat er een abt van St. Stephanus te Vercelli bestaan heeft door wien de Imitatie werd geschreven.

Van Bucelinus' handelwijs en geloofwaardigheid kan blijken o. a. uit het volgende staaltje. Hij las bij Wadding, den bebekenden annalist der Franciscanerorde: „Ut solidius et graviori fundamento gratiam praedicandi exerceret (Fr. Antonius), voluit (St. Franciscus) ut sub abbate Vercellensi apud sanctum Andream (Ordinis tunc St. Benedicti, ut ejus instituti viri contendunt, sive Canonicorum regularium St. Augustini, ut ipsi decertant quorum modo est habitatio) mysticam audiret theologiam" [1]). Wadding, men ziet het, wist dat de H. Franciscus

1) *Annales Minorum*, ad ann. 1222, tom. II, pag. 48.

den H. Antonius naar den abt van St. Andreas te Vercelli had gezonden, maar dat dit klooster aan St. Augustinus toebehoorde was hem niet met zekerheid bekend. Wat deed Bucelinus? Hij veranderde „St. Andreas" in „St. Stephanus" en noemde den abt: Johannes Gersen. Hij durfde er zelfs bijvoegen: „Exstat ejusdem Seraphici ad Joannem super hoc ipso digna lectu epistola et Magistri de discipulo sancto Antonio illustre testimonium" van welk „testimonium" — een gewaanden brief aan St. Franciscus — eene tamelijk lange plaats door hem wordt medegedeeld. Ik zal P. Grisar, Gersenist, laten antwoorden. „Hier ist wieder Berichtigung nothwendig, zegt hij. Der fragliche Passus gehört nicht Gersen an, sondern der Schrift des Augustinerabtes Thomas Gallus: *Commentarii in libros S. Dionysii de Hierarchia*..... Von dem obigen Brief des H. Franziskus an Gersen ferner ist nirgends etwas zu entdecken. Gäbe es jetzt noch sichere die Person Gersens berührende Documente, die Gersenisten hätten sie in ihrem groszen Eifer längst hervorgezogen [1])". Dat het Thomas Gallus geweest is naar wien de H. Antonius werd gezonden, lijdt geen den minsten twijfel. Destijds misschien nog slechts den titel van prior dragende, maar weldra vormelijk tot de waardigheid van abt verheven, en hierom door latere geschiedschrijvers, o. a. door Wadding, van het begin af abt genoemd, was hij door zijne *Commentarii in libros S. Dionysii de Hierarchia* de aangewezen persoon bij wien Antonius „de mystische theologie" moest gaan hooren. Thomas zelf, uit het klooster van St. Victor bij Parijs gekomen, had ze geleerd van de vermaarde meesters Hugo en Richardus, beiden genoemd „de St. Victore". De zaak is zoo duidelijk, dat zelfs Dr. Wolfsgruber na lang gestreden te hebben voor Gersen als Antonius' leermeester — gelijk nog bijkans alle Gersenisten daarvoor strijden — ten laatste wel wil overgaan tot een accoordje: Antonius, zegt hij, mag ook wel leerling zijn geweest van Thomas Gallus, abt in het St. Andreasklooster, „nur war dieser nicht derjenige, an den Franziskus seinen Schüler sandte [2])". Denkelijk zou hij zich laten vinden om u de geheele zending van St. Antonius kwijt te schelden, mits gij hem plechtig verzekerdet Johannes Gersen als in dien tijd abt te Vercelli geweest zijnde te erkennen.

---

1) Innsbrücker Zeitschrift, bl. 486.
2) *Giovanni Gersen*, bl. 8.

Een vierde getuige door P. Grisar, onbegrijpelijkerwijze, toegelaten om „Existenz und Stand" van Gersen te waarborgen is de onbekende schrijver der vermaarde, reeds meer genoemde aanteekening in den wiegedruk van 1501; eene aanteekening waarvan ik beneden al de nietigheid zal toonen.

Andere Gersenisten wijzen ons op hetgeen zij noemen „de plaatselijke overlevering" te Vercelli en te Cavaglià. Volkomen bekendheid met die „Lokaltradition" of die „Lokalgeschichte" is het volgens Dr. Wolfsgruber, welke geschiedschrijvers der 17de, 18de, 19de eeuw zelfs, al komen zij zoo laat voor Gersen pleiten, toch alle geloofwaardigheid verzekert. „Achtunggebietende Historiker, welche solche Specialforschungen angestellt haben", zegt hij, „haben auf unseren Glauben vollen Anspruch; Resultate mühsamer Forschungen vorweg ableugnen und ausgezeichnete Historiker der absichtlichen oder unfreiwilligen Irrens zeihen" mag geen fatsoenlijk mensch. Bepaaldelijk wordt door vele Gersenisten aangevoerd Boscono, secretaris van Cavaglià, die in 1768 o. a. verklaarde, dat volgens eene volksoverlevering aldaar bestaande Johannes Gersen er het eerste levenslicht aanschouwd had en er voor „venerabel en zalig" werd gehouden.

Van die geheele „Lokaltradition" nopens Gersen geldt wat P. Grisar aanmerkt bij de gewaande volksoverlevering te Cavaglià: „Ob diese Tradition indessen vor den Beginn des grosszen Streites zu Anfang des 17 Jahrhunderts zurückreiche, worauf es ankäme, wird nicht gesagt." Inderdaad het is duidelijk, dat eene volksoverlevering, zal ze bewijskracht hebben, moet dagteekenen van den tijd toen het door haar gewaarborgde feit heeft plaats gehad, en even klaarblijkelijk is het dat zij onmogelijk op den duur latent kan blijven, maar blijken van haar bestaan moet geven door allerlei oorkonden, welke voor het nageslacht niet geheel te loor kunnen gaan. Juist die gestadige, blijkbare uiting is het waardoor zij zich van eene langen tijd na de gebeurtenis ontstane sage of legende kenmerkend onderscheidt. Hoogstens als zulk eene, geheel onbetrouwbare, slechts ruim een paar eeuwen oude sage kan de „Lokaltradition" te Vercelli en te Cavaglià nopens „Existenz und Stand" van Gersen gelden. In de eerste vier eeuwen welke zij beleefd moest hebben uitte zij zich nooit; want van die uiting zijn geen de minste sporen gebleven. Geen enkele

oorkonde te Vercelli, geen enkele oorkonde te Cavaglià waarin spraak is van abt Johannes Gersen: getuigen juist de „mühsame Specialforschungen" van zoo veel „achtunggebietende Historiker", welke in dezen hoegenaamd geen „Resultate" hebben opgeleverd. Dat een nijdig noodlot alleen de oorkonden abt Gersen betreffende, zonder ook slechts ééne er van te sparen, zou hebben vernietigd, kan zeker geen verstandige, of hij moet volbloed Gersenist zijn, aannemen.

En niet slechts wijl zij vier eeuwen lang geen teeken van leven gaf wordt eene gezaghebbende plaatselijke overlevering omtrent abt Gersen door ons verworpen, maar ook wijl wij positief kunnen bewijzen, dat zij te Vercelli van ongeveer 1450 tot 1550, en te Cavaglià zelfs honderd jaren later, toen Cajetanus hem reeds had uitgevonden, nog niet bestond. De overlevering voor abt Gersen getuigende, getuigt voor hem als auteur der Navolging van Christus; eene andere *raison d'être* had hij te Vercelli en te Cavaglià niet. Welnu, eene der vroegste Italiaansche uitgaven der Imitatie werd in 1488 te Venetië gedrukt door Giovanni Rosso van Vercelli: Rosso wist niet van eene „Lokaltradition" te Vercelli omtrent abt Gersen, maar schreef het boek toe aan „Johannes Gerson, kanselier van Parijs." Evenmin was er iets van bekend aan Sessa, een ander Vercellees, die in 1501 te Venetië den Latijnschen tekst drukte met denzelfden naam des Parijzer kanseliers, en hoe weinig hij naderhand van gevoelen is veranderd, bewijzen de uitgaven nog in 1516 en 1541 door de familie Sessa ten name van denzelfden kanselier bezorgd. Te Cavaglià stond het zelfs na Cajetanus in de tweede helft der 17de eeuw voor abt Gersen blijkbaar nog niet beter. Ten jare 1658 gaf een inboorling van Cavaglià, Michael Golzio, secretaris van Madame Christine, te Turijn eene vertaling in Italiaansche verzen, het onsterfelijk boek aan Thomas à Kempis toekennend, en hij werd door zijne mede-Vercelleezen niet terecht gezet, want in 1569 liet hij ze opnieuw met Thomas' naam verschijnen ter drukkerij van de „Reverenda Camera Apostolica" te Rome. In de buurt van Cavaglià was de gewaande overlevering ten jare 1503 even weinig bekend: toen boekte in zijn *Supplementum Chronicorum* Johannes Philippus Foresta, dat Thomas à Kempis onderscheidene werken had samengesteld, waaronder Vier Boeken *De Contemptu mundi*, beginnende met „Qui sequitur me." Men ziet dus, dat wij

niet te doen hebben met eene echte, aloude plaatselijke overlevering te Vercelli en te Cavaglià, maar met eene sage die hoogstens sedert het laatst der 17de eeuw allengs tot stand kan zijn gekomen; eene sage, waarvan — hetgeen bij sagen anders dikwijls niet het geval is — de verkeerde oorsprong zeer bepaald kan worden aangewezen, die ontstaan is uit het dweepzieke brein van Cajetanus.

Immers dat is werkelijk de geheele Johannes Gersen van Canabaco, abt van St. Stephanus te Vercelli: eene schepping van Cajetanus. Een ware lappendeken uit allerlei geheel op zich zelven staande, in verschillende handschriften benevens eenen wiegedruk verspreide aanteekeningen allerwillekeurigst samengeflanst. In den codex van Arona werd als auteur der Navolging genoemd „Johannes Gessen" of „Gersen abt." Dus had er een Johannes Gersen abt bestaan. Men meende dat de codex uit eene Benedictijnerabdij stamde: dus was Johannes Gersen een Benedictijnerabt geweest. In eenen wiegedruk van 1501 had men weet niet wie aangeteekend, dat de Imitatie was vervaardigd door „Heer Johannes, abt te Vercelli": daarmede moest volgens Cajetanus „Johannes Gersen" bedoeld, en deze derhalve abt geweest zijn van St. Stephanus, het eenige Benedictijnerklooster dat te Vercelli had bestaan. Een andere codex wederom noemde als auteur der Navolging „Johannes de Canabaco": dit moest ook Johannes Gersen, abt van St. Stephanus te Vercelli zijn, en deze dus van Cavaglià, dicht bij Vercelli, geboortig.

Wat gaf den vernuftigen man het recht tot al die fraaie combinatiën? Ieder onbevangene zal het moeten toestemmen: niets. Men weet aan hoeveel verschillende auteurs verschillende kopiïsten de Navolging toeschreven; dat hier door de kopiïsten en den aanteekenaar, niettegenstaande zij verschillende namen noemen en zelfs niet één hunner „Johannes Gersen, van Canabaco, abt van St. Stephanus te Vercelli" noemt, toch één en dezelfde persoon, en wel de *niet genoemde* „Johannes Gersen" enz. bedoeld wordt, is louter eene onderstelling en wel eene geheel ongegronde onderstelling.

Wat ten eerste den Aroneeschen codex betreft, het is volstrekt niet uitgemaakt dat met den daarin als auteur gedood-

verfden „Johannes Gersen abt" een ander dan Gerson werd gemeend; ik durf meer zeggen: dat niemand anders dan Gerson gemeend werd, mag men als waarschijnlijk aannemen.

Men moet met de oorkonden van dien tijd al weinig bekend zijn om niet te weten, dat de gevierde naam des Parijzer kanseliers op zeer verschillende wijzen werd gespeld. Men schreef „Jarsen", „Garson", „Geersem", „Gersenne", enz. Vooral dikwijls schreef men „Gersen" en zoo schreven zelfs wie met den man het best bekend waren. Te Lyon, waar zijn jongere broeder, eveneens Johannes geheeten, gedurende eene reeks van jaren aan 't hoofd der Celestijnen had gestaan; waar hij zelf zijne laatste levensjaren had gesleten en ten grave was gebracht: te Lyon alzoo, waar de mare van hem wel bijzonder levendig moet zijn gebleven, verscheen in 1489, gelijk wij boven reeds aanmerkten, de door een werk van hem gevolgde Imitatie met den titel: „Fratris Thomae à Kempis de Imitatione Christi liber..... Sequitur: Johannes *Gersen* de meditatione cordis." Omstreeks denzelfden tijd, in 1483, zagen zijne „Opera omnia" te Straatsburg het licht; aan 't hoofd van het tweede deel noemt hem de uitgever „Dominum Johannem de Gersenne", gelijk hij in eene boven vermelde Italiaansche vertaling als „Giovanni de Gersennis" wordt bestempeld. En zagen wij boven niet ook onderscheidene codices waarin als auteur der Navolging uitdrukkelijk wordt gedoodverfd „Johannes Gersen, kanselier van Parijs"?

't Is waar, gelijk wij mede zagen, dat onze bestrijders daar aan eene vergissing gedacht en Gersen abt van Vercelli willen bedoeld hebben. Een meer oncritisch beweren echter werd dan ook zeker zelden gehoord. Geen enkele grond is er voor aan te voeren en het strijdt met alle gezonde rede. De kopiïsten zouden abt Gersen van Vercelli gemeend, en hem kanselier van Parijs gemaakt hebben! Onze tegenstanders mogen wel bedenken, of zij niet aldus sprekende een zeer gevaarlijk spel spelen en, gelijk men het uitdrukt, hunne eigen glazen inslaan. Hun Gersen blijkt dan immers in de 15de eeuw eene tamelijk onbekende grootheid te zijn geweest. Hij zou in Italië geleefd hebben, en werd in Frankrijk gezocht. Hij zou als abt een klooster bestuurd hebben, en men wist hem niet anders te plaatsen dan als kanselier aan 't hoofd eener universiteit. Voorwaar, zulke vergissingen zijn voor iemand die een naam zal gedragen hebben doodelijk.

Men zegge niet dat, zoo die redeneering opging, de kopiïst van den vermaarden codex den kanselier Johannes Gersen evenmin kan veranderd hebben in een „abt". Hij behoefde hem niet te veranderen: de geschiedenis vermeldt, dat Gerson-Gersen beide waardigheden in zich vereenigde, zijnde in 1387 kanselier der universiteit van Parijs geworden, en in 1415 daarenboven tot pastoor en abt-titulair van St. Jean-en-Grève aldaar benoemd. Hij kon derhalve met den titel van abt dien hij voerde worden bestempeld, al had hij, immer seculier geestelijke gebleven, niet werkelijk als abt gefungeerd, hetgeen bovendien den kopiïst wellicht onbekend was. Waarom zou het den man niet kunnen gegaan zijn als Dr. Wolfsgruber die, gelijk wij zagen, uit de oppervlakkig gelezen Imitatie — hoezeer geheel te onrechte — afleidde, dat ze door niemand anders dan door een fungeerend abt kon zijn geschreven? Eenen „Johannes Gersen" die een eenigszins vermaarden naam had, die als auteur der Navolging van Christus genoemd werd, en die niet de abt-kanselier van Parijs zou geweest zijn, kende destijds, gelijk wij getoond hebben, niemand.

Mocht echter ook de kopiïst aan iemand anders dan Gersen = Gerson gedacht hebben, nog zou het eene klinkklare, geheel ongegronde gissing blijven, dat hij den gewaanden abt van St. Stephanus te Vercelli had bedoeld. Duizenden van abten bestonden of hadden bestaan. Moest hij zelfs bepaaldelijk een Benedictijner abt op 't oog gehad hebben? Niet eens, al hadde de codex oorspronkelijk aan eene Benedictijner abdij, gelijk men eerst meende, toebehoord. Er waren ook abten genoeg van andere orden, en geschriften door dezulken vervaardigd te kopiëeren stelde Benedictus' regel, geloof ik, juist niet strafbaar. Gebleken is echter ontegensprekelijk, dat de codex van Arona geenszins uit het vroegere Benedictijnerklooster aldaar stamde: een pater Maggioli kwam uitdrukkelijk verklaren, hem uit Genua te hebben medegevoerd naar Arona, toen hij er in het noviciaat trad bij de paters der Societeit, door wie het voormalig Benedictijnerklooster werd bewoond; omtrent den oorsprong wist hij niets naders te berichten.

Nog minder beduidend voor het bestaan van een Johannes Gersen abt van St. Stephanus te Vercelli is de vermaarde aanteekening in den wiegedruk der Imitatie met den naam van Gerson als auteur, ten jare 1501 door den Vercellees

Sessa te Venetië uitgegeven. Zij luidt: „Hunc librum non compilavit Johannes Gerson, sed Dominus Joannes [1]) Abbas Vercell., ut habetur usque hodie propria manu scriptus in eadem abbatia". Gesteld ook dat men die aanteekening van eenig gewicht moest achten, er staat niet: „Dominus Johannes Gersen", er staat niet eens: „Abbas St. Stephani": zoodat een andere abt Joannes, en ook wel een abt van St. Andreas kan bedoeld zijn. Wie was het die de aanteekening maakte? Grégory achtte nog slechts „fort probable" [2]), dat het de uitgever, Sessa, zelf geweest is, Dr. Wolfsgruber verzekert het als een uitgemaakte zaak en durft zelfs verzekeren, „dass Sessa hier das Resultat vorausgegangener genauer Untersuchungen niederschrieb". [3]) Bewijzen worden natuurlijk niet aangevoerd. Waarschijnlijk mag men Dr. Wolfsgruber's beide verzekeringen in geenen deele noemen. „Genaue Untersuchungen" zou Sessa vermoedelijk veeleer gedaan hebben alvorens hij het boek in druk gaf ten name van Gerson. De aanteekening daarenboven werd gevonden in een exemplaar niet te Venetië maar te Genua. Men kan dan ook zoo goed als met zekerheid bewijzen, dat de aanteekening niet is van Sessa's hand: in 1517, gelijk ik boven reeds zeide, en zelfs nog in 1541 werd de Imitatie hetzij door denzelfden Sessa, hetzij door de familie Sessa wederom uitgegeven met den naam van den Parijzer kanselier als auteur. Zoo licht kan iemand iets verzekeren dat weldra blijkt geheel onwaar te zijn.

De aanteekenaar zegt dat de door abt Johannes eigenhandig geschrevene Imitatie nog bewaard wordt „in dezelfde abdij": een bewijs, meent Dr. Wolfsgruber, dat hij zoo heeft geschreven vóór 1581, toen de abdij van St. Stephanus werd verwoest. Jammer dat de geheel onbekende Genuees niet tevens heeft aangeteekend, wat hem in de gelegenheid stelde Vercelleesche zaken beter te kennen dan de Vercelleezen zelven, wier alge-

---

1) Ik weet niet waarom Dr. Wolfsgruber hier achter „Joannes" titteltjes geplaatst heeft, welke er zelfs bij Grégory niet worden gevonden. Zeker heeft hij niet begrepen dat die titteltjes, indien de schrijver ze gezet had, voor zijnen held bedenkelijk zouden zijn. Er zou te duidelijker uit blijken dat de schrijver den familienaam van abt Joannes niet kende, en dus evengoed een anderen dan Joannes Gersen kan hebben bedoeld.

2) *Histoire*, enz. II, bl. 47.

3) *Giovanni Gersen*, bl. 160, waar de Weener geleerde het zelfs doet voorkomen alsof de aanteekening in de uitgaaf van 1501 *gedrukt* stond. Men vond ze *geschreven* in één exemplaar der uitgaaf, te Genua berustend.

meene opinie in de jaren 1488, 1501, 1516, 1541 wij door de uitgevers Rosso en Sessa wel vertegenwoordigd zien. Hadden dezen er iets van geweten, dat een abt van Vercelli eigenlijk de Imitatie had geschreven en zijn autograaf in een klooster aldaar nog bewaard werd, zij hadden het boek gewis niet laten drukken ten name van den Parijzer kanselier Gerson. Vroeger dan 1581, in welk jaar St. Stephanus verwoest werd, kan de aanteekening niet dagteekenen, zoo de schrijver ook slechts eenige kennis aan Vercelli heeft gehad: hij spreekt alsof er slechts ééne abdij, die van abt „Joannes", bestond en tot 1581 bestonden er, gelijk wij gezien hebben, twee abdijen, welke sedert 1536 beide aan de reguliere kanunniken van St. Augustinus toebehoorden. Al dat vreemde en raadselachtige geeft waarlijk wel eenig recht tot de reeds door Naudé geopperde onderstelling, dat hier eene mystificatie in 't spel was en de aanteekening werd geschreven voorbedachtelijk ten einde Cajetanus, die toen overal kwam zoeken naar bouwstoffen voor zijn abt Johannes Gersen, er te doen inloopen. Hij vond ze geschreven, zegt hij, „antiquo plane charactere". Juist die omstandigheid hadde argwaan bij hem moeten wekken. Letters ten hoogste honderd jaren of zelfs, gelijk wij toonden, niet meer dan dertig jaren oud konden een zoo „antiek" aanzien onmogelijk vertoonen. Wonder dat verstandige Gersenisten, o. a. pater Grisar, S. J., aan zulk eene aanteekening nog eenig gewicht hechten; in de vermaarde vergadering te Parijs van 1671 durfden de Benedictijnen er niet mede voor den dag komen. Dom Delfau zeide wel, ter verklaring, dat de wiegedruk waarin ze staat buiten zijne voorkennis onder de gedrukte boekwerken was geplaatst, maar zeer ter snede vraagt Du Pin, waarom de aanteekening dan later ten minste, in 1674 en 1687, niet werd te voorschijn gebracht?

Het sterkste proefstuk van stoutheid waagde Cajetanus met uit den codex Allacci, waarin „Johannes de Canabaco" als auteur der Navolging gedoodverfd wordt, te willen bewijzen, dat de gewaande abt van Vercelli het levenslicht te Cavaglià had aanschouwd. Waar stond geschreven, dat een Johannes Gersen dezelfde persoon was als „Johannes de Canabaco"? Noch in den codex Allacci, noch ergens ter wereld elders. Waar stonds zelfs geschreven dat Canabacum hetzelfde was als Cavaglià? Wederom nergens. Cavaglià ligt in de nabij-

heid van Vercelli waar Gersen abt moest geweest zijn; dus kon hij wel te Cavaglià het eerste licht gezien hebben en Cavaglià geleek op Canabacum; het was derhalve zóó: ziedaar de bewijsvoering van Cajetanus. Hij kon in zijnen tijd de eenzelvigheid dier plaatsnamen aannemen zonder zich belachelijk te maken, want woordafleiding was toen nog grootendeels een spel van vernuft. Thans echter, nu de taalkunde ook wat de woordafleiding aangaat eene wetenschap is geworden; nu wij de wetten kennen volgens welke de woorden geleidelijk verloopen en zich wijzigen: thans moest men hebben opgehouden aan „Cavaglià" te kunnen denken waar men „Canabacum" leest. Historisch is, dat Cavaglià oudtijds „Caballiaca" of „Caballiacum" heette; dit is ook taalkundig volkomen in orde: de *b* ging van lieverlede in *v*, eene andere lipletter, over, „llia" werd als „glià" uitgesproken, de laatste bijkans toonlooze lettergreep „cum" viel weg; „Canabacum" daarentegen vloekt met „Cavaglià". Eene *n* tot den stam des woords behoorende kan niet eene *b* of *v*, zoomin als eene *b* (in „ba") eene *l* of *gl* worden, ongerekend nog dat in Canabacum ook de tweede *c*, gelijk wij zien zullen, tot den stam des woords behoort en dus in elk geval moest blijven. Wel schrijft P. Grisar: „Canabacum oder Cabanacum war eine auch anderweitig auftretende Namensform für den in älterster Zeit Cavanae genannten Ort, welcher späterhin als Caballiacum oder Caballiaca, heute als Cavaglià erscheint" [1]), maar historische documenten voor die „anderweitig auftretende Namensform," welke niet overbodig geweest waren, heeft hij vergeten mede te deelen. Hij verwijst naar de *Notizie* van Canetti die alle bereikbare oude stukken Cavaglià betreffende heeft verzameld. Vindt men bij dezen de vereischte bewijsstukken? Geenszins: hij heeft opgedolven twee zeer oude charters, het eerste van keizer Otto I, gedagteekend 29 Januari 963, het tweede van Otto II, gedagteekend 29 October 985, waarin Cavaglià „Cavaglià" genoemd wordt, maar geen enkel waarin het „Canabacum" heet [2]). Hij beroept zich voor de eenzelvigheid dier

---

1) Innsbrücker *Zeitschrift* enz. bl. 484—485.

2) *Notizie biografiche*, bl. 4. Toch durft Dr. Wolfsgruber met uitdrukkelijke verwijzing naar deze plaats van Canetti schrijven (*Giovanni Gersen*, bl. 4): „Den Ort Canabacum erwähnt schon eine Urkunde Otto's I vom 29 Jänner 963." Hoe moet men zulk eene handelwijze noemen?

namen op „alle oude Vercelleesche kaarten, welke de verschillende namen promiscuamente gebruiken" [1]; ongelukkig verzuimt hij te toonen en zelfs te zeggen, dat die „oude" kaarten vóór den tijd van Cajetanus werden vervaardigd, terwijl toch kaarten van na dien tijd in dezen alleen voor Gersenisten eenige waarde bezitten. Opmerking verdient dat, gelijk hij zegt, die kaarten bedoelde verschillende namen gebruiken „promiscuamente." Natuurlijk doen het verschillende kaarten, want op ééne en dezelfde zal wel slechts één dier namen voorkomen. De eene zal dus „Cavaglia", de andere „Caballiacum", eene derde „Canabacum" schrijven. Dit laatste zullen dan gedaan hebben kaartenmakers die aan den held van Cajetanus geloofden, terwijl een der beide andere namen zal zijn gebezigd door dezulken die hetzij vóór hetzij na Cajetanus schreven zooals men, wij zagen het, reeds in den tijd der Otto's deed. Een weinig verder, bl. 21, zegt Canetti, „dat de oude Celtische naam „Cavanae" verlatijnscht werd tot „Cabanacum" of „Caballiacum" en dat zoo die middeleeuwsche vormen ontstonden — al wederom blijkens „oude Vercelleesche kaarten." Het hier niet genoemde „Canabacum" schijnt derhalve op die kaarten zelfs te ontbreken en slechts *ondersteld* te moeten worden als eene omzetting van „Cabanacum." Zoo kan men zeer verre komen, maar men moet dan niet zeggen dat men bewijst.

Taalkundig lijdt het geen den minsten twijfel of „Canabacum" is een verlatijnschte Hoogduitsche plaatsnaam. Niet, indien het aldus moet luiden, gelijk Weigl wilde: „Rohrbach": dit zou wel het eenige voorbeeld zijn van een Duitsch woord, wiens eerste bestanddeel geheel in het Latijn werd vertaald, terwijl het tweede, Duitsch gelaten, slechts een Latijnschen uitgang bekwam. Gelijk van „Sulzbach" — „Solisbacum", van „Onolzbach" — „Onolsbacum", van „Allersbach" — „Allersbacum" gemaakt werd, zoo moet van „Canabacum", dat werkelijk in Duitsche oorkonden voorkomt — gelijk dan ook onze codex Allacci van Duitschen oorsprong is — een „Kannebach" of „Kahnebach" beantwoorden. In elk geval heeft „Johannes de Canabaco" met een Gersen van Cavaglià niets uitstaande.

Amort giste dat de man genoemd werd als eigenaar van

---

1) *Notizie biografiche*, bl. 6—7.

den codex, niet als auteur der Navolging van Christus. Het zou zich laten hooren zoo er stond: „ex libris Johannis de Canabaco," en zelfs nog indien men las: „Incipit liber J. d. C." Maar men ziet er geschreven: „Incipit tractatus Johannis de Canabaco de Imitatione Christi." „Tractatus" duidt den inhoud, het werk zelf, aan en eigenaar daarvan blijft de auteur. Had de kopiïst misschien eenen codex der Imitatie vóór zich waarvan een Johannes de Canabaco zich schrijver noemde, en besloot hij verkeerdelijk dat die schrijver van den codex de schrijver, de auteur, was der Imitatie zelve? Niet onmogelijk. Had hij misschien een anderen naam vóór zich en kopiëerde hij „Canabaco" bij abuis? Dat deze onderstelling wel niet de minst waarschijnlijkste is, zal ik beneden gelegenheid hebben vrij duidelijk, geloof ik, te toonen.

Een kaartenhuis derhalve blijkt de geheele Johannes Gersen van Canabaco, abt te Vercelli, uit den codex van Allacci, dien van Verona en den te Genua gevonden wiegedruk door Cajetanus opgebouwd. Zien wij of de overige codices welke Gersen's vrienden te berde brengen aan dat kaartenhuis eenigen steun kunnen bijzetten.

Dat zij alle recht missen om beslag te leggen op de codices waarin „Johannes Gersen kanselier van Parijs" als auteur der Navolging genoemd wordt, en die den kampioenen van Gerson, ook Gersen geheeten, behooren over te laten, heb ik reeds betoogd. Mogen zij zich toeëigenen de zoodanige waarin eenvoudig van „Johannes Gersen" spraak is? Zij nemen de vrijheid daaronder ook te rekenen diegene welke „Gers" of „Ger" te lezen geven, alsof de naam „Gersen" niet even goed aldus verkort kon zijn. Schenken wij echter ook die codices aan „Johannes Gersen": het is ons volkomen onverschillig. Immers wien bedoelden de kopiïsten met dien naam? Denzelfden kanselier van Parijs, die in andere handschriften uitdrukkelijk „Johannes Gersen kanselier van Parijs" wordt genoemd. Mocht er ook destijds iemand meer geweest zijn die „Johannes Gersen" of zoo ongeveer had geheeten — er waren, naar hetgeen wij boven aanmerkten, misschien wel honderden geweest — wanneer van „Johannes Gersen" zonder bijvoegsel werd gesproken, dacht geen sterveling aan iemand anders dan aan den Parijzer kanselier, *den* Johannes Gersen bij uitnemendheid. Indien er een abt te Vercelli naamgenoot van hem be-

staan hadde en men van dezen hadde willen gewagen, men zou genoodzaakt zijn geweest er bij te voegen: „abt te Vercelli.” Dat de schrijvers der gezegde codices zich bedrogen hebben met den kanselier als auteur der Navolging te bestempelen, is zeker: wij bewezen dat hij de auteur niet was; maar dat zij met „Johannes Gersen” hem bedoeld hebben, is critisch evenmin aan eenigen twijfel onderhevig. Een treffend bewijs daarvan levert o. a. een codex waarmede Gersen's vrienden nog al plegen te schermen, die van Padolirone of Mantua, volgens het oordeel der te Parijs in 1671 vergaderde geleerden twee eeuwen te voren vervaardigd. Als auteur der Navolging wordt daar genoemd „Johannes Gersen”, doch op het eerste blad ziet men door eene eveneens nog vijftiendeëeuwsche hand de verzen geschreven: „Magnum parva tenet virtutibus urna Joannem — Praecelsum meritis Gersen cognogmine dictum — Parisiis sacrae professor theologiae — Claruit ecclesiae qui consolatorius anno — Milleno Domini centum quater atque vigeno — Nono, luce petit superos Julii duodena [1].” Een lijkdicht op den „Johannes Gersen” die in den codex als auteur der Navolging wordt bestempeld: op den Parijzer kanselier namelijk, van wien uitdrukkelijk gezegd wordt dat hij „Joannes Gersen” heette.

Zeker, er waren destijds ook wel eenige volslagen vreemdelingen in Jerusalem die „Johannes Gersen” geschreven vindende niet wisten wat met hem aan te vangen: zoo een was de brave schrijver van den Parmesaanschen codex die hem, den gewaanden auteur van een zoo heilig boek, tot een „heilige” bevorderde („sancti Johannis Gersen”). Maar dat hun abt van Vercelli gecanoniseerd was hebben ook de Gersenisten, Bucelinus uitgezonderd, niet beweerd.

Hoe zij nagenoeg eenstemmig zich durven beroepen op den zwarten monnik die zijn kruis omvat, door den verluchter van La Cava geschilderd in de Q der beginwoorden: „Qui sequitur me”; hoe sommigen zelfs daarnaar het portret van Gersen [2]) durfden laten vervaardigen, zou men moeilijk begrijpen, indien

1) Amort, *Deductio critica*, bl. 258.

2) Men vindt het o. a. bij Grégory, en Canetti plaatste het tegenover het titelblad zijner *Notizie biografiche di Giovanni Gersenio, abbate di Santo Stefano in Vercelli*. Van deze „fleiszige, mit Liebe verfaszte Arbeit” zegt pater Grisar zelf (*Zeitschrift*, bl. 484): „Wenn sie in einzelnen Punkten allzuleicht auf Vermuthungen baut, so ist das der schon oben angedeutete Fehler der Gersenisten.”

men de Gersenistische gewoonte niet kende van uit al het mogelijke en onmogelijke munt te slaan. Die zwarte monnik mist immers, gelijk een der hunnen, P. Grisar, eerlijk genoeg is te doen opmerken [1]), geheel en al de waardigheidsteekens waarmede abten geregeld werden afgebeeld: mijter en staf. Heeft dus de verluchter den auteur der Navolging van Christus willen voorstellen, het portret van abt Johannes Gersen gaf hij blijkbaar niet.

Zoo weinig kunnen alle aangevoerde codices een Johannes Gersen van Canabaco, abt van St. Stephanus te Vercelli, op de been helpen.

Onderscheidene zijner vrienden begrepen dat hij in elk geval niet alleen eene droevige figuur maakte, maar zelfs eene zeer nevelachtige en verdachte gestalte bleef, zoolang men niets meer van hem wist te vertellen dan dat hij te Vercelli abt geweest en daar even de Imitatie was komen schrijven. Aan de schim moest een tastbaar lichaam worden gegeven en zij gordden zich tot dien arbeid aan. Olivier Légipont ontdekte in de bibliotheek van het klooster te Schyr een zeer ouden codex bevattende *Sermones seu Vademecum fratris Johannis Decretalium doctoris et abbatis Vercellensis de tempore et de sanctis*. Hieruit bleken alvast twee dingen: ten eerste dat Johannes (natuurlijk: Gersen) abt van Vercelli nog wel iets meer dan de Navolging had geschreven, ten tweede, dat hij doctor geweest was in het canonieke recht. Ongelukkig onderzocht men den codex nauwkeuriger en er bleek te staan: „abbatis *Vincellensis*", abt van Vincelles in Bourgondië. De nieuwe titels werden aanstonds weder ingepakt.

Met woeker heeft ze hem willen teruggeven P. Mella, die hem professor in het kerkelijk recht maakt aan de universiteit van Vercelli en daarenboven weet te zeggen: „Wij hebben van hem twee bij de rechtsgeleerden zeer vermaarde werken: *Commentaria in Prooemium Decretalium* en: *In titulum de supplenda negligentia praelatorum*. Ofschoon Ranzo er Gersen's naam niet bijgezet heeft, duidelijke getuigenis er van geven Baldo en de Panormitaan, alsmede Gemignano, Imola

1) *Zeitschrift* enz. bl. 483.

en Decio". [1]) Ik heb die schrijvers niet kunnen naslaan, maar ik vrees dat zij verzuimd hebben degelijke gronden bij te brengen: P. Grisar ten minste neemt met P. Mella's beweringen blijkbaar een loopje [2]).

Een ware Proteus die abt van Vercelli. Grégory weet van hem dat hij aan genoemde universiteit den leerstoel der moraal bekleedde en zijnen leerlingen de Imitatie heeft gedicteerd. Bucelinus daarentegen geeft hem tot vak de „theologia scholastica". P. Grisar noodigt beiden, daar zij bewijzen overtollig geacht hebben, uit het geschil met elkander en met P. Mella te vereffenen.

Ook iets anders dan de Imitatie geschreven hebben moest Gersen, 't mocht kosten wat het wilde. Een Duitsche Benedictijn, Dom Pez, gaf in zijnen *Thesaurus novissimus anecdotorum* een werkje: *Johannis, forte Gersenis, abbatis liber aureus de professione monachorum.* Jammer dat het „misschien" niet kon wegblijven. Een Engelsche, Dom Valgrave, beweerde „ex Cajetani Abbatis nostri Benedictini beneficio" onder zich te hebben, behalve honderd sermoenen van Gersen, ook eene door hem vervaardigde verklaring der boeken van „Dionysius Areopagita", onderscheiden van de bekende welke Thomas Gallus schreef. Veratti zelf merkt aan, dat Cajetanus en Valgrave wel gedaan zouden hebben dien codex, waarvan niemand meer iets weet, publiek te maken. [3]) Rosotti zeide ook andere geschriften van Gersen te kennen, doch hield alweder die kennis voor zich. Veratti weet zich eenigszins te troosten met „de schatten nog verborgen in de bibliotheken", en acht het niet onmogelijk dat er nog eens te eenigertijd een geschrift van Gersen zou kunnen worden gevonden [4]). Waarop echter P. Grisar antwoordt: „Gäbe es jetzt noch sichere die Person Gersen's betreffende Documente, die Gersenisten — hij zelf is het slechts zoo ten halve — hätten sie in ihrem groszen Eifer schon längst hervorgezogen" [5]).

Zoo weinig hebben alle aangewende pogingen gebaat om eene schim met vleesch en been te bekleeden en aan eene mythe eene plaats te bezorgen in de historie.

1) *Civiltà Cattolica*, VI, 677.
2) *Zeitschrift* enz. bl. 485.
3) *Disquisizioni*, bl. 74.
4) Ald.
5) *Zeitschrift* enz. bl. 486.

Moet ik thans nog toonen hoe de codices boven door onze bestrijders aangevoerd geenszins het bewijs leveren, dat Johannes Gersen abt te Vercelli de Navolging van Christus heeft samengesteld? Het zijn dezelfde codices waaruit volgens hen zijn bestaan moet blijken, waaruit echter, gelijk ik uitvoerig heb bewezen, zijn bestaan in geenendeele blijkt, veel min derhalve zijn auteurschap der Navolging van Christus. Ik laat die codices alzoo verder rusten, doch moet nog een paar omstandigheden ter toetse brengen door sommige onzer bestrijders geopperd ten bewijze, èn dat een abt Johannes Gersen bestaan heeft, èn dat hij als de auteur der Imitatie moet worden beschouwd.

„Met besserem Grund, schrijft pater Grisar, hat man auf den Umstand hingedeutet, dasz die grosze Mehrzahl der älteren Manuscripte der Nachfolge aus Klöstern des heil. Benedict herstammt, wodurch in der That die Zeugenaussagen über die Ordenszugehörigheit des Verfassers Bekräftigung finden". [1]) Ik ontken de juistheid van het feit en, ook indien dit juist ware, de wettigheid der gevolgtrekking. De alleroudste manuscripten, wij zagen het, stammen, met uitzondering misschien van één te Mölk, uit Windesheimer kloosters. Zelfs dat „die grosze Mehrzahl" der manuscripten uit Benedictijner kloosters te voorschijn is gekomen, zou ik niet dan onder beneficie willen onderschrijven. Doch, gesteld ook, verreweg de meeste handschriften en zelfs oudere handschriften kwamen van de Benedictijnen, zou men daaruit voetstoots mogen besluiten dat de auteur der Navolging Benedictijn is geweest? Is het niet geheel natuurlijk dat van alle oudere werken verreweg de meeste manuscripten in Benedictijnerabdijen worden gevonden? Waren hunne kloosters niet verreweg de talrijkste, de rijkste ook en meest bevolkte? Bleven zij niet vooral na de Reformatie onvergelijkelijk talrijker dan bepaaldelijk die der Windesheimer orde, welke grootendeels verongelukten, met man en muis verongelukten in den storm?

Daarmede zou ik kunnen volstaan ten antwoord aan pater Grisar, doch ik mag de welkome gelegenheid niet laten voorbijgaan van te doen opmerken, dat juist in de bibliotheken der zonen van St. Benedictus een zeer krachtig bewijs ligt tegen Johannes Gersen, abt van St. Stephanus te Vercelli,

---

1) *Zeitschrift* enz. bl. 483.

auteur der Navolging van Christus. Indien hij bestaan had, wat moest er dan zijn gebeurd? Hoe diep ootmoedig een abt van Vercelli zijn mocht, hij mocht er gerust voor uitkomen dat hij het boek had geschreven; hij kon er zelfs des te geruster voor uitkomen, hoe ootmoediger hij was, want des te lager moest de dunk zijn dien hij voedde van zijn werk. In elk geval was ook hier toepasselijk wat ik reeds aanmerkte, dat op: „Ama nesciri" geenszins: „et nescieris" volgt. Aan inhoud en vorm van het werk reeds moesten zijne ondergeschikten hun abt en moesten, indien hij tevens professor was, ook zijne scholieren hun professor herkennen. Stel dat hij hun ten strengste verbood zijnen naam te openbaren en dat hij hierin gehoorzaamd werd: als ordesman wilde noch kon hij beletten dat de „Imitatio Christi" werd toegeschreven aan „een onzer paters", aan „zekeren monnik der orde van St. Benedictus". Zoo was het eenigszins mogelijk dat zijn naam een tijd lang slechts fluisterenderwijze werd uitgeproken. Te nauwernood echter was hij den weg van alle vleesch gegaan, of het publieke geheim hield op, en te Vercelli niet alleen maar allerwege werd luide verkondigd: „De *Imitatio Christi* is het werk van wijlen Johannes Gersen, abt van St. Stephanus te Vercelli, der orde van St. Benedictus". Kopieën derhalve met het opschrift: „van zekeren monnik der Benedictijner orde" werden reeds bij zijn leven, kopieën met zijnen naam en titel voluit op het voorhoofd werden stellig na zijn overlijden zeer spoedig en gedurende de 14de eeuw in menigte vervaardigd. Elk Benedictijner klooster, waar ook ter wereld, wilde een of meer exemplaren bezitten van het hooggeschatte werk des onsterfelijken ordebroeders. In de volgende, 15de eeuw telde men de exemplaren der Navolging welke de Benedictijnerbibliotheken bevatten niet meer bij honderden maar bij duizenden. Zelfs het autograaf des hoogvereerden abts moet door minnaars bij uitstek van oude handschriften en oorkonden, gelijk de zonen van St. Benedictus waren, als eene kostbare reliquie bewaard zijn gebleven. Dat alles brengt de logica der feiten mede, indien de abt van Vercelli de vader der Navolging is geweest: ieder die niet vooraf vastgesteld heeft dat Gersen over alles moet triumfeeren zal het, geloof ik, met ons eens zijn.

En nu wat heeft de geschiedenis gebracht?

In alle mogelijke Benedictijner- zoowel als andere bibliotheken hebben duizenden Benedictijnen nu reeds meer dan

vierdehalve eeuw gesnuffeld, en er is geen enkel handschrift van welke eeuw ook kunnen ontdekt worden met den naam van Johannes Gersen, abt van Vercelli, of zelfs slechts met het opschrift: „van zekeren monnik der orde van St. Benedictus". Nergens ter wereld bestaat zulk een manuscript. Eén is men machtig geworden waarin de auteur Johannes, nu eens „Gesen", dan eens „Gessen", dan weder Gersen" geheeten, eenvoudig den titel „abbas" voert. Dat dit handschrift uit een Benedictijnerklooster stamt, is niet gebleken, is niet eens waarschijnlijk; men weet slechts dat het door iemand die te Arona in de Societeit trad uit Genua werd medegevoerd. Het ontbreken van alle handschriften met naam en titel van Gersen, met de qualiteit van Benedictijn zelfs, in alle Benedictijnerbibliotheken is blijkbaar alleen te verklaren door een aanhoudend, eeuwen durend wonder van ootmoedigheid bij alle zonen van St. Benedictus. Sommige toonden dien ootmoed in nog heldhaftiger graad. Zooverre waren zij boven allen ordetrots verheven, dat zij van zich verkrijgen konden in hunne boekerijen codices der Imitatie, zeker ook door Benedictijnerhanden geschreven, er op na te houden met allerlei andere auteursnamen. Men vindt er onderscheidene waarin het boek aan Thomas à Kempis, men vindt er waarin het aan den H. Bernardus, waarin het aan „zekeren Karthuizer" wordt toegeschreven; men treft er zelfs waarin Johannes Gersen niet alleen niet „abt van Gercelli" geheeten, maar als „kanselier van Parijs" gedoodverfd werd. Zoo bestonden de Benedictijnen in de eerste jaren der 17de eeuw nog; geen hunner die de Navolging van Christus òf gekopiëerd had òf in druk gegeven ten name van den grooten Vercelleeschen abt. Alles veranderde echter eensklaps met Cajetanus, toen dezen toevallig een codex uit Genua afkomstig getoond werd waarin Johannes Gersen tot „abbas" was bevorderd. Van toen af streden de zonen van St. Benedictus [1]) om het dapperst voor den te lang verwaarloosden roem hunner orde en haalden den bijkans vier eeuwen

1) Met eenige uitzonderingen denkelijk steeds. Onder de oude „Briefe" van het „Benediktinerstift Ottobeurn" vind ik: „I. Abt Albert von St. Peter in Salzburg an abt Andreas von Ottobeurn dd. 7 Dez. 1631. Schreiber drückt sein Erstaunen aus, dass sich der Abt so viel bemüht habe, das von Thomas a Kempis geschriebene Original aus den Händen der Jesuiten zu bekommen (met welk doel?), und dass er es sich so sehr angelegen sein lasse, die Composition jenes Werkes einem Mönche der Benediktinerorden zuzuschreiben.' Zoo weinig was abt Peter nog in 1631 overtuigd. (*Giovanni Gersen*, bl. 247—248.)

dood gezwegen abt van Vercelli, schrijver der Navolging van Christus, triomfantelijk voor den dag. Moet niet wie geschiedkundige raadsels opgegeven wil zien zich bij de verdedigers van Gersen vervoegen?

Men kan ons geenszins tegemoet voeren dat wij gelijke raadsels hebben op te lossen, daar ook Thomas à Kempis niet zonder mededingers bleef. Bij hem laat alles zich gemakkelijk verklaren, en de bibliotheken zijner Windesheimer kloostervereeniging, met deze zelve te gronde gegaan, waren, zooverre men nog weten kan, volkomen in orde. Hij was toen het boek dat hem onsterfelijk maken zou verscheen niet een alom gevierde abt en professor, gelijk de gewaande Gersen, hij was in het nederige klooster op den St. Agnietenberg een bescheiden monnik zonder naam. Hij konde ongekend blijven en hij wenschte het. Naamloos werd zijn werk door de oversten aan de broeders ter lezing gegeven, naamloos werd het afgeschreven en in steeds wijderen kring verbreid. Men wist slechts dat het was van „een onzer paters", of van „een regulier kanunnik". Zeer lang duren echter kon dat niet. Hoe meer de Imitatie geroemd werd, hoe meer naar den naam werd gevischt: men fluisterde „Thomas à Kempis", en weldra was de auteursnaam een publiek geheim; terwijl al het geheimzinnige over boord werd geworpen, toen achtereenvolgens vele andere werken van den Agnietenberger in het licht verschenen. Zoo vinden wij dan ook de Imitatie in de Windesheimsche bibliotheken. Het door mij ontdekte manuscript uit Windesheim zelf van omstreeks 1420 is zonder naam, en zonder naam zijn vele andere uit kloosters der orde afkomstige handschriften. De naam werd er mogelijk eerst eenigen tijd nadien bij geschreven in het manuscript van Kirckheim, dat ten jare 1425 blijkbaar voor een klooster der orde naar Thomas' autograaf te Windesheim of op den Agnietenberg werd vervaardigd. Den naam droeg, naar men verzekert, het handschrift van 1425—27, dat aan het Windesheimsche klooster te Gaesdonck oorspronkelijk heeft toebehoord; den naam droegen die van Dalhem, van Mariënhage bij Eindhoven, enz. Van al de handschriften, waarin een ander dan Thomas auteur der Navolging wordt genoemd, is geen enkel, zooverre ik heb kunnen nagaan, uit eene Windesheimsche bibliotheek [1]) her-

1) Amort vond wel in zijn klooster eenen codex der 15e eeuw met den naam van

komstig. Zoo goed wisten de broeders te allen tijde dat niemand anders dan een der hunnen of dat bepaaldelijk onze Agnietenberger de Navolging van Christus had geschreven. Zij hebben dan ook immers gezorgd, dat niet slechts één, maar twee autografen ten minste bewaard bleven en, toen hier te land de storm der Reformatie losbrak, elders in veilige haven werden gebracht. Waarlijk deze bibliothekenquaestie hadde wel verdiend voorlang de aandacht te hebben getrokken: de bibliotheken der Benedictijnen zelven maken Johannes Gersen, abt van Vercelli, auteur der Navolging van Christus geheel en al onmogelijk.

Een eenigszins nieuw bewijs ten zijnen gunste vermeent onze Busken Huet te hebben gevonden. „Indien, gelijk wij gaarne aannemen, zegt hij, de hypothese „Gerson" eene fabel en onhoudbaar is, dan moet in de geschiedenis naar eene verklaring van deze legende worden omgezien. De hypothese „Gersen" en zij alleen biedt zulk eene verklaring aan .... Het vasthouden aan den naam van „Gerson" doet denken aan eene verwisseling met dien van „Gersen".... De aloude meening omtrent den franschen kanselier kan kwalijk in iets anders haren grond hebben, dan in eene historische overlevering, vastgeknoopt aan den naam van den italiaanschen abt .... De „Imitatie" zou nooit aan Gerson zijn toegeschreven indien niet reeds vroeger de eene of andere traditie den naam van Gersen om zoo te spreken gestameld had, en indien er in het geheugen der nakomelingschap niet iets van deze overlevering ware blijven hangen". [1]) Ofschoon de geleerde schrijver op gewone „materiële bewijzen", d. i. historische getuigenissen, waar ze schitterend voor Thomas à Kempis pleiten, uit de

---

Gerson, maar dat Augustijner-klooster behoorde niet tot de vereeniging van Windesheim. En ook daar werd reeds in 1442 een andere vervaardigd, waarin de Imitatie gezegd wordt te zijn uitgegeven „a quodam canonico regulari" van het Windesheimsche klooster Pödiken, in allen gevalle dus door een der paters van de Windesheimer orde. Dat in geen enkelen codex van een Windesheimsch klooster de Imitatie aan Gerson wordt toegeschreven is des te opmerkelijker, wijl de kanselier, misschien mede uit dankbaarheid voor de van hem in het Constanzer concilie genoten ondersteuning, bij de Windesheimers een zeer gevierd man was. Onder de niet zeer talrijke uit het klooster te Windesheim afkomstige manuscripten van ons stadsarchief vindt men een tamelijk lijvig, dat een twaalftal zijner werkjes bevat, en een nog lijviger, waarin een ander twaalftal is geëxcerpeerd. Zie de opgave er van bij Acquoy, D. III, bl. 276—277.

1) *Thomas à Kempis.*

hoogte neêrziet, gevoelt hij er blijkbaar zelf somtijds behoefte aan, en vindt hij ze niet, hij weet ze te scheppen. Er heeft ten gunste van Gersen een historische overlevering bestaan; bewijs: zij moet bestaan hebben, anders kan ik de hypothese „Gerson" niet verklaren; ziedaar het argument van den heer Huet. Wij hebben getoond dat zulk eene overlevering ten gunste van Gersen niet heeft bestaan en niet bestaan kan hebben; dat de naam van een schrijver Gersen eerst voorkomt gelijktijdig met dien van Gerson; dat deze door zijne beste kennissen zelfs ook Gersen werd geheeten; dat hij, de kanselier van Parijs, klaarblijkelijk door alle kopiïsten, met uitzondering hoogstens van éénen, bedoeld werd waar Johannes Gersen als auteur der Navolging werd bestempeld. Al hetwelk onmogelijk zóó zou kunnen zijn, indien „de eene of andere traditie den naam van Gersen" hadde „gestameld". De grond waarop de ondersteelde overlevering gebouwd wordt is dan ook geheel en al onhoudbaar: men kan zonder haar zeer goed „de hypothese Gerson" verklaren, en zonder haar hebben wij die hypothese reeds verklaard. Auteur der Navolging wordt de kanselier van Parijs genoemd in geen andere historische oorkonden dan handschriften en daaruit gevloeide wiegedrukken — latere uitgaven komen niet in aanmerking — der Imitatie. Welnu, men weet hoe lichtzinnig kopiïsten te werk gingen in het doopen van naamlooze pennevruchten. Zij schreven bepaaldelijk ons boek toe aan allerlei auteurs, ook aan geheel onmogelijke, b. v. den Karthuizer Hendrik van Kalkar, ja zelfs aan den eene eeuw bijkans vóór den H. Franciscus, die in de Imitatie reeds genoemd wordt, overleden H. Bernardus, op grond dat werken van die schrijvers naast de Imitatie in codices welke zij vóór zich hadden door hen werden aangetroffen. Was het dan wonder dat velen het onsterfelijke boek toekenden aan den Parijzer kanselier, omdat zij het vonden vergezelschapt door een van diens meest gelezen geschriften: *De meditatione cordis?* Gewis, zij hadden moeten begrijpen dat hij om allerlei redenen de auteur der Navolging niet heeft kunnen zijn, m. a. w. zij handelden zeer oncritisch. Maar deden zij het in ergere mate dan mede-kopiïsten die, gelijk wij zagen, geheel onmogelijke namen durfden noemen? Wordt zelfs dat oncritische niet ontkend door verdedigers thans nog van Gerson, voor wier kunde de heer Huet wel eenigen eerbied zal moeten hebben? Is niet toch, vraag ik, eene reeks van oncritische

gissingen, gevolgtrekkingen, beweringen de eenig mogelijke verklaring van geheel het geschil omtrent den auteur der Imitatio Christi? Geen overgeleverde, gestamelde Gersen heeft Gerson aan het vaderschap van ons boek, de historische Gerson, gewaande vader, heeft den onhistorischen Gersen in de wereld geholpen: zoo luidt het vonnis der critiek.

Dat de gewaande abt van Vercelli onmogelijk de Imitatie heeft kunnen schrijven, toonde ik in mijn Tweede en Derde Hoofdstuk door allerlei innerlijke gronden. O. a. bewees ik dat de auteur heeft geput uit schrijvers van de laatste helft der 14de en van de eerste jaren der 15de eeuw: Johannes Ruysbroek, Johannes van Schoonhoven, Hendrik Mande. Ik constateerde o. a. dat aan een onuitgegeven, zeer uitvoerigen brief door Schoonhoven aan zijn neef Simon te Eemsteyn gezonden de volgende plaats (B. I, H. 20, n. 2) werd ontleend: „Facilius est domi latere, quam foris se posse sufficienter custodire ..... Nemo secure apparet, nisi qui libenter latet. Nemo secure loquitur, nisi qui libenter tacet. Nemo secure praeest, nisi qui libenter subest." Schoonhoven zelf weder had de drie laatste volzinnen overgenomen van „een heilich man", gelijk hij zegt zonder den naam te noemen. Onder het drukken van mijnen arbeid steeds aan 't snuffelen gebleven in de vele manuscripten welke mij ten dienste staan, ben ik er eindelijk in geslaagd dien naam te vinden, waardoor aan allen twijfel een einde gemaakt en voor goed de genadeslag wordt gegeven aan den abt van Vercelli.

Johannes, naar zijne geboorteplaats in den Elzas, „de Tambaco", „di Tambacho" geheeten, was in de 14de en 15de eeuw eene met recht gevierde persoonlijkheid. Te Straatsburg in de orde der Predikheeren getreden, werd hij wegens zijne uitstekende deugd en geleerdheid door keizer Karel IV tot rector der in 1348 gestichte universiteit te Praag, en in 1366 door Paus Urbanus V tot „Magister S. Palatii" benoemd. [1]) Bekende werkjes van hem zijn *De deliciis Paradisi*, *De peccato* (volgens anderen: *De natura*) *et gratia*, *De*

---

1) Ellies Du Pin, *Nouvelle bibliothèque des Auteurs Ecclésiastiques*, T. XI, p. 87.

amore virtutum, *De Beatitudine*, *Director confessorum*, het vermaardst is echter een „opus grande," gelijk Trithemius het noemt, somtijds *Consolatorium theologicum*, somtijds *De Consolatione theologiae* (gelijk een boekje van Gerson), somtijds zelfs *Speculum sapientiae* getiteld, dat te Parijs reeds in 1443, te Keulen in 1502 en te Neurenberg in 1609 werd gedrukt. Het stedelijk archief alhier bezit van dit laatste werkje een zeer oud manuscript op perkament, 115 bladen in 12^0 bevattende — behalve dat het eerste ontbreekt — met het opschrift: „Incipit praefatio in consolatorium theologicum contra quaecunque adversa, praeclarissimi viri magistri Johannis de tambaco sacrarum literarum doctoris." Het boekje getuigt van uitstekende vroomheid, van veelzijdige ervaring en ook van buitengewone belezenheid, wel voor de helft bestaande uit citaten aan de H. Schrift en aan heidensche zoowel als Christelijke schrijvers ontleend, wier lange lijst ik hier niet zal geven. Het biedt in vijftien „tractatus" troostgronden („consolaciones") werkelijk tegen schier alle mogelijke „adversa" of wederwaardigheden des levens. In het 15de tractaat vindt men naar luid van het opschrift „Consolaciones" o.a. „super carentia confabulacionis et observatione silencii." De schrijver citeert daar achtereenvolgens plaatsen uit „het boek der Vaders", van „Hieronimus", uit „het boek der Machabeërs", van „Ambrosius", van „Crisostomus", van „Valerius Maximus", van „Catho", uit „Salomo", uit „Job", van „Seneca", en dan vervolgt hij — gelijk hij gewoon is tusschen de citaten eigen aanmerkingen in te vlechten. — „Inde sunt tres regulae. Prima est quod nemo secure loquitur, nisi qui libenter tacet. Nemo secure aliis praeest, nisi qui libenter subest. Et nemo secure apparet, nisi qui libenter latet." Blijkbaar zijn de laatste drie volzinnen geen citaat, en noemt de schrijver ze „regels", hij stelt die regels zelf, want hadde hij ze van een ander, hij zou, gelijk hij altijd doet, de bron opgeven.

De onderprior van Groenendal derhalve, uit wiens brief de auteur der Navolging gezegde drie spreukige volzinnen, zelf er twee dergelijke bijvoegende, overnam, Schoonhoven, zeg ik, had ze ontleend aan Johannes de Tambaco, dien hij „een heilich man" noemde, hetgeen hij in eenen niet voor het groote publiek bestemden brief gerust kon doen, al leefde de man nog, verre af, te Rome. En hij mocht hem een „heilich man" noemen, naar eene beschrijving te oordeelen welke een orde-

broeder ons van Johannes de Tambaco geeft. „Fuit, zegt Venturini, homo modestus, quietus, tranquillus, maturus, humilis, prudens, pudicus, benignus, affabilis, moribus suavis, in conversatione discretus, otiositatis inimicus, cum summo desiderio insistens scripturis divinis," enz.: geheel en al een Thomas à Kempis. Zeer mogelijk dat Schoonhoven den gevierden predikheer persoonlijk kende: licht had Tambaco, gelijk zoo velen, o. a. Taulerus [1]) en Gerrit De Groot, deden, te Groenendal een bezoek gebracht aan den alom vermaarden Ruysbroek. En dat het „Consolatorium" al spoedig te Groenendal werd gelezen, is te waarschijnlijker, wijl het niet lang daarna gekopiëerd werd voor het, men mag zeggen, uit Groenendal gesproten klooster te Windesheim, waaraan het alhier berustend manuscript heeft toebehoord.

Zoo ontegenzeglijk blijkt derhalve, dat de Imitatio Christi niet reeds in „de eeuw van Dante" werd geschreven; haar auteur heeft door het kanaal van Johannes van Schoonhoven geput uit Johannes de Tambaco's Consolatorium theologicum, dat in de laatste helft der 14[de] eeuw werd samengesteld.

Zou Johannes „de Tambaco" misschien ook in verband staan met den boven genoemden Johannes „de Canabaco" van den codex Allacci? Een Johannes de Canabaco als auteur der Navolging van Christus gedoodverfd moet wel iedereen verdacht voorkomen. Het ligt in den aard der zake en wij zagen dan ook uit tal van voorbeelden, dat de Imitatie altijd gesteld werd op naam van mannen die eenige vermaardheid, bepaaldelijk ook als schrijvers, bezaten. Was Canabaco zulk een man? Weet iemand iets van hem te vertellen? Heeft iemand ooit van geschriften door hem vervaardigd iets gehoord?

Dat er daarentegen alle aanleiding bestond om aan Tambaco het vaderschap der Navolging op te dragen, zal men wel moeten inwilligen. Hij had ook als schrijver een gevier-

---

1) Dit wordt vermeld in de boven genoemde *Origines monasterii Viridis Valtis.* De Emmanuelshuizen alhier bezitten een fraai zeer oud handschrift op perkament bevattende „Sermoenen van Taulerus". Het sermoen „Des vridages voer vastelavent" heeft hij — ik weet niet of het bekend is — zoo goed als letterlijk afgeschreven uit Ruysbroek's werk *Van vier becoringhen*, gelijk hij toch blijkbaar veel bij den Groenendaler prior heeft geborgd.

den naam. Zijn „Consolatorium" stond in bundels van ascetische geschriften naast de Imitatie opgenomen; in den codex van Allacci zelven vindt men het achter, in eenen codex van Indersdorf, thans aan de „Hof- und Staatsbibliothek" te Munchen toebehoorende, vindt men het onder den titel: *De consolacione theologiae* vóór de Imitatie geplaatst [1]). Deze zelve werd somtijds gekopieerd en gedrukt als „Liber consolatorius." In haar uit zich eene gelijke persoonlijkheid als in het „Consolatorium", dat den naam van Johannes de Tambaco op het voorhoofd droeg. Drie nagenoeg dezelfde, treffende volzinnen las men in beide geschriften. Had een kopiïst destijds zooveel noodig om de naamlooze Imitatie ten name van Johannes de Tambaco te doopen?

„Tambaco" is immers niet „Canabaco", zal iemand zeggen. Zeker niet. Maar Tambaco kon destijds zeer licht Canabaco schijnen, en als Canabaco worden gelezen. Ook namen van personen en plaatsen werden veelal met kleine letters aangevangen, en de kleine *c* en *t* verschillen in menig handschrift dikwijls zoo weinig, dat men somwijlen alleen uit het verband der rede met zekerheid kan opmaken of eene *c* dan wel eene *t* bedoeld is. Een bewijs levert de codex Allacci zelf: de vervaardiger van den catalogus der Bibliothèque royale heeft Johannes de „canabato" gelezen in plaats van „canabaco." Zoo kan ook instede van „tambaco" gelezen zijn „cambaco" en zelfs „canabaco," want in menig handschrift is „m" van „na" almede niet altijd gemakkelijk te onderscheiden. Daarenboven is het „tam" van „tambach" geen Duitsch en „tannabach [2])" gewis een vroegere vorm geweest, zoodat er denkelijk codices bestaan hebben waarin de „tanabaco" geschreven stond, hetwelk zeer licht als „canabaco" werd gelezen.

Vermoedelijk wijl hij zijne historisch-critische bewijsvoering

1) Waarschijnlijk ook in onderscheidene andere door Dr. Wolfsgruber genoemde „Sammelcodices", waarvan gezegd wordt dat zij benevens de Imitatie nog verschillende andere ascetische werkjes bevatten, terwijl geen nadere opgave wordt gedaan.

2) Dicht bij Mühlhausen vindt men „Thann", en niet verre van Thann het dorpje „Thannenbach", welke namen in gewoon Duitsch Tann en Tannenbach moeten worden geschreven. Dat „Tannenbach" uit „Tannebach", en dit uit „Tannabach" ontstaan is, ijdt taalkundig, geloof ik, geen twijfel.

ten gunste van Johannes Gersen van Canabaco, abt van St. Stephanus te Vercelli, auteur der Navolging van Christus, niet al te veel vertrouwde, is pater Mella te rade geworden het pleit voor eene andere vierschaar dan die der historische critiek te brengen. Hij voert een decreet aan, volgens hem den 14den Februari 1638 door de „Congregatio de propaganda Fide" uitgevaardigd, en op pauselijken last en naam gepubliceerd: „Rite posse imprimi Romae et alibi libellum de Imitatione Jesu Christi sub nomine Joannis Gersen de Canabaco, abbatis monasterii Vercellensis, ordinis St. Benedicti." Dus, zegt hij, mag het boek aan Gersen met al zijne titels worden toegeschreven: „rite" d. i. zooals noodig is, zooals plicht is; kortom, indien men niet moet zeggen naar de „volstrekte historische waarheid," zeker ten minste „naar alle historische behoorlijkheid." Het gewicht van dat stuk, voegt hij er bij, hebben met alle klaarblijkelijkheid getoond de Herculische pogingen, steeds in het werk gesteld door wie er belang bij hadden dat benauwende (opprimente) decreet te ontduiken". [1]) Geweldig moet het den geleerden schrijver gehinderd hebben, dat er na 14 Februari 1638 zooveel Katholieken, zelfs zeer brave Katholieken, en onder zijne ordegenooten vooral niet het minst, gevonden werden die het aandurfden tegen Gersen, vóór den Kempenaar of vóór den kanselier van Parijs te strijden, ja die zich verstoutten Gersen met al zijne titels te verwijzen naar het mythenrijk. Hij schijnt het niet te hebben geweten, anders zou hem de mantel der liefde uiterst zwaar zijn gevallen om het droevige feit te bedekken, dat ten jare 1725 zelfs een Romeinsch concilie, door den paus als metropolitaan gepresideerd, op verregaande wijze zich vergeten kon, en der geestelijkheid van Rome en omliggende bisdommen voorschrijven: „Het laatste kwartier zal aan het inwendig gebed besteed worden, terwijl de ter overweging voorgestelde punten zullen worden genomen uit den beroemden Thomas à Kempis". [2]) Immers, dat „de beroemde Thomas à Kempis" daar de Imitatio Christi beteekent, zal pater Mella eerlijk genoeg zijn te erkennen. Het ergste is dat die overtreders niet eens blijk van goeden wil gegeven

---

1) *Civiltà Cattolica*, 3 April 1875.

2) Ultimus quadrans orationi mentali tribuetur, propositis punctis meditationis desumendis ex celebri Thoma de Kempis". Amort, *Scutum Kempense.*

hebben, zooals hij waant, door „Herculische pogingen" om het benauwend decreet te ontduiken. Ik zie zelfs niet dat zij eenige poging daartoe hebben in het werk gesteld, zoomin als ik het doen zal, en wel om twee eenvoudige redenen: ten eerste wijl het echt onderstelde decreet der Propaganda alleen zou *veroorlooven*, dat Gersen als auteur der Navolging werd beschouwd, ten tweede, wijl dat veroorlovende decreet niet werkelijk bestaat. „De minuten der Congregatie zijn onlangs opzettelijk onderzocht en er is gebleken, dat bij haar wel eene petitie is ingekomen om ondersteuning door haar gezag voor eene uitgave, welke den naam van „Johannes Gersen O. S. B", als auteur zou dragen, maar dat gezegde Congregatie besloten heeft, *dat zij zich onthield van ook slechts zijdelings uitspraak te doen omtrent eene quaestie welke zij niet oordeelde tot hare bevoegdheid te behooren*". [1]) Die pater Mella's besluit fabriceerde, schreef er zijnen naam niet bij.

Verder moge de eerwaardige schim des abts van Vercelli in allen vrede rusten. Zij heeft ons nergens willen staan. Scheen zij hier of daar voor een oogenblik op te doemen, weg was zij zoodra wij er naar tastten. Geene harer verschijningen, zooverre ik weet, waarop de aandacht door mij niet werd gevestigd, ten ware enkele mij zoo dwaas voorkwamen dat ik het geduld des lezers er niet mee durfde tergen. Dit zullen, geloof ik, alle onbevangenen met mij eens zijn, dat op zuiver historisch gebied — want op historisch-godsdienstig gebied beleefde men te allen tijde nog veel erger dingen — zelden in zulk eene mate het onmogelijke werd beproefd om eene geheel wanhopige zaak te doen zegevieren, als in zake Johannes Gersen van Canabaco, abt van Vercelli, schrijver der Navolging van Christus. Men heeft hem zelfs,

1) Aldus „Edmund Waterton" in *The Tablet*, 8 Mei 1880. In dat tijdschrift had een „Monachus O. S. B." een verslag met grooten ophef van pater Mella's werk gegeven, waaraan hij eigen arbeid had toegevoegd. Even bondig als uitvoerig worden er thans beiden in eene reeks van artikelen te recht gewezen door een mij onbekenden schrijver die zich „Edmund Waterton" teekent. Waren mij zijne artikelen vroeger onder de oogen gekomen, ik hadde op nog ettelijke onjuistheden of onwaarheden meer door Gersenisten o. a. ook door Dr. Wolfsgruber, te berde gebracht den vinger kunnen leggen. Wat het genoemde decreet aangaat Vergel. *Précis Historiques*, Brux. 1877. p. 294.

misschien mede tot dat einde, te Cavaglià in 1874 een monument gesticht. Hij staat er op afgebeeld in Carrarisch marmer als de zwarte monnik van den codex Cavensis die het kruis omvat, en daaronder de woorden:

JOANNI GERSEN
CABALLIACENSES
POPULARI SUO IMMORTALI
HONORIS CAUSA P. P.
AN. MDCCCLXXIIII.

Daarbeneden weder ziet gij een boek met het opschrift: Della Imitazione. Onnoodig te zeggen dat de „Caballiacenses" er wel de minste schuld aan hebben: Italië heeft den auteur der Navolging van Christus willen verheerlijken, en verheerlijkte hem bij ongeluk in een gewrocht der vaderlandlievende verbeelding.

Mijne taak is, dunkt mij, volbracht. Kort heb ik willen zijn zooverre volledigheid en bondigheid slechts eenigszins toelieten. Den inhoud der Imitatie deelde ik, gelijk Dr. Wolfsgruber doet, niet mede; een beknopt en tevens volledig overzicht is er niet van te geven, en ook wie in den twist belang stellen mogen geacht worden genoeg kennis te hebben aan het boek. Allerlei hier en daar in bibliotheken gevondene handschriften er van op te noemen en te beschrijven met den Weener geleerde [1]) scheen mij even onnoodig; zooverre zij in het betoog te pas komen werden zij door mij vermeld. Van de meest belangrijke heb ik gemeend hetzij tegenover het titel-

1) Zie nog vele andere in het werk van Ds. Kettlewell „Appendix No. 1: „A list of the „De Imitatione Christi" found in England." In onderscheidene van die manuscripten wordt de Imitatie genoemd „Musica Ecclesiastica". O. a. vindt men in de boekerij van Magdalen College te Oxford codex No. 2234.93: „De Musica Ecclesiastica liber spiritualis. Est autem libellus aureus Thomae a Kempis de Imitatione Christi, et continet tres partes." Gedateerd 1438. Daar de woorden: „Est autem" etc. van eene veel latere hand zijn, moest Waterton (*Tablet* May 29, 1880) zich daarop niet beroepen hebben ten gunste van Thomas à Kempis, gelijk Kettlewell het dan ook niet doet. Deze deelt een omstreeks 1706 uit Oxford geschreven brief mede, waarvan de schrijver zegt: „In Magdalen College we found one (Ms.) entitled *Musica Ecclesiastica*, the same with the book „De Imitatione Christi" *but ascribed to no particular author.*"

blad, hetzij achteraan facsimile's te moeten leveren, tot welk einde opzettelijk zeer nauwkeurige photographieën werden vervaardigd van het door mij gevonden Windesheimsche handschrift, alsmede van de vermaarde plaats des Windesheimer geschiedschijvers naar den codex der academische bibliotheek te Utrecht.

Ik durf mij eenigszins vleien voor iederen onpartijdige geheel overtuigend — ook door bewijsmiddelen welke toevallig mij bijzonder ten dienste stonden — te hebben aangetoond, dat er over het auteurschap der Navolging van Christus eigenlijk geen quaestie zijn kan; dat Thomas à Kempis niet de waarschijnlijkste, maar de volkomen zekere auteur is van het onsterfelijke boek. Gerson's en vooral Gersen's vrienden te zullen bekeeren durf ik nauwelijks hopen. Op eene voor goed gevestigde, geliefkoosde opinie lijden ook de krachtigste argumenten doorgaans schipbreuk, want daar is niet de rede alleen de betrokkene, maar de geheele mensch, en dezen geldt zijne opinie zelve licht als afdoend bewijs voor zijne opinie. Komt er nog bij dat zulk eene eigene opinie door nationalen trots gesteund wordt, of zelfs dat zij een uitgebreiden, dierbaren kring bij erfopvolging reeds eenige eeuwen in het bloed zit als 't ware, dan gaat verandering het menschelijke schier te boven. Gelukkig wanneer, gelijk hier, de zaak waarom het te doen is de hoogere belangen ongemoeid laat, en een valsch gevoelen slechts tegen de geschiedenis zondigt.

Daar Thomas' autograaf van 1441 *door den Heer Ruelens geheel in facsimile is uitgegeven, werd een specimen er van tegenover het titelblad onnoodig geacht.*

Plaat I.

Specimina Codicum

N°. 1 ALLATII

de canabaco
Incipit tractatus Iohannis de imitatione xpi et de contemptu omnium vanitatum mundi et dividitur in quatuor libros. Incipit liber primus. Capitulum primum.
Qui sequitur me non ambulat in tenebris dicit dominus. Hec sunt verba xpi quibus amonemur quatenus vitam eius et mores imitemur si velimus veraciter illuminari ... Summum igitur studium nostrum sit in vita ihesu meditari. Doctrina xpi omnes doctrinas sanctorum precellit. et qui spiritum haberet absconditum ibi manna inveniret ... quod multi ex frequenti auditu evangelii parvum desiderium sentiunt. quia spiritum dei non habent ...

N°. 2 CAVENSIS

In nomine domini nostri ihesu xpi. Incipit libellus de imitatione xpi et contemptu omnium vanitatum mundi c. p.
QVI SEQVITVR ME NON ambulat in tenebris dicit dominus. Hec sunt verba xpi quibus admonemur, quatenus vitam eius et mores imitemur, si volumus veraciter illuminari et ab omni cecitate cordis liberari. Summum igitur studium nostrum sit in vita yhesu meditari: doctrina eius omnes doctrinas

N°. 3 BOBIENSIS

In nomine domini amen. Incipit libellus de imitatione xpi & contemptu omnium vanitatum mundi. Capitulum primum.
Qui sequitur me non ambulat in tenebris. dicit dominus: Hec sunt verba xpi. quibus admonemur. quatenus vitam eius et mores ymitemur. si volumus veraciter illuminari. et ab omni cecitate cordis liberari. Summum igitur studium nostrum sit.

|| Incipit liber. Iohannis gersem quam cum reverentia et devotione sacratissimum dominicum corpus et sanguinem sit sumendum.

N°. 4 PADO-LIRONIS

Incipit liber Iohanis gersen primus. de contemptu mundi et de imitatione xpi: capitulum primum:
Qui sequitur me non ambulat in tenebris dicit dominus. hec sunt verba xpi. quibus amonemur, quatenus eius vitam et mores immittemur, si velimus veraciter illuminari, et ab omni cecitate cordis liberari. Summum igitur studium nostrum, sit in vita

Explicit liber quartus iohannis gersen de sacramento eucharistie.—

Plaat II.

Specimen Cod: Aronensis.

Ex Lib. III Cap. 23

One diu[illegible] me ne elig[illegible] Oro [illegible] mala[illegible]
[illegible] ame d[omi]ne [illegible] Cogitationes
respira[illegible] [illegible] in me cogitat[illegible]
[illegible] et timores magni affligent animam meam
[illegible]
[illegible]
[illegible] et archana [illegible]
ut loqu[illegible] et fugiat [illegible] omnis cogitationes.
Hec [illegible] unica [illegible] mea ad te in [illegible] tribulatio-
ne mea [illegible]
[illegible]

Explicit liber quartus et ultimus abbatis Johannis
gersen de sacramento Altaris : . .

Specimen Codicis de Advocatis.

Ex Rubrica libri IV.

De suspensis abnegatione acquiritur Cap.m 16m [illegible] necessitates nostras
[illegible] postulare debemus Cap.m 17m [illegible] ardenti
amore et vehementi affectu suscipiendi [illegible] Cap.m 18m [illegible] homo non
sit curiosus scrutator sacramenti sed humilis imitator [illegible] subdendo sensus suos
sacre fidei
Explicit liber quartus et ultimus de sacramento altaris

Incipit tractatus de meditatione cordis cap.m p.m

Meditatio cordis mei in conspectu tuo semper. Felix
qui cum propheta potest ex sententia dicere [illegible] studeo
Sed videamus in primis quid sit meditatio cordis : non pro
carnali solo sed spirituali corde. Est autem meditatio vehemens
cordis applicatio ad aliquid investigandum et inveniendum
Et hec applicatio cordis [illegible] difficultate que quandoque maior
est quandoque minor. Quod ut intelligatur presupponatur ex creditis
et ab experientia cor nostrum conditum esse et tres habere species
oculorum : mentales occulos rationales occulos sensuales. Et ex
illis est utrobique unus occulus cognitione , alius affec-
tione. Fundatur hec distinctio in altera qua dicimus
hominem habere portionem seu faciem rationis duplicem quarum superior
[illegible] ad leges eternas. altera ad temporales. Neutra

Plaat III.

Specimen Codicis de Advocatis.

Ex Lib. 1 Cap. 1.

libelli
Incipit de imitatione xpi et contemptu
omnium vanitatum mundi. Capitulum primum
Qui sequitur me non
ambulat in tenebris
dicit dominus. Hec sunt verba
xpi quibus ammonemur
quatenus vitam eius et mores imitemur
si volumus veraciter illuminari et ab
omni cecitate cordis liberari. Summum
igitur studium nostrum sit in vita
ihesu meditari. Doctrina eius omnes
doctrinas sanctorum precellit. et qui spiritum
haberet absconditum ibi manna inve
niret. Sed contingit quod multi ex
frequenti auditu evangelii parum
desiderii sentiunt, quia spiritum xpi non
habent. Qui autem vult plene et sapi
de verba xpi intelligere, oportet ut totam vi
tam suam illi studeat conformare. Quid
prodest tibi alta de trinitate disputare si careas
humilitate unde displiceas trinitati.
Vere alta verba non faciunt sanctum
et iustum sed virtuosa vita efficit
deo carum. Opto magis sentire
compunctionem quam scire eius diffinitionem.
Si scires totam bibliam exterius et omnium
philosophorum dicta quid totum prodesset
sine caritate et gratia? Vanitas
vanitatum et omnia vanitas preter amare
deum et illi soli servire. Ista est summa
sapientia per contemptum mundi tendere
ad regna celestia. Vanitas igitur
est divitias perituras querere et illis

Specimen Codicis de Advocatis.

Ex Lib. III Cap. 23.

sic in loco imo atque ita libenter despicabilis et abiectus nullius quam nominis et fame
sic ceteris honorabilior et maior in mundo. Nam voluntas tua et amor honoris
tui omnem excedere debet, et plus eum consolari magis quam placere quam omnia beneficia sibi
data vel danda. De quattuor magnam importantibus pacem. Capitulum 23m
Fili nunc docebo te viam pacis et vere libertatis. Fac domine quod dicis
quia hoc mihi est gratum audire. Stude fili alterius potius facere vo
luntatem quam tuam. Elige semper minus quam plus habere. Quere semper inferiorem
locum et omnibus subesse. Opta semper et ora, ut voluntas dei integre in te
fiat. Ecce talis homo ingreditur fines pacis et quietis. Domine sermo
tuus iste brevis multum continet perfectionis. Parvus est dictu sed plenus
sensu et uber in fructu. Nam si posset a me fideliter custodiri non deberet
tam facile in me turbatio oriri. Nam quotiens me impacatum sentio et
gravatum ab hac doctrina me recessisse invenio. Sed tu qui omnia potes et anime
profectum semper diligis adauge maiorem gratiam ut possim tuum complere sermo
nem et meam perficere salutem. Oratio contra cogitationes malas
Domine deus meus ne elongeris a me deus meus in auxilium meum respice
quoniam insurrexerunt in me cogitationes vane et timores magni affligen
tes animam meam. Quomodo pertransibo illesus? Quomodo perfringam eas? Ego inquit
ante te ibo et gloriosos terre humiliabo. Aperiam ianuam carceris et archana secretorum
revellabo tibi. Fac domine ut loqueris et fugiant a facie tua omnes inique
cogitationes. Hec est spes et unica consolatio mea ad te in omni tribu
latione confugere tibi confidere ex intimo invocare et patienter consolationem
tuam expectare. Oratio pro illuminatione mentis.
Clarifica me bone ihesu claritate eterni luminis. Educ de habitaculo
cordis mei tenebras universas. Cohibe evagationes multas et
elide vim facientes temptationes. Pugna pro me fortiter et expugna
malas bestias, concupiscentias dico illecebrosas. Ut fiat pax in virtute tua
et habundantia laudis tue resonet in sancta aula, hoc est in consciencia pura. Impera
ventis et tempestatibus. dic mari quiesce. Dic aquiloni ne flaveris et erit
tranquillitas magna. Emitte lucem tuam et veritatem tuam ut luceant super terram, quia terra sum
inanis et vacua donec illumines me. Effunde gratiam tuam desuper perfunde
cor meum gratia celesti, ministra devotionis aquas ad irrigandum faciem terre
ad producendum fructum bonum et optimum. Eleva mentem pressam mole peccatorum et ad

SPECIMEN DIARII AB AN. 1345 ad 1350.

Joseph De aduocatis 1349

1 4. Die Dominica mensis februarii post divisione facta cu fratre meo
Ducecio qui clerico ... abiit in signu fraterni amoris quod hoc tpral ... tatu
impulsus negotiis feci domo ... precieus ... de imutatio expr quod hoc ab
agribus meis longamanu teneo nam nonulli antenares mei plurius sem recordarunt.

Bugellæ die 29 martij — In quorum fidem
Gustavus de Advocatis
1832

Vanden lesten oerdel ende vander hellen pijn
Van een vuerige beteringe al ons levens. Van
dat men cristum navolghen sal ende alle d' werlt ydel
heit versmaden. dat i. cap.
Die my volget die en wandert niet in duusternisse spreect onse
here. Mit desen woerden werden wi ver
maent cristum te volgen ende sijn zeden of wi ver
licht willen werden ende verlost van onser blint
heit. Aldus soe sal dan al onse studeren ende onse hoech
ste aendacht sijn dat wi ons oefenen in ihesus leven
ende daer op denken getrouwelic. Want ihesus le
re overgaet alle heiligen lere. Ende soe wie den
rechten geest hadde die soude daer in vinden ver
borgen smaec ende suetichet. Mer het ghe
schiet dicke dat vele menschen al horen si dicwile
dat heilige ewangelium xpi si gevoelen daer we
nich begeerten toe. om dat si den geest cristi niet
en hebben. Soe wie dan cristus woerden wil te
vollen ende smakelic verstaen die moet hem pinen
alle sijn leven te beelden ende te schicken na cristus
leven. Wat baet di hoge dingen te weten ende te
disputeren vander heiliger drievoudicheit of du
sonder oetmoedicheit biste ende daer om mishages
der heiliger drievoudicheit. Sekerlic hoge sroen
woerde en maken den mensche noch heilich noch
gerechtich mer een goet duechdelic leven maect
den mensche gode lief ende genaem. Ic woude
liever gevoelen in my compunctie of dencken dan
te weten wat compunctie te seggen is. Of tu alle
die bibel buten conste ende alle dat die philosophen

SPECIMEN VAN DEN WINDESHEIMER CODEX.

Plaat VI.

misericordia exhibendo: et nobis super
pauperes commendando. Mundo fuit corde
ab initio conversionis sue usque in fine vite cor-
corde mundando et in puritate conservando.
Hic devota exercitia et ignita orationum suf-
fragia quotidie frequentando. Fuit quoque
pacificus monasterii nostri in windesem
in summa semper pace et caritate servando: ac
nostrum generale capitulum in uno primo recollec-
tum. unus moris in domo. eorundem quoque sta-
tutorum esse faciendo. Et in hiis omnibus in-
defesse perseverans. plures hominum perso-
narum tanta bona impedire conantium impro-
bitates. varios quoque conatus et varios eventus
equanimiter portavit. aut prudenter declina-
vit: ideo quoque perpetuam visionem beatitudinis quo-
rum. in gaudium domini sui iam ingressus. non
immerito est adeptus. Quemadmodum etiam
per revelationes magnis patribus ostensas: ne-
restat declarare // Contigit ante paucos
dies sui obitus. ut duo fratres notabiles
de monte sancte agnetis. prope zwollis ordinis
nostri dum priore nostro super certis rebus consul-
turi. in windesem advenirent: quorum
unus frater thomas de kempis. vir probate vite.
qui plures devotos tractatulos composuit.
videlicet qui sequitur me. de imitatione christi cum
aliis. nocte insecuta sompnium vidit pre-
grandis fervoris. Aspexit namque in visu noc-
tis. concursum spirituum beatorum fieri in celestibus

De vermaarde plaats van Busch
volgens den codex der Academische Bibliotheek
te Utrecht.


UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 06823 1094